

სუთი ფაქი
ფრაზ
ხმის სურათი

მწ. გიორგი თელორაძე

სუთი ფელი ფუავ-სევესურეთუი

პროფესორი ა. შანიძის წინასიტყვაობით

(ეთნოგრაფიული ნარკვევები მხატვრული ილუსტრაციით)

სილ. თავართქილაძის გამოცემა

ტფილისი

1930

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. წინახიტყვაობა	83- IX
2. ავტორისაგან	XI
3. ნაწილი პირველი.	

I. უ შ ა ვ ი:

1. გზა და გზა	1
2. საეჭიმო პუნქტი	4
3. მუშაობის პირობები	6
4. პირველი შთაბეჭდილებანი	6
5. ფშაური ბინები	8
6. ხატები	12
7. ფშაველები ლხინში (სერობა)	12
8. ფშაველები ტირში	20
9. ბავში ცრუმორწმუნოების მსხვერპლი	21
10. ახალი წელი ფშავეში	23
11. ფშაველების მუსიკალობა	23
12. მესაქონლეობა ფშავეში	14
13. ფშაველი ბავშვები	24
14. დედაკაცის ცხოვრება ფშავეში	25
15. ფშაველი დედაკაცის ტანისამოსი და ხელსაქმე	26
16. თვიური და ჰიჯიენა	27
17. ფშაური საღებავები	28
18. მასიური სილატაკე	29
19. ფშაველი მწყემსი (ქალი და ვაჟი)	29
20. საკმელი ბალახები	29
21. ფშაველების უმთავრესი საკვები	30

II. ხ ე ვ ს უ რ ე თ ი.

ა. პირაქეთ-ხევსურეთი:

1. მდებარეობა	31
2. ზამთარი ხევსურეთში (ფშავეშიაც)	31
3. კიანჭველების ქალაქი	33
4. ავადმყოფობანი	34
5. ხევსურეთის დაზასიათება (გაკვრითი)	35
6. ხევსურული ბინები	37
7. მესაქონლეობა ხევსურეთში	38
8. ხევსურის საოჯახო მეურნეობა	38

9. ახალი წელი ხევსურეთში	83-
10. ონჩხარი	39
11. დასასვენებელი და საქეიფო ადგილები	42
12. ბეჭზე შკითხაობა	43
13. ყაჩაღობა ხევსურეთში	45
14. ანტიჰიგიენა	48
15. ტანისამოსი	49
16. ხევსური დედაკაცის მდგომარეობა	53
17. დედაკაცი სამრელოში (გაკვრით)	53
18. დედაკაცი ოჯახში	53
19. სითამამე ხევსური ქალისა	53
20. დედაკაცის დამცირება ხევსურეთში	54
21. ხევსური ქალის დახასიათება (მოკლეთ)	54
22. ხევსური ქალის ხელსაქმე	55
23. ხევსური ქალი საქონელში, ცეცვა-თამაშში	55
24. თამბაქო ხევსურეთში	56
25. საქმელი ბალახები ხევსურეთში	57
26. ხევსურთა მუსიკალობა	58
27. ხევსური ბავშვები	58
28. ორშაბათი—უქმე	59
29. მიცვალებულის დამარხვის წესები ხევსურეთში	60
30. ჭირის წყენა	63

ბ. პირიქით-ხევსურეთი:

1. შატლის მხარე	63
2. არხოტის მხარე	76
3. სიკვდილი და ცრუმორწმუნოება	81
4. გვარები ხევსურეთში	81
5. ახალუბალი	84

4. ნაწილი მეორე:

1. მკურნალობა ხევსურეთში	85
ა) სამკურნალო ბალახები	104
2. ხევსურული ტანისამოსი ჰიგიენის თვალსაზრისით	105
3. სისხლის აღება და მასზე დამოკიდებული წესები ხევსურეთში	110
ა) ხევსურული სჯული	117
4. ქორწინების წესები ხევსურეთში:	
ა) აკვანში დანიშვნა	120
ბ) ჩვეულებრივი დაქორწინება ხევსურეთში	123
გ) გათხოვების ადათი	124
დ) ქალის გატაცება	124
5. სწორფრობა ხევსურეთში	131
6. სამრელოში გაზიზვნა, თვიური და მოლოჯინება ხევსურეთში	140
ა) მოლოჯინება ხევსური დედაკაცების	144
ბ) შვილების რიცხვი ხევსურეთში	146
გ) ბავშვის მოვლა ხევსურეთში	147
დ) ორსულობა და თვიური ხევსური დედაკაცისა	148
7. დაქორწინების საკითხი ფშავში	150
ა) ქალის მოტაცება ფშავში	150

8. ფშავის მოსახლეობა	83-157
9. წაწლობა ფშავში	157
ა) ფშავური წაწლობის დამახასიათებელი ამბავი	165
10. ბოსფელში გახიზვნა თვიურისა და მშობიარობის დროს ფშავში	167
ა) მშობიარობა ფშაველი დედაკაცისა	169
11. ფშავ-ხევსურების ბუნება, თვისება და ხასიათი საზოგადოთ:	180
ა) ხევსური მამაკაცის დახასიათება	183
ბ) ერთი ეპიზოდი	187
გ) ხევსური დედაკაცის დახასიათება	187
დ) ფშაველი მამაკაცის დახასიათება	187
ე) ფშაველი დედაკაცის დახასიათება	191

5. ღაშათება:

1. მოსახლეობათა მოძრაობა ფშავ-ხევსურეთში	192
2. სტუმართ-მოყვარეობა და დაფასება უცხო მოყმისა ხევსურეთში	195
3. ხევსურული ლექსები	198
4. ფშავური ლექსები	202

6. ლიტერატურა 203

7. უმთავრეს შეცდომათა გახწორება 206



წინასიტყვაობა

ძნელად მოიპოვება სადმე კუთხე, სადაც ადგილობრივი ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი თავისებურებანი ისეთი სიძლიერით იყოს გამოხატული და ისეთ უცხო სანახაობას წარმოადგენდეს, როგორც ეს არის ფშავსა და, განსაკუთრებით, ხევსურეთში. საოცარია: ფშავ-ხევსურეთის შუაგული რაღაც ასიოდე კილომეტრითაა დაშორებული ტფილისიდან, მაგრამ აბა ერთი მიბრძანდით და ჰნახავთ, თუ რა დიდი განსხვავებაა ტფილისის მიდამოების სოფლებსა და ფშავ-ხევსურეთის სოფლებს შორის. ასე გეგონებათ, საშუალო-საუკუნოების ქვეყანაში ამოცნავთ თავიო.

ბევრი დაწვრილა ამ კუთხის შესახებ, ბევრიც დაიწვრება კვლავ, მაგრამ საეჭოა, რომ ოდესმე ადგილობრივი თავისებურებანი ყოველ-მხრივ იქნეს აღწერილი, სავსებით ამოწურული და სათანადოდ გაშუქებული. სიამოვნებით უნდა აღინიშნოს ყოველი ცდა, რომელიც მაინც ამ მიზნისკენაა მიმართული და რაიმე ახალი შეაქვს საგნის შესახებ. ასეთია სწორედ ექიმ გ. თედორაძის ნაშრომი, რომელიც წარმოადგენს ავტორის დაკვირვებათა ნაყოფს ხუთი წლის განმავლობაში. არ ყოფილა შემთხვევა, რომ უცხო კაცს დაეყოს მთაში არა თუ წლების, არაჰედ თვეების განმავლობაშიც კი. ჩვენი ავტორი ამ მხრივ იშვიათი გამოჩაქლისია. ამოდენა ხნის მანძილზე მის ცნობის მოყვარეობას ბევრი რამ გამოუძეგია და შეუსწავლია, მის თვალს ბევრი უნახავს და ყურსაც გაუგონია, და ყველა ეს ნახულ-გაგონილი ჩაუწერია, დაულაგებია და მკითხველისათვის მოუცია მსჯავრის დასადებად.

ავტორი განათლებით ექიმი და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ წინამდებარე წიგნში განსაკუთრებული ყურადღება სწორედ სამკურნალო საქმის დაყენებას აქვს მიქცეული. ამ მხრივ ბევრი ახალია ნათქვამი და წიგნი უსათუოდ დიდი ყურადღების ღირსია. მაგრამ მკურნალობის გარდა შიგ მოიპოვება მრავალი სხვაგვარი ცნობაც, რომლებიც ლიტერატურაში ჯერ აღნიშნული არ არის. განსაკუთრებით ძვირფასია ეპიზოდების ცოცხლად აღწერა და მხატვრულად გადმოცემა. რად ღირს, მაგალ., აღწერილობა იმისი, თუ როგორ უდასტაქრა თავის ექვს-თითიან შვილს ახლად მოლოგინებულმა ფშაველმა დედაკაცმა (გვ. 173), ან კიდევ, თუ როგორ გმირულად გაისწორა კრილობისაგან გამრუდებული ხელი ერთმა ხევსურმა (გვ. 103) და სხვა მისთანანი. ამას ზედ ერთვის

უხვად მოცემული ფოტოგრაფიული სურათები და ფერადი ნახატები, რომლებიც საგრძნობლად ჰმატებენ წიგნის ღირსებას.

ზოგი მოვლენის ახსნა-დაფასებაში ავტორს შეიძლება ვერ დავეთანხმოთ, ზოგი რამ შეიძლება სხვაგვარად იქნეს გაშუქებული, მაგრამ უთუოდ მის მოსაზრებათ ყოველთვის გულისყურით უნდა მოვეპყრათ.

წიგნი უეჭველია ბევრად მოიგებდა, რომ ტექნიკური დაბრკოლებანი არ გადაჰლოპებოდა წინ და გარეგნული მხრითაც ისე გამოსულიყო, როგორც შეჭურის სამეცნიერო წიგნს

ა შანიძე

28. VI. 1930

ა ვ ტ ო რ ი ს ა ბ ა ნ

ფშავ-ხევსურეთი მივიწყებული კუთხე იყო წინად. მხოლოდ ჩვენდ მოწინავე საზოგადოების მცირე ნაწილი იცნობდა მას და ისიც რაფიელ ერისთავის ცნობილი ლექსით: „სამშობლო ხევსურისა“. ბევრი ჩვენგანი არც ეხლა იცნობს მას და ეს ერთგვარი დანაშაულია ჩვენის მხრივ.

წინამდებარე წიგნი შეიცავს ორ განყოფილებას: ზოგადს და კერძო ნაწილს. პირველი ეხება ფშავ-ხევსურების გარეგან მხარეს, აღწერილს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მგზავრის თვალისგადავლებით; ხოლო მეორე ნაწილი უფრო სერიოზული მიდგომითაა ნარკვევი და კვალდაკვალ არჩევს მათს ყოფა-ცხოვრებას, ზნე-ჩვეულებებს, ბუნებასა და ხასიათს.

ფშავ-ხევსურები მარტო იმითი კი არაა საინტერესო ჩვენთვის, რომ ისინი პრიმიტიულ ცხოვრებას ეწვივან ამ ჟამად, არამედ უფრო მეტად საყურადღებოა მით, რომ მათ (განსაკუთრებით ხევსურებმა) შეურყევლად შემოინახეს დღემდის ძველი სული. ხევსურები ვერ მოდრიკა გარეშე ძალების ტლანქმა არტახებმა და ეს ცოტა არ იყოს, რასმეს ნიშნავს. დღეს ფშავ-ხევსურები სრულიად თავისუფალი ხალხია. დღეს მას არავინ არ არბევს: არც ლეკი, არც ქისტი და მშვიდობიანად განაგებს თავის შინაურ საქმეებს. დღეს მას მტკიცე საფუძვლიანი კულტურა სწადია, რის განხორციელებასაც ამ ჟამად უფრო დაგეშებით საბჭოთა ხელისუფლება ეწევა. და ყოველი პატიოსანი ადამიანის მოქალაქეობრივი მოვალეობაა დაეხმაროს მას ამ დიდ საქმეში და ერთი აგური მაინც მიიტანოს ახალი ქვეყნის ასაშენებლად.

ჩემი ხუთი წლის განდევილობა ფშავ-ხევსურეთში სწორეთ ამ მიზანს ემსახურებოდა. მან გამოსწვა ერთი აგური ფშავ-ხევსურების პრიმიტიული ყოფა-ცხოვრების გამოკვლევით და მოიჭანა იგი სანიმუშოდ ახალი საქართველოს ცხოვრების კედლებში ჩასაშენებლად.

დღევანდლამდე ვერავინ ვერ შესძლო რაიმე კულტურული კვალი გაეელო ისეთ მივიწყებულ კუთხეში, როგორიც ფშავ-ხევსურეთია, მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლებამ ამ ხუთიოდე წლის განმავლობაში შესძლო ის, რომ გახსნა იქ საეჭირო პუნქტი, დაშენა ახალი საავადმყოფო ხევსურეთში, აგებს სკოლებს და ამით თანდათანობით ქმნის ობიექტურ პირობებს კულტურის გასაფრცვლებლად მათში. ეს კი მეტად მძიმე და ძნელი საქმია, და ჩვენი შრომის პირდაპირი დანიშნულებაა ხელისუფლებას და ყველა იმას, ვისაც ფშავ-ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრება აინტერესებს, გაუადვილოს ამ მძიმე საქმის გაკეთება.

უნდა განვაცხადო, რომ, მიუხედავად პირველყოფილი მიდგომის მარეობისა, რომელშიც იმყოფება დღეს ფშავ-ხევსურეთი—იქ მაინც დიდი

ნიადგია დღევანდელი კულტურული მშენებლობისათვის. ამის დასაბუთებლად შეიძლება მოვიყვანოთ თუნდაც ის გარემოება, რომ ამ მიყრდენულ კუთხეში, სადაც სკოლას და სხვ. კულტურულ დაწესებულებას არც კი ჰქონია ადგილი—იქ თითქმის ყველამ იცის წერა-კითხვა, რომელსაც სწავლობენ ქვაზე, ქვიშაზე, ხეზე წერით და სხვ.

ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებას ნაკლებად იცნობს ჩვენი საზოგადოება, ამიტომ ჩვენი შრომის მიზანია აგრეთვე, გააცნოს მას ფშავ-ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრების სანამდვილე და ერთხელ და სამუდამოდ გაფანტოს ის ყალბი ცნობები, რომლებიც ასე უხვად და სხვადასხვა ავტორის შრომებში, განსაკუთრებით გურკო-კრიკიანისა და მიხ. ჯავახიშვილის ნაწარმოებებში.

უღრმეს მადლობას უძღვნი პრაფ. ა. შანიძეს, ექ. ალექსი უსტიანიშვილს, რომლებმაც დაუზოგავი შრომა გასწიეს ჩემი წიგნის დამუშავებაში და მიხელმძღვანელეს ამ ჩემთვის ახალს, მაგრამ დიდს საქმეში, როგორც არის საერთოდ წიგნის გამოცემა. ჩემი გულწრფელი მადლობა წიგნის მეგობარს და მოყვარულს სილიბისტრო თავართქილაძეს, რომელმაც დიდი ღვაწლი გასწია წიგნის გამოცემის მოგვარების მხრივ. მადლობას უძღვნი აგრეთვე ჩემს სიყრმის ამხანაგს გ. ეტ. დოლიძეს, რომელიც მუდამ მხურვალე მონაწილეობას იღებდა ამ წიგნის გამოცემაში.

არ შემიძლიან აქვე არ დავსახელო ამხ. მ. სუჯაშვილი, რომელიც საუკეთესო მცოდნეა ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებისა და რომელთანაც ერთად მთელი 5 წლის განმავლობაში ძლიერ ხშირად ემოგზაურობდი ფშავ-ხევსურეთში.

დასასრულ, დიდ მადლობას უძღვნი აგრეთვე ადგილობრივ მცხოვრებთ: ნათელა დავითის ასული ოჩიაურისას, მასწავლებელს ალექსი ალექსანდრეს ძე ოჩიაურს, რომლებიც მეხმარებოდნენ მასალის დაგროვებაში და ხუროთმოძღვარს: გ. კალაშნიკოვს, რომელმაც დახმარება გამიწია სურათების გადაღებაში. ყველა სურათები, რომლებიც წინამდებარე წიგნშია მოთავსებული გადაღებულია უშუალოდ ჩემი კარნახით და ინიციატივით, და თუ რომელიმე მათგანი სადმე სხვა წიგნში არის მოთავსებული, ეს უნდა მიეწეროს ქ. დუშეთის ფოტოგრაფის გ. რ—ის დაუდევრობას ჩემი ნეგატივების სხვაზე გაყვიდვით.

დაბოლოს, სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნო, რომ ჩემდა დამოუკიდებელი მიზეზებისა გამო (უფრო კი ჩემი ხევსურეთში ყოფნით, წიგნის ბეჭედის დროს) წიგნში შებარულია კორექტურული შეცდომები—ხშირად უხეშიც. გარდა ამისა, ტექნიკური მიზეზების გამო წიგნი გამოდის შემოკლებით და გამოცემაც მრავალ ნაკლს ატარებს.

ნაწილი პირველი

I. ფ შ ა ვ ი

1. გ ზ ა დ ა გ ზ ა

ფშავ-ხევსურეთი ეკუთვნის დუშეთის მაზრას. კულტურულად ეს მაზრა ჩამორჩენილია საქართველოს სხვა მაზრებთან შედარებით. ეკონომიურად იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს ლარიბად, მაგრამ მის ეკონომიურ პირობებს ვერ იყენებს ვერც მაზრა და, რასაკვირველია, ვერც მისი ცენტრი, საერთოდ ამ მაზრის მცხოვრებნი ეწვევიან მესაქონლეობას, განსაკუთრებით მეცხვარეობას. მიუხედავად კულტურული დაქვეითებისა, დუშეთის მაზრამ მოგვცა საუკეთესო მწერლები და პოეტები: დანიელ ჭონქაძე, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა. დუშეთის მაზრა შედის აღმოსავლეთ საქართველოში და მდებარეობს ჩრდილოეთის მხარეს, საქართველოს სამხედრო გზაზე. ფშავ-ხევსურეთისაკენ გზა მიემართება როგორც პირდაპირ თბილისიდან, ისე დუშეთიდან. თბილისიდან გზა გაივლის მცხეთას, შემდეგ პირდაპირ გაჰყვება არაგვის პირს. დუშეთიდან კი ცოტა სამხრეთით, გადასჭრის ოდნავ მომაღლო დუშეთის ქედს, გაჰყვება სოფელ ყვაფილის მიმართულებით და გრძელდება ვეფხრთელა არანისის მიმდგომის შუაგულის გასწვრივ. გაივლის ჟინვალის ხიდს, მარცხნივ სტოვებთ ანანურის ხეობას და პირდაპირ დაადგებით ფშავ-ხევსურეთის გზას, რომელიც მიჰყვება ფშავის არაგვის ნაპირებს ხან მარჯვნივ, ხან მარცხნივ.

ძველი საუკუნის ცოცხალი, ცხადი სახეები უგულო ღიმილით ჩაგივლიან გვერდს და აშკარად ამჩნევ, რომ გულში ზიზღს გიცხადებენ ამ ახალი საუკუნის მოუპატიჟებელ სტუმარს. ამას მგზავრი ცხადდა გრძნობს და მწარე ფიქრებით თავს ეკითხება: სად მიდის ის? ვისთან მიეჩქარება? ამ ფიქრებში გაივლით ს. ს. გუდრუხს, თვალის კალას და მიაღებით შარახევის ხეობას, საიდანაც იწყება ნამდვილი ფშავის ხეობა. რამდენსაც წინ წაიცვლით, მიდამოების სურათიანობა რელიეფურად ხან აიწევა ზევით, ხან დაეშვება და მასთან ხეობა თანდათან შესამჩნევად ვიწროვდება. შედარებით ფართო გზა-ტყევილი გადადის ვიწრო ბილიკებში და აქ აშკარად გრძნობთ, რომ ეთხოვებით სინათლიან გაშლილ მხარეს. სცოცხლით სავსე სახეები ისევ განაგრძობენ თქვენს გვერდის ჩაელას. ზოგი მათგანი შეჩერდება კიდევ წაშით, შემოგხედავს, ჩაიციინებს და გზას განაგრძობს.

გზა გრძელდება. მთის მწვერვალები თანდათან მალღებებიან. მგზავრი ფიქრობს: აი საცაა ეხლა დაილევა გზა, მიაღწევს დანიშნულ ადგილს და დაისვენებს. მაგრამ მხევეული ხეობა ატყუილებს მას, ითრევს თავის გაუთავებელ ხვეულებში და ამით აღიზიანებს მის მოთმინებას. გადის დრო, გზა არ თავდება. არაგვი ანჩხლობს და გიჟივით მიეჩანება ქვევით. მას ბევრი მგზავრი უნახავს წარსულში, ბევრს ხედავს აწმყოში, უთვალავს ნახავს მომავალში, იგი მუდამ ასე

ივლის, მისი გიჟური სიანჩხლე მარადიულია, მხოლოდ—ხანდისხან უფრო გაგიჟდება, კალაპოტს გამოიცივლის, მაგრამ ისევ უწინდელში ჩადგება. გაავლის დრო, იგი ისევ ისე ჩქარი ღრიალით ივლის წინ. დღეს—შენ, ხვალ—ის და ასე—მუდამ. მგზავრი მიდის წინ, იკრეფს ძალას უფრო მწვავე განცდებისათვის და ამ მოლოდინში თქვენ უკვე თავი ამოჰყავით ფშავის შუა-გულ ცენტრში, მალაროსკარში. მიიღებთ ქვეშ-ქვეშა ღიმილს ფშაველებისას და, ისევ ფიქრებით დატვირთული, გზას განაგრძობთ. ერთი საათის შემდეგ მარჯვნივ სტოვებთ ჩარგლის¹⁾ ხეობას, მარცხნივ ისვენებთ მქავე წყალზე, დაქანცულ გულს გამოაცოცხლებთ კლდის გულიდან გადმომდინარე შადრევანით, ტუტოვანი წყლის გამონაჟონით. გამხნევებული გულით ნაბიჯს გადასდგამთ. ბილიკი ვიწროვდება, ის გრძელდება. თქვენ შეიჭრებით ვიწრო ხეობის გვირაბში. კარჩხლოვანი მთები უფრო და უფრო წამოზნექილან ერთმანეთისაკენ. გგონიათ—ეს ეს არის ერთი მეორეს დაეჯახებიანო. გაივლით ხომის²⁾ ძირს, ისევ მარჯვნივ გაუვლით ვანხევის ხეობას, თავს ამოჰყოფთ ფშავის ვიწრო ხეობაში. აქ მგზავრი ჰფიქრობს სიზმარშია იგი თუ ცხადში. ძალაუნებურად ნატრობთ გაშლილ სინათლეს ან დანიშნულ ადგილამდე მოღწევას. მიიხედავთ უკან და გრძნობთ, რომ ცხადი ქვეყანა სწვდება ზღაპრულ მხარეს და გგონიათ, რომ მას არც შესავალი აქვს, არც გამოსავალი. მგზავრი აქ უკვე მოემწყვდა მალალ კედლიან ჩიხში. კისერს იბრუნებთ, იხედებით და გგონიათ თუ ვილაცამ უკანიდან კარები წამოგებურათ ისე მაგრათ, რომ სამუდამოთ გამოეთხოვეთ თქვენს სახლ-კარს, თქვენს გულ-ღია გაშლილ კუთხეს. მაინც წინ მიდინართ და ფიქრობთ გზა სადღაც შორს მაინც გაიხსნება. ველური ბუნების სილამაზის პანორამები არ თავდება, იგი თანდათან უფრო და უფრო იშლება. მისი ფეროვანი კალთები ბუნების ახალ-ახალ დეკორაციებს იძლევა და ეს თავისებური სიამაყე ველური ბუნებისა ძალა-უნებურად იპყრობს დაქანცული მგზავრის ყურადღებას. ეს ველური ბუნების მქლავნება ძალა-უნებურად გიტაცებს თქვენ. თავი ავტომატიურად ვარჯიშობს ხან მარჯვნივ, ხან მარცხნივ, მხოლოდ თვალის კუნთები აღარ მოძრაობენ. ყველა ეს არ გეგონათ, რომ გამოწვეულია რალაც არაჩვეულებრივი ბუნებრივი სიმშვენიერით, არამედ ეს გამოწვეულია ჩვენთვის უცხო, ველური ბუნების თავისებურობით. აქ თქვენთვის ყველაფერი უცხოა: გზა, მთა-ველი, კლდიანი ტყეები, გიჟი მდინარე, ფრინველები, პირუტყვი და თვით ხალხიც, რომელნიც ჰარმონიულად შეზავებულან ერთმანეთში. ყველა ეს აკვირვებს მხოლოდ ზეზეურ ცნობის მოყვარე გამვლელ მგზავრს, მკვლევარს კი ყველაფერი ეს თავისი წვრილმანი თაყ კი აინტერესებს და მისი დაკვირვების უნარი სწორედ აქ ღიზიანდება, რათა დაინახოს ის, რაც ჩვეულებრივ ადამიანისათვის უჩინარია. არა თუ ჩვეულებრივმა ადამიანმა, არამედ ბევრმა მეცნიერმაც არ იცის ჩვენი ცხოვრების მთლიანი შინაარსი. ამიტომ იყო, რომ მსოფლიო მწუხარებით შეპყრობილს ჰამლეტს უთხრა თავის გულითად მეგობარმა ჰორაციომ: „ქვეყნად ჯერ კიდევ ბევრია ისეთი საიდუმლოება, რომლებშიაც მეცნიერ-ფილოსოფოსნი ვერ გარკვეულანო“. შექსპირის ამ გენიალურ

1) ჩარგალი—ვაჟა-ფშაველას სოფელია.

2) ხომი—სოფელია.

აზრს, ჩვენი ცხოვრების შორეულ მომავალშიაც ბევრჯერ გაიმეორებენ, რადგან ცხოვრების საიდუმლოებანი მუდამ განუწყვეტლივი ძიების საგანი იქნება.

ასე ვიცვლიდი გაუთავებელ ნაბიჯებს ფიქრებით წახალისებული და დაინტერესებული.

გზა მოკლდებოდა. მე ინსტიქტიურად ვგრძნობდი დანიშნული ადგილის მიახლოებას. ფიქრების ჰორიზონტი უფრო და უფრო ფართოვდებოდა. ვიგრძენი სალი ჰაერის სუნთქვა, დასუსტებული ფილტვების ალვეოლები დაიბერა მეტი ოზონით და უფრო ფშავ-ხვესურეთის ორ-წყალს¹⁾ მივადექ. ამ ორ მდინარეს აერთებს კონუსავით აწვეტილი მთა, რომელიც თავის-თავად ჰყოფს ერთმანეთისაგან გადმოღმა (პირაქეთ) ხვესურეთს და ჟკანა ფშავის ხეობას.

როგორც ხვესურეთიდან, ისე ფშავის ხევიდან მომავალ ორივე მდინარეს უწოდებენ ერთს სახელს, არაგვს. ეს არაგვი სოფელ უჩინვალთან უერთდება, როგორც ხალხი ამბობს, ნამდვილ არაგვს, რომელიც ჩამოდის ანანურის ხეობით. ეს უკანასკნელი კი ერთვის მდინარე მტკვარს მცხეთასთან.

მარჯვნივ დავსტოვე ხვესურეთი და მარჯვნივ ავსცილდი ორ-წყალს. წინაგრძნობა მიკარნახებს, რომ უახლოვდები დანიშნულ ალაგს. აქ კიდეც — ფიქრები იმაზე, თუ სად ან როგორ გავათევ ღამეს. გულში ნიადაგი წინდაწინვე მოვამზადე: ხალხის საკეთილდღეოთ, მის გამოფხიზლებისათვის პირადი უსიამოვნება არ მაშინებს. ამისათვის მე უკვე შეურიგდი ყოველგვარ მოსალოდნელ ხიფათს. აქ უნდა დასთმო პირადი პატივი და განცხრომანი, გასთქვიფო ოსინი თვით ხალხის საკეთილდღეო სურვილში. ეგ მსხვერპლი გაგრძნობინებს ნამდვილ ადამიანური სიცოცხლის ღირსებას.

ამ ფიქრებით უკვე მიუახლოვდით დანიშნულ ადგილს. დაქანცულმა ფეხი შევდგი დროებითი სადგურის ეზოში.

ჩვენი სადგომი სახლი ჩაფლული იყო სიბინძურეში, მაგრამ მე ამას წინდაწინ ვგრძნობდი და ცხვირ აწეულ ამპარტავენობით არ დავიწყე განათლებული ქვეყნიდან მოსულის პრანჭვა, პირდაპირ საქმეს შევუდექი.

მართალია, ასეთ პირობებში ძნელია შედარებით წესიერი, ნაყოფიერი მუშაობის წარმოება, — მეტადრე თუ ექიმი ხარ, მაგრამ პირობების მიხედვით შევუდექი საექიმო პუნქტის მოწესრიგებას. თქმა იმის, რომ აქ შესაძლებელია მკურნალობის ჩატარება ისე, როგორც ამას მოითხოვს მკაცრი დისციპლინა მედიცინისა, გულუბრყვილო ცდა იქნებოდა. ამიტომ უფრო მარტივად დავიწყე მუშაობა: მარტივი და დამაჯერებელი დარიგება ავადმყოფებსა. არავითარი მანქიობა, არავითარი ლაზლანდარობა ამბულატორიულ ავადმყოფებთან, სრული ინდიფერენტიზმი მათთან დამოკიდებულებაში, გულწრფელი, პირდაპირი მელაუნება შეუგნებელი ქცევისა და, ამ შემთხვევაში, არავითარი დამოება და შებრალება. წინდაწინვე გათვალისწინება იმის თუ ვისთან როგორ უნდა შოიქცე, ან სად როგორ უნდა იმოქმედო, დაკვირვებული, გადაუმეტებელი ინდივიდუალიზაცია ყოველდღიური მუშაობის საათებში, მკაცრი შეუბრალებე-

¹⁾ სადაც ორი მდინარე ერთად შეიყრება, იმ ადგილს ფშავ-ხვესურები უწოდებენ „ორწყალს“.

ლი ანალიზი ხალხის წინაშე საპასუხისმგებლო მოქმედების ფარგლებში. ამ მტკიცე გადაწყვეტილებით შევუდექი მუშაობას.

2. საექიმო პუნქტი

საექიმო პუნქტი მოთავსებულია უკანაფშავის შუაგულში, სოფ. შუაფხოში. ხსენებული პუნქტი ემსახურებოდა, როგორც უკანაფშავს, ისე მთელ ხევსურეთს — ხალხი ორივე მხრიდან თანდათან ეჩვენებოდა მას და მათი რიცხვი თანდათან მატულობდა. სამი თვე გავიდა, სანამ ყველა კუთხის მცხოვრებნი გაიგებდნენ საექიმო პუნქტის არსებობას, ამ ხნის განმავლობაში ამბულატორიულ ავადმყოფთა საშუალო რაოდენობა ყოველ-დღიურად უდრიდა 15-20 სულს ორივე სქესისას. სტაციონარული ავადმყოფები საწოლიანი ოთახების უქონლობის გამო არ გვყოლია, თუმცა კი ამის მოთხოვნილება იყო. ბინაზე წაყოლა გვიხდებოდა კვირაში ორჯერ, გარდამავალ ხანაში კი ე. ი. ზანთრის დასაწყისში და გაზაფხულის პირველი თვის გასვლამდე, თითქმის ყოველ დღე. ამ პერიოდებში გავრცელებული იყო მხოლოდ ორი ტიპური სახე ავადმყოფობისა: ფილტვების ანთება ორივე ფორმისა — როგორც კრუპოზული, ისე ბრონქო-პნევმონიური უმთავრესად და რევმატიზმები ორნაირი შეტევით, — როგორც მწვავე, ისე ქრონიკული ხასიათისა. რაც შეეხება სხვადასხვა ფორმის ავადმყოფობას, იგი მაინც დამაინც არ არის აღსანიშნავი, რადგანაც ის იშვიათი მოვლენა იყო ჩვენი მუშაობის დროს. ¹⁾ ავადმყოფების ბინაზე წასვლის მანძილი განისაზღვრებოდა



1) უფრო საფუძვლიანად და ვრცლად ამაზე ქვეით გვეჩვენა საუბარი.

¹⁾ უფრო საფუძვლიანად და ვრცლად ამაზე ქვეით გვეჩვენა საუბარი.

10-დან 60 ვერსამდე. ავადმყოფებთან მივჭყავდით, როგორც ხევსურეთს, ისე ფშავს, ბილიკი მეტად ვიწრო და ხშირად კლდოვანი-უფსკრულის ნაპირებზე ვადამდგარი. მგზავრობა მუდამ სახიფათო და საბედისწერო. ამბულატორია და ბინა ჩვენი ყოველად შეუფერებელი, ანტიჰიგიენურა, სადაც არ შეიძლება დაიცვა თუნდაც ელემენტარი სისუფთავე ჩვეულებრივი ადამიანისა. სახლი, სადაც ჩვენ ვმუშაობთ, არის ორ სართულიანი, ქვემო სართულში ცხოვრობს სახლის პატრონი თავის საქონლით, ზემოში—ჩვენ. ზემო სართული შედგება ორი ოთახისაგან: ერთი ითვლება ამბულატორიად, მეორეში ჩვენ ვცხოვრობთ. ოთახებზე კედლები და ქერი მჭვარტლით იყო გაშავებული. როგორც ქერი, ისე იატაკი უკოდინარი ხელით არის ნაკეთები. ორივე ოთახის იატაკის გოჯიან ნაპრალებში ქარი თავისუფლად გადი-გამოდის. თვითველ ოთახს ჰქონდა თითო უმი-ნო ფანჯარა და თითო კარი, რომლებიც თავისთავად მუდამ ღია იყო. ხსენებული სახლი სრულიად არ შეეფერება საექიმო პუნქტს, მაგრამ მეტი გზა არ იყო, უკეთესა ბანა არ მოიპოვებოდა. სახლი გადმომდგარია არაგვის პირზე, რომელიც გიჟივით ჩამორბის ორ მალალ მთას შუა და ამ მიყრუებულ არე-მარეს მისი ხმაურობა ოდნავ აფხიზლებს. ეზოდან ჰხედავთ დასავლეთით გადაბრუნებულ, ქოლგასავით წამოხურულ მალალ მთებს ხევსურეთისას, აღმოსავლეთით—ისევ აწვეტილ უკანაფშავის მკერდ-გადმოზნეჟილ მთას: აღმოსავლეთით ბორბალოს მთას¹⁾, დასავლეთით უძილაურთას, სამხრეთით კი კარატეს მთას²⁾. მთის კალთები ისევ არაგვის ვიწრო ქალებს უერთდება და ჩვენც აქ ვართ განწირულივით მომწყვდებული. აქ არც ჩვეულებრივი ტიპის სკოლაა, არც ერთი ინტელიგენტი, არც სამკითხველო, არც რაიმე გასართობი, გარდა აუარებელი სამლოცველო ადგილებისა, რომლებსაც „ხატი“ ჰქვია. ამასთანავე არავითარი მიმოსვლა არსაიდან, მხოლოდ ზაფხულობით და ზამთრის პირზე მეცხვარეები აივლ-ჩაივლიან თავიანთი ცხვრის ფარებით.

ჩვენთან თანამშრომლობდა ერთი ფერშალი და დარაჯი, ბებია ქალი არა გვეყოლია, რადგანაც, ჯერ ერთი, იქ ვერავინ ბედავდა წასვლას და მეორეც, არც იყო საჭირო. ჩვენი თანამშრომელი ფერშალი ვერ აღმოჩნდა თავის შესაფერლონებზე მდგომი. მან არა თუ თვით მის თავზე, არამედ ყველა ფერშალზე წამართვა კეთილი რწმენა. მას ახასიათებდა ინტრა-ფსიქიური ატაქია.

ჩვენ გვესმის ექიმის მოვალეობა მოსახლეობის წინაშე. კერძოდ კი თითოეული ავადმყოფის სიცოცხლის შენარჩუნების მხრივ. ამიტომ ყოველი ნაბიჯი, ყველა ჩვენი მოქმედება გათვალისწინებული იყო ფრთხილი საქმიანობის ფარგლებში. ამავე დროს კარგად ვხედავდი, რომ ვარ სრულიად მარტო, არც უფრო გამოცდილი ხელმძღვანელი, არც კონტროლი. მაგრამ ხელმძღვანელად გავიხადე დიდ მეცნიერთა ნაწარმოებნი, კონტროლად კი—შეგნებული მკურნალის წმინდა ეთიკა და სინიდასი.

1) ბორბალოს მთას ხალხი კიდევ უწოდებს „ხმელეთის გულს“. მას ძირში გამოდის ცხრა წყარო შემდეგ იტყვია მდინარეებად და რწყავს ამიერ-იმერ კავკასიის გაშლილ კალთებს.

2) კარატე ფშავლების ძლიერი ხატია.

3. მუშაობის პირობები

მეტად მძიმე იყო ჩვენი მუშაობის პირობები. არა იმიტომ, რომ ამბულატორული ავადმყოფები ბევრი იყო, არამედ იმიტომ, რომ ჩვენ არ ვიცოდით როდის იწყებოდა ჩვენი მუშაობა და როდის თავდებოდა იგი. მიღებისა და მუშაობის დანიშნული საათები ჩვენთვის არ არსებობდა. 8 საათის სამუშაო დრო ჩვენთვის არ იყო, შეუძლებელი იყო ჩვენ მიერ დროს განსაზღვრა. ეს იმიტომ, რომ ავადმყოფები მოდიოდნენ არა საში-ოთხი ვერსიდან, არამედ 15, 30 და ხშირად 60 ვერსის მანძილიდანაც. ამისათვის ჩვენ, კიდევაც რომ ყოფილიყო რაიმე გასართობი, ან ოჯახი, სადაც მოლლილი ადამიანი თავს გაირთობს, იქ ვერ წავიდოდით, რადგანაც იგი ჩვენთვის აკრძალული იყო უკვე ხსენებულ პირობების გამო. ერთად-ერთი გასართობი მარტო მეცნიერული წიგნები იყო. ამის გამო საექიმო პუნქტს ვეღარ ვშორდებოდით, განსაკუთრებული შემთხვევის გარდა.

როგორც მოგახსენეთ, ჩვენ ისეთ მხარეში გვიხლება მუშაობა, სადაც ხალხი პირველყოფილი წესებით ცხოვრობს და მათი სახალხო კულტურულ, საქმეში ჩათრევა და დაინტერესება მეტად ძნელია. ერთის მხრივ ამაში ხელს გვიშლის თვით აქაური ხალხის თანდაყოლილი ბუნებრივი მოუდრეკელი თვისება, მეორეს მხრივ კი უკვე წარსულის უკუღმართი ცხოვრებიდან შექმნილი უნდობლობა. ეს უკანასკნელი გამოწვეულია რუსეთის ცარიზმის მოხელეების უგუნური თარეშით ამ მხარეში. წინათ აქ ექიმი ან სხვა ვინმე გულწრფელი, პატიოსანი სახალხო მუშაკი თვალთ არ უნახავთ და ამიტომ ხალხი ყოველ იმ სახალხო მოკეთეს, რომელიც მასთან სულით და გულით მიდის,—პირველში ყოველთვის ძლიერი ეჭვის თვალთ უყურებს. ჩვენი მუშაობა ჯერ-ჯერობით გამოიხატება ამბულატორულ მუშაობასა და ბინაზე ავადმყოფთან სახიფათო მგზავრობაში და ეს გარემოება—შეგნება იმისი, რომ ჩემი ცოდნით ვშველი გაჭირვებულ ადამიანებს, თანდათან მახალსებს და ისე მალაღებს, რომ ვერც კი ვგრძნობ სინამდვილეში ჩემს გარშემო სიბნელის არსებობას.

მარტო დანახვით ჩვენ ვერ გავიცნობთ რომელსამე ხალხს. საჭიროა მასთან ყოფნა მუშაობაში, ლხინში, გაჭირვებაში, გზაში, ბინაზე, დღისით, ღამით, სიზმრიან ძილში, სალსა და ხელისიან ფიქრებში, სასიხარულო განცდებში, ოჯახურ და საზოგადოებრივ საქმიანობაში და მძულვარების გამომჟღავნებაში, გაზაფხულის მზიბლავ დღეებში, ზამთრის სუსხიან თვეებში და ყოველგან, სადაც მას უხდება თავისი სიცოცხლის ტარება. ამ სინამდვილეში შეიძლება ყველაფერს გადაეყაროთ, როგორც უარყოფით სისაძაგლეს ადამიანისას, ისე სიცოცხლის დადებითი ნიშნებს.

4. პირველი შთაბეჭდილებანი

ჩვენ ვცხოვრობთ უღარიბესი ფშაველი გლეხის სახლში. მას ჰყავს წვრილი ცოლშვილი. იგი მეტად ჩამორჩენილია საერთოდ პირველყოფილ ფშაველებს შორის. ის შავი საღებავით შეღვსილი გათლილი ფიცარია, რომელსაც არავითარი მისთვის სასიკეთო სიტყვა, სურვილი და მოქმედება არ ეკარება. ამიტომ

იგი დაბეჩავებული ჰყავს შინაურს, ახლო და შორეულ მეზობლებს და, რა თქმა უნდა, გარეშე მტერსაც. მისი ალალე თვისების ხასიათი, აზრი და მოქმედება სასაცილოდ და აგდებულად, მას მდიდარიც, საშუალოც და ღარიბი გლეხობა ყველგან, უსინდისო ვაჭარივით ათრევენ როგორც უპატრონო ხარს და არცხვენენ თავის საკუთარ ოჯახურ ცხოვრებაშიც. მას ჰყავს მოხდენილი ცოლი, მაგრამ ამავდროს ისიც ხარმაცი და გაუნძრეველია. მიუხედავად ამისა მასზე ტრიანლებს მთელი ოჯახი. ჰყავს ოთხი ქალ-ვაჟი, ყველა „კალმით დახატული“ და სრულიად ჯანსაღი.

ფშავ-ხევსურებს მსხვილფეხა საქონელი თავსავით უყვართ. თუ ცხენს, ან ხარს რაიმე ფათერაკი შეემთხვა, ისე გლოვობენ მას, როგორც ადამიანს, თუ ვინმემ მოუკლა ის, ისევე იძიებენ შურს, როგორც ადამიანის დანაკლისზე, სისხლის აღების ადათი ამ შემთხვევაშიც იმ კანონს ემორჩილება, რომელიც ადამიანებზეა დაწესებული. რა თქმა უნდა, არის ცოტაოდენი განსხვავება, მაგრამ ის იმდენათ უმნიშვნელოა, რომ ზემოხსენებული ჩვეულების სინამდვილე ერთმანეთს შორის ძირითად კავშირს არ სწყვეტს.

ერთ დღეს ამბულატორიაში ავადმყოფები ბლომად მოგროვდა, როგორც ხევსურეთიდან, ისე ფშავიდანაც. ყველა ავადმყოფის გასტუმრების შემდეგ ერთი მოხუცი ხევსური მორიდებით მოგვიახლოვდა და გვითხრა:

— გიორგი, მეზობელმა ხარი დამიჭრა მუცელში, თუ შეიძლება რამე უშველეთ, წამალი მომეცით, ან იოდი ან სხვა რამე. (სხვათა შორის, ჩვენ აქ საქონლის ექიმადაც მივაჩნდით).

— ჩემო ბერდია, შენ კარგად უნდა იცოდეს, რომ მე საქონლის ექიმობისა არაფერი გამეგება, ამიტომ სამწუხაროდ ვერ დაგეხმარები.

ამის პასუხად ბერდიამ ქუდი მოიხადა და ჩემ წინ მაგიდაზე დასდო ეს იმას ნიშნავდა, რომ თქვენს წინაშე დგას ადამიანი, რომელსაც ჰსურს თავი დაგიგირაოს, ოღონდ მიეცით მას საშუალება, განიკურნოს მისი ხარი. იმ შემთხვევაში, თუ მან კიდევ უარი მიიღო და ქუდი უკანვე აიღო, ეს იმას ნიშნავს, რომ თქვენ იგი იქვე მოჰკალით.

რაკი მის ასეთ სულიერ მდგომარეობას ალლო აუღე, გადავწყვიტე დამეკმაყოფილებია მისი გულუბრყვილო სურვილი: მივეცი 10 გრამი იოდი. მან ის დიდი სიხარულით მიიღო და შემდეგ დაიწყო თავის გულის ნადების მკლავება: — გიორგი, ჩვენ საქონელი ძლიერ გვიყვარს, უიმისოდ ცხოვრება არ შეგვიძლია. ჩვენ რომ საქონელი არ გვყავდეს, ვერც თავს დავირჩენდით და ვერც მთავრობის გადასახადს გადავიხდიდით. ეს სთქვა და გამოემშვიდობა.

ფშავლები არა ნაკლებ აფასებენ მსხვილფეხა საქონელს. დილის ოთხ საათზე ერთი ფშაველი ბავში დამეცა თავზე, რომელსაც თვალზე თითქმის ცრემლები მოსდგომოდა და მითხრა, რომ წუხელ ცხენი გადაქცეულა ბაგაში, თავი და ფეხი ძლიერ დაჰშავებია, თუ შეიძლება გვიშველო. აქაც იგივე სიტყვები და ახსნა-განმარტება, როგორც ხევსურთან, მაგრამ მაინც იგივე დამაფიქრებელი სურათი წამოიჭრა ჩვენს წინაშე და ფშაველმა ბავშმა თავისი გაიტანა.

წავედით. ბინაზე მივედით, შეძლებისდაგვარი დახმარება აღმოუჩინე, დავამედე, რომ ცხენს სახიფათო არაფერი აქვს.

ყოველი ფშაველი ისეთია, რომ თავის ავადმყოფობაზე ისე არ შეგაწუხებს, როგორც საქონლის ავადმყოფობის დროს.

5. ფშაური ბინები

როგორც აღვნიშნეთ, მთელ ფშავეში სოფლები ტიტველ მთებშია მიჯრედნილი. ყოველი სახლი მოკავონებთ მერცხლის ბუდეს, რომელიმე წესიერი სახლის ყურეში მიშენებულს, ან ქორის ბუდეს მიუვალ კლდის ნაპრაალში მიშენებულს. სტილის მხრივ ხსენებული გარეული ფრინველების ბუდეები უფრო ხელოვნურია, ვიდრე ფშაველების სახლ-კარი. მათი სოფლები მთის მიფარებულ უბნებში მდებარეობს, ეს ალბად იმიტომ, რომ ქარიდან თავი დაიცვან. ზოგიერთი სოფელი ისეთ ადგილას მდებარეობს, რომ იქ არა თუ ადამიანი, არამედ ქორი და ნადარი არ გაიკეთებს ბინას (არახიჯა, ვან-ხევი, ქუთხი, ბახია, ქინო, და სხვა). გაეცნობით თუ არა მათ მოსახლეობას, მაშინვე იტყვიან, რომ ამ ხალხს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს თუნდაც უბრალო ადამიანურ ცხოვრებაზე და ძალაუვნებურად ფიქრობთ: რამ გაყინა ეს ხალხი ამ მთის ნაპრალებში ისე, რომ ერთი წერტილიდან ვერ დაძრულა?

მაინის ერთ დღეს ცხენით გავემგზავრე ავადმყოფთან. წინ დედაკაცი მიმიძღვის ფეხით.

- რომელ სოფელშია ავადმყოფი?
- მათურაში, შენი კენესამე. მიპასუხა დედაკაცმა.
- შორს არის?
- დიახ, შენი კენესამე, შორს არის.
- რამდენი ვერსი იქნება დაახლოებით?
- ოცი, შენი კენესამე.

გავიარეთ ათი ვერსი და მოუხვიეთ მათურის ხეობაში. გზა გრძელდება მეტად ვიწრო და სახიფათო ბილიკით. ეს ხეობა საგულისხმოა თავისი ველური და ამაყი სილამაზით. მას საკმაოდ მოზრდილი, ვიწრო კარჩხლოვან კალაპოტში მდინარე ჩამოუდის, რომლის ხმაურიც გაფხიზლებს მგზავრობის დროს და მის აქაფებულ ჩანჩქრებს გინდათ გულში ჩაეხუტოთ.

- უკვე ათი ვერსი გავიარეთ. კიდევ შორსა ვართ?
- დიახ, შენი კენესამე. კიდევ შორსა ვართ—მიპასუხა დედაკაცმა.

ჩვენ უკვე 20 ვერსიც გავიარეთ, ვუთხარი შემდეგში თანამგზავრ დედაკაცს. ის სდუმს. პეშვით წყაროს ცივი წყალი ამოიღო, დალია, სიარულისაგან გახურებული გულმკერდი გაიგრილა და მირბის წინ. უცბად ის მობრუნდა, შემომხედა და ისევ განაგრძო გზა. ცოტა ხნის შემდეგ ისევ მობრუნდა და მითხრა:

- აქ ხომ არ ჩამოხტები, შენი კენესამე. ეს დასაქცევი, ფინთი გზებია.
- არა, ნუ გეშინია, გაიძელ წინ—უთხარი მე.

თანამგზავრი დედაკაცი ხშირად მობრუნდებოდა, ცოტას შეჩერდებოდა და ისევ განაგრძობდა გზას. კიდევ ათი ვერსი გავიარეთ.

- კიდევ შორს არის?

— კიდევ, შენი კვნესამე, მომიგო და მოკრძალებით შემომხედა. დაიქანცა ის მაგრამ მაინც მირბის წინ. ანჩხლი მდინარის ჩანჩქერი უფრო და უფრო აგორებს თეთრად შლილ გულ-მკერდსა და სისწრაფით გადადის ჩაღრმავებულ ლარისთვალეებში. ფრიად წარმტაცია ეს სურათი ამ გვირაბისებური ხეობის კედლებს შუა.

გავიდა ხანი და მივაღიქით ერთს აქლემის კუზივით აზნექილ მთას, რომლის ბოლო პირამიდისებრ მოყვანილობით ჩვენს წინ გაშლილ ვიწრო ქალების კალთებზე შეერთებულია და რომელიც თავისი ორი კედლით ქმნის ორს ვიწრო, მაგრამ მოკლე ხეობას. აქ მას აქეთ-იქით მდინარეები ჩამოუდის აქ თანამგზავრი დედაკაცი გაჩერდა, რადგანაც წყლები იყო გასავლელი და თან არ იცის საიდან წავიდეს. გზა აებნა.

— შემომიჯექი ცხენზე.

— არა, შენი კვნესამე, ფეხით გამოვალ. მე ის ცხენზე შემოვისვი.

— საითკენ წავიდეთ?

— მარცხნივ, შენი კვნესამე, — მითხრა, მაგრამ თან ეტყობოდა, რომ თვითონ არ იცოდა სად მიდიოდა.

ჩვენ მივდივართ, მაგრამ სრულიად უგზოდ. პირდაპირ მდინარეს მივჰყვებით.

— გზები მთლად წაუშლია თოვლის ზვავს, შენი კვნესამე.

— ქალო, რა დროს თოვლია მაისში?

— კი, შენი კვნესამე, აი ახლა ვნახავთ ვეებერთელა თოვლის ზვავს.

მართლაც მივაღიქით ერთს დიდ თოვლის გვირაბს, საიდანაც მოჩხრიალეებდა ის მდინარე, რომელსაც ჩვენ მივჰყვებოდით. ვიყურებით იქით-აქეთ, ეგება რამე გზა ვიპოვნოთ. გზა არსად ჩანს.

— საით წავიდეთ? — მეკითხება ცხენზე შემომჯდარი დედაკაცი.

— ამ გვირაბს რომ გავჰყვეთ, სად გავალთ? შევეკითხე.

— ვაჰმე, დავილუბებით, შენი კვნესამე.

— ქალო, მითხარა, თუ იცი, სად გავალთ ამ გვირაბს რომ გავჰყვეთ?

— სწორეთ იქით გავალთ, შენი კვნესამე, სადაც ჩვენი გზა მიდის.

— მომიკიდე ხელი მაგრად, ვუთხარი და ცხენს მათრახი შემოვჰკარი. ცხენი გაექანა ბნელს თოვლის გვირაბში. გამდნარი თოვლის ქლვეფი გვასხამს თავზე ორივეს. საინტერესოდ საათი დავნიშნე და ისე შევჰყავი თავი გვირაბში. ათი წამი გაგრძელდა ამ გვირაბში მგზავრობა და შემდეგ თავი ამოვყავით სინათლეში, ავედით ისევ თოვლის ზვავზე, რომელზედაც კიდევ კარგა ხანს ვიარეთ. მშრალ ხმელეთზე ბილიკი შევნიშნეთ და ცხენი მასზე დავაყენეთ. ჩვენი მერანი მეტად დაიქანცა, ოდნავ შეჩერდა და ისევ ბილიკს მოუსვა. დედაკაცი გადმოხტა ცხენიდან და წინ გამიძღვა. ტყვა უღრანი, სოფელი არსად ჩანს.

— ქალო, იწამე ხატი, სთქვი, კიდევ შორსა ვართ?

— არა, შენი კვნესამე, ახლა უკვე მიველით. აი, ამ ტყეს რომ გავსცილდებით, მაშინვე სოფელს მივალგებით.

ტყეს გავსცილდით: ისეთ ხრამში გავედით, რომ ცხენი ფეხს ვერ იმაგრებს, იჩოქებს ალაგ-ალაგ. ჩამოვხტი ამერიკული ტურისტული დაჭედილი გვაცვია, მაგრამ ფეხი მაინც მიცდებოდა და ხელებით ბალახს ვეპოტინები. ასე ფორ-

თხვით მივდივართ სამივე, ხან ზევით, ხან ქვევით და ხანაც განზე. დავილაღეთ. წანით შეეჩერდით და ხრამს ზევით თვალი ავაყოლოთ. კარგა მოშორებით შევამჩნიე, რომ ვიღაც სამი აღამიანი მოდის დაკიდულ ფერდობზე. იქვე ორი ჩალით დახურული საბძელი დავინახე.

— ეს ხომ არ არის სოფელი?

— დიახ, შენი კვნესამე, ეს არის.

— რა ჰქვია ამ სოფელს?

— ბახია, შენი კვნესამე.

„ჰოი, უშმაკმა დაგზიათ თქვენ და წყალმა წაგიღოთ ყველანი ერთად“, ჩავილაპარაკე მე ჩემთვის. საათს დავხედე. ნაშუადღევს სამია. ორე დედაკაცი და ერთი მამაკაცი შემოგვხვდა წინ. ჩემმა თანამგზავრმა დედაკაცმა ერთს მათგანს ხელი დაადო და მითხრა:

— ეს არის, შენი კვნესამე, ჩვენი ავადმყოფი.

— შერე სად შიღის?

— ჩვენს შესახვედრად მოდიოდა, შენი კვნესამე, ჰგონებია, რომ თქვენ ვერ ამოხვიდოდით აქ.

მაშინვე შევატყე, რომ „ავადმყოფ დედაკაცს“ ავადმყოფური გამომეტყველება არ ჰქონდა და იქვე სიცხე გაუსინჯე, მაჯაც. „ავადმყოფი“ სრულიად ჯანსაღი აღმოჩნდა. მე ისე გავბრაზდი, რომ ასეთი სისულელე წამომცდა: „თქვენ ყველას დაგიჭერთ“. გულის მოსათურგნავათ ტუჩები მწარეთ მოვიკვნიტე. ხელი ჩავაქნიე და უკანვე გამოვბრუნდი. ის დედაკაცი ისევ უკან მომდევს, ალბათ თავს დამნაშავედ გრძნობს. დედაკაცი ისე დაილაღა, რომ სახეზე ფერი დაკარგა. მე ცხენიდან ჩამოვხტი და იგი შევსვი ზედ. დედაკაცი გაკვირვებული მიცქეროდა.

ღამის ათ საათზე უკვე შინ ვიყავი. იმ ღამეს დიდ ხანს ვერ დავიძინე.

ფშავლები გაურბიან შედარებით კულტურულ ცხოვრებას. ეს იხსენება ალბად იმით, რომ მათ არ უგემნიათ ნამდვილი კულტურის ნიმუში. მათი კუთხე ისეთი უგზო-უკვლოა, მივარდნილი, მივიწყებული, რომ თანამედროვე კულტურას ფეხის მოკიდება იქ ჯერ ვერ მოუხერხებია. ფშავლებს სწავლა-განათლებლაზე გული გატეხილი აქვთ. ამ შემთხვევაში დამახასიათებელია ერთი ფშაველი გლეხის ჩემთან გაბასება: „ჩვენ, შენი ჭირიმე, უპატრონო ხალხი ვართ. თუმცა ყოველ გადასახადს სხვაზედ მეტს ვიხდით სახელმწიფოსათვის, მაგრამ სამაგიეროდ ჩვენთვის არც შკოლა არის, არც სხვა რაიმე კარგი. თუ ვინმე ნასწავლი გამოგზავნეს, ის არა თუ ნასწავლი, ჩვენზედ უფრო უვიცი გაჰოდის, ერთ ხანს გაგვიცინებს, მიგვჭამს-მოგვჭამს და შექდეგ გზას გაუდგება. თუ სწავლა, შენი ჭირიმე, ასეთ ნასწავლებს იძლევა, იმ შემთხვევაში, შენი კვნესამე, ჩვენ სულ არ გვინდა სწავლა და სამაგიეროდ ჩვენი შვილები გვირჩვენია ცხვარში გაგზავნოთ. ხალხი, შენი ჭირიმე, სულელი არ არის, მან კარგად იცის სად რა სტკივა, მაგრამ ჩვენი უბედურება ის არის, რომ ჩვენ ამ ტკივილებს ვერ ვამხელთ იქ, სადაც ეს საჭიროა“.

ფშავლების სადგომი ბინა პრიმიტიულია, პირველყოფილი, მათ სახლკარს ყორის კედლები აქვს, ე. ი. ქვები ისე არის ერთმანეთზე დაწყობილი, რომ მათ

არაფერი არ ამაგრებს, გარდა ზევიდან დაყრილი ქვიშიანი მიწისა, რის სიმძიმითაც ის მაგრდება ნიადაგზედ და არ ინგრევა. მისი კედლები არაფრით არ არის შელესილი არც გარედან არც შიგნიდან. არც ქვებს ამაგრებენ რაიმე დასამაგრებელი ტალახით ან კირით, ან უბრალო ახელილი ტალახით. სახლი საზოგადოდ ერთი თვალია. ისაა იმათი დასაძინებელი, სასადილო და სასტუმროც. შუაზე ცუცხლი უნთიათ, რომელსაც საბოლოე პირდაპირ ქერში აქვს ამოჭრილი. ამ სახლში უწყვეთად ყველაფერი, რაც კი შეუძენიათ სიცოცხლეში. აქ არის მათი მამაპაპის შენაძენიც. სახლი საერთოდ მეტად დაბალი ყოვითაა აშენებული, საქმაოდ მოზრდილი. ნამდვილი ლოგინი მათ არა აქვთ, არც დასაჯდომი სკამი, არც მაგიდის მსგავსი რამ. საქმელს ჭამენ უბრალო ფიცრის ნაქერზე. სახლის გვერდზე უდგათ საბძელი, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში ყარტით, ქვავის ჩალით არის დახურული. ესეც ქვითაა აშენებული. ჯერ მიწითაა დახურული და შემდეგ ყარტით. ამაში ჰყავთ საქონელი. მხოლოდ ზევით ქერზე ინახავენ ჩალას და სხვა რაიმე ჭირნახულს. აქვე ფშაველი დედაკაცები ატარებენ თავის ცხოვრების თითქმის ერთ მეოთხედს. ყოველ თვეში ერთ კვირას და ყოველ მშობიარობის დროს 7 კვირას ე. ი. ლოგინობისა და აგრეთვე თვიურის დროს. აქედან ისიცა ჩანს, რომ ფშაველები საქონელს უფრო აფასებენ, უფრო უფრთხილდებიან, ვიდრე დედაკაცს და საზოგადოდ ადამიანს. ეს იქიდანაც სჩანს, რომ, როდესაც ნათესავეები, ახლია და შორეული მეზობლები ერთმანეთს შეგზვდებიან, ისინი თავის ყოფა-მდგომარეობას გამოჰკითხვენ ერთმანეთს და პირველად ეუბნებიან: „საქონლით როგორა ხართ?“ მერე კი „ჯალაფობით“.

სხვა ხალხთან შედარებით ფშაველები შრომის მოყვარენი არ არიან და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ თუნდაც ის პირველყოფილი ცხოვრება, რომელსაც ისინი მუდამ უელფეროდ ატარებენ—წელზე ფეხის დადგმით ულამაზოდ უსიცოცხლოდ მიდის. ამიტომ არის, რომ ისინი მუდამ რაღაცას ფიქრობენ, მაგრამ ამავე დროს მუდამ ერთ წერტილზე არიან გაყინულნი. არავითარი წარმატება, არც ოჯახურს, არც პირადს და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. იკვებებიან საზოგადოდ ქერით, შესატანებლად ხმარობენ: ყველს, ერბოს. ქერი მოჰყავთ მათ გარშემო მდებარე მთებზე. მთელი ზაფხულის განმავლობაში მისი თესვა და მკაა, ზამთარში კი მომკილის თრევა და ლეწვა. ასე რომ მათ მოსვენებითი პერიოდი არა აქვთ. ეს იმიტომ, რომ არ იციან სად, ან როგორ შეარჩიონ დრო, რომ ყველაფერი დროს შესაფერის პერიოდში მოაგვარონ. ერთი სიტყვით, მათ არ აქვთ უნარი ცხოვრების მოწესრიგებაში, არ აქვთ შემუშავებული ერთგვარი წესი, რომ ყველაფერი თავის დროზე მოაგვარონ, თავის დროზე მოიმზადონ: ამიტომ არის, რომ ისინი მუდამ ჭაპანწყვეტაში კნესავენ, მუდამ ტანჯვის უღელში დაფავენ, ლევენ სულს.

შინაურ ფრინველებში ზრდიან მხოლოდ ქათამს, ამასაც მარტო კვერცხისათვის, მის ხორცს იშვიათად სჭამენ. სხვა დანარჩენ ფრინველებზე წარმოდგენაც არ აქვთ. ღორს სრულიად არ ზრდიან, რადგანაც მისი ხორცის ჭამა აკრძალული აქვთ ხატისაგან. ეს ძლიერი ხატი არის, როგორც ფშაველები ეძახიან იახსარი. როგორც სჩანს იგი უნდა ეკუთვნოდეს იმ ხანას, როდესაც ჩვენში კერპთთაყვანისმცემლობა იყო გავრცელებული.

6. „ხ ა ტ ე ბ ი“

იახსარი ყოფილა მეტად ლამაზი, მოსული, ღონიერი და დიდად განთქმული ვაჟკაცი. იგი არავის არ შეარჩენდა ავკაცობას. ებრძოდა ყოველ უსამართლობას, ბოროტებას, თავხედობას და იცავდა სიმართლეს და აქედან — ყველა უსამართლობისაგან დაჩაგრულს. ამ კეთილი და საგმირო საქმისათვის ის დაიძმობილა თეთრ-მა-გიორგის და საერთო მტერთან ისინი ერთად გადიოდნენ, საიდანაც ყოველთვის გამარჯვებული ბრუნდებოდნენ. ამიტომ ხსენებულ ძლიერ „ხატს“ ფშავლები უწოდებენ კიდევ მეორე სახელს — წმინდა გიორგის. ამ ძლიერ ორთავა ხატს ჰყავს სამი დამხმარე ხატი, კოპალა (დასავლეთ-აღმოსავლეთით), კარატესი (სამხრეთით) და ლაშარის ჯვარი (აღმოსავლეთით). კოპალა ყოფილა ბერი, რომელიც მათთვის ლოცულობდა მტრებთან შეტაკების დროს. კარატესი კი — ერთგული მხედარი, რომელიც მტრის სადარაჯოზე იდგა და თავგამოდებით იცავდა მათ. ლაშარის ჯვარი კი დასვენების დროს გამართობი, სიამოვნების მომგვრელი, სადაც ორივე სქესის ადამიანებს ნება ჰქონდათ თავი მოეყარათ და სიამტკბილობის დრო გაეტარებინათ. როგორც ვხედავთ, ყველა „ხატს“ თავისი საკუთარი დანიშნულება და მოვალეობა აწევს თავზე.

7. ფშავლები ლხინში

(სერობა)

ხენა-თესვას ფშავლები იწყებენ აპრილის პირველ რიცხვებში და ათავებენ თიბათვის დასაწყისში (ძველი სტილით). თითქმის მთელი ზაფხულის პერიოდში თავისუფალი არიან და აქედან იწყება მათი დროს ტარება, მათი ხატობა. ამ დროსტარებაში ყველაზე უფრო შესანიშნავია სერობა. ეს სერობა მით არის საგულისხმო, რომ პირველი ივლისიდან იწყება ხალხის დენა სხვადასხვა კუთხიდან ცხენებით, წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონლით. თუ ვინმე სადმე შორეულ კუთხეში გადასახლებულა ოდესმე ფშავიდან, ამ დღისათვის არავინ სახლში არ რჩება. ყველა ფშავში მიეშურება, რათა წარსული გაიხსენოს, აწმყოს მიესალმოს მრავალმოწამის მუხის ძირში, სადაც „ხატის“ ყორე დგას, ჩამოისვენოს, თავს მოიხადოს, ღმერთი ახსენოს, თავიანთ ნათესავთ გადაეხვიოს, გადაჰკოცნოს, მომავალს იმედიანათ შეჰხედოს და ლაზათიანად რამდენიმეჯერ ყანწით გადაჰკრას. ყველაზე უფრო კარგი სერობა იციან სოფელ უძილაურთაში, შუაფხოში, — იახსარისა და კოპალას ხატში, სადაც ყველაზე მეტი ხალხი იყრის თავს. კოპალობა, რომლის უხვი მასპინძელიც არის სოფელ უძილაურთას მოსახლეობა, შესანიშნავია მით, რომ აქ იციან დოლი, რომელიც ფრიად საგულისხმოა თავისი ლამაზი შინაარსით. სამი დღის ლოცვა-ქეაფის შემდეგ კოპალას ხატიდან მრავალრიცხოვანი ქალი და კაცი ამოივაკებენ საუცხოვო გაშლილ უძილაურთას მთის მწვერვალზე, რომლის უფრო მომაღლო აზნექილ მკერდზე კოპალას ნიში დგას. მას პატარა გალავანი არტყია გარშემო. ხსენებული მთა მითია მიშხიდველი, რომ იგი ხელის გულსავით ვაკეა და თითქმის თვალგადუწვდენელი გრძელი, რომლის შუა ადგილიც მოხრილია და ის ამ მოხრის წერ-

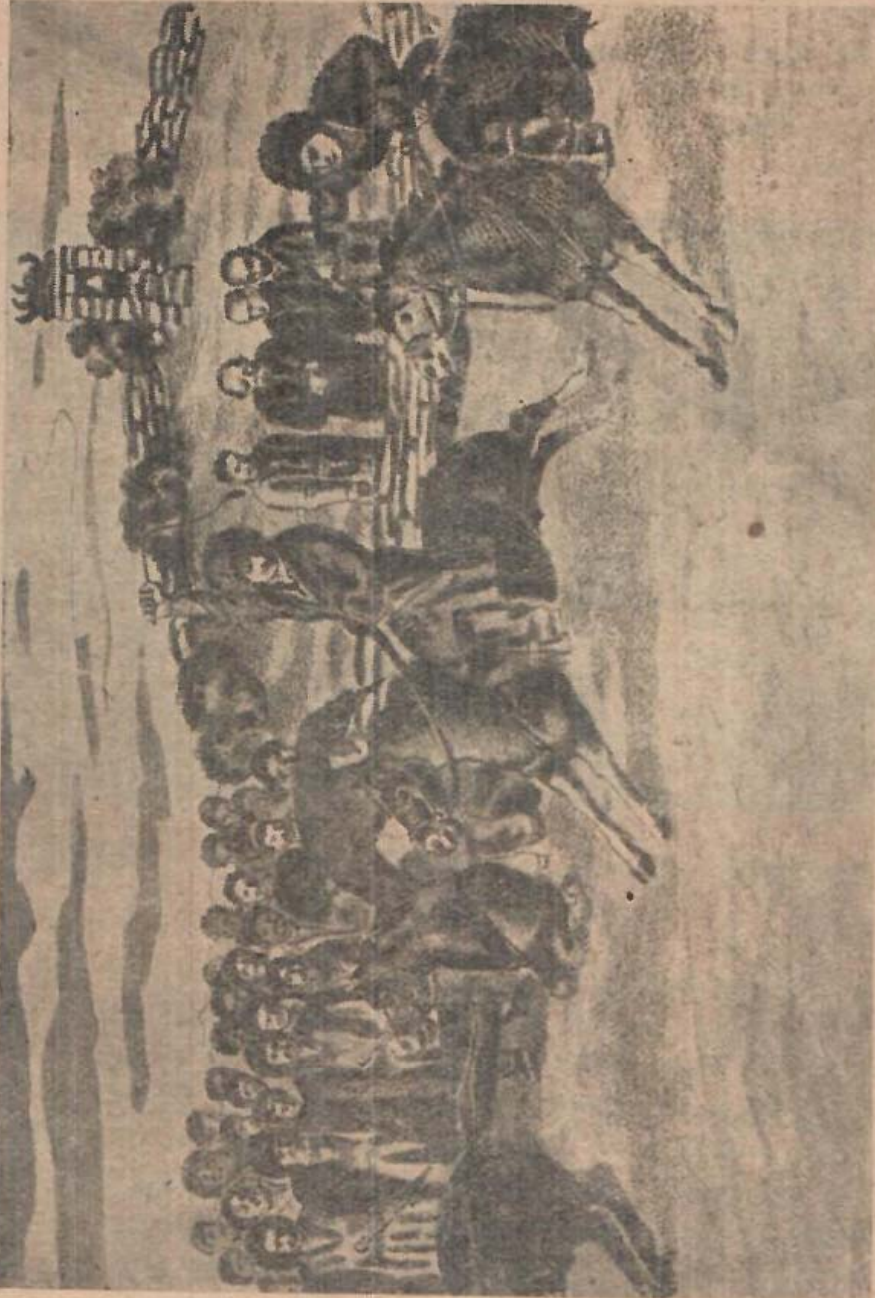
ტილთან საკმაოთაა ამოზნექილი. მისი აქეთ და იქით დაფენილი კალთები რელიეფურად გადადის მომხიბლავ სწორი ვაკის კალთებში. ამ გასწვრივად თვალუწვდენელ მთის ვაკეთა მეორე თავში ისევ პატარანიში დგას და იგი პირველს პირდაპირ უყურებს. თვით კოპალას ხატი ხსენებული მთის გადაღმა მეფობს. მთავარი მისი საბრძანებელი პატარა მოკაზმულ ბაღს წააგავს, რომელიც მდებარეობს ფშავ-ხევსურეთის გამყოფ ხეობის შეკავებულ გუბეში, სადაც მოოცველი ხალხი პირველად იყრის თავს. როგორც ვთქვით, ოთხი დღის შემდეგ ამოვლენ უკვე აღნიშნულ მთის ვაკეზე, რომელიც კოტად გახუნებულ ხავრდის პირს მოგაგონებთ და ეს იმიტომ, რომ კალთებზე ზამთრის თოვლი დიდხანს



სურ. 2. ფშავლები სერობაზე. ემზადებიან მეორე ხატში გასამგზავრებლად. წინ მედროზე მიუძღვის.

ისვენებს და მის მდელს ჯერ კიდევ ყური ვერ აუცქვეტია. მზის სხივები აქ მომეტებულად გწვავს, მაგრამ მისგან გულის შემხუთავ ბარის სიცხეს სრულეებით ვერა გრძნობს სალი ჰაერით გალაღებული ადამიანი. ნელი სიო ზომიერად ჰფანტავს ზენიტზე მდგარ ვერტიკალურ რადიუსებს და ამიტომ იქ შუა დღესაც საამოდ გრილა. ოთხი დღის ნაქეიფარი ქალი და კაცი ამ ლალ ბუნების ტკბილელს ორი დღე-ღამის განმავლობაში სიამოვნებით ღებულობს. ოთხი ღამის უძინარი ხალხი აქ ხელახლა გამოიღვიძებს, გამოცოცხლდება და ისევ ახალი სიხალისით ლხინობს, ლალობს, ქეიფობს, სიამ-ტკბილობით დროს ატარებს. ეს არ წააგავს მტვერიან ქალაქის კაფე-შანტანის მოჭარბებულ ქეიფიან შაბლონს, უშნო მანჭვა-გრეხას, დორბლიან მტლაშა-მტლუშს, არამედ იქ არის ზღაპრული, მაგრამ ამავე დროს ნამდვილი სიცოცხლე, ნამდვილი ბუნებრივი განცხრომა. ამ ბუნებრივ ლხინის დასასრულში ზარს შემოჰკრავენ და ყველა კაცი და ქალი ფეხზე აღდგომით პირ-ჯვარს იწერს. რამდენიმე რჩეული ფშაველი ვაჟაკები პირველი ნიშის გალავანთან დაირიხმებიან შეკაზმული ცხენებით. გალავნის შიგ-

ნით ას-ოცი წლის ბრმა, თოვლივით გათეთრებული წვერ-ულვაშით გიორგი კლქლაშვილა დგას და ლოცვით წარსულს იგონებს. მეორედ შემოჰკვრენ ზარს და მოჯირითე პირმღიმარი ფშავლება ცხენებზე შესხდებიან. ხსენებული მოხუცი დაულოცავს მათ აწმყოს, ნახევარ საათის სარბენ გზას, დასასრულ უსურვებს



სურ. 3. ფშაური დოდი ს. უძილაჯრთაში
ნახატი შ. ძნელაძისა.

კარგ მომავალს, გამარჯვებას და შესამე ზარის ხმაზე ცხენები მოსხლტებიან ერთად, სამჯერ შემოუვლიან ნიშს გარშემო და გაექანებიან მეორე ნიშისაკენ. შეუდარებელი სილამაზისაა ეს სურათი. დამსწრენი მოუთმენლად ელიან, თუ რომელი ცხენი აიღებს პირველ ჯილდოს.

დაგეშილი ცხენები გადაეფარენ გრძელი მინდვრის შუა-ამოზნექილ იქითა დაგენ-ლს კალთებს. ხალხის გაღიზიანებულ მხედველობის ველს ერთი წამით წაერთვა მომზიბლავი სურათი, რომელიც წამშივე შეიცვალა: ცხენები ზოგი, წინ, ზოგიც უკან გამოჩნდნენ მეორე ნიშის ახლო. წინა მხედრებმა დაუცადეს უკანა ცხენოსანთ. ყველანი მისვლისთანავე დაეწყვნენ მეორე ნიშთან, სამჯერ შემოუარეს მას და დაეშვნენ პირველი ნიშისაკენ. ყოველ მლოცველს ცალ-ცალკე აქვს გაშლილი სუფრა და ფეხმოკეცით ქეიფს შეექცევა შენაცრულ მწვანე მდელოზე. ზოგიერთ გაწყობილ სუფრაზე წმინდა სანთელი ანთია. ზოგი დოლის შედეგით არის დაინტერესებული და მოუთმენლად ელის მას, ზოგი ცეკვავს, არშიყოფს და სხვა.

დაგეშილი ცხენები მიუახლოვდნენ დანიშნულ ადგილს. ორი მათგანი ჯიბრითი სითანასწორით მორბის წინ, დანარჩენნი კი დაბნეულად, ზოგი უკან, ზოგიც განზე გარბის. ორმა აიღო პირველი ჯილდო: ორი ჩაფი ლუდი. გამარჯვებულნიც და დამარცხებულნიც ერთად დასხდნენ და დაიწყეს მხიარული ქეიფი.

გამარჯვებული მერიქიფედ დგას და გალაღებული თავს დასტრიალებს თავის სტუმრებს.

ყოველი ხის ძირში არის გამართული ქეიფი, ხალხი ჯგუფ-ჯგუფად არის დაყოფილი. ყოველ ჯგუფში შედის როგორც ბავშვი, ისე ახალგაზრდა, საშუალო და მოხუცი ორივე სქესისა. დრო გამოშვებით ხალხი დაიძვრის მიჩნეული ადგილიდან და ადის დიდ მინდორზე. ისევ ჯგუფ-ჯგუფად გაივლ-გამოივლიან, ერთმანეთს გაეთამაშებიან, ზოგი ოხუნჯობს, ზოგი ჯგუფს გამოეყოფა და ცისკენ ხელ აპყრობით წამოიჩოქებს ხატის ყორესთან. რამოდენიმეჯერ ემთხვევა მას, განმეორებით პირჯვარს დაისახავს და ისევ მხიარულად იმედიან მლიმარ სახით თავისსავე ჯგუფს შეუერთდება, ლხ-ნს განაგრძობს. აქ ქმრიანი დედაკაცები თითქოს სხვა ხალხს შეადგენს, — გამოყოფილი არიან და ისინი სრულიად განცალკევებით ქმნიან თავისავე წრეს, ააღ-ლინებენ „გარმონიკას“ და განურჩევლად ჰასაკისა ყველა შესაფერისად წყნაოდ, რაღაც სიცოცხლით სავსე თვალებით, ჩუმ მომღიმარ სახეებით ცეკვაობაში დროს ატარებს. საგულისხმოა ის სინამდვილე, რომ აქ სრულიად მოხუცი დედაკაცი გაახალგაზრდადებულია და, როგორც თხუთმეტი წლის ქალი, ისე ჩამოუკლეს ხოლმე. მცირე პაუზით „გარმონიკა“ შეჩერდება, ატყდება თითქმის მორიდებული სიმორცხვით აფერადებული დედაკაცთა კისკისი და ისევ „გარმონიკის“ ხმაზე დაიწყება თამაში. შემორტყმულ წრეში აღარაფერ ტრიალებს, დედაკაცები ერთმანეთს ეპატიჟებიან. უცბად ვიღაც შუახნის დედაკაცმა მლიმარედ, სამჯერ პირჯვარი გადაიწერა და შემოფარგულულ წრეში ცოცხლად ჩამოუარა. მას ბევრი გაუბედავი ხან-შესული დედაკაცები აპყვნენ. ამ დროს ვიღაც „მთვრალმა“ ფშაველმა წესი დაარღვია, დედაკაცების წრეში შეიქრა და იგი უშნოდ ჩაშალა. ეს იდილია წარმტაცია და მიმზიდველი თავისი გადაუჭარბებელი, ლამაზი მხიარულებით. რომ ჩაუტყვირდებით ამ მშვენიერ ჩვეულებას ფშავლებისას, ფეი უშუალოდ გაფიქრებთ თავის შინაარსში. აქ ჰქრება ფშავლის ერთი წლის განმავლობაში დაგროვული ტანჯვა, ბოლმა და გადადის განუწყვეტლივ მხიარულებაში. აქ

თვითთული ფშაველი მოდის მთელი ოჯახის შემადგენლობით და დროებით იფიწყებს თავის ყოველდღიურ ჭირფარამს. ეს არის მათი გასართობიც, ყოველგვარი ცოდვის მამხილებელი და მოპტუვებელი, მათი სამკითხველო, კლუბი, თეატრი და კინოც. მიეცით მათ უკეთესი გასართობები და ისინი უკან არ დაიხვევენ, მანამდი კი ამ მათთვის წმინდათა წმინდას ხელის ხლება შეუძლებელია.

სხვათა შორის აქ ცუდი, არა სასურველი ის არის, რომ დიდი ხატის წინ მეტად ბევრ საქონელს ჰკლავენ შეწირვის სახით, იქვე ატყავებენ, იქვე შიგნავენ და ეს გარემოება იწვევს ანტისანიტარულ მდგომარეობას, რაც მათ ხალისიან დროის ტარებას, მხიარულებას და გემოიან სმა-ჭამას ყოველგვარ ღირსებას უკარგავს. აქ ჩვენ ფრთხილად ვცადეთ, რომ მათ დაკლული საქონელი სადმე იქვე მოშორებით რუს-პირზე გაეტყავებინათ, გამოეშინებინათ და ისე აეტანათ საქეიფოზე, მაგრამ მიიღებენ თუ არა ჩვენს რჩევას ეს საკითხია, თორემ ისე ყოველი „ხატი“ პირდაპირ სასაკლავოს წარმოადგენს, რაც დიდ უსიამოვნებას იწვევს ყოველ უცხო სტუმარში.

საერთოდ ფშაველების ყოველი ამნაირი დროსტარება წყნარი და მშვიდობიანია. მხოლოდ იშვიათად შეიძლება მოხდეს რაიმე ჩხუბი და უსიამოვნება. თუ ფშაველმა კაცი გაიმეტა, უთუოდ სასიკვდილოდ გაიმეტებს, ამ მხრივ ისინი მეტად გულჩახვეულნი არიან.



სურ. 4. ფშაველი დედაკაცები სერობაზე. წინ ფშაველი ყმაწვილი დგას შესაწირავი ცხვართ. აწყვია ქალები, ელოდებიან ხევის ბერის დალოცვას

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ქმრიანი დედაკაცები გამოყოფილნი არიან მამაკაცებისაგან, მაგრამ ეს არ ითქმის ახალგაზრდა ქალებზე. დროს ტარების აღვილზე ახალგაზრდა ქალი და ვაჟი გააკეთებენ ხოლმე წრეს და ასე შერეუ-

ლად ატარებენ დროს. მათ დროს ტარებას, ცეკვას სხვა რაიმე თამაშს სულ სხვა სიცოცხლის ელფერი აზის. აქ ქალი და ვაჟი ერთმანეთს იწვევენ ცეკვაში, რომლის დროსაც მოცეკვავეთა ყოველი მოძრაობა უფრო გრძნობებს გამოხატავს, ვიდრე პლასტიურ მომენტებს. მათი ცეკვა თითქმის საათობით გრძელდება და ბოლოს, თუ ვაჟს ქალი მოეწონა, იგი მას ძლიერ ვნებიანი ამბორით აცილებს. ამას ფშაველი ქალი არ თაკილობს და არც მისი ახლო ნათესაობა.

სერობის დროს აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ აქ არეულ სილუეტებს, შეუფერებელ ადამიანთა უმზგავს ლანდებს ადგილი არ აქვს, თუმცა ჩვენს მხედველობის არეს ამ სერობაზე ზოგჯერ ეჩხირება გადაგვარებული ფშაველის აჩრდილიც.

რა თქმა უნდა, სინამდვილეს ყოველთვის ახლავს თან თავისი აუცილებელი დისონანსებიც, მაგრამ აქ ყველაფერს თავისი განსაზღვრული ადგილი აქვს, როგორც უარყოფითს მოვლენას, ისე დადებითს.

სერობის დაწყებიდან ორი დღე უკვე გავიდა. ხალხი არა თუ აკლდება, არამედ მატულობს, ხატში ადგილი აღარ არის, არც ხალხისათვის არც ცხენებისათვის. თითქოს გგონიათ, რომ აქ დიდი სალაშქრო მზადებაა, სადაც აუარებელი ხალხი სადგურობდა, ნამდვილ ბრძოლის ბანაკს მოგაგონებთ. ისევ მზიარულება, კიდევ მეტი სიცოცხლის ხალისიანობა, თამაში, არეულ-დარეული მოძრაობითი ჩოჩქოლი, კისკასი. დროს შერჩევითი ძალდაუტანებელი გახუმრება და მრავალრიცხოვან სახეებზე უსაზღვრო კმაყოფილებების დიმილი კიდევ უფრო იპყრობს თავისივე უცხო მოძმის ყურადღებას. რომ ავდარი მოვიდეს, არსად თავშესაფარი არ არის გარდა ერთი ბატარა ტაძრის მზგავსი სამლოცველოისა. ყველა მოსული სტუმარი ისეა მომზადებული, რომ მას მთელი თვეობით შეუძლია ავდარში გაატაროს. ისინი მოდიან დღეობაში ბარგით, გულით და ნაბდით. ხალხის დროს-ტარებას უფრო და უფრო ემატება ქეიფის შინაარსიანი ელფერი მრავალნაირია მათი დროსტარების ხასიათი და სურათიანობა. ერთი მხრებს შეათამაშებს და ახალგაზრდა ქალს ამოუდგება გვერდში, რაღაცას ყურში ჩასჩურჩულებს, ქალი შემპარავად გაიღიმება და ყმაწვილს მკერდში მხარს გაჰკრავს თან არაყს გადაჰკრავს; მეორე—ყანწით ხელში წაიბორძიკებს, თავის ამხანაგს გადაეხვევა, თან არაყს გადააკვრევენებს, მესამე ქეიფით მოქანცულია—მას ხის ძირში მისძინებია. მოხუცთა ჯგუფს წრე გაუკეთებია და ერთმანეთს საოხუნჯო ლექსს სთავაზობენ, ქალები და დედაკაცები ცალცალკე ჩამწკრივებულან და ერთი მეორეს უღიმეიან.

მოსალამურდა. ჩამავალმა მზემ დასვენების უკანასკნელი ამბორი უძღვნა სერობის ხალხს. ერთი საათის შემდეგ ცა ვარსკვლავებით მოიქცედა. მზე მთვარემ შესცვალა. მისი შუქის ანარეკლი ფოთლებიან ხის ტოტებში დაწაწილდა. ნელმა სიომ ხის ფოთლები შეარხია, მთვარის სინათლეს ადგილი მისცა და ყველა მოქეიფეს სახეზე შეითამაშა. ძირს, ღამის აჩრდილში აქა-იქ კრეჩები ბუტბუტავს, ზოგან კოცონი დაუნთიათ, ზედ ქვაბები დგას და ხორცს ხარშავენ, ზოგ ჯგუფს ნაბადი წამოუხსნავს და მისძინებია კიდევ. ღამის სიჩუმე ჩამოვარდა. მხოლოდ ხანდახან მთვრალეების ბოდვა არღვევს ამ სიჩუმეს. ვითომდა შორიდან

ჩახლეჩილ ხმინანი სიმღერა მოისმის. აქა-იქ ნაბადს ქვეშ რაღაც მორიდებული ხითხითი მოისმის, ასე, რომ დაინტერესებულმა მეთვალყურემ არ იცის როგორ გაანაწილოს თავისი წაქეზებული ყურადღება. ამ თვალის სეირში გათენდა კიდევ.

ამომავალმა მზემ მიძინებულ სერობის ხალხს უხვათ მიანათა გამაცოცხლებელი სხივები.

მიძინარე ხალხმა თავი წამოყო და შებრუნებული ხელის ზურგით ნამძინარე თვალის გუგები დაიზილეს, ყველამ გაიგო, რომ გათენდა. აღდგნენ და ქვაბები ისევ ცეცხლზე შემოჰკიდეს. ქვაბები ჩუხჩუხებენ. თვითული ჯგუფი სამგზავრო მზადებას შეუდგა, ყველა მათგანი ცხენს ეძებს, ბარგს ჰკრავს. ამ დიდი დღესასწაულის წესი და თადარიგი ყველას დაზეპირებული აქვს: დროს ტარებაში არავინ იფიწყებს დანიშნულ დღეს და საათს.

უკვე 12 საათი იქნებოდა, რომ ხალხი მინდორზე გაშლილ სუფრას მოუხდა და მთვრალემა დაუწყეს ერთმანეთს პირში არყის ჩასხმა. ისევე ქეიფი, ისევე მხიარულება, ისევე ცეკვა და თამაში. მზე ზენიტზე დგას და თავის გაძლიერებულ ხშირ რადიუსებს აფრქვევს მოქეიფე ხალხის გაღალღებულ სახეებზე. მათი გვერდზე გადაშლილი საყელო გულშეკრდს საკმაოდ აშიშვლებს. გამოყოფილი დედაკაცების ჩუმი მხიარულება მათ არ უერთდება. მათი ცოცხალი დროს გატარება თავიანთ წრის ფარგლებს არ სცილდება. ახალგაზრდა ქალებმა და ვაჟებმა წრე გააკეთეს და ცეკვა დაიწყეს. ერთი სიტყვით იგივე სიცოცხლის სურათიანობის განმეორება. იგივე განცდითი ნეტარება. მზე შესამჩნევად გადიხარა დასავლეთისაკენ. მხიარულების სიჩქარე ოდნავ მიუჩნდა. ერთხელ ზარს შემოჰკრეს. ხალხმა თავზედ მოიხადა, პირჯვარი გამოისახა, უცბად ისევ თავზე დაიხურეს და სწრაფი მოძრაობით ბარგის შეკვრას შეუდგნენ. ზოგს ცხენი მოჰყავს და ჰკაზმავს, ზოგი თითქოს განკარგულებას იძლევა და ზოგიც კი არ ინძრევა საქეიფო ადგილიდან, ამ უკანასკნელთ ჯალაბობა უმზადებს ცხენს და ბარგს. ნახევარი საათი გავიდა. ისევ სიჩუმე. ზარს მეორედ ჩამოჰკრეს. ცხენები უკვე შეკაზმული და ბარგშემოკრულნი თავისი მხედრებით ჩამოჰკრდნენ დანიშნულ ადგილას ხატის წინ, ხალხი თანდათან გროვდება, მთავარი ხევის ბერი ფატურობს, ხალხს იქით-აქეთ მირეკს, მოქარგული მშვენიერი წითელი დროშა გამოაქვს, მედროშეს გადასცემს და იქ, სადაც ხალხია შექუჩებული, წინ დროშით ხალხში დადგება. შექუჩებული ხალხი ისევ იმ ადგილას დგას. „აბა დაიწყეთ, ბიჭებო“, შესძახებს ხევის ბერი და იწყებენ სიმღერას „ფერხი“-სას ე. ი. საგამზნოს. ფერხისას ყოველთვის იწყებენ რომელიმე რჩეული ისტორიული ლექსით. სანიმუშოდ მომყავს ერთი ხალხური ლექსი:

„ბრძანებდა დამზიდებელი: მე დავდგი მიწა-წყალია.

სულ თავის მართულობითა შამქთარი მთა და ბარია“.

მეფერხისეებში ერთი ლექსის მცოდნე ჟრევია, იგი ალექსებს და სხვები განმეორებით უმღერენ მას. სიმღერა მართლაც მგრძნობიერია და ტკბილხმოვანი. მედროშე და მეფერხისეები ცხენოსან ჯარს დაუდგებიან წინ. მესამე ზარის ხმაზე ცხენოსანნი დაირაზმებიან და ნელი ნაბიჯით გაემგზავრებიან კარატეს ხატისაკენ. მელექსე განაგრძობს:

„მურგვალთ მომავლეთ სამი ზღვა: თეთრი, წითელი, შავია,
ზედ გადავხურე ზეცადა სინა, ჭიქა და რვალია,
შიგ გაუჩინე მზე-მთვარე, მრავალი დღე და ღამია
შემოჯდა წმინდა გიორგი ოთხა კუთხეზე ბრძანია
ქრისტიან სალოცავადა გამოსახული ჯვარია:

ღვთის შვილთა ჰყავის წმინდაი თამარი დედოფალია
ხმელეთ თავისად დაიგდო, იმდენი ჰქონდა ძალია.
შუა ზღვას ჩადგა სამანი, სამანი რკინის სარია.
პირდაპირ უდგა გორზედა ლალი ლაშარის ჯვარია,
გვერდს უდგა ნისლის ფერაი, მტრედის ფერ ჰქონდა მხარია
ოქროს წყლის უნაგირ უდგა, ოქროს წყლის ლავშის ტარია,
წელსა ეტანა მათრახი შვიდ-კეცა, შვიდი მხარია,
დიდებულ გამარჯვებული, ძალიან არის ჩქარია,
ვისაც ეწყინოს ნათქვამი, მისთვის დაკრული მწარია
ერთგულს კი მიეშველება, არ იყოს მისელის ხანია“.

ამ ლექსით მიაცილებენ მედროშე და მეფერხისეები მეორე ხატში კარატესში—მოქარგულს და წითელ დროშას. აქ მას მოწიწებით დაასვენებენ. ამასობაში დაღამდება კიდეც. ამ ღამეს არაფერს არ აკეთებენ, მისვლისთანავე დაიძინებენ. დილა ადრიან ადგებიან და შეუდგებიან დროს ტარებას. ეს მეორე ხატის ადგილი მთიანი ალაგია. იგი საკმაოდ მაღლა დგას. თვით კარატესი კიდეც უფრო მოწყვეტით, კიდეც უფრო მაღლა დგას და ამაყად გადაჰყურებს თვალ უწვდენელ ადგილ-მიდამოებს. ერთი შეხედვით იგი თითქოს მიუვალია, მაგრამ ხევის ბერი იქ თავისუფლად ადის. იქ საკლავს მიიყვანს, შეევედრება ერთს იახსარს და წმინდა გიორგის ხატს გადმოხედავს და ორ-სამ საკლავს კიდეც მიიყვანს მათ სამსხვერპლოზე. ეს ხატი ნიშნით გადაჰყურებს მთელ არე-მარეს, მის დაფენებაზე მშვენიერი ვაკე-მინდორია, თვალწარმტაცი ამწვანებულ მდელოთი. თვითეული ფშაველი აქ იმდენად გალალბებულია, რომ თავი უძლეველი ჰგონია და იგი ამ შემთხვევაში სრულიად მართალია. იგი ამ დროსტარებას არ გასცვლის სამხატვრო თეატრებში, ათას მხატვრულ და შინაარსიან წარმოდგენებზედაც კი.

სერობის ცერემონიალურ მიმდინარეობაში ერთი საგულისხმო წერილმანია, საყვინო, რომელსაც მართავენ კარატეს გამგზავრების წინა დღეს და გამოიხატება იმაში, რომ მთავარი ხევის ბერი პატარა თასით, რომელზედაც ვერცხლის სასპისი სდგას, ერთ ამორჩეულ ადგილას, დიდი კოკიდან ღვინით *) თუ ლუდით ავსებს და აწვდის ყველა მსურველს. მსურველი შეძლების და გვარად თავის წვლილს ხწირავს, აბაზს თუ მანეთს. დაგროვილი ფული მიდის ხატის მამულების გასაშენებლად. ასევე მეორდება მეორე ხატში—კარატესში. აქ იმართება იგივე ქეიფი, იმავე ხასიათისა და შინაარსისა, როგორც დიდ იახსარში იმართება ხოლმე.

*) ამ დღისთვის ფშაველებს ღვინო კახეთიდან მოაქვთ. ზოგიერთ სოფლებს თავიანთი ხატის მამულიც აქვთ კახეთში.

ფშავლების ცხოვრებაში აღსანიშნავია კიდევ აპრილის უკანასკნელ რიცხვებში საკვირაოს დროს ტარება, სადაც მთელი თემი იყრის თავს და სადაც ბევრ საქონელს ხოცავენ. ამავე ხანებში იმართება ლაშარის ჯვარობა. აქაც მზიარულება და გალაღებული დროს ტარება.

ასეთი ზნე-ჩვეულება ფშავლებისა იმითია კარგი, რომ აქ ერთდება მთელი თემის მოსახლეობა და ერთმანეთს გაიხსენებენ, ყოველგვარ ჭირვარამს დაივიწყებენ, წარსულს მოიგონებენ, აწმყოს ურთი-ერთ შორის ამტკიცებენ და მომავალს იმედიანათ შეჰყურებენ. ამგვარ დღეობას მტკიცე ტრადიციული ხასიათი აქვს ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში და ის თავის მნიშვნელობას არ დაკარგავს მანამდე, სანამ მას თანდათანობით არ შეცვლის ფრთხილად ჩატარებული, მაგრამ რადიკალური კულტურული შენება. რაიმე ჩხუბი, აყალ-მაყალი იშვიათია ხსენებულ დღეობებში. დროს ტარება ხშირად გრძელდება მთელი კვირისაობით, განსაკუთრებით სერობის დღესასწაულებში და საკვირველი ის არის, რომ აქ არავითარ კინკლაობას ადგილი არა აქვს. სხვა კუთხის ხალხთან შედარებით ფშავლები გაცილებით უფრო მშვიდობიანი ხალხია. ფშავლებს საზოგადოდ მეტად-მდიდარი ისტორიული წარსული აქვს, მაგრამ ახლა ისინი თითქმის არც კი არსებობენ ჩვენი ქვეყნის სივრცეზე. ეს მიეწერება იმას, რომ ეს ხალხი ბუნებით მეტად დინჯი, ფლეგმატიური ტემპერამენტისა არის. ამ თვისებებს ჩვენ უფრო ვრცლად საეციალურ ნაწილში შევეხებით. მათი პრიმიტიული მდგომარეობა ამ მხრივ მეტად საგულისხმოა.

ეს ლამაზი ლხინი დიდხანს არ გრძელდება. ერთი კვირის სწორზე ხალხი იშლება და მწყობრ-მწყობრად ცხენებით ძირს დაეშვება უძილაურთის თუ კარატეს მთის დაკიდულ ბილიკზე.

8. ფშავლები ჭირში.

ჩვენ გავიცანით ფშავლება ლხინში, რაც ცალი მხარეა მათი ყოფა-ცხოვრებისა. ახლა გავიცნოთ ისინი ჭირშიაც. როგორც ლხინში განსხვავდებიან ისინი ჩვენი კუთხის სხვა ხალხისაგან, ისე უბედურ შემთხვევებშიაც თავისებურება აქვთ მათ. მათი გლოვა და კვნესა არაჩვეულებრივი განცდითი ხასიათისაა. თავისებური ხმა, თავისებური მოთქმა-მოტირება, თავისებური ღრმა-ჩუმი განუსაზღვრელი სევდა, ნაკადულისებრივი ცრემლები, თავისებური ბოღმა ვარამი. ყველა ეს სხვა უცხო მაყურებელსაც ააცრემლებს და მისი თანაგრძნობა გულწრფელად უერთდება მათ მწუხარებას. აქ არ იციან ის გადაჭარბებული კაწვრა სახის, გულშემზარავი წივილ-კივილი, როგორც ეს დასავლეთ საქართველოშია.

ფშავლები ჭირშიც ისეთივე მშვიდი და წყნარია, როგორც ლხინში. როდესაც ფშაველი დედაკაცები ერთმანეთს მიუტირებენ ხოლმე, მაშინ მამაკაცები არაყს შეექცევიან, გულის ბოღმას მასში ჰკლავენ და ჩუმად, სრულიად უხმოდ ცრემლებს ღვრიან. აქ უცხო მაყურებელი განცვიფრებაში მოდის. რა თავისებურებაა, რა ღრმა განცდებია სულიერი ტანჯვისა და მწუხარებისა!

ბავში ცრუმორწმუნოების მსხვერპლი.

ჩვენი პუნქტის ახლო ერთ გლახს ბავშვი გაუხდა ავად წითელათი. მან ჩვენ შეგვატყობინა თითქმის ორი კვირის შემდეგ. ჩვენ ბავშვი ვნახეთ ყველა იმ გართულებებით, რომელიც შეიძლება მოჰყვეს წითელას. ფილტვების ანთება (Bronchopneumonia), ლიმფატური ჯირკვლების ანთება (limphdenitis), ხახის ანთება (laringitis). ასეთი გართულების შემდეგ ხსნა არსაიდან იყო. აქ ჩვენ აშკარად ვიგრძენით მშობლების საშინელი უფიცობა, რომლებმაც მკითხავეებისა და მლოცავეების კითხვა-დარიგებაში ბავშვი დალუპეს. აქ ჩვენ პირადად განვიცადეთ ფსიქოლოგიური ტანჯვითი უძლურება, რადგანაც ამ შემთხვევაში ჩვენ უიარაღო ჯარის კაცს წარმოვადგენდით სამხედრო ბანაკის ფრონტზე. აქ მედიცინამ დაჰყარა თავისი ძლევა-მოსილი ფარხმალი.

გლახის საერთო ოჯახურ გლოვას ჩვენც შეუერთდით. უდროოდ მოწყვეტილი სიცოცხლის ნაშთი სამარის კარებს მივაცილეთ. სანამ ბავშვის ცხედარს სახლიდან გამოასვენებდნენ, კარების პირდაპირ სახურავზე უღელი დასდეს, რაც მაჩვენებელია იმის, რომ ამ ოჯახში ეს უბედური შემთხვევა უკანასკნელია და შემდეგ იგი არასოდეს არ უნდა გამეორდეს. ბავშვის ცხედარი სამარის კარებზე დევს, ახდელ კუბოდან ბავშვის ცხედრის სახე ისე იყო მიძინებული, თითქოს ეს-ეს არის ახლა გამოიღვიძებო. ბავშვის თავთან ერთი პატარა ბოთლი წყალი ჩადგეს, ნაცვლად არაყისა. ეს იმიტომ, რომ ფშაველი ბავშობაში, სანამ წლოვანი არ გახდება, არაყს არ სვამს, მოზრდილს კი აუცილებლად არაყს ჩააყობენ სამარეში.

კუბოს თავი დახურეს, თვითეული მიმცილებელი, მშობლები, ნათესავეები და მეზობლები,—მწარე მოთქმით უკანასკნელად გამოემშვიდობნენ ცხედარს. ერთი დედაკაცი ექიმის უძლურებასაც შეეხო და ბავშვის ცხედარს დაატირა თავზე: სულ ყველაფერი ტყუილია, სიკვდილს ვერც დობტური და ვერც ღმერთი ვერ დაუდგებაო წინ. უკანასკნელად დედა გამოეთხოვა თავის საყვარელ შვილს და შემდეგ საფლავში გადაუშვეს იგი, მიწა დააფარეს. დასასრულ ყველა მამაკაცებმა თავი მოიყარეს, რამდენიმე ხელადა არაყი დალიეს, იმათ სმაში ყველა იქ მყოფმა დედებმა თავ-თავიანთი უდროოდ დაკარგული შვილები გაიხსენეს მრავალ-რიცხოვან ადამიანთა სასაფლაოზე, მიუტირეს, გული მოიჯერეს და დაღვრემილი, თვალცრემლიანები თავ-თავის სახლებში დაბრუნდნენ. იქვე საფლავზე ყველას ხელი დაგვაბანიეს მათი ჩვეულებისამებრ. ჩვენ აქაც ვამხილეთ ყველა დამსწრეთ, რომ ბავშვი გახდა მათივე უფიცობის უდანაშაულო მსხვერპლი და რომ ასეთი რამ შემდეგში მაინც არ განმეორებულიყო, ვსთხოვე, რომ მშობლებს დროზედ ეცნობებიათ ჩვენთვის. ექვს გარეშეა, რომ ბავშვი არ დაიღუპებოდა. საკმარისი იყო უბრალო, მარტივი დარიგება ექიმისა, რომ ბავშვს სიცოცხლე შეერჩენოდა.

პირველად, როდესაც ახლად მიცვალებულს აცილებენ მოყვრები და მეზობლები, ამას უწოდებენ თავზე რიგს, რომელიც თავის-თავად პირველ გამოსათხოვარს ნიშნავს და ტარდება ჩვეულებრივ ზეზეური წესით. აქ დიდ ხარჯს არ ეწევიან.

საზოგადოდ ფშავლების წესი მიცვალებულის შესახებ მეტად გაჭიანურებულია, მოსაწყენი, მომბეზრებელი. ეს წესები ასე შეიძლება დავანაწილოთ:

1. თავზე რიგი,—პირველი გამოსათხოვარი.
 2. შვიდი, ე. ი. შვიდეული,—გარდაცვალებიდან შვიდი დღის შემდეგ მართავენ პირველ მოსაგონარს ხარჯით.
 3. ორმოცი—მესამე მოგონება, რომელსაც მეორმოცე დღეს მართავენ, მხოლოდ აქ სწევენ შედარებით ზომიერ ხარჯს და მას არც აქვს დიდი მნიშვნელობა მათი ჩვეულების წესით.
 4. ხალარჯობა—ეს ყველაზე დიდ მნიშვნელოვანი და ხარჯიანი მოსაგონარია მიცვალებულისა. იგი ხდება ჩვეულებრივად ამაღლების სწორზე, ე. ი. ერთი კვირის შემდეგ. აქ იციან დიდი წვეულება, მოდიან ყველა ნათესავები, მოყვრები და მეზობლები. თვითეული მათგანი ვალდებულია ხდის თავის თავს, მიცვალებულის ქირისუფალს დაეხმაროს ხარჯებში და მკვდრის მოსაგონრად მოაქვს ზოგს ქადა, ზოგს არაყი, ზოგს კიდევ ხშიადი და სხვა. როდესაც ყველა ნათესავისა და მეზობლის მოსვლა დასრულდება, დაიწყება ერთგვარი ქეიფი და მიცვალებულის მოსაგონრად ილხენენ, ყველა დროს ატარებს. აქ აუცილებლად მღვდელი უნდა იყოს, რომელმაც უნდა სწიროს მიცვალებულის მოსაგონრად. თუ მღვდელი ვერ იშოვებს, მას სცვლის ხევის ბერი.
 5. წელთავეება—ხდება წლის თავზე და აქვს უბრალო მოგონების ხასიათი, აქ ვალდებულია არავინ სთვლის თავს მონაწილეობა მიიღოს ამა თუ იმ მიცვალებულის მოგონებაში.
 6. ხორცის შაბათი—ყველიერის წინა შაბათი, გარდა დამარხვებისა მკვდარსაც მოგონებენ და მის მოსაგონრად საკლავს დაჰკლავენ.
 7. სულთა-კრეფა—ეს ხდება დიდმარხვის მეორე კვირას, სადაც თითქოს თავს იყრიან ყველა მიცვალებულის სულები და ერთმანეთს ნახულობენ ვითომ აქ ცოცხლებსაც რაიმე კავშირი ჰქონდეთ მიცვალებულის სულებთან.
- აქ ჩამოთვლილ მიცვალებულის წესებში აღსანიშნავია მხოლოდ ერთი—ხალარჯობა, რომელიც დაახლოებით გრძელდება ერთ კვირას. აქ ყველა ნათესავები, მოყვრები და მეზობლები მოვალენი არიან მიიღონ მონაწილეობა საჭირისუფლო მოგონებაში მკვდრისადმი. ვინც ამ დღეს არ მივა მიცვალებულის ქირისუფალთან, მერე ის მასთან ვერასოდეს ფეხს ვერ დაადგამს.
- ამ დროს შორეული ნათესავებიც იხსენებენ მიცვალებულს და მოდიან მის მოსაგონებლათ. ასეთი უსაზღვრო მოგონებანი მიცვალებულისა არსად არ იციან. ეს აიხსნება მით, რომ ფშავლები კულტურულად მეტად ჩამორჩენილი არიან და ამიტომ მათი ჩვეულებანიც პრიმიტიულია.
- მკვდრის მოსაგონებლად მათ აქვთ კიდევ ერთი ჩვეულება, რომელსაც ეწოდება სულის დაბახი. ამ დღეს მიცვალებულის მოსაგონებლად და სიყვარულის ნიშნად აიღებენ რაიმე ნივთს და ცოცხალ საქონელს ჯილდოთ, რომელიც უნდა მიეცეს ამ დღეს გამართულს სროლითი შეჯიბრებაში. მოიყრიან თავს მამაკაცები განსაკუთრებით ახალგაზრდები და მართავენ ერთგვარ სროლითი შეჯიბრს. ვინც ნიშანში ზოარტყანს, იმას რჩება მკვდრისადმი პატივსაცემლად გა დადებული ცოცხალი საქონელი.

ზოგჯერ ფშავ-ხევსურს უხდება ხოლმე მგზავრობა ბარში. იქ ისინი თანდათანობით იგნებენ უკეთესი ცხოვრების გემოს და ნაწილობრივად კიდევ ჩამოდიან უფრო ხელსაყრელ მოსავლიან ადგილებში. ასე, რომ მათს წინაპართა მიწა-წყალს ყოველ წლობით აკლდება თითო-ოროლა მოსახლე. უმთავრესად ისინი ჩამოდიან კახეთის თავისუფალ ადგილებში. ამრიგად ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ფშავ-ხევსურებისათვის მთავარი საკიანია ფიზიკური არსებობა. ამის გარშემო ტრიალებს მათი მთავარი მოქმედებისა, აზრისა და გრძობის ბორბალი. ეკონომიური ცხოვრების ირგვლივ უვლის მათი ყოფა-ცხოვრების ჩარჩი. ამ უკანასკნელის ძიებაში იღვევა მათი სიცოცხლე და სხვა რაიმე აუცილებელ სულიერ საზრდოსათვის, კულტურული საჭიროებისათვის მათ დრო აღარ რჩებათ, და, თუ დარჩათ, მას ანაწილებენ ხატების სამსახურისა და მხიარულებისათვის.

9. ახალი წელი ფშავში.

სხვა მრავალ დღესასწაულებს შორის ფშავლები ახალ წელს ყველაზედ უფრო კარგად ჰხვდებიან. შობის წინა დღიდან ახალი წლის პირველ დღემდე სოფლის მთავარი და უმცროსი ხევის ბერები თავისი დასტურებით ურთ ხატში ატარებენ.

ახალი წლის წინა ღამეს სოფლის ყველა მამაკაცები (დედაკაცები აქ მონაწილეობას არ ღებულობენ) თავს იყრიან ხატში, დაჰკლავენ საკლავს, ხარშავენ ლუდს, გამოხდიან არაყს და შემდეგ შეეჭვებიან ლუდსა და არაყს. განთიადზე ყველა ფეხზე წამოდგება ქუდებს მოიხდიან, დაჰყრიან ნაბდის ქვეშ, შიგ ხელის შეყოფით ქუდებს არევენ, შემდეგ გამოჩნდება მთავარი ხევის ბერი, შეყოფს ნაბდის ქვეშ ხელს, გამოიღებს ერთ ქუდს და ვისი ქუდიც აღმოჩნდება, ის იქნება ახალი წლის მეკვლე. მეკვლე შემდეგ გაუძღვება ხალხს წინ, ჩამოივლის ყველა ოჯახებს და მიულოცავს ახალ-წელს. მის მეკვლეობას დაიხსომებს ხალხი; მომავალი წელი თუ კარგი მოსავლიანი დარჩა, თუ ავადმყოფობა არ გავრცელდა და არავის არაფერი არ დაზარალდა არ მოუკდა ე. ი. ყოველმხრივ უნაკლო გამოდგა მაშინ ყველა მას ლოცავს, თუ არა და ყველა მას სწყევლის. ამ ახალ წლის შესახვედრ ცერემონიას ფშავლები უწოდებენ ლიტანიას.

10. მუსიკალობა.

საერთოდ, ფშავლები მუსიკალური ხალხი არ არის, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ცხოვრობენ ისეთი ბუნების წიაღში, სადაც ბულბულის საამო მომჯადოებელი ხმა ხშირად გვიტკობს სმენას და შაშვის საამო ჭუჭუჭი მომხიბლავად აფხიზლებს სმენას. როდესაც ფშავლები დასხდებიან საქეთოდ და დაიწყებენ თავიანთ სიმღერას, ასე გონიათ, რომ სადღაც ტირილში დედაბრებს მოუყრია თავი და უგულოთ ერთმანეთს შესტირიანო. მათი სიმღერა აუცილებლად იწყება ექსპრომტული ლექსით. თვითეული მათგანი ახალ-ახალ შაირს იგონებს და ასე მიუმღერებენ ერთმანეთს. მათი მიმღერება ხან სევდიანია, ზოგჯერ სამხიარულო, მოსწრებული, საოხუნჯო და ხანდისხან შეუბრალებლად ცინიკური, დამცინავი. ეს არის მათი სიმღერის დადებითი

მხარე, თორემ სხვა მხრივ იგი ვერ იტანს ვერაფერთარ კრიტიკას. არაფერთარი კეთილზმოდანება ბევრითი რხევაში, არაფერთარი აწვევ-დაწვევა, არაფერთარი მოძახილი, არც პირველი, არც მეორე და არც ბანი, განუწყვეტლივი ერთნაირობა ხმის თანდათანობითი გადასვლაში და, რაც უმთავრესია, არაფერთარი სიცოცხლისებური გამოძახილი მათი სიმღერის ხმიანობაში.

ასეთი უსიცოცხლო ერთნაირობა სიმღერაში აშკარად ახასიათებს ფშავლების ნახევრად მკვდარ ბუნებას. რამდენადაც უშნოა მათი სიმღერა, იმდენად საარაკო და მომხიბლავია მათი საუბრის ნელი, მშვიდი და ტკბილი ინტონაცია, სასიამოვნო სასაუბრო ბაასის ხმიანობა. აქ ფშავლები განსხვავებულა მთის ყველა ხალხისაგან.

ყველა ხალხს აქვს კარგი რამ დამახასიათებელი თვისება ისე, როგორც უარყოფითი მხარეც, სხვანაირად არც შეიძლება იყოს, რადგანაც ყოველ სოფელს, ყოველ კუთხეს აქვს თავისი ნაკლიც და ღირსებაც, რა ტომსა და მოდგმასაც უნდა ეკუთვნოდეს, სულერთია. ამატომ ჩვენს ძმებს, ფშავლებს ნუ ეწყინებათ, თუ ჩვენ მათ კარგ თვისებებთან ერთად ცუდ მხარეებსაც აღვნიშნავთ.

11. მესაქონლეობა ფშავში.

როგორც ჩვენ უკვე ზევით აღვნიშნეთ, ფშავლების მთავარი საზრუნავი არის საქონლის მოვლა, რომლის გარეშეც მათ ცხოვრება ვერ წარმოუდგენიათ. ვერ ნახავთ ისეთი ფშავლის ოჯახს, რომ სამი-ოთხი მეწველი ძროხა, ერთი უღელი ხარი და ათი-თხუთმეტი ცხვარი არ ჰყავდეს. აქ ჩვენ ვამბობთ საშუალოდ. მათში ბევრია ისეთიც, ვისაც ხუთასი ათასი ცხვარი ჰყავს, 50 სული მსხვილ ფეხა საქონელი. ვისაც ბევრი ჰყავს, ისინი ზამთრობით შირაქის ველზედ მირეკენ საქონელს საძოვრად, ვისაც ნაკლები, ისინი ადგილობრივ აძოვებენ და ინახავენ.

მათი ბავშვები ორივე სქესისა მ წლიდანვე სამწყემსოში ატარებენ თავის სიჯაელეს, ისინი თავიანთ ცოცხალ გონებას, გრძნობას და ენერგიას ამ საქონელი მოვლაში ლევენ. თვითთელი ფშაველის სიყვარული საქონლისადმი ფანატიკოსობამდე მიდის, მას უმისოდ სიცოცხლე ვერ წარმოუდგენია და მის გარეშე არც სწამს არაფერი. აქედან ცხადია, რომ ამ მათთვის საყვარელ საქმეს, მესაქონლეობას მათ ადვილად ვერ მოაშორებთ და ამიტომ არის, რომ მათი ბავშვები სწავლა-განათლებას არ ეწაფებიან.

მათ რომ ჰკითხოთ, სწავლა იმდენს არას არგებს, რამდენსაც საქონელი. ჩვენთვის ხშირად უთქვამთ: შენ რომ ნასწავლი ხარ, რითი მჯობიხარ, ფერით, ხორციით თუ ჯანსაღობითო?

12. ფშაველი ბავშვები.

ფშაველი ბავშვები თავის სიცოცხლის პირველ პერიოდში ნიქის მხრივ, თავისი ფიზიკური სტრუქტურით დიდ იმედს იძლევა, ხოლო მიაღწევენ თუ არა ისინი სრულ წლოვანების ასაკს, მათი სახე, მიმიკა და გამომეტყველება ღებულობს არა ნორმალურ სახეს. ეს მით აიხსნება, რომ ისინი მოიზრდებიან თუ არა,

მაშინვე ეჩვევიან ლოთობას და არა-ბუნებრივ სქესობრივ ცხოვრებას, რის გამოც შედეგად ვღებულობთ ნახევრად დაკარგულ, უსიცოცხლო ინდივიდუმს.



სურ. 5. ფშაველი ბავშვები



სურ. 6. ფშაველი 130 წლისა (ქვეთარ ქისტაური)

სამწუხაროდ აქ აშკარად სჩანს გადაგვარების ნიშნები, მიუხედავად იმისა, რომ მათ ჯერ ფეხი არ გადაუდგამთ სიცოცხლის განვითარების პირველ საფეხურებში. მათ უფრო მეტი ნიშნები ექნებოდათ გადაგვარებისა, რომ არაჩვეულებრივი მთის ჰავა არ აჯანსაღებდეს მათ ყოველდღიურ ფიზიკურსა და ფსიქიურ დანაკლისს. აგრეთვე ეს მთის ჰავა იცავს მათ იმ არა ჰიგიენურ ცხოვრებაშიც, რომელსაც ისინი ატარებენ ნებეში და ყოველგვარ სიბინძურეში. ამ მხრით მათი ცხოვრება არ განსხვავდება იმ ცხოველებისგან, რომლებთანაც ისინი ცხოვრობენ.

13. დედაკაცის ცხოვრება ფშავში.

სულ სხვა სურათს წარმოადგენს ფშაველი დედაკაცების ცხოვრება. მიუხედავად იმისა, რომ ფშაველი გლეხის ეკონომიური კეთილდღეობა მათ დედაკაცებზეა დამოკიდებული და მთელი ოჯახური სიმძიმე დედაკაცის თავზე ტრიალებს, ისინი მაინც განდევნილია ადამიანური ცხოვრების ფარგლებიდან და ატარებს მოძულეებულს, განწირულს, უდანაშაულოდ დასჯილის შეურაცყოფილ ცხოვრებას. მამაკაცების დამოკიდებულება მათთან პირდაპირ ხვადურია და

ვერ უძლებს ვერავითარ კრიტიკას. ყველაფერი ის, რაც შეადგენს ოჯახურ ბედნიერებას, გამომდინარეობს დედაკაცისაგან და ამავე დროს მან არ იცის მისი გემო.

ფშაველი გლეხი თავის ცოლთან პირდაპირ ჯალათია, მისი უხეში მხეცური ქცევით დედაკაცს მოძულეებული აქვს პირადი ცხოვრება და იგი ხშირად თვითმკვლელობაზედაც ფიქრობს.



სირ. 7. ფშაველი დედაკაცი ბავშვით

ბრწყინავს და მასში ვერავითარ ჭკუჭყიანობას ვერ შეამჩნევთ. სხვათა შორის ფშაველებსურების მოხუც დედაკაცების უმრავლესობას ჩვეულებრივ ბუნებრივ ქალარას ძლიერ იშვიათად შეამჩნევთ.

14. ფშაველი დედაკაცის ტანსამოსი და ხელსაჭმე.

ფშაველი დედაკაცისა და ქალაის (ქალიშვილის) ტანსაცმელი არის შემდეგი: წელს ზევით შავი თავსახური, წითელი საგულე თავისი შიბით¹⁾ ზედ-

¹⁾ შიბი - მძივად ასხმული ვერცხლის ფულები. პატარა ფშაველი ქალები ქულაჯას უწოდებენ.

ამ მიზეზით მან არ იცის რა არის სიამოვნება, სიხარული და თავისუფალი გულდია ღიმილი. იგი მხოლოდ ანაყოფიერებს, წარმოშობს, ზრდის.

მიუხედავად ამ აუტანელი ცხოვრებისა, ფშაველ დედაკაცის ფიზიკურ „მე“-ში მაინც არაჩვეულებრივი სიცოცხლის ნიშნები გამოიყურება.

მან არ იცის საზოგადოდ რა არის სისუფთავე, მიუხედავად ამისა იგი მაინც მიმზიდველია თავის ჭკუჭყიან სამოსელში. ისინი საერთოდ თავს ძროხის შარდით იბანენ, რაც არა სასიამოვნო სუნს ავრცელებს მათთან მიახლოებისას. ამას ისინი სჩადიან იმიტომ, რომ ჭკუჭყის მოსაშორებლად სხვა არაფერი აქვთ და ეს კი, როგორც ისინი ამბობენ, ჰკლავს ყოველგვარ პარაზიტს, მძივარას, ქერტლს, ალამაზებს და ბრწყინავ ელფერს აძლევს თმას. და მართლაც, რომ დააკვირდეთ მათ თავზე, თმა

შავი კურტკა, წელს ქვევით წითელი, ან კრელი კაბა, ფეხზე ლამაზად მოქარგული კრელი წინდები, ზედ კოხტად შეკერილი ქალამნები, წვივზე ლამაზი პაჭიჭები. ზამთარში ზევიდან გადაცმული ბატკნების ტყავისაგან შეკერილი ქულაჯა, ზაფხულში კი წმინდა შალისაგან მოქსოვილი პალტო, ხელში კოხტად შეკერილი პატარა საფეჯე, 1) რომელშიაც უწყვიათ ყოველგვარი ფერის საქსოვი ძაფები კრელი წინდების საქსოვად. საზოგადოდ ფშაველი დედაკაცების ხელსაქმიანობა მრავალნაირია. მათ ხელსაქმიანობაში პირველი ადგილი უჭირავს შალის ქსოვას, რომელიც ყველა დედაკაცმა უნდა იცოდეს, შემდეგ წინდების ქსოვა, ხელთათმანებისა და სხვა. ყოველგვარი ოჯახური წვრილმანი—საქონლის მოვლა, მათი მოწველა, ყველის ამოღება, კარაქის შედღვება, ბავშვის მოვლა, ერთი სიტყვით, ყველაფერი ის, რაც ძირითად საქმიანობას შეადგენს. საზოგადოდ ფშაველი დედაკაცები ზედმიწევნით შრომის მოყვარულნი არიან და, როგორც ვთქვით, მათზე ჰკიდია ფშაველი გლეხის ეკონომიური კეთილდღეობა. საოცარი დამახასიათებელი თვისება შრომის მხრივ ფშაველი ახალგაზრდა ქალისა და საერთოდ დედაკაცისა ის არის, რომ მათ ტყვილა გაჩერებულს ვერ ნახავთ მთელი დღის განმავლობაში. ის აუცილებლად რაღაცას აკეთებს. ზის—საქმეს აკეთებს, მიდის—წინდას ქსოვს, ცხვარშია თუ საქონელში—მანც რაღაცას ქსოვს, წყალზე მიდის—ისევ ქსოვს, ზურგზე ბავშვი ჰკიდია—თავჩალუნული ქსოვს, ნათესავთან მიდის შორს გზაზე—კიდევ წინდას ქსოვს, სულერთია რა მიზნითაც უნდა მიდიოდეს იგი სასეირნოდ თუ სამგზავროდ, მთაში მიდის, სიარულის დროს მანც ქსოვს, გულში დარდები იქვს—ქსოვს, მხიარულია—ისევ ქსოვს, არშიყოფს, ხელს არ ასვენებს, გაბნეულ საქონელს ეძებს,—ისევ ყაინალებს, წინდის ჩხირებს ათამაშებს, საუბარშია შალის მურგვს ახვევს, ბოსელშია—ქსელში მაქვას-ცხემლას გააცურებს, სახეხს გაუს-გამოუსვამს და შემდეგ ზედ ბეჭს 2) ურტყამს. რამდენადაც ფშაველი ზარმაცი გაუნძრეველია, იმდენად მილი დედაკაცი ან ქალი მოუსვენარი და მომქმედი. ფშაველი ახალგაზრდა ქალის დასახასიათებლად ჩვენ მოვიყვანთ ერთს ფშაურ ლექსს:

მზე ამობრწყინდა წითლადა, სხივსა ჰფენს არე-მარესა,
 მის ნახვა ყველას დაატკბობს, ყვავილთაც გაიხარებსა.
 ქალამ გაუშვა საქონი, შამოაყოლა ქალებსა,
 თავდახრით წინდას მიიქსოვს, თვალს ავლებს არე-მარესა
 გულში ვინ იცის რას ფიქრობს, ან ვის დარდს იზიარებსა...
 ფშაველი დედაკაცები გულში ჩასმულ ბავშვს ზურგით ატარებენ.

15. თვიური და ჰიგიენა.

ამბობენ: „ზოგი ქირი მარგებელიაო“ და ეს თქმულება ფშაველ დედაკაცებზედ ჰიგიენური თვალსაზრისით, ერთგვარად მართლდება. ფშაველ ქალებს თვეში ერთხელ გარეთ უხდებათ ყოფნა მთელი კვირაობით, რის შემდეგაც მათ

1) რედვიკული მათებურად—კალათი.

2) დაკბილული ნაჭერი ფიცრისა, რომელსაც მართლაც ბეჭისებური მოყვანილობა აქვს და რომლითაც ქსელში ძაფები ერთი—მეორეზე მჭიდროდ მიჰყავთ.

უნდა დაიბანონ, დაირეცხონ და სახლში და მეზობლებში ისე გავიდნენ. ეს ჩვეულება მათ საშუალებას აძლევს, ოდნავ მაინც დაიცვან თავი იმ კუჭყისაგან, რომელშიაც ყოველ დღიურად ისინი ტრიალებენ. რაიმე ქალღურ ავადმყოფობას მათ შორის—99 % შემთხვევაში უარყოფენ. თუ ეს მართალია, ამ მხრივ ისინი იდეალურად დაცული, თავ-შენახული ყოფილან. თითქოს არც სხვა რაიმე ავადმყოფობით უნდა იყვნენ ისინი შებურობილნი.

მაგრამ ძნელი საფიქრებელია, რომ ისინი მართლაც სრულიად დაცული იყვნენ ქალთა სნეულებისაგან, რადგანაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ისინი ექიმს მეტად ერიდებიან და ვერავითარ ზომებით ვერ დააჯერებს კაცი იმაში, რომ საჭიროა გამოტეხნით გითხრან ყველაფერი ის, რაც მათ აწუხებს სქესობრივი ორგანოების ფარგლებში. საზოგადოდ ფშაველი დედაკაცები მეტად ამტანი არიან ყოველგვარი ტანჯვისა, დამცირებისა და ფიზიკურ-ფსიქიური ტკივილებისა. როდესაც ფშაველ დედაკაცს ასტივდება რამე, მაშინ იგი მკითხავენს მიმართავს ხოლმე. ოდნოდ როცა ძლიერ გაუჭირდებათ ან სიკვდილის აჩრდილი თვალწინ წარმოუდგებათ, ე. ი. როცა ექიმის საქმეში ჩარევა უკვე დაგვიანებულია, მხოლოდ მაშინ აღარ ერიდებიან ექიმს და ყველაფერს უმხელენ.

ეს ითქმის მხოლოდ ქალის სნეულებათა შესახებ. რაც შეეხება სხვა ავადმყოფობას, აქ ისინი თავისუფლად მიდიან ექიმთან. ამ მხრივ ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აქ ხალხმა ვერ შეიგნო ექიმის მნიშვნელობა. საზოგადოდ, ფშაველი ხალხი, თუმცა თავის პრიმიტიულ ყოფა-ცხოვრებას მისდევს, მაგრამ შედარებით კარგათ არჩევს ავსა და კარგს. მხოლოდ ამ თვისების შემჩნევა უცხო კაცისათვის ხანდახან მეტად ძნელია, რადგანაც ისინი თავის გულის ნადებს უცხოს ძნელად თუ გაუმყლავნებენ ხოლმე, ამ მხრივ ამ ხალხს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ჩვენი ხალხის სხვა ტომებს შორის.

16. ფშაური საღებავები.

ფშაველი დედაკაცები ქსოვენ ფარდაებს, შედარებით კარგად. ამისათვის ისინი დამზადებულ შალის ძაფებს ღებავენ სხვადასხვა საღებავებით, რომელსაც თვითონ დედაკაცები ამზადებენ ადგილობრივ. ამ საღებავებს აკეთებენ სხვადასხვა ბალახისაგან, ბალახის ძირისაგან, ერთგვარი მიწისაგან, მურყნის (თხემლას) ქერქისა, მჭვარტლისა ანდა ტყის ვაშლისაგან. ამ საღებავებს ურევენ ღუქანში ნაყიდ ყოველგვარ ნაქსოვს და ძაფებს. თუ მათ უნდათ სახლში ნაქსოვი ფარჩა*) უფრო კარგათ შეღებონ, ისინი შინაურ საღებავს ურევენ ბაზარზე ნაყიდ საღებავ ლიქას და სხვა. საღებავად აქ იხმარება:

- 1) ხაქოლი—ბალახია, ყვითლად ღებავს.
 - 2) ლები—მიწა, ყვითლად ღებავს.
 - 3) თავ-შავა
 - 4) რკინის წილა
 - 5) ენდრო
 - 6) ტყის ვაშლი
- } ორივე შავი საღებავია.
- } ბალახის ძირია და ორივე წითლად ღებავს.

*) ფარჩა მთაში საზოგადოდ ქსოვილს (მატერიას) ნიშნავს.

ამ საღებავებით ფშაველი დედაკაცები აფერადებენ წინდებს, შალს და ფარდას. ამ გვარად ისინი მაინცა და მაინც არ საჭიროებენ ბაზარს. მამაკაცის საშარვლეს, საჩოხეს, წინდებსა და სავას სახლში ამზადებენ. აგრეთვე თავის საქულაჯეს, საკურტკეებს და მალალ ყელიან წინდებს.

17. მასიური სილატაკე.

საერთოდ შეიძლება ითქვას, რომ ფშაველი ხალხის პირველყოფილი მდგომარეობა შედეგია იმისა, რომ მკვდარი და ცოცხალი ქონების გამოყენება არ იციან სათანადოთ, რის გამო იქ მეფობს მასიური სილატაკე, ეგრეთ წოდებული პაუპერიზმი.

აქ მდიდარი და ღარიბი ერთნაირად ცხოვრობს, თითქმის არავითარი განსხვავება მათ შორის ცხოვრების მხრივ არ არის და ეს ასეც უნდა იყოს. სადაც მონდომება, სურვილი უკეთესი ცხოვრებისა, სწრაფვა ცხოვრების გარდაქმნა-გაუმჯობესებისა არ არის, იქ მკვდარია ყოველგვარი ქონებრივი სიმდიდრე. ფშაველ გლეხს საარსებო ქონება აკლიაო, არ ითქმის, მაგრამ იგი თავის ქონებას სათანადოთ ვერ ხმარობს და ცხოვრობს ლატაკად და უსუფთაოდ.

18. ფშაველი მწყემსი (ქალი და ვაჟი).

გარიჟრაჟდება თუ არა, ვეებერთელა მთას ფერდობებზე ჯგუფ-ჯგუფად მოეფინება ცხვრის ფარა. აქ, როგორც ვთქვით, გაზაფხული არ იცის და ამიტომ მის მაგიერობას ეწევა ზაფხული. მწყემსი, რომელიც ცხვრის ფარას ახლავს, თუ ქალაი არის, — ხის ბუჩქს მიეფარება, თავ-ჩაღუნული წინდას ქსოვს და „გულში ვინ იცის რას არ ფიქრობს“, თუ ვაჟია, — დრო და დრო მიეძინება, ხან კი მის მახლობლად მდგომარე მწყემსს ქალას დაედევნება, გვერდს გაჰკრავს, არშიყულ საუბარში ცოტა კვინწარ სიტყვებს გამოურევს, ქალაი ქვევიდან შემპარავად გაულიმებს, შემდეგ ისევ გვერდს გაჰკრავენ ერთმანეთს და ვაჟი თავისივე ცხვრის ფარას დაუბრუნდება.

19. საშემლი ბალახები.

ფშავლები, განსაკუთრებით მათი ქალები, უმეტეს დროს, თავისუფალი ბუნების წიაღში ატარებენ, საქონელთან ერთად. ამიტომ ისინი გასცნობიან სხვადასხვა საკმელ ბალახებს. აქაც ერთგვარი უცნაურობა არის. ისინი ხანდახან მთელი დღე ერთგვარ ბალახსა სჭამენ, რომელიც ხილის მაგიერობას სწევს მთელ ფშავ-ხევსურეთში. ხშირად სახლშიაც მოაქვთ მთელი კონები, აწებენ ხაჭოიან რძის შრატში და ისე შეექცევიან. ამ შეზავებით ეს მცენარე საკმაო გემოს იძლევა და თავის გემოთი ძლიერ წააგავს ჩვენებურ ოხრაბუშს. ამ მცენარეს სახელად ეძახიან ხიფხოლას. მაშინ, როდესაც იგი ახლად ამოსულია, სინორჩის დროს ის კარგი სათქვეფია და მას უშრატოდაც სიამოვნებით სჭამენ. როდესაც ხიფხოლა აყვავდება, მაშინ მას უწოდებენ ხიფხის ყივას (ხიფხოლას ყივას). ბალახი, რომელსაც უმთავრესად ისინი სჭამენ — ხუთნაირია:

1. ხიფხოლა (სინორჩის დროს) ანუ ხიფხის-ყივა (აყვავებული), — ოხრაბუშის გემოსია.

2. კენკეშა (მოტკბილო გემოსი არის).
3. მუჟანა (მუჟე გემოსია; ამას უფრო ხევესურები ეტანებიან, გურულებიც სჭამენ).
4. ღუცი (ლულისებრივი მოყვანილობისაა, ფართო ფოთლიანი, მწარე გემოსია).
5. შუპყა (ესეც ღუცს წააგავს თავის შენებით, მაგრამ გემო ტკბილი აქვს).

20. ფშავლების უმთავრესი საკვები.

როგორც ზევით ვთქვით, მათი მთავარი კვების წყარო არის: 1) ერბო, ხაჭო (საპატიო სტუმართათვის), 2) ყველი (ცხვრისა), 3) რძე (ძროხისა), 4) რძის ხაჭოიანი შრატი, 5) ხორცი, როგორც ახალი, ისე შენახული (გამხმარი), 6) კართოფილი.

რაიმე წვნის მაგივრად რძის შრატს ხმარობენ (დოს, როგორც ისინი ეძახიან). ამასთან ერთად პირველი საპატიო საკმელი ფშავში არის ხინკალი; პურის ცომში გამოახვევენ დანაყილ ხორცს და მოხარშავენ.

პურს უმთავრესად ქერისას სჭამენ.



სურ. 8. ფშავლები (სოფ. შუაფხო).

II. ხ ე ვ ს უ რ ე თ ი.

ა. პირაქეთ ხევისურობა.

1. მღებარეობა.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხევისურობის ცხოვრების მთლიანად ამოწურვა ადვილი საქმე არ გახლავთ. ხუთი წლის მანძილზე ჩვენ შევძელით შეგვესწავლა მხოლოდ ზოგიერთი მხარე მათი ცხოვრებისა, რომელზედაც ქვემოთ გვაქვს საუბარი.

ხევისურეთი ძვეს კავკასიონის მთავარი ქედის ორსავე მხარეს, სამხრეთით და ჩრდილოეთით.

გაღმომმა ხევისურეთი (პირაქეთი ხევისურეთი) მღებარეობს მიუვალ მთიან ადგილებზე და მათი სახლ-კარი, ეზო-მიდამო მოგაგონებთ დროებით ტყეში გახიზნული ხალხის კარ-მიდამოს.

2. ზამთარი ხევისურეთში.

ზამთარი ხევისურეთში (ფშავშიაც) მეტად მკაცრია და ულმობელი თავისი ხასიათით. მიუხედავად ამისა აქ დიდი თოვლი არ იცის. მისი სიმაღლე ერთ მეტრს არ აღემატება. იცის მხოლოდ მაგარი და მწვავე ყინვები, რომელიც ჩრდილო რუსეთის ზამთარს მოგაგონებს. მთელი ფშავ ხევისურეთი ზამთარში სულ დამუნჯდება, თითქოს აღარავინ ჩქამობს, არავინ მოძრაობს. ქარ-ბუქი ძლიერ იშვიათია აქ, რაც აიხსნება გეოგრაფიული თავისებურობით. შიშველ მწვერვალზე კი დიდი თოვლი მოდის, რომლის სიმაღლეც ორ მეტრს ხშირად სცილდება. ამ მწვერვალების შუა და ქვემო ფარდისებურ კალთებზე არიან დასახლებული ფშავ-ხევისურები. შუა ზამთარში სოფლებს შორის სამეზობლო მიმოსვლა თითქმის შეწყვეტილია, რასაკვირველია, თუ რაიმე იშვიათი შემთხვევა (სიკვდილი, მტრის დაცემა, ფათერაკი და სხვა) არ მოხდა. საზამთრო მარაგი (შეშა, თივა, პური) ყველა ხევისურს მომზადებული აქვს ზედვე, სახლების ბანზე—კარებთან. თუ გარეთ გამოვლენ—მხოლოდ სანადიროდ, მეზობლებში დროს გასატარებლად. მთელი ზამთრის თვეები ხევისური მამაკაცისათვის დასვენების ხანაა—მაშინ, როდესაც ხევისური დედაკაცები ყოველსავე ამას მოკლებულია. ფშავლებმა მომარაგება არ იციან ზამთრისათვის. მათ არ იციან დროს შესაფერისად მომზადება. ფშავლებს არ უნდათ, რომ დროს მისდიონ, არამედ დრო უნდა მიჰყვეს მათ. ყოველი ფშაველი აუჩქარებელია საქმიანობაში. მის ვერც დრო და ვერც გარემოება ვერ ააჩქარებს. პირაქეთ ხევისურეთში უფრო ნადირობენ და თვზე, მელაზე და კვერნაზე; პირიქით ხევისურეთში კი, როგორც შატილელები,

ისე არხოტელები ნადირობენ ჯიხვებზე, შველზე და კვერნაზე, რომლების ტყავსაც საბეწვევარეთოსათვის¹⁾ ხმარობენ. ჯიხვისა და შველის ხორცს ცხადია ჭამენ. პირველ ღვინობისთვის და, როგორც პირაქეთ, ისე პირიქით ხევსურეთისაკენ გზა ყველა მიმართულებით იკეტება, იშვიათად კარგი დარებიც დგება და ასეთ შემთხვევაში გზა შეიძლება არ დაიკეტოს ნოემბრის დამლევამდინაც კი. გზა გაიხსნება ივნისის შუა რიცხვებში მარტო პირიქითისაკენ, პირაქეთ ხევსურეთში კი—მაისის პირველ დღეებში. ამიტომ მთელი ფშავ-ხევსურეთი ზამთარში პირდაპირ ცოცხლების სამარეა.²⁾ ამ დროს გიჟი არაგვიც შესწყვეტს თავის მოუსვენარ ღრიალს და ჩვეულებრივად არ ანჩხლობს. როგორც ხევსურეთის, ისე ფშავის არაგვი თითქოს ქურდულად მიიპარება თავისებური სწრაფი ნაბიჯით ყინვის გამსჭვირვალე მინებს ქვეშ, რომლის მოზრდილ ნაპრალებში მრავალი გარეული იხვები ჩაძვრებიან ხოლმე სათევზაოდ. აქა-იქ, არაგვის კარჩხლოვან კიდე-ნაპირებს ყინულის ჩამოსხმული ლუსტრები ამშვენებს—ანას ნაწვეთართან უკანა-ფშავში და პირაქეთ ხევსურეთში სოფელ მოწმას ძირთან შესვლისთანავე შეამჩნევთ. აქ ძალა-უნებურად ამბობთ: ზამთარი ცივ მხარეშიაც თავისებურ სილამაზეს ატარებს, რაც უცხო თვალს გადაუმეტებლათ სიამოვნებას ჰგვრის.

ფშავლები საზამთრო მომარაგებისათვის დიდ თოვლს უცდიან, რათა ზნები პურისა და თივის ბულული ადვილად ჩამოათრიონ მაღალი მთის დაკიდებულ ბილიკებზე. უგზობისა და ადგილ-მდებარეობის გამო ურმის მაგიერობას მარხილი, ჯორი, ვირი და თვით ფშავ-ხევსურები ეწევიან. დაკიდულ მთის ფერდობზე ფეხის დასამაგრებლად წრიაპებს ხმარობენ. ზნების ჩამოთრევას მაინცა და მაინც დიდი ძალა არ სჭირია. ძალა მხოლოდ მის დაკავებას ესაჭიროება, რომ დაკიდულ ფერდობზე ზნა არ დაუტურდეს ფშაველს და ზნასთან ერთად საღმე უუსკრულში არ გადაიქრას. ამიტომ თვითელი ფშაველი, რომელიც ზნას მოათრევს მთის დაღმართზე ზურგით აწვება მას და ასე ნელ-ნელა ორივე მოცურავს ქვევით. ზამთრის პერიოდში საექიმო პუნქტზე ავადმყოფთა რიცხვი საგრძნობლად მცირდება, რადგანაც ფშავ-ხევსურეთის სოფელთა შორის გზა იკეტება და თოვლის ზეაფების გამო მგზავრობა სახიფათოა.

ჩვეულებრივად თებერვლიდან ჰაუა იცვლება. ცივი ტაროსი თანდათან თბება. აი აქედან იწყება დიდი ზეაფები, რომელიც ხშირად მთელი ტყის მიდამოს მილეწ-მოლეწავს, საცხენოსნო ბილიკებს სავსებით გაანადგურებს, წალექს, ჩამორეცხს და სრული სამი თვის განმავლობაში გზა-ბილიკები დაკეტილია. აქაურ ზამთრის სტიქიას ბევრი ფშაველი და ხევსური მოუტნევია ქვიშ და გამოუსალმებია თავის კარ-მიდამოს. მთელი ზამთრის სამყოფ ქერის პურს ფქვავენ შემოდგომის თვეებში, რადგანაც მდინარე ხშირად იყინება და წისქვილის წყალი დგება.

როგორც ვიცით ფშავ-ხევსურეთში უმთავრესად მესაქონლეობას ეწევიან. ზამთრის გრძელ პერიოდში საქონლის საკვები ხშირად აკლდებათ. ამიტომ ისინი გაზაფხულის სამი თვის განმავლობაში ნეკერით კვებავენ საქონელს. ნოემბრიდან

1) საზამთრო ტყავის ქულაჯა.

2) ფშავ-ხევსურების სახლები ზამთარში პირდაპირ მგლის სორებს წააგავს, რომლის საკომურებიდან ისინი იშვიათად გამოდიან.

თებერვლის დამღვევამდი თივით კვებენ. რომელსაც ხევსურები თიბათვესა და მკათათვეში ამზადებენ.

მსხვილფეხა საქონელს ხევსურები უფრო კარგად უვლიან, ვიდრე ფშავლები. ხევსურ დედაკაცებს იმდენად უყვარს საქონლის მოვლა, რომ ბოსლიდან მათ ნებეს პირდაპირ ხელით ხვეტენ. ზოგიერთი კუთხე ხევსურეთში, განსაკუთრებით კი არხოტის თემში, მეტად მწირეა ტყიანი ადგილებით, რის გამოც ხსენებულ მხარეში შეშა ძვირი საშოვარია. ამიტომ იქ შეშად საქონლის გამხმარ ნებეს ხმარობენ.

ლანჩრობა (წყალდიდობა) ფშავ-ხევსურეთში თითქმის ოთხი თვე გრძელდება—მარტი, აპრილი, მაისი და თიბათვე. ამ დროს ორბვე არაგვი მომეტებულად გიჟია და უღმობელი. გაშლილ ქალებზე კალაპოტს რამდენიმეჯერ იცვლის, ვეებერთელა ლოდებს ისე გაივდებს წინ, რომ მისი ხრიალი კარგა შორ მანძილზე გესმით. ამიტომ ფშავ-ხევსურებს არაგვი გაზაფხულზე მომეტებულად აფრთხობს. ბევრიც იხრჩობა.

ორ წყალთან გახვალთ ხიდზე და მარჯვნივ შეუხვევთ ხევსურეთის ხეობას. არაგვი საზოგადოდ მოზრდილი მდინარის სახელია ფშავსა, ხევსურეთსა და მთიულეთ-გუდამაყარში. მოხვევებიც თერგს არაგვის სახელით იცნობენ. მაგრამ პირაქეთ ხევსურებს რომ ჰკითხოთ, ნამდვილი არაგვი ის მდინარეა, რომელიც მათ სოფლებს ჩამოუდის. ეს ხეობა შედარებით არ არის მდიდარი თავისი ქალებით, ისე, როგორც ფშავის ხეობა. მართალია, აქა-იქ შეგხვდებით კარგად მოზრდილი, ატეხილი ქალები, მაგრამ ისიც ორიოდ; არც ერთი სოფელი თითქმის არ მდებარეობს ხსენებული ქალების ფენებზე გარდა ბარისახოსი. დანარჩენი სოფლები მდებარეობენ ან სულ მაღალი მთის ფერდობებზე ანდა მდინარის სათავეებში.

აქ წელიწადში ოთხი სეზონი კი არ არის, როგორც ბარში, არამედ ორა: ზამთარი და ზაფხული. ზამთარი იწყება ოქტომბრის პირველ რიცხვებში და თავდება აპრილის გასულს (ძველი სტილით). ასე რომ შემოდგომა და გაზაფხული ისეთი გაგებით, როგორც ბარშია, აქ არ იცის. იცის მხოლოდ ზაფხული, რომელიც თავისი სიკეკლუციით ჩვენებურ გაზაფხულს წააგავს.

3. ჰიანჭველების ქალაქი.

სოფ. ბარისახოს ახლო მდებარეობს ლამაზად გაშლილი დიდი მინდორი, შემოსილი მწვანე მდელოთი. ამ დიდ მინდორზე მოსჩანს მწყობრად და თანაბრად პატარა გუმბათებივით ჯარად ამოხნეკილი ადგილები. აქ ძალაუნებურათ დაგაფიქრებთ ეს ჯგუფ-ჯგუფად მიწაზე დაწყობილი მწვანე ქულები და გინდათ გაიგოთ თუ რა ბუდობს დედამიწის ქვედა ფენებში.

საექიმო პუნქტში ჩვენი დაბინავების შემდეგ *) გავიდა ერთი თვე. მოხუცი ხევსური მოვიდა ცხენით და ავადმყოფთან წამიყვანა. ეს ჩემი პირველი მგზავრობა იყო გადმოღმა ხევსურეთში. აპრილის უკანასკნელი რიცხვია. მზე შუადღის

*) ბარისახოს საექიმო პუნქტი იმჟამად იმყოფებოდა არა ბარისახოში (ხევსურეთში) არამედ შუაფხოში (ფშავში), ოთხიოდე კილომეტრის მანძილზე ორწყალს ზემოთ.

ზენიტზე დვას და დედა-მიწის ზედა პარს შესამჩნევად სწვავს. გავემგზავრე ავად-
მყოფთან ცხენით, მოხუცი ხევსური კი ფეხით მომდევდა. გზაში ის შემეკითხა:

შენი სახელი?

— გიორგი, ვუპასუხე მე.

— ჩემი სეხნა ყოფილხარ. გიორგი, ჩამოხე ცხენიდან და ერთ ხანს მე შეგ-
ჯღები, შენ ჩემზედ ჯიელი ხარ.

მისმა სითამამემ ძლიერ გამახარა, რადგანაც იგი გამომდინარეობდა ნამ-
დვილ თავისუფალ და უმერყეო პირდაპირობიდან. სიამოვნებით გადმოვბტი ცხენი-
დან და მას დავუთმე. მე წინ და ის ისევ უკან მოდის ცხენით. გავიარეთ დაახ-
ლოებით სამი კილომეტრი გზა, ის ჩამოხტა ცხენიდან და ახლა მე შემომთავაზა.

მზემ დასავლეთისაკენ გადიხარა. სოფელ ბარისახოს მივუახლოვდით. ხსე-
ნებულ მინდორზე გავდით. მოხუცს შევეკითხე, თუ რას ნიშნავდა ეს აუარებე-
ლი ქუდებივით ამოზნექილი მწვანე ადგილები. მან მიპასუხა—ეს, გიორგი, ჭიან-
ჭველების სახლებია, ამაში ჭიანჭველები ცხოვრობენ. თქმისთანავე თავის სიტ-
ყვის დასამტკიცებლად, ჰკრა გრძელი ჯოხის წვეტიანი ბოლო ამოზნექილ მწვანე
ქუდს და მიწაზე მრგვალი ბელტი გადმოაბრუნა, რომელზედაც ჭიანჭველების
ფარა იყო მიფენილი. ავარდნილი ბელტი ისევ ზედვე დავახურეთ და გზა გან-
ვაგრძეთ. მე ეს ადგილი განსაკუთრებით დავიმახსოვრე და მას ჭიანჭველ ე-
ბის ქალაქი დავარქვი. ამ ჭიანჭველების შუაგულ ქალაქში ხშირად მიხდება
გავლა. ვაკვირდები მათ ყოფა-ცხოვრებას და იგი დიდ განცვიფრებას იწვევს
ჩემში.

პირაქეთ ხევსურეთში თავის მდებარეობით საგულისხმოა სოფ. ბარისახო,
მოწმად, ქიოსტი, როშკა, ბაცალიგო, ქობულო და დული. ამ უკანასკნელ სოფე-
ლში არის მკაფე წყალი, რომლის მინერალურ შემადგენლობაშიც უნდა იყოს
რკინა და სოდა.

4. ა ვ ა დ მ ყ ო ფ ო ბ ა ნ ი .

ფშავში უფრო ხშირად გვიხდება ავადმყოფთან წასვლა ვიდრე ხევსურეთ-
ში. ეს იმიტომ, რომ ხევსურები უკიდურეს შემთხვევაში მოგვმართავენ. როგორც
ხევსურეთში, ისე ფშავში, ზოგიერთი ინფექციური ავადმყოფობა სრულებით არ
შემხვედრია. მაგ. ყოველგვარი ტიფი და სხვ. და ამ გარემოებას ჩვენის აზრით
უნდა ხაზი გაესვას. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, არსებობს მხოლოდ გარდამა-
ვალ ხანებში ტიპური ავადმყოფობანი, განსაკუთრებით ფილტვების ანთება
ორივე ფორმისა—კრუპოზული და ბრონქო-პნევმონიური. აქ წელიწადს ორი
უმთავრესი გარდამავალი ხანა აქვს: შემოდგომა და გაზაფხული. ამ ხანებში ხსე-
ნებულ სენტა მიმდინარეობას ეპიდემიური და წმინდა სეზონური ხასიათი აქვს.
რაკი დავრწმუნდით, რომ აქაურ ავადმყოფობას წმინდა სეზონური მიმდინარეო-
ბა აქვს, ამიტომ შემდეგი სეზონისათვის მივიღეთ პროფილაქტიური ზომები: ვა-
წარმოეთ გამაფრთხილებელი ღარიგებანი და შემდეგ წელს აშკარად დავინახეთ
ხსენებულ ავადმყოფობის გავრცელების თვალსაჩინო შემცირება პროცენტულად.

ხევსურეთში რაიმე თანდაყოლილი ავადმყოფობანი იშვიათია. არც ფშავში
და არც ხევსურეთში სრულიად არ შეგვიმჩნევია ფარისებრივ ჯირკვლების ავად-

მყოფობა (ჩიყვი), რომელიც საერთოდ მთიან ადგილებს სჩვევია (სვანეთში, აჭარისტანში და ზემოსურებში (გურიაში), ფშავში ეს ავადმყოფობა სრულებით არ არის. როგორც ყველას სმენია, ხევსურებმა იციან ჩხუბის დროს დაჭრა და ეს გარემოება ბევრ დასახიჩრებებს იწვევს, განსაკუთრებით თავისას. დასახიჩრება ხდება არა იმდენად მიყენებული კრილობისაგან, რამდენადაც ადგილობრივი მკურნალებისაგან*).

ბ. ხევსურის დახასიათება.

ხევსურები თავისი ბუნებრივი ტემპერამენტით სრულიად განსხვავდებიან სხვა მთიელებისაგან, განსაკუთრებით მათი მოსაზღვრე მეზობლებისაგან, ფშავლებისაგან. ეს ხალხი არაჩვეულებრივია თავისი ხასიათით, ქცევით მიხვრა-მოხვრით, ლაპარაკით, მოქმედებით, სიარულით, ტანისამოსით, ადათით, ზნეჩვეულებით და თვით იმ პირველყოფილი ადამიანის სიცოცხლით შელავნებით, რომელსაც ისინი ატარებენ. ხევსური თუ მღერის, აუცილებლად საგმირო სიტყვებით აფერადებს თავის მკვირცხლ სიმღერის ხმიანობას, მას არ სწამს რაიმე გრძნობიარებაში გადასვლა, სანტიმენტალობა. ისინი უთუოდ ცხოვრების სინამდვილეში სახავენ ყოველნაირ სიამ-ტკბილობას, ყოველგვარ ჭირ-ვარამს; მათ არ სწამთ სიყალბე არაფერში, არც თავხედური მედიდობა, თავგასული ამაყობა მეზობლობაში, არც ლალატი მოძმასადმი. და თუ ვინმე მათგანს ეს თვისებები გამოაჩნდა თავის მეზობლებში, ისინი მას აღკვეთენ, სამუდამოდ სიცოცხლეს გამოასალმებენ, არა თუ იმას, რომელმაც ლალატი, გამცემლობა გამოიჩინა, არამედ თვით მის მოდგმასაც კი. ამის მაგალითები ბევრია მათ ცხოვრებაში და ერთს აქვე მოვიყვანთ საილუსტრაციოდ:

გადმოგვცეს, რომ სოფელ მოწმავოში ცხოვრობდა ბათირა არაბული, რომელიც მეფის მთავრობის დროს დიდი გავლენიანი პირი ყოფილა. მეფის მოხელეების იმედით იგი თავის მეზობლებს გასდგომოდა და თავის სოფლის მებატონობა დაესახა მიზნად. მოუნდომებია თითქმის მთელი სოფლის მიწა-წყლის დაპყრობა, რისთვისაც მეზობლებს ავიწროებდა თურმე. ამასთან ერთად არ თაკილობდა თავის მოძმეების დასმენას მთავრობის მოხელეებთან. ერთი სიტყვით, გასაქანს არ აძლევდა თავის მეზობლებს. ხევსურებმა შევიწროვების დროს ძლიერი შემჭიდროება, შეკავშირება, მტკიცე ურყევი სიტყვის მიცემა იციან ერთმანეთისადმი. ამ შემთხვევაშიც ასე მოიქცნენ.

რაკი მათ არ ასვენებდა თავგასული ბათირა, მათ მყისვე პირი შეჰკრეს და გადასწყვიტეს ეს ავ-ზნიანი ადამიანი სამუდამოდ თავიდან მოეშორებინათ. ერთ დღეს სოფელმა თავი მოიყარა, შეიარაღდნენ, ბათირას სახლ-კარს მიაღწენენ. ბათირა ცოლშვილიანად გამოიძახეს გარეთ და თოფები დაუშინეს. ბათირას უღანაშაულო ცოლ-შვილი ხესა და კლდეს ეღებოდა თავის დასაცავად, მაგრამ გვფანლა იყო. პირველად ბათირა ამოიღეს ნიშანში, შემდეგ ცოლ-შვილი. ხალხი ამბობს, ოჯახის დიასახლისი ჩვილი ბავშვით ხელში თავს იცავდა. როდესაც დე-

*) მათს მკურნალობაზე ცალკე გვექნება ლაპარაკი.

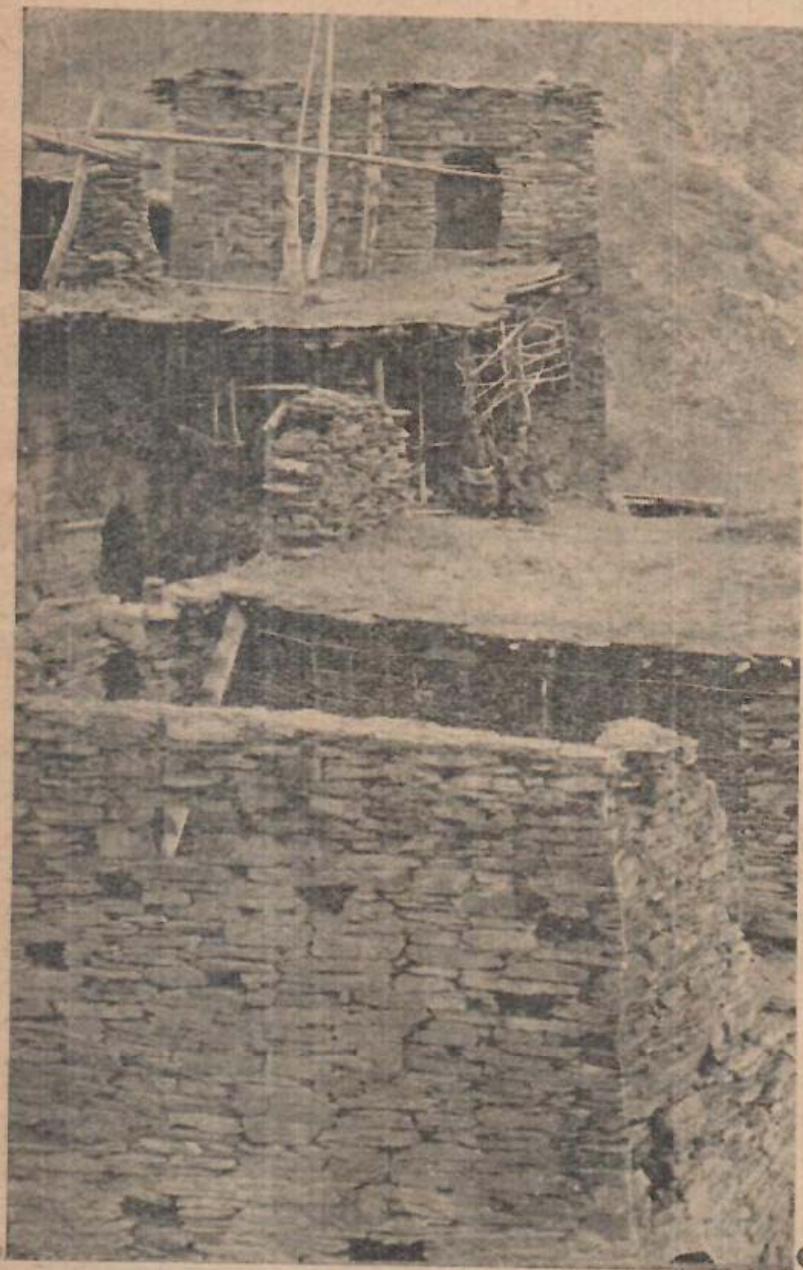
და დაეცა მიწაზე უსულოთ, ჩვილი ბავშვისათვის ხელი არ გაეშვა და ბავშვი მკლავებს შუა შეაცივდა დედის გულ-მკერდსო.

თვით ხალხი მწარედ იგონებს დედა-შვილის განუყრელ სურათს, რომელიც სიკვდილშიაც ვერ დაშორებოდნენ ერთმანეთს. „ეს სურათი ახლაც ისე გველანდება ცხადში, თუ სიზმარში, რომ ბევრს ვერ მოგვისვენია მისი აჩრდილის ქვეშა“ მითხრა მოხუცმა იმედამ და მწარედ ამოიოხრა.

„დედა-შვილი, თორემ იმ ძალღვრულ ჩვენ არას ვნაღვლობდით, არც ვიგონებთ მას, იგი წამსვე დავივიწყეთ, ისეთი უღმერთო, ისეთი შეუბრალებელი იყო იგი მთელი ხევსურების წინაშე“, დაუმატა იმედამ. მის მიდამოზე არ დაუტოვებიათ არც-ერთი მოდგმის ნაშთი, ისე გაუნადგურებიათ მისი კერა და ეზო, მისი სახლი და ნადავლი. ერთი კვირის განმავლობაში მკვდრები ეზოში ეყარა და მათ ბუხები და ყვავ-ყორნები ესეოდაო. მეზობლები არ მიჰკარებიათ, რადგანაც მთელი მოწმას მოსახლეობა შეფიცული ყოფილა ერთმანეთზე და არავისთვის, ნათესავებისთვისაც-კი ნება არ მიუციათ მკვდრებს დაჰპატრონებოდნენ. ვინც მათთვის ხელს გაანძრევდა, უარესი დღე მოელოდა. სოფელმა არავის არ მისცა ნება დაეშარხათ ისინი თავის სოფელში. ამიტომ სადღაც შორიდან მოვიდნენ მისი ნათესავები და მათ წაიღეს ყველა და სადღაც შორს, ოცი სოფლის იქით დაასაფლავეს. ახლა ბათირა არაბულის ნასახლარზე მგლები ღმუიან და იქ გამვლელი მომსწრე მოწმაველი ხევსური კიდევ მწარე შურით იგონებს მას. საოცარია ეს სინამდვილე ხევსურების პრიმიტიულ ცხოვრებაში. მაგრამ კიდევ უფრო საკვირველია მათი ბუნების ურყევი სიმკაცრე, მათი ჯიუტობა.

გადმოღმა ხევსურები ცოტაოდნათ განსხვავდებიან გადაღმა (პირიქითელ) ხევსურებისაგან. პირველნი განსხვავდებიან უფრო მეტი პრიმიტიულობით, გონებრივი ჩამორჩენილობით. არხოტელები და შატილელები (გადაღმა ხევსურეთია) გაცილებით მეტი გაგების, მეტი შეგნების არიან, ვიდრე გადმოღმა ხევსურები. ეს მიტომ, რომ 1) არხოტელ-შატილელები საზღვარზე დგანან და ეს გარემოება ხელს უწყობდა მათ შედარებით მათზე უფრო კულტურულ ხალხს (ქისტებს და სხვ.) დაახლოვებოდა. 2) აქ ეს ადგილები, როგორც ძველად, ისე რუსის მეფის ბატონობის დროს ყოველთვის სადარაჯო ადგილებად იყო მიჩნეული. ეს ორი გარემოება ხელს უწყობდა გადაღმა ხევსურებს გონებრივად ცოტათი წინ წასულიყვნენ. 3) კიდევ იმიტომ, რომ ისინი ახლო არიან კავკავზე და გროზნოზე. მათ საშუალება ჰქონდათ გადასულიყვნენ ამ ქალაქებში, როგორც ზამთარში, ისე რა თქმა უნდა ზაფხულშიაც. არხოტელები (ანუ ხევსურების ენაზე: არხოტიონები) ახლო არიან კავკავთან, შატილელები კი (იმათებურად: შატილიონები) გროზნოსთან. ხსენებულ ქალაქებში მიმოსვლის ზეგავლენით არხოტელებმა და შატილელებმა მიიღეს ერთგვარი ფერისცვალება. ზოგი შატილიონი და არხოტიონი ქისტურათ იცვამს, ბევრი მათგანი ქისტურადაც ლაპარაკობს. არის ხშირი მიმოსვლა ქისტებსა და არხოტიონ-შატილიონებს შორის. პირაქეთელი ხევსურები ასეთებს სრულიად მოკლებულია და ისინი, თითქმის სრულიად მოწყვეტილია ამ ქვეყნის ზეგავლენისაგან. მათ არც ტანისამოსი აქვთ შეცვლილი, არც ზნე-ადათი და არც სხვა ენა იციან.

ხევსურები თავისუფალია მოქმედებაში, თავისებურ ფიქრებში, თავისებურ სიამ-ტკბილობაში. მათ უკვირს ყველაფერი უცხო. ბრკყვიალა. გადმოღმა ხევსურმა თუ რამე კარგი შეგამჩნიათ ტანზე, ან ფეხზე, აუცილებლათ უნდა მოვიდეს



სურ. 9. ფშავლის ბინა.

შენთან და ხელით უნდა გასინჯოს, იმ წამსვე მას გთხოვს ან შეგვევაჭრება. ამ შემთხვევაში თუ სურვილი არ აუსრულდა, მაშინ ეცდება ისნივთი, რომელიც მას მოეწონა, ან წაგართვას ან მოგპაროს. ეს ნაკლი განსაკუთრებით გადმოღმა ხევსურებს მიეწერება.

6. ხევსურული ბინები.

ხევსურები ცხოვრობენ საკმაოდ მაღალ ადგილებში. მათი სახლები შესდგება სამი განყოფილებისაგან. ქერხო, იგი წარმოადგენს მთელი ოჯახის ავეჯეულობის საწყობს, ზაფხულობით დასაძინებლად არის. აქ დგას მაღალ-ფეხიანი ლოგინი, ნოხი, ფარდაგი, სხვადასხვა გვარი ქურჭლეული, სპილენძეულობა, ქერი გოდრით, ჩაღა და სხვა. ქვედა-სართუ-

ლი, რომელსაც ხევსურები საკვამურს უწოდებენ, არის სასტუმრო, რომლის გვერდითაც ან წინ მოთავსებულია ბოსელი, სადაც საქონელი აბია. ამ სასტუმროში შუაზე ცეცხლის კერაა, რომლის გარშემოც ქვისა ან ფიცრის გრძელი დასაჯდომია გაკეთებული. კერას პირდაპირ პატარა გამოჭრილი ქუჭრუტანაა, რომელსაც ორგვარი დანიშნულება აქვს: გარედან სინათლე ჩამოდის და

შიგნიდან ბოლი აღის. მესამე ნაწილში ისევ საქონელი ჰყავთ და ნებვია შიგ დაგროვილი, რომელიც გაზაფხულზე გააქვთ გარეთ, მაშინაც იქვე კარებთან დაჰყრიან. ერთი სიტყვით, ყველაფერი ის, რაც მათ საცხოვრებელს შეიცავს, ამ სამ განყოფილებაშია მოთავსებული. სახლები მათი ჯგუფ-ჯგუფად არის ერთმანეთთან მიჯრილი. ამას გარდა ყოველ მოსახლეს აქვს, ეგრეთ წოდებული, პატარა სახლი, სამრელო, სადაც დედაკაცები და ქალები მშობიარობის და თვითურის დროს გადაბარგდებიან ხოლმე. ვინაც ეს უკანასკნელი არა აქვს, ისინი გადიან იქ, სადაც საქონელი ბინადრობს. ეს მაშინ, თუ ბოსელი მოშორებულია მათ ხსენებულ სასტუმროს, თუ არა და სრულიად გარეთ ბოსლის გვერდით პატარა ჩალით გადმოხურულ მინაშენებ-მინალობ 1) კუთხეში გადიან მშობიარე დედაკაცები. სხვა ქვეყნებში შეიძლება ძალს არ ეპყრობოდენ ისე, როგორც ხევსურეთში მშობიარე დედაკაცებს. და ეს მაშინ, როცა ყოველი ხევსურის ყოფა-ცხოვრება, ავლადიდება, ოჯახური ბედნიერება, სიხარული, სიამოვნება, სიმშენვე და ყოველგვარი იმედი დედაკაცზე ჰკიდია.

7. მესაქონლეობა ხევსურეთში.

უმთავრესი სასიცოცხლო წყარო ხევსურებისა არის მესაქონლეობა. უმეტეს შემთხვევაში ისინი მსხველფეხა საქონელს ამრავლებენ. მეცხვარეობას ხევსურეთში იშვიათად ეწევიან. ეს მხოლოდ გადმოღმა ხევსურეთზე ითქმის, გადაღმა ხევსურთაგან კი, განსაკუთრებით ჭარლოტის ხეობაზე. შატილის რაიონში კი გარდა მენახირეობისა, მეცხვარეობასაც ეწევიან. მხოლოდ აქ აღსანიშნავია ერთი საყურადღებო ფაქტი: შატილიონები ცხვარში მწყემსად თვითონ არ გადიან, რადგანაც ისინი ამას თაკილობენ და მწყემსად სხვა მოდგმის ხალხს ქირაობენ. საკვირველია ის გარემოება, რომ მთელ ხევსურეთში წოდებრივი დაყოფა არასოდეს არ ყოფილა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შატილიონებს რალაც პრივილეგიური მიდრეკილება ემჩნევა თავისივე მოსაზღვრე სოფლებს შორის.

პირაქეთ ხევსურეთის მდგომარეობა უფრო ცუდია პირიქით ხევსურეთთან შედარებით. როგორც ზევით ვთქვით, გარდა ბარისახოს მიდამოსა არც ერთ სოფელს მიმზადველი, გაშლილი მდებარეობა არ აქვს და ერთი სოფელი მეორისაგან სრულიად მოწყვეტილია. ამ მხრივ ხევსურები ვერ არიან სასურველ მდგომარეობაში, მაგრამ გაჭირვების დროს მათ ეს მიუვალობა მთიან-კლდოვან ადგილებში არ უშლის ხელს და წამსვე, როგორც ერთი კაცი, თავს იყრიან ხოლმე.

8. ხევსურის ხაოჯახო მუხრანობა.

ხენა-თესვას ხევსურები იწყებენ ზაფხულში ივნისის პირველ რიცხვებში და ათავებენ მკათათვის შუა რიცხვებში. ეს მიტომ, რომ გაზაფხული იქ თოვლის დნობის პერიოდია და გაზაფხულის თვეები, როგორც ასეთი არ არსებობს, მხოლოდ ზაფხულის თვეები გაზაფხულის თვეებად არის ქცეული. თესვენ უმთავრესად ქერსა და სვილს (ქვავს). ხნავენ მხოლოდ ერთი უღელი ხარით, მაშინ

1) ქერხოს კედლები უმრავლეს შემთხვევაში წნელით არის ამოღობილი და შელესილია ტალახით ან საქონლის განავალით (ნებვით), ქვედა სართული ქვის ყორით არის ნაშენი.

როდესაც მათი მოსაზღვრე მეზობლები, ფშავლები, ორს და ხანდახან სამ ულელა ხარსაც აბამენ. ვინც კარგად დაუკვირდება ფშავ-ხევსურების ცხოვრებას, ის აშკარად შეამჩნევს, რომ ხევსურს უფრო მეტი შრომის მოყვარეობა ახასიათებს, უფრო მეტი შნო აქვს სიცოცხლისა, იგი უფრო მეტად მოძრავი და მომქმედი ელემენტია, ვიდრე ფშაველი. მოკლედ რომ ვთქვათ ხევსურებს საარსებო მომარაგების უნარი გაცილებით უფრო მეტად აქვთ განვითარებული და გამოჩარბული, ვიდრე საერთოდ ფშაველს.

ამ თვისებას მათში აშკარად დაინახავთ მაშინ, როდესაც მათ კარმიდამოს ზამთრის პირზე მიადგებით. მათი ადგილები უფრო მოუსავლიანია, მწირი, მაგრამ ზამთრის პირზე მათ ყველაფერი მომარაგებული აქვთ: პურის ჩაღა, თივა და შეშა — ყველაფერი შინ მიტანილი აქვთ, მაშინ როდესაც ფშაველები მთელი ზამთრის სეზონში პურისა, თივის და შეშის ზიდვაში წელზე ფეხს იდგამენ და ისე ატარებენ მთელ ზამთარს. იკვებებიან ხევსურები ხორციით, ერბოთი, ყველით და ქერის პურით. საუკეთესო საქმელი მათი არის ხორცი, ხინკალი და ხორციანი ქადა.

რამდენადაც ჩვენ გვიხდებოდა ხევსურთა წრეში ტრიალი, დაუახლოვდით მათ, შევისწავლეთ ცხოვრების ყოველგვარი წვრილმანი და დაინტერესებულ მკითხველს ვაწვდით იმას, რაც ჩვენი საკუთარი თვალთ ვნახეთ და განვიცადეთ. მაგრამ ამ ხალხის ცხოვრება იმდენად რთულია, რომ მისი სავსებით ამოწურვა, ვიმეორებ, შეუძლებელია, ოღონდ ჩვენი დაკვირვებანი იმ ხრივ არის საყურადღებო, რომ ჩვენ ამ ხალხში სრული ხუთი წელი დავეყავით ზამთრიან-ზაფხულიანად და არა ისე, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი მგზავრებით აივლჩაივლის ხოლმე აქ ზაფხულობით.

ხევსურების ველური რაინდობა წარმტაცია და ლაშაზი, მათ ყოველნაირ მიხვრა მოხვრაში, ყოფა-ქცევაში საუკუნობის მიერ გამოქედლია დამოუკიდებელი ველური თავისუფლებაა გამოსახული. ამიტომ არის, რომ ჩვენ მათ არაფრად არ მივაჩნევართ. იმათ ჰგონიათ, რომ ქალაქიდან შემოჭრილი თავისუფლება ათასგვარი წამბაძველობისა, იმიტაციის სახეებს ატარებს არსებითად. ყოველნაირი წამბაძველობა არის ბუნებრივი სილალის აშკარა დასუსტება. ამიტომაც ისინი მას ინსტიტუტურად გაუბიან და კულტურას, მისგან ბოძებულს არ ღებულობენ. ხევსურის ბუნება სწორედ იმ თავისუფალ ტყის ფრინველს წააგავს, რომლის გარშემო არ არსებობს არავითარი შემბორკავი წესი და ზნე-ადათი, არავითარი წამბაძველობის ნასახი და სადაც კი ეს უკანასკნელი შეიპარა, იქ უკვე წმინდა ხევსურული ფიზიონომია შერყეულია. ყოველი ხევსური თავისებურად მეტად თავაზიანია.

9. ახალი წლის დღესასწაული ხევსურეთში.

ხევსურებს ბევრი დღესასწაული აქვს. დღესასწაულებში საყურადღებოა ახალი წელი, რომლის შეხვედრაც გრძელდება ექვსი დღე: ახალი წლიდან ნათლის ღებამდე. მისი შინაარსი ასეთია: ახალი წლის წინა ღამეს სოფლის ყველა მცხოვრებნი შეიყრებიან ხატში. ყველა ოჯახიდან თითო მკვლე მიდის იქ საკლავით (ერთი ვერძით და ერთი ვაციით), რომელსაც ხევის ბერი მაშინვე ჰკლავს.

მეკვლეების (მფერხავების) სადღეგრძელოდ. ამის შემდეგ ყველა მეკვლე შინ მიდის. თავიანთ ოჯახებში ივახშიშებენ და მერე ისევ ხატში ბრუნდებიან ღამის სათევად. ღამის თევის დროს გათენებამდი მზიარულობენ, გათენდება თუ არა, ყველანი ერთმანეთს მიულოცავენ ახალ წელს და უსურვებენ ერთმანეთს ხანგრძლივ სიცოცხლეს და ყველაფერ კარგს. დასტურები და ხევის-ბერი ყველა მეკვლეებს სამ-სამ თასს არაყს მიაწვდიან და ქეიფს განაგრძობენ. მზიარულება გამოიხატება თითქმის განუწყვეტლივ ცეკვაში, სიმღერაში და ხუმრობაში.

ამ სიამ-ტკბილობის შემდეგ ხევის ბერი უბრძანებს მეკვლეებს, რომ უკვე დრო არის ხატის სახლში შესვლისა. დაუყონებლივ ყველანი შევლენ, საიდანაც ფეხს ვერ გაანძრევენ, სანამ ხევის-ბერი არ აცნობებს მათ. ამ წესს ვერაფერ ვერ დაარღვევს. ცოტა ხნის შემდეგ ხევის ბერი გამოვა გარეთ, ახვეტს თოვლს ჩოხის კალთაში, შევა ხატის სახლში. მეკვლეებს თითო მუჭა თოვლს გადააყრის თავზე საახალწლო სიტყვების დაყოფებით: „ყველა თქვენგანს ვუსურვებ ასე გათეთრებას, ასე აყვავებას“, რაც ნიშნავს კეთილად სიცოცხლის გატარებას და რომელიც სამბოლოა ტკბილი მოხუცებულობისა. თოვლი თუ ყველას არ გადააყრა ხუცესმა, ხალხი ესაყვედურება მას, უკმაყოფილო მივარდება მასთან და ამბობს—არა მე მაკლია, არა მეო, აგრეთვე ბავშვებიც მოსვენებას არ აძლევენ ხევის ბერს, თუ ისინიც დარჩენ უთოვლოდ. შემდეგ ხევის ბერი წინ გაუძღვება მეკვლეებს და გარეთ გამოვლენ, აქ ისევ დაიწყება ცეკვა-თამაში, მზიარულება და ლუდ-არაყის სმა. ცოტა ხნით ღმინი შეჩერდება, ხუცესი პურის ნამცეცებს ჩააწებს ლუდიან ჭურჭელში და დაურიგებს ყველა მეკვლეს. ყოველი მეკვლე მას უბეში შეინააავს და სახლში წაიღებს.

ახალი წლის დილას ხევსური სახლიდან ვერ გამოვა, ვერც კაცი, ვერც დედაკაცი, ვერც მოხუცი და ვერც ბავშვი მანამ, სანამ ოჯახში მეკვლე არ მივა. თუ ეს წესი ვინმემ დაარღვია, იმის ცხოვრება იმ წელს ცუდათ წავა და ხატი მას გარისხავს. შინ წასვლის დროს მეკვლეები ხატის წინ დაიჩოქებენ, პირჯვარს გადაისახვენ და სიმღერით პირს სახლისაკენ იბრუნებენ; ხევის-ბერი ლოცავთ მათ: „მეკვლენო, წაიღეთ შინ ყოველგვარი წყალობა ხატისა და ანგელოზისა“.

სახლში მისვლის დროს მეკვლეს კარებში ორი კაცი ხვდება, ერთი მათგანი სამეკვლეოს მიუტანს, მეორე კი წყლის მოსაპარავად გაეარდება კარში, რომ წყლის ამოღება არავინ მოასწროს.

ვინც პირველად წყალს ამოიღებს, იმის საქმე იმ წელიწადს დოვლათიანი და ნაყოფიერი იქნება. მდინარე წყალი ხევშია, ყველა იქითკენ მირბის. მეკვლე ყველა ოჯახის წევრს მიულოცავს შემდეგი სიტყვებით: „ჩემიმც კვალი კაზე დაგიჯდებისთ, წყლიან-პურიან სახელ-გამარჯვებანი. ახალ წლის გამოცვლისად ბედნიერი წელი კვალიმც გამოგეცვლებით“, სამაგიეროდ დამხვედრი წინ მომზადებულ მრგვალ კვერს უხმოდ შიაწვდის მეკვლეს. ამ კვერს სახლში გააგორებენ სამხელ, თუ კვერი სამივეჯერ პირაღმა გადაბრუნდა ან ორჯერ—ბედნიერებას და დოვლათიანობას ნიშნავს. თუ ერთხელ, ან სულ არ გადაბრუნდა—უბედურებას. მეოთხეთ კვერს აღარ გააგორებენ. ამის შემდეგ იწყება ლუდ-არაყის სმა, დროს ტარება, ხვევნა-კოცნა და ასე გასტანს იგი ექვს იანვრამდი. დროს ტარება ხდება იმისას, ვისაც ახალი გარდაცვალებული ჰყავს. ყველანი იქ წაი-

ლებენ ლუდს-არაყს. თუ იმ სოფელში ახალი გარდაცვალებული არ არის, იმ შემთხვევაში სადმე სხვა ალაგას აიჩენენ და ყველანი იქ ეწევიან ლხინს.

ახალი წლის შეხვედრის დროს ძალიან ფრთხილობენ ხევსურნი, რათა ერთ-მანეთს შორის რაიმე ფათერაკი, უბედურება არ მოხდეს, მაგრამ მათი თანდაყოლილი მოუსვენარი ბუნება და ხასიათი ვერ დგება თავის ფარგლებში და ხშირად საბედისწერო მარცხიც მოსდევს.

როგორც ყველა დღეობაზე, ისე ახალი წლის დღესასწაულებზე ალკოჰოლის ზეგავლენით ხშირად ხდება ჩხუბი, კეჭნაობა და მრავალნაირი აყალ-მაყალი. ამ დროს შეიძლება მოხდეს ისეთი შეტაკება, რომელიც ხელჩართულ ომს მოგავონებთ.

ჩვენი იქ ყოფნის დროს იყო ასეთი შემთხვევა: სოფ. გუდნში წაიჩხუბა ორი გვარეულობა: არაბულები და ჭინჭარაულები. ამ ჩხუბის დროს დაიჭრა 60 კაცი, ერთი მოკვდა, ერთიც სასიკვდილოდ დაიჭრა.

ამ დაჭრილთაგან ჩვენ მხოლოდ ორს ვმკურნალობდით, დანარჩენნი თავიანთ შინაურ აქიმებთან მკურნალობდნენ. მორჩენით ყველანი შორჩნენ, მხოლოდ კი ბევრი დასახიჩრდა. ხევსურის დაჭრა ისევე ხევსურისაგან ჩვეულებრივი მოვლენაა, ეს თან სახელიც არის მათში, განსაკუთრებით ახალგაზრდათა შორის. იშვიათია ისეთი ხევსური, რომელიც თავზე, ან სახეზე, ან და სხეულის რომელსამე ნაწილზე არ იყოს დაჭრილი. ვისაც ჭრილობის ნიშანი არა აქვს, იმას ლაჩარს უწოდებენ და ხშირად სასაცილოდ ჰყავთ აგდებული. მაგრამ თუ ვინმე დაჭრისაგან მოკვდა, ეს დიდ უბედურებას ნიშნავს, როგორც დამპყრელისათვის, ისე მკვდრის პატრონისთვისაც, უფრო კი პირველისათვის. ეს იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, დამპყრელის მთელი ოჯახი განადგურდება ეკონომიურად, მეორე, სოფელი მას აითვალწუნებს და, მესამე, ის მუდამ შიშშია. აქ საყურადღებო ის არის, რომ ხევსურები ადამიანის სიცოცხლეს დიდად აფასებენ და მისთვის ყოველი მათგანი საწინდრად თავსა სდებს.

საღამოთი ხვეის ბერი თავის დასტურებს ვაგზავნის სოფელში, რათა ყოველ მოსახლეს თავს დაეცეს და რაღაც მოჰპაროს. ამ დასტურებს იმ ღამეს დაარქმევენ ქურდებს. ქურდი დასტურები დაივლიან სოფელს და ყოველ სახლში ცოტა-ცოტას რაღაცას მოიპარავენ, ან არაყს, ან ხორცს ან სხვა რაიმეს. მხოლოდ ბევრის მოპარვის ნება არა აქვთ და ვინც ამას ჩაიდენს, მას საყვედურს ეტყვის ხვეის-ბერი: „განა ჩვენ რამე გვაკლია, რომ რომელიმე ოჯახი დავღუპოთ, ეს არ არის ჩვენი წესი. ჩვენი ჩვეულებაა ხალხი ვალხინოთ. ახალი წლის დღეები სიამტკბილობაში გავატაროთ და ყოველ სამომავლო ახალს პირნათლად შევხედეთ. ვინც ფხიზელია ოჯახში, ის დაიჭერს ქურდებს, ჯერ კარგად თავაზიანად მოეპყრობა, დაჰპატიჟებს, აქმევს-ასმევს, შემდეგ დაიჭერს, შეჰკრავს, აჰკიდებს ზურგზე ბარგს და ისე წაიყვანს ხატისაკენ. თუ ოჯახის პატრონი ვერ გამოდგა ფრთხილი, მაშინ თვით ქურდები დაიყვირებენ სახლში შესვლის დროს და უმალ სახლის პატრონი დაიჭერს მათ. ასე რომ არ ჰქნან, ისე ლხინს კარგი ელფერი არ ექნება. მეორე დილას ამ ქურდებს დააყენებენ ერთად მთელი სოფლის წინ, აჰკიდებენ ზურგზე შეშას, ყინულს და დაუწყებენ ცემას ხუმრობით, თან ეუბნებიან: „ვის სახლებს სტეხავდი, შე კატაო“. შემდეგ შეიარაღდებიან და მოემზა-

დებიან საომრად ხატის მოსამსახურეების წინააღმდეგ. შეიქმნება ვითომდა ხელჩართული ომი, დაუწყებენ ერთმანეთს მსუბუქად ცემას, თან უყვირიან ხატიონთ: „ქარში გამოდით, რას იმალებით ხატში? არ შეგარჩენთ ჩვენი სახლების გატეხას“. ხატის მოსამსახურეები უპასუხებენ, როცა გამოვლენ მოწინააღმდეგე ბანაკთან საომრად. ამხედრებული სოფლელები გაიძახიან: „ხალხის ცოდო-ბრალი თქვენს კისერზე იყოს“, — „ჩვენი ბრალი არაფერი არ არის, არც იქნება“, — „აბა რას სტეხდით ჩვენ სახლებს? — „აბა ვნახოთ რითი გვიპასუხებთ“, — „რითი და ხმლებით და იარაღით“, — „აბა დაგვიხვედით თუ ბიჭები ხართ“, უპასუხებენ ხატოანები და შეიქმნება ისევე ომი, ცისკენ თოფების სროლა. ყოველი თოფის სროლაზე თითო კაცი ძირს ეცემა, ვითომდა კვდებიან, შემდეგ კიდევ ერთმანეთს დაერევინან და ხმლის ყუით დაიწყებენ ბრძოლას. ხვეის-ბერი, რომელიც იმ ომში არ ღებულობს მონაწილეობას, მივა თვითეულ „მკვდართან“, დაუწყებს სინჯვას ვითომდა „დობტურია“, დააღვეინებს ყველას თითო არაყს და ყველა ერთად მორჩება. როდესაც ყველა მორჩება, დაიწყება ლაპარაკი შერიგებაზე, რაიც მშვიდობიანად თავდება. ამის შემდეგ ისევ დაიწყება სმა, ცეკვა-თამაში და ქეიფი გრძელდება იანვრის 6-დე.

10. ონჩხარი.

ხევსურებში არსებობს ერთი ლამაზი ჩვეულება, რომელსაც ისინი „ონჩხარს“ უწოდებენ. იგი იმაში მდგომარეობს, რომ სოფელმა უნდა იცოდეს თავისი წმინდა მოვალეობა მეზობლის შემთხვევითი გაჭირვების დროს. ხევსურების ასეთი სამაგალითო ჩვეულება ვრცელდება არა მარტო თავის სოფელზე, არამედ მთელ თემზედაც. ეს საუცხოვო ჩვეულება ასეთია: როდესაც სოფელში, ან თემში ვისმეს რაიმე გაჭირვება მიადგება კარს, მისი ახლო მეზობელი ამაზე აცნობებს ჯერ თავის სოფელს, შერე მთელ თემს ცუდ მდგომარეობაში მყოფი ხევსური გამოხდის არაყს, ან ლუდს, დაუზავნის სოფელს კაცებს (შვილს ან ძმას), რომელსაც დააბარებს: „აბა, ახლა არის ჩემი განსაცდელის დრო, ვისაც რა შეუძლია, იმით მომეხმაროს“.

გაჭირვება უმრავლეს შემთხვევაში იმაში გამოიხატება, რომ ზამთრის პირზე მას დააკლდება საქონლის გამოსაკვები თივა, ან თვით საარსებო პური, მაშინ ყველა გონიერი მეზობელი მივა გაჭირვებულის სახლში, შეეკითხება მას, თუ რამდენი და როგორი ღირებულების დახმარების აღმოჩენა არის საჭირო. ჯერ სანამ სმას დაიწყებენ ყველა სიფხიზლეში დაჰპირდება, ვინ რამდენს დაეხმარება და შემდეგ დაიწყებენ სმას. ეს იმიტომ, რომ ონჩხარის მომწყობმა არ სთქვას — სინთვრალეში დაპირებას ფასი არა აქვსო. დახმარებით ყველა თავის ქონების მიხედვით ეხმარება. ამ რიგად, ყველა ხევსური ზნეობრივად მოვალეა „ონჩხარის“ მომწყობ გლეხს დახმარება გაუწიოს, მის გაჭირვებულ მდგომარეობაში შევიდეს, ხელი გაუშარტოს მოძმე მეზობელს იმ შეგნებით, რომ შეიძლება თითონაც უარეს მდგომარეობაში ჩავარდეს მომავალ წელს. ასეთ შემთხვევაში ყოველი ხევსური მოვალედ სთვლის არა თუ მარტო თავის თავს, არამედ ის აგრეთვე აიძულებს იმ უთანაგრძობო, ბუნებრივად მიუკარებელ ხევსურსაც, რომელიც თავისივე წრის კეთილ საქმეებს გაურბის. ასეთი ჩვეულება შენახულია ფშავშიაც, ოღონდ იქ ეწოდება „ონჩხარი“.

11. დასასვენებელი და საქმიანო ადგილები.

ხევსურებსაც აქვთ თავიანთი გასართობი ადგილი, სახლი და მრავალსაუკუნოებით გაშენებული ბაღი, სადაც, გარდა ფრინველებისა, ვერაფერს ვაივლის, სადაც საარაკო სისუფთავე სუფევს. ასეთ ადგილებს „ხევსურები უწოდებენ „წმინდა“ ადგილს. ასეთი ადგილები-ბაღები ფშავლებსაც აქვთ, მაგრამ იქ ისეთი სისუფთავე არ არის დაცული, როგორც ხევსურების „წმინდა“ ადგილებში. ზოგიერთ „წმინდა“ ადგილებიანი ბაღი მართლაც ისე არის გაშენებული მრავალნაირი მცენარეებით, რომ პირდაპირ ბოტანიკურ ბაღს მოგაგონებთ. მათ შორის არის ისეთი ადგილებიც, სადაც ადამის ძეს ფეხი არ დაუდგამს და



სურ. 10. ხვეის ბერის ლოცვა ათენგენობას (დიდი ხატის წინ) ყორე მთლად მორთულია ვერცხლის თასებით, მოსჩანს ანთებული სანთელი (სოფ. შატილი).

არვის ნება არა აქვს მის ჩრდილოვან ხე-ენებში თავისუფლად ამოისუნთქოს. ეს იმიტომ, რომ იქ წმინდა გიორგის ხატი, ან რომელიმე კერპის სახელი მეფობს და ამ ფეტიშის მკაცრ დისციპლინას ექვემდებარება ყველა ხევსური — განურჩევლად სქესისა და ასაკისა.

ყოველ სოფელს აქვს თავისი ხატი და ამ ხატთან გაშენებული ლამაზათ მორთული თავიგული, რომლის გარშემო თითქმის ყოველ კვირობით ისვენებს მუშაობით დაქანცული ხევსური და წელიწადში ათჯერ მაინც იქეიფებს, დროს გაატარებს, დაქანცულ სხეულს ლუდით და არყით გაჟღენთს, მტრებს მზგავს სიამოვნებას შეუგინებს, თავის ახლობელს კეთილად მოიგონებს, მიცვალებულს შენდობას გაუგზავნის. ისეც ხდება, რომ ამის შემდეგ გაღმევი ვისმეს ღანჯალს დაჰკრავს ან და ოჯახში თავის ცოლ შეიღს სცემს,—ეს ერთ შემთხვევაში, მეორეში—კი—წინააღმდეგ—ყველასთან კარგ განწყობილებაში არის, როგორც გარეთ, ისე შინ.

ხევსურებს აქვთ მრავალი დღესასწაულები. ამათში ჩვენ ჩამოვთვლით უმთავრესს: როგორც არის ამაღლება (მაისში), ათენგენობა და უკვე აწერილი

ახალი წელი. ორი პირველი დღესასწაულის დროს ყველა ხევსური, თუნდაც ის სხვაგან იყოს გადასახლებული, ერთად იყრიან თავს ხატში. მთელი კვირის განმავლობაში აქ ლხინი და ქეიფია. ამ დღესასწაულებისათვის ხევსურები განსაკუთრებით ემზადებიან — ხარშავენ ლუდს, ხდიან არაყს, მრავალ საკლავს ხოცავენ. ცერემონია იმავე სახისაა, როგორც მაგ. ფშაური სერობა, მხოლოდ, როგორც ეს ხევსურის ტემპერამენტს შეეფერება, დროს ტარება უფრო ცოცხალია, გატაცებული ხშირად თავდავიწყებამდე. რადგან უმრავლეს შემთხვევაში ლხინი თავდება ჩხუბით და ბეგვით.



სურ. 11. საკლავი მზადდება შესაწირავად — უჭირავთ დასტურებს, ხოლო ხევის ბერი ხანჯალით ხელში ლოცულობს (სოფ. შატალი).

ამ ლხინში უმთავრეს მონაწილეობას იღებენ ხევის ბერი და მისი დასტურები, ხოლო მზარეულად ჰყავთ მიწვეული სოფლის დარბაისელი მოხუცი დედაკაცი, რომელიც მთელი კვირის განმავლობაში ვალდებულია ემსახუროს ხატს. დასტურები კი წარმოადგენენ ხევის ბერის დამხმარე პირებს, რომლებსაც ხალხი ირჩევს ზოგ სოფელში 1 წლით, ზოგან კი 2—3 წლით.

ხევის ბერს და დასტურებს ხევსურული წესის თანახმად უფლება არა აქვთ გაიარონ ხევსურის სახლის წინ ან ბოსლისა და სამრელოს წინ. აქ ისინი ამ შენობებს უკანიდან უვლიან და სახლში შედიან მხოლოდ მათთვის სპეციალურად გაკეთებული კარიდგან, ქერხოდგან. ამავე კარით ხევსურის ოჯახში შეჰყავთ საერთოდ სტუმარი.

ხევის ბერის მოვალეობა არის: ლოცვა, ე. წ. ქადაგობა სოფლის საქობოროტო საკითხების შესახებ, სოფლის წინამძღოლობა ხატში, საზოგადო-სოფლო საქმეში, შეწირვა მსხვერპლის (საკლავის დაკვლა). დასტურები ამზად-

ბენ დასაკლავ საქონელს ხატში და ატყავენ როცა ხევის ბერი მათ დაჰკლავს. დაკვლის დროს დასტურებს უჭირავთ საკლავი. გარდა ამისა, საერთოდ დასტურები ასრულებენ ხევის ბერის ყოველგვარ განკარგულებას.

დიდ ხატობას, როგორც მაგ. ათენგენობა, ხევსური დედაკაცები დროს ატარებენ სრულიად განცალკევებით, რადგანაც ხევსურული წესის მიხედვით ქალს უფლება არა აქვს მამაკაცების ლხინში მონაწილეობა მიიღოს. ამას გარდა ყველა ის ქალი, რომელსაც კი ამ დროს თვითური აქვს, არამც თუ განცალკევებულია მამაკაცისაგან—მას დედაკაცებში გარეგან ეკრძალებათ. ამისათვის თვითურიანი ქალები ხატობაში სრულიად განცალკევებით დგანან.



სურ. 12. მსხვერპლის შეწირვა—დასტურებს უჭირავთ ცხვარი, ხევის ბერი ჰკლავს. (სოფ. შატილი).

12. ბეჭე მკითხაობა.

ცრუმორწმუნობათა შორის საკულისხმოა საქონლის ბეჭე მკითხაობა ის მდგომარეობს შემდეგში: როდესაც საქონლის პატრონი ნადიმს, ლხინს იხდის, ის თავის საკუთარ ცხვარს, თხას, ან ხარ-ძროხას ჰკლავს-საკლავის პატრონი დაინტერესებულია უფრო მისი ბეჭის გაჩხრეკაში, რომ გაიგოს მისი ოჯახური მდგომარეობა, მოელის თუ არა მას რაიმე ხიფათი საქონლისა, მოსავლისა, ან და აღამიანის მხრივ. როცა ბეჭის ძვალს სინჯავენ, არჩევენ შემდეგ ნაწილებს:

თუ ბეჭის თავს მარგილა (მომალლო აღგილი) აქვს, ეს ნიშნავს ცხენის მოპარვას; ბეჭის უღელი თუ ჩაჭედილია, დაჭრის ნიშანია; თუ უღლის გვერდზე პნელი ფონია, კარგი მოსავლის ნიშანია; თუ ბეჭის ფიცარი სინათლიანია, კარგი ნიშანია; თუ მისი ფიცრის სინათლე გადადის ამავე ფიცრის წინა კიდურზე,



სურ. 13. ხევისკურები ათენგელობას (სოფ. შატილი).

ნიშნავს, რომ ქურდს ცხენი წაუყვანია; თუ ბეჭს ყელზე პატარა სისხლის ძარღვის ხერელი აღმოაჩნდა, ახლო გვარეულობაში ვინმე მოკვდება; უღლის ყელზე ცოტად ამოზნექილი ვაჟის შეძენის ნიშანია; თუ გასწორებულია — ქალის შეძენის; თუ ბეჭის შიგნითა ყელზე ოდნავ ხერელი ჩანს, ავადმყოფობას ნიშნავს, თუ ბეჭის თეთრ ფონზე ოდნავ ლაქა ჩანს, ნიშნავს ძროხის გადავარდხას და თავისთა-



სურ. 14. ხევისკარი დედაკაცები ათენკობაზე (სოფ. შატლი).

ვადნიშნავს ძროხის ტყავს: თუ იგი თავ-გამოშვებულია, სიმგლოვიარეს ნიშნავს. საერთოდ უნდა ვთქვათ, რომ ხსენებული ძვლის რაიმე დეფექტი, ან აუცილებელი საჭირო (ანატომიური) ნიშნები ფშავ-ხევსურების აზრით უბედურებას, ან ბედნიერებას ჰხატავს. ეს ცრუმორწმუნოება მეტის-მეტად ძირგადგმულია მათში.

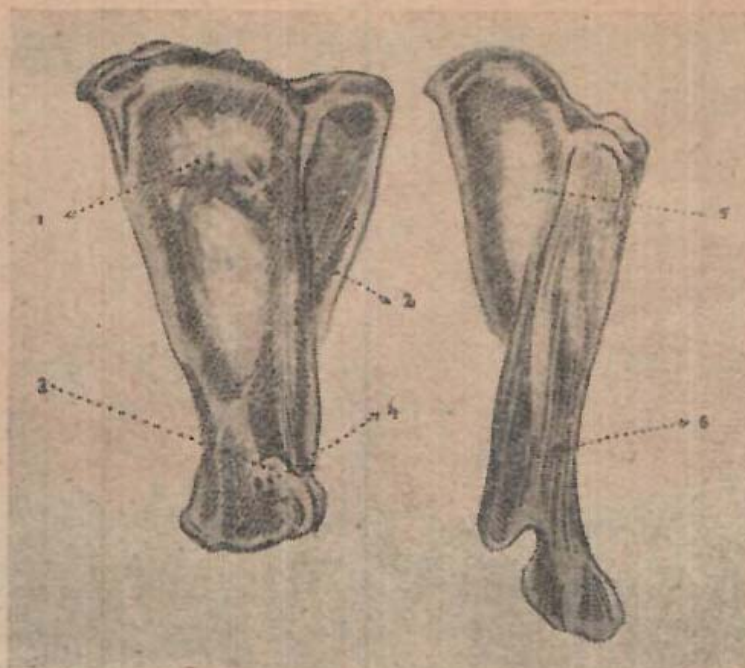


ახალგაზრდა სევსურის ქედი
ნახ. დარ. ძნელაძისა.



ახალგაზრდა სევსური ქალის თავსახური
ნახ. დარ. ძნელაძისა.





სურ. 15. მკითხაობა საქონლის ბეჭზე: 1) ზოგის ახსნით ნიშნავს ბეჭრი ცხერის ყოლას, 2) ზოგის ძროხის დაკარგვას, 3) უმჯვენლად ვაჟის შეძენა, 4) თჯახის წვეგრის სიკვდილს, 5) თეთრი ფონი, კარგის მომასწავლებელია, 6) ნიშნავს გვარეულობის სიკვდილს (ნახ. შ. ძნელაძის).

13. ყაჩაღობა ხევისურეთში.

როგორც ყველგან, ისე აქაც ყველა ერთნაირი მშრომელი არ არის. უმრავლესობა მათ შორის მშრომელია, ნაწილი პროფესიონალური ყაჩაღი და იშვიათად კი ბეჩავი. ხევისურის ბუნება ვერ იტანს გაუნძრევლობას, იგი რაღაცას უნდა შერებოდეს: ან მუშაობდეს, ან და ვისმეს უნდა (განსაკუთრებით მგზავრს) დაეცეს, გაძარცვოს და წართმეული ნადავლით თავი შეინახოს. დაცემას ახდენს წელიწადში ერთხელ შერჩეულ დროს, უფრო შემოდგომაზე, ძვირად ფშავლების სერობის დროს. ყაჩაღობა ხდება მუდმივ შერჩეულ ადგილს არა ხევისურების მიწა-წყალზე, არამედ ფშავლებისა, მოხვევებისა, ან და ქისტების ადგილებში. ხევისური თავის ახლო-მახლო მეზობლებში არაფერს არ მოიპარავს, თუ მოიპარა, მას ამისათვის შავი დღე მოელის, სოფელი მას შეარცხვენს და ეს პირადად თვითელი ხევისურისათვის დიდი სირცხვილია. მხოლოდ თუ იგი სხვა კუთხის ხალხს დაეცა, გაძარცვა, ან რაიმე მოჰპარა, ძაშინ მას თავისივე მეზობლები კიდევ წააქეზებენ, კიდევ უფრო გასამხნეველად შეაქებენ, თვით ყაჩაღურდს ასეთი „საქმიანობა“ გმირობად და სასახელოდ მიაჩნია. წართმეულ ნადავლს მთელი ხევისურეთის სოფლებში ისე უშიშრად გაატარებს, თითქოს მას ერთი საბძელიდან მეორეში თავისი ნაშრომი ბური ან ქერი გიდოაქვსო. მას ამ დროს კაცი ხმას არ გასცემს, პირიქით ყველა ხელს უწყობს და მისთვის თვითელი მოსახლე ხევისური (თუნდაც იგი მთავრობის მოხელე იყოს) წარმო-

აღგენს მტკიცედ ნაფიც სანაპირო დარაჯს, რომელიც მას არავითარ შემთხვევაში არ გასცემს, არ უღალატებს.

ასეთი შეურყეველი სიმტკიცე ახასიათებს მთლიანად მთელ ხევსურებს ყველა მოქმედების სათემო, სასოფლო თუ კერძო ოჯახურ ფარგლებში. თუ ვინცობაა, რომელიმე მათგანმა უღალატა ასეთ აღმოს ის წინდაწინვე განწირულია, შას ვერ იხსნის ვერავითარი ძალა ვერავითარი შუამდგომლობა.



სურ. 14. თვიურიანი ხევსური ჭალები ათენგენობას შეადგენენ სრულიად ცალკე ჯგუფს (სოფ. შატილი).

13. ანტიპიგიენა.

ხევსურების ანტიპიგიენური ცხოვრება საშინელია, მაგრამ საკვირველია ის გარემოება, რომ ამ ანტიპიგიენურ პირობებში ერთ პარაზიტს ვერ უნახავთ. შეჭხვდებით ისეთ ხევსურს, რომელსაც მთელი თვის განმავლობაში პირი და თავი არ დაუბანია, მაგრამ მკბენარს კი ვერ უნახავთ. ხევსურმა დედაკაცმა შეიძლება პირი არ დაიბანოს მთელი თვის განმავლობაში, მაგრამ თავს, თმას იგი ყოველ კვირაში იბანს ძროხის ან ხბოს შარდით. *) მამაკაცი თავს იბანს მხოლოდ წყლით.

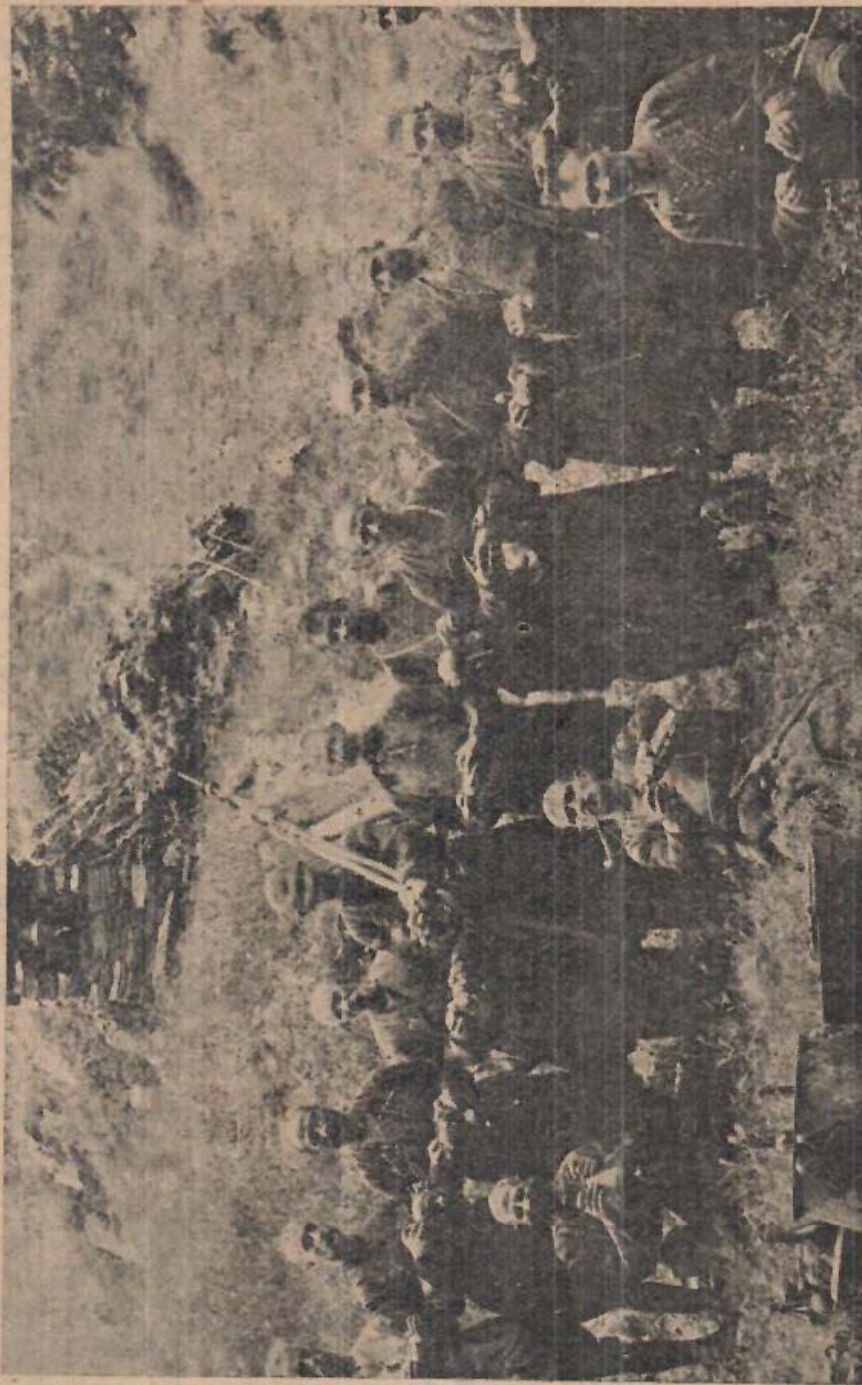
ავადმყოფთან მიეყავდი მოხუც ხევსურს. ახალი მისული ვიყავ და გზა დაუსრულებელი შეჩვენებოდა. როგორც ხევსურები იტყვიან მზის ჩაბმანებას უკვე ცოტა უკლდა. გიორგი—მომმართა მოხუცმა—წინააღმდეგი ხომ არ იქნები, რომ ცხენზე შემოგიჯდე.—ცხენი თუ არ გებრალემა უთხარი მე—შემომიჯექი, ჩემი ცხენი ასეთს აიტანს. ამ სიტყვით მოხუცი ხევსურუ შემომიჯდა ცხენზე და ცოტა მოუჩქარეთ კიდევ. მზე მთლად მიეფარა დასავლეთის ჰორიზონტს. კიდევ შორს არის?—შევეკითხე მე, ჩემს თანამგზავს—აბაი კიდევ შორს

*) ძროხის შარდს აგროვებენ რაღაც უნაჟური ხერხით: შებრუნებული ხელის ზურგით აღიზიანებენ ძროხის სქესობრივ ორგანოს—გარეთა ჩარბებს და ამგვარად თითქმის წველიან შარდს სათანადო თიხის კურკელში. ამ ხერხით ისინი როცა უნდათ, მაშინ აგროვებენ შარდს.



სურ. 16. ხატობის დროს ფშაველი დელაკები უსმეღენ ქადაგს. თვით ქადაგი წახრილია და კარგად არ ხანს.

არის, ჩვენ ამაღამვერ მავალთ დანიშნულ ადგილას, ლაქე უნდა გავათიოთ ჩემს ნათესავისას, სოჟ. ბუჩუკურტაში.—მერე ლიდ არის ეს სოფელი?—აი მივედით კიდევ. ცხენს თავი დაუჭირეთ მარცხნივ. ჩვენ შეუდექით ისეთ გვირაბისებურ ხეობას, რომ იქ ღამე კი არა დღეც ღამეთ არის ქცეული. დაღამების შემდეგ კარგა ხანს ვიარეთ. ვიწრო ხეობა გათავდა, აღმართს შეგვევით. აქაც კაი ხანს გაგროძელდა გზა. როგორც იქნა მივედით ხსენებულ სოფელში. ჩვენს გარშემო რაღაც არაჩვეულებრივი საუბარო გვესმის. საუბარს ნამდვილი ქართული კილო აქვს, მაგრამ მეტად აჩქარებული და გაურკვეველი. წინ ორი ახალგაზრდა ხევსური შემოგვეგება, მოგვესალმა, ცხენი ჩამოგვართვა და იქვე ვითომდა აივანზე ჩამოვჯექით. წამსვე აქ რამდენამე ახალგაზრდა ხევსურმა მოი-



სურ. 15. ხევსურების გამგზავრება ერთი ხატიდან მეორეში. გამგზავრების წინ: ხევის ბერი აღოწება დროშით ხელში. დასტურები ლუღეა და არაღს ასხამენ.

ყარა თავი. ყველამ სალამი მოგვცა, ჩვენთან მუდლოში ხევსურები ფეხზე ადგო-
მათ შიესალმენ. ერთდროულათ ყველა ერთმანეთს ეკითხება: როგორა ხართ
თავად, ჯალაბობით, საქონლით, ნათესავეებით მხოლოდ შემდეგ, როდესაც ამ
ჩვეულებრივ გამოკითხვას გაათავებენ, მერე მოყვებიან ერთმანეთს თუ რამე
უჭირთ, ან ულხინთ. ორი ახალგაზრდა ხევსური ხშირ-ხშირათ აგვივლის და
ჩაგვივლის, აგვხედ-ჩაგვხედავს თავიდსნ-ფეხებამდი და შეიდეგ ისევ თავიანთ

ადგილზე სხდებიან. ერთი რალაც სხვანიირი თვალთ გიყურებს, ეტყობა, რომ რალაცას ცუდს ფიქრობს ჩემზე. ერთმა თვალი ჩაუკრა მეორეს, გავიდნენ, ცალკე ილაპარაკეს, მობრუნდნენ და ღიმილით დაიწყეს ბაასი. მე გამომკითხეს ვინაობა, სადაური ვარ, როგორ მომწონს ფშავ-ხევსურეთი და სხვ. მე აქვე შევამჩნიე, რომ ეს ხალხი მეტად ცნობის მოყვარე ყოფილა. უცბათ რალაც ფიქრმა გამიტაცა, გულში ათასნაირი რამ გავიფიქრე: სადა ვარ ან სად წამოვსულვარ, ვის ან რას ვემსახურებო ან რა ნაყოფს მოიტანს ჩვენი გულწრფელი მოღვაწეობა, შრომა და მრავალნაირი საბედისწერო განცდები, დაიფასებს თუ არა ეს ხალხი ჩვენს ერთგულებას და რაზდენათ. ამ ფიქრებში გატაცებული წამსვე შემაჩერა ერთმა ხევსურმა და არაყი შემომთავაზა, რაზედაც უარი უთხარი. ბნელი ღამეა. სახლში მიმიპატიეეს. სადღაც მივდივართ; ხევსურმა ხელი მომიკიდა და თან მითხრა—მე მომყევ; მივადექით ერთ ამოჭრილ ჩასავალს. აბა ჩამომყევ—მეც მივყავები და სად მივალთ არ ვიცი. ჩავყევი კიბეს და ჩავედით ერთ ბნელ საშინელ ადგილას, სადაც ერთ მხარეზე საქონელი აბია, მეორეზე კი შუაგულში ცეცხლი ანათებს, სადღაც ქვის ყორეში პატარა კრაქიც ბჭუტავს. სასოწარკვეთილებას მივეცი, სული შემეხუთა, რომ ვისუნთქო კარგს არაფერს შევისუნთქავ; ცხვარსახოცი ავიკარი და ისე ვსუნთქავ. საჯდომ ქვაზე ფარდაგი დაავეს და გვიძხრეს: გიორგი, აქ დაბრძანდით—ჩვენ ჩამოვჯექით, მივიხედ-მოვიხედ გარშემო და თავი ბნელ საუკუნოების კატაკომბებში ვიგრძენი. ამ კატაკომბების ზევით, ქერში პატარა ქუჭრუტანა არის, საიდანაც სინათლე შემოდის და სადაც ბოლი გადის, მეტი მას არც კარი აქვს და არც ფანჯრის მზგავსი რამ. რძე აადუღეს პატარა ქვაბში, რომელშიც ყველაფერი ცვივოდა—ქვარტლის ნაფლეთები, საქონლის ნეხვის ანარეკი და ცეცხლის ანაფერფლი. რძე ჯამით მომაწოდეს; მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი სიმპატიები ამ ხალხის მხარეზე იყო მე მაინც ჯოჯოხეთში ვიგრძენი თაი და მოუთმენლათ ველოდი, თუ როდის დავახწყდი თავს ამ ჯოჯოხეთურ ჯურღმულს.

ძალა უნებურათ შევკითხე მასპინძელს—შეიძლება თუ არა სადმე დაძინება—როგორ არ შეიძლება იყო ერთხმათ პასუხი. ცოტა ხანი გავიდა და წაეცივანეს დასაძინებლათ. ისევ იმ კიბეს ავყევი, რომლითაც იქ ჩავედი. ავედით იმ ადგილს, სადაც ბოლი არ დგას, მაგრამ სიბნელეა სრული. მასპინძელმა კრაქი აანთო და ლოგინთან მიმიყვანა. ხევსურების ლოგინი მეტად მალა ფეხებზე დგას. ასე, რომ მასზე დიდი გაჭირვებით აღიხარ. ლოგინი იყო დაგებული ნალეწი ჩალით და ფარდაგით სახურავათ კი—ისევ ფარდაგი. მარტო ფეხსაცმელები გავიხადე და ყოველი შემთხვევისათვის ლოგინის ყურეზე ჩამომიკიდეს თათები. ლოგინზე შევხტი. მეტი დაქანცულობისაგან ერთი პირი მიმეძინა. მიგრამ პირველი ძილის შემდეგ მალე საშინელი შეწუხება ვიგრძენი—რწყილები დამსეოდნენ. ადგომა არ შეიძლებოდა—სად წავსულიყავ არ ვიცოდი, გათენება კი მეტად იგვიანებდა—ძალაუნებურად დამშეული რწყილების საჯიჯანი შევიქენი. ხან გავინაბებოდი, მაგრამ არავითარი ხმაურობა არ ისმოდა ეტყობა რწყილები სხვას არავის აწუხებდა ჩემსავით. გარიჟრაჟდს თუ არა თანაშეზავრს ხევსურს ვსთხოვე ცხენი შეეკაზმა. მან დაუყოვნებლივ ამისრულა თხოვნა, საჩქაროდ ცხენს მოვაჯექით გზა განვაგრძეთ. მოხუც ხევსურს ხანდისხან ცხენს

უთმოზღვი და ღრო გამოშვებით მუხლს ვიმართავდი. უკვე შუადღე მოახლოვდა. კიდევ შორს ვართ? შევეკითხეთ ჩვენ დაქანცულ მოხუცს,—არა ეხლა კი მალე მივალთ. კიდევ გავიარეთ ხუთი ვერსი გზა და დანიშნულ ადგილას მივედით. მისვლისთანავე ავამყოფი გავსინჯე, რომელსაც ქონდა ფილტვების ანთება შემდეგ—ცოტა საქმელი—ქერის პურის ქერქი ერზოთი და შინისკენ გზას გაუდექით.

14. ტ ა ნ ი ს ა მ ო ს ი.

ხევსურს სეზონური ტანისამოსი არ აქვს და არც საჭიროა მისთვის იგი. მას აქვს მხოლოდ ორი წყება ერზნაირი ტანსაცმელი—ერთი ძველი და ერთი ახალი. ეს არის მისთვის საცვალიც, საგარეო და საშინაო სამოსიც. იცინა ჩაცმა კობტად და სადად, უკვართ ყოველგვარი ბრჭყვალა ნივთება, ფოლაქი, ქამარ-ხანჯალი მამაკაცებს, დედაკაცებს კი საგულმკერდე—ყელსაკიდი, საგულე, რომელიც აკინძულია ვერცხლის ძეწკვზე, იცინა აგრეთვე საყურეები.

15. ხ ე ვ ს უ რ ი დ ე დ ა კ ა ც ი ს მ დ გ მ ა რ ი ო ბ ა.

როგორც ვთქვით, მთელი ოჯახური კეთილდღეობის სიმძივე ხევსურის ოჯახში დედაკაცს აწევს კისრად. მიუხედავად ამისა იგი იმდენათ დამონებული ჰყავს ქმარს, რომ მას არავითარი უფლება არა აქვს ოჯახურ ცხოვრების მოწესრიგების საკითხში. ხევსურის ოჯახში დედაკაცის სახე იმდენათ დამცირებულია, რომ მან არ იცის, თუ რა არის ნამდვილი ოჯახური ალერსი, სიყვარული, პატივისცემა და ოჯახური ბედნიერება ჩვეულებრივი გაგებით.

16. დ ე დ ა კ ა ც ი ს ა მ რ ე ლ ო შ ი.

როდესაც დედაკაცს მართლაც განსაკუთრებითი ყურადღება უნდა მიექცეს, ის მაშინ იღვენება ადამიანის ყურადღების ფარგლებიდან და მას შეუბრალებლად გარიყავენ გადმოხურულ მინგრეულ-მონგრეულ შეულესავ ყორის კუთხეში,—სამრელოში. ვისაც ეს უკანასკნელი არ აქვს, იმ შემთხვევაში ბოსელში გააგდებენ ხოლმე დედაკაცს და ახალგაზრდა ქალს. აქ ატარებს დედაკაცი ყოველ თვის ერთ მეოთხედს, სანამ ისინი კლიმაქტერიულ ხანას არ მიაღწევენ. აქ ატარებენ ისინი მთელი წლის თითქმის ერთ მეოთხედს, ამავე დროს ეძებს გარეშეა, რომ ყოველგვარი ოჯახური საქმიანობა მათ იქ გადააქვთ, განსაკუთრებით ქსოვითი ხელსაქმიანობა, სხვა ოჯახურ საქმეებს ან ბავშვები აკეთებენ, ან და, თუ ბავშვები არ არიან,—მამაკაცი, იქნება ის ქმარი, მაზლი, ძმა თუ მამამთილი.

17. დ ე დ ა კ ა ც ი ო ჯ ა ხ შ ი.

ხევსური დედაკაცის ხელსაქმიანობა მრავალნაირია, ყოველგვარი ოჯახური საქმე, გარდა ხენა-თესვისა (ზოგჯერ ამასაც აკეთებენ) ყველაფერი დიასახლისზე ჰკიდია. საქონლის მოვლა, რძის შედღვება, კარაქის გაკეთება, ყველის ამოღება, ერბოს გადადნობა, წისქვილში წასვლა, სხვადასხვა შალის ქსოვა,

ჩაცმა-დახურვა, ბავშვის მოვლა. ხევსური მამა თავის ბავშვს ხელს არ მოჰკიდებს, თუნდაც რომ კლდეზე ვარდებოდეს. თუ ვინცობაა ბავშვს ხიფათი რაიმე მოელის, მაშინ მამა პერანგის კალთას ფეხით დაუჭერს, სანამ დედა მიეშველება.

18. სითამამე ხევსური ქალისა.

ხევსურ დედაკაცს არ ახასიათებს ისეთი ჩუმი და შემპარავი იერი, როგორც ფშაველ დედაკაცს, ისინი უფრო თამამად და ამწყურად გამოიყურებიან. როდესაც მათ უცხო ვინმე შეხედებათ, მას პირდაპირ ცქერით თვალებს სჭრიან, თვალს თვალში გაუყრიან.

19. დედაკაცის დამციკება ხევსურეთში.

ხევსურეთში როგორც დედაკაცები, ისე მამაკაცები იმოსებიან თავის სახლშივე მოქსოვილი შალეულით. არაფერს ქალაქში არ იყიდებიან, გარდა სპილენძულობისა, ქამარ-ხანჯლისა, ხმლისა და ცხენის მოკაზმულობისა. ყველაფერი ეს კეთდება ხევსური დედაკაცის ხელით და ამის სამაგიეროდ ხევსური მამაკაცები მათ ყურადღების ღირსად არ ხდიან, და საკვირველი ის არის, რომ დედაკაცები მათი შეხედულებით მშობიარობის საშინელ ტკივილებს არ გრძობენ, არ განიცდიან. ელბათ ასეთია რკინის კანონი საუკუნოებით შექმნილი ზნე-ადრებისა.

გზაში დედაკაცი მამაკაცს უკან მისდევს, ცხენით თუ მიდის, დედაკაცი ფეხით მიძუნძულებს უკან. ოჯახში არავითარი უფლება დედაკაცს არ აქვს, არც საკეთილდღეო და არც საჭირბოროტო საკითხში. ამავე დროს, თუ დედაკაცი ახალგაზრდა ქალი ვაჟს ახლავს და ის ვინმე გარეშემ შეურაცკყო, მაშინ მან შეიძლება დედაკაცის შეურაცკმყოფელს თავი შეაკლას. ამ ჩვეულების ნიშნებში უფრო მაშინა ცხადდება, როდესაც ახალგაზრდა ვაჟი ახლავს ახალგაზრდა ქალს.

20 ხევსური ქალის დახასიათება.

ხევსური ახალგაზრდა ქალი იმავე მკვირცხლი ბუნებისაა, როგორც ხევსური მამაკაცი. მათი სიტყვა-პასუხი, მიხვრა-მოხვრა, საქმიანობა, საუბრის აწევა-დაწევა, სიცილი, მზიარულება და ყოველგვარი მოძრაობითი თუ ხმიანობის გამომეტყველება ერთი და იმავე მზგავსებისაა. ხევსური ქალი არ წააგავს საქართველოს სხვა კუთხის ქალებს არაფერში, იგი თითქოს რადიკალურად განსხვავებულია მათგან. ხევსური ქალს მარტო გარეგნობა არ იზიდავს ვაჟსა, ის მასში უფრო საგმირო საქმეებს დაეძებს და არ გაიკარებს იმას, ვისაც რაიმე საქმეში ლაჩრობას შეამჩნევს. ვაჟი აუცილებლად უნდა იყოს დაჭრილი სხეულის რომელსამე ნაწილში, აგრეთვე მანაც უნდა დასჭრას ვინმე, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის მას არ სთვლის ვაჟკაცად. რა თქმა უნდა, აქ ვაჟს სხვა დადებითი მხარეებიც უნდა ჰქონდეს, როგორც მაგალითად, შრომის მოყვარეობა, გამრჯელობა, თავაზიანობა, თავმოყვარეობა, კარგი მიხვრა-მოხვრა, ეშხიანი, ტკბილი საუბარი და ვაჟკაცური გამომეტყველება. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი მას ზურგს

შეაქცევს. ეს ერთის მხრივ, მეორე-მხრივ ქალიც უნდა იყოს შესაფერისად მომ-
ქმედი, მეოჯახე, მოხელსაქმე, ლამაზი და სათნო.

რადგანაც, როგორც ვსთქვი, ხევსური გლეხის ეკონომი-
ური კეთილდღეობა უმთავრესად დამოკიდებულია დედაკაც-
ზე, ამიტომ ისინი დაქორწინებას დიდი სიფრთხილით ეპყრო-
ბიან.

აქ გასაოცარი შერჩევა სუფევს და ყველა ეს ხდება პრიმიტიულ ცოდნით.
ამიტომაცაა, რომ ხევსური არ გადაშენებულა და დღემდის შემონახულა.

21. ხევსური ქალის ხელსაქმე.

ხევსური ქალების ხელნაქარი წმინდა, მკვიდრი და პირდაპირ მხატვრუ-
ლი ნაწარმოებია. ყოველნაირი ნაქსოვი ისეთი ფერადებით არის შერჩეული,
რომ ყოველგვარი ფერი ერთმანეთს ეფარდება რელიეფურად, მწყობრად და გა-
დაუქარბებლად. საღებავად ისინი ხმარობენ სხვადასხვა მცენარის ფოთოლს,
ძირს და ქერქს, აგრეთვე ერთგვარ თიხის ნაფლეთებს და მქვარტლს. რომ ეს
ნათლად წარმოვიდგინოთ, მას ჩვენ აქაც ჩამოვთვლით, თუმცა ზოგი მათგანი
მოხსენებულია ფშაველ ქალთა ხელსაქმიანობის ზოგად ცნობებში.

- 1) ენდრო—ბალახის ძირია
- 2) ლები—(შაბის მსგავსი მიწა) ღებავს წითლად
- 3) თვრემლი (თხიმლი)—ხის ქერქია
- 4) წერცხალა—იგივეა, რაც ფშაური ხაქოლი, ბალახია, ღებავს ყვი-
თლად.
- 5) ჭერთხანა—ბალახის ძირია,
- 6) მქვარტლი,
- 7) მურყნის (თხემლას) ქერქი, ღებავს შავად.
- 8) თავ-შავა (ბალახია).

აქედან აშკარად ვხედავთ, რომ ფშაველი და ხევსური დედაკაცები თითქ-
მის საღებავად ერთსა და იმავე მცენარეებს იყენებენ. ჭვანსხვავება არსებობს
მარტო ხსენებული საღებავების სახელებში. აქაც ხმარობენ ქალაქიდან მოტა-
ნილ საღებავებს და ურევენ ადგილობრივ საღებავებში. ხელსაქმის ნაწარმოები,
როგორც ფშავში ისე ხევსურეთში არის მხოლოდ შალისაგან ნაკეთები, სხვა
რაიმე მასალიდან ფშავ-ხევსურეთში არაფერი კეთდება. საზოგადოდ მატყლი
ხევსურეთში იშვიათია და ამიტომ გადმოდიან ფშავში და დღიურად მუშაობენ
მატყლზე. ეს ითქმის მხოლოდ პირაქეთ ხევსურებზე, რაც შეეხება პირიქითლებს,
—აქ მატყლი საკმარისად აქვთ.

22. ხევსური ქალი საძონელში, ცეკვა-თამაზში.

საქონლის მოვლა განსაკუთრებით ხევსურ დედაკაცს აწევს თავზე და
ამის გამო ისინი მუდამ საქონელთან არიან სახლშიაც და მთაველებშიაც. აქ
მათ უხდებთ თითქმის 6 თვის გატარება, სულერთია იქნება ეს დრო წვიმიან-
ქვეფიანი, თუ მზიან-დარიანი. საქონლის მწყემსობის დროს, ისე, როგორც

ფშაველი ქალები, ისინი ხელსაქმიანობენ, ქსოვენ წინდას ან სხვა რაიმე ხელსაქმეს აკეთებენ. მათ ხშირად შეხვდებით ბუჩქის ძირში მიძინებულს. ხან რაღაც თავისებურ ფიქრებში.

მწყემსობა ითქმის მხოლოდ პირაქეთ ხევისურ ქალებზე, ხოლო რაც შეეხება გადაღმელ ხევისურის ქალებს, იქ ეს საკითხი სულ სხვანაირად სდგას—იქ ქალები სამწყემსურში არ მიდიან, ისინი ამას არ კადრულობენ და საქონლის, განსაკუთრებით ცხვრების, მწყემსებად ქისტები უყენიან.

ხევისური ქალები თმას ირგვლივ იკრეჭენ, თან იღებენ მას მოხარშულ ნაცრის გამონაწურით, რომელიც თმას ბრწყინავს ოქროს ფერს აძლევს.

გადმოღმა ხევისურეთში დედაკაცების ცეკვას იშვიათად შეხვდებით, ეს უფრო გადაღმა ხევისურეთშია. აქ საცეკვაო მუსიკა—ლურა ინსტრუმენტები გარმონიკაა და ფანდური, უფრო უკანასკნელი.

ცეკვა თამაში უფრო არხოტშია შემოღებული, დანარჩენ ხევისურეთში იგი იშვიათი მოვლენაა, მაგალითად შატლის მხარეს მას სულ ვერ შეხვდებით, არც ფოტის თემში მას ვამჩნევთ იმიტომ, რომ იქაურ ხევისურ ქალებს ხშირად უხდება ხოლმე მიმოსვლა ყაზბეგის თემში, სადაც მოხვევები ცხოვრობენ და ალბათ მათი გავლენის მიხედვით შეითვისეს ეს. საზოგადოთ ხევისური ქალები ნაკლებია ფანდურზე დამღერებაში, დამღერიან მოხდენილად, და რაც დამახასიათებელია—მეტად აჩქარებული გამოთქმით. სამაგიეროთ ისინი ისეთი თავისუფალია თავის მოთქმებში, რომ მათი ლალი თავისებური სინაზე ძალა უნებურად იზიდავს ადამიანის ყურადღებას. ფშაველი ქალი უცხო ადამიანს მით გიზიდავს, რომ ის მუდამ თავჩაღუნული, ქვეშ-ქვეშ შემპარავი ცხადებით თითქოს ნდობას გიცხადებს და გულში კი ვინ იცის რასა ფიქრობს; ხევისური ქალი კი, წინააღმდეგ, უფრო მუდამ თავ-აღებულ პირდაპირ გიყურებთ.

28. თამბაქო ხევისურეთში.

ნამდვილი თამბაქო ფშავ ხევისურეთში არ მოჰყავთ, მის მაგიერ მოჰყავთ ეგრედწოდებული წეკო, რომელსაც იშვიათად თუ ვინმე სწევს, დიდი უმრავლესობა კი (95 პროც.) ლეჭავს მას. გამხმარი წეკოს ფოთლის ნაგლეჯს ჩაიდებენ პირში, მოიქცევენ ცალ მხარეზე და ცოხნიან. აქვე აღსანიშნავია, რომ ხევისური დედაკაცებიც ეწევიან წეკოს, მხოლოდ სულ სხვა წესით, განსაკუთრებით ხანში შესული დედაკაცები—ცხვირით სუნთქავენ ხსენებულ წეკოს ფხვნილს, ისე როგორც ძველად ზოგიერთ ხალხში გავრცელებული იყო ბურნუთის წევა. ახალგაზრდა ხევისური ქალები არ ეჩვენებიან ასეთებს, ეს მათთვის დიდი სირცხვილია. ხევისურების ახალგაზრდა ვაჟების უმრავლესობა კი სწევს წეკოს ან ცაცხვის ხის ნათალით ნაფლეთით, ან და რაიმე ნახმარი ქალაღლით, უმთავრესად გაზეთის ქალაღლით. 1).

1) ასევე ითქმის ფშავლებზედაც, ხოლო საპაპიროსე ხის ნათალს ისინი ბოკონიკას უწოდებენ—ხევისურები კი-ნ ა თ ა ლ ს.



სურ. 16. ფშავ-ხევსურეთის საპაპიროსე—ცაცხვის ზის ანათადი.
(ხევსურულად-ნათალი, ფშავურად-ბოკონიკბ) ნახ. შ. ძნელაძის.

24. საბამელი ბალახები ხევსურეთში.

ხევსურეთში ვაზი არ ხარობს და, მაშასადამე, მათთვის ღვინო მუდამ სანატრელია. არა მარტო ღვინო, არამედ ხილსაც ვერსად ჰნახავთ ხევსურეთში. ამიტომ აქ ღვინის მაგიერობას სწევს ლუდი და არაყი, ხილისა და ბოსტნეულის მაგიერობას კი გარეული ყოლი, მოცვი და სხვა მრავალგვარი ტყის მცენარეულობა. ზოგ მათგანს აქვე დავასახელებთ:

- | | |
|--|---|
| 1) ღუცი | } სამივე ერთმანეთს წააგავს, როგორც გემოთი ისე ანატომიურად. |
| 2) ღიყი | |
| 3) შუპყა | |
| 4) კიმა (ეწოდება ზემო ნაწილს) ან ხიფხოლა (ძირში) | } ორივე ტკბილი გემოსია. მხოლოდ კვლიას წამლადაც ხვარობენ მუცლის ტკივილის დროს, როგორც საქონლისათვის, ისე ადამიანებისათვისაც. |
| | |
| 5) კვლია | } ორივე მყავე გემოსია. |
| 6) წერთხალა | |
| 7) მყავია | |
| 8) შიბუ | } ორივე მწარე გემოსია, მხოლოდ პირველს მწნილად აკეთებენ. ლუგუში გემო აქვს, ე. ი. გულს ურევს ადამიანს. |
| 9) ხოანუტა და 10) ძირხვენა | |
| | |

ჩვენ აქ კიდევ ბევრს ჩამოთვლილით მსგავს ბალახებს, მაგრამ სანიმუშოდ ჩამოთვლილიც სრულიად საკმარისია.

ზოგიერთ მათგანს, განსაკუთრებით ქიმა-ხიფხოლას, ამოაწებენ ხაჭოიან დოში (რძის შრატია, რომელშიაც ხაქოს აურევენ და ისე სჭამენ) და მადიანად შეექცევიან მას, ხშირად ისინი ამ ბალახს ისე მიაძღვებიან, რომ შემდეგ სადილი არ არის საჭირო. ამ ჩვეულებას უფრო დედაკაცები მისდევენ.

25. ხევსურთა მუსიკალობა.

საზოგადოდ ხევსურები არ არიან მუსიკალური ხალხი და მათში არც აღინიშნება რაიმე ტკბილხმოვანი სიმღერა. თუ მღერიან, უთუოდ ისტორიულ საგმირო ლექსებს მღერიან, სიმღერა მეტად ცოცხალი ტემპისაა. უფრო ხშირად ისინი ფანდურზე დამღერიან საგმირო, რაინდულ ლექსებს. ხევსურებს ძლიერ



სურ. 18. ხევსური ბავშვები. (მარცხნივ ქალია მარჯვნივ ვაჟი)

უყვართ მეფე ერეკლე და მას, როგორც საზოგადოდ სიმღერაში, ისე ფანდურზე დამღერებაშიც იგონებენ. როგორც თვით ხევსურები ამბობენ, — ერეკლე ხშირად ეწვეოდა ხოლმე ხევსურებს, ხშირად ატარებდა დროს ხევსურეთში და ხშირად საუბრობდა მათთან.

26. ხევსური ბავშვები.

როდესაც ხევსურს ვაჟი გაუჩნდება, ეს მისთვის დიდი სასიხარულო მოვლენაა, ქალის ყოლაკი მზის დაბნელებაა. ქალის გაჩენას ისინი იმავე მომენტში სწყევიან. მათი ბავშვი ისეთივე ცოცხალი მოძრაობისაა, როგორც თვით ყოველი ხევსური. მათ შორის ისეთი განსხვავება არ არის, როგორც ფშაველ ბავშვებსა და მოზრდილთა შორის. ხევსურ ბავშვს ისეთივე სიცოცხლის ნიშნები ამოძრავებს, როგორც მოზრდილს, მაშინ როდესაც ფშაველის ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი თვისება

ის არის, რომ მათი ბავშვების ფლეგმატიური ტემპერამენტი უცვლელად თანდათანობით გადადის მოზარდი თაობის უკვე დასრულებულ ინდივიდუალობაში. თუ ოჯახში მამაკაცია არის, პატარა ხევსური ასრულებს მის მაგიერობას და

რაიმე სასოფლო საქმის გარჩევაში სრული გადამწყვეტი ხმის უფლებით სარგებლობს. მას ისე ეპყრობიან, როგორც დიდს.



სურ. 17. ხევსურეთის ოჯახი უმამაკაცოთ (სოფ. ბარისახო).

27. ორშაბათი—უქმე

ორშაბათობით ხევსურები არ მუშაობენ, გარდა უბრალო უმცირესობასა. რომელიც ამ დაწესებულ ჩვეულებას არღვევს. ორშაბათს უქმობას შესახებ არსებობს გადმოცემა, რომ ერთ უბედურ წელს მთელი ხალხი დაიმშა, მთელი ჭირნახული დასეტყვა და ხალხს შიმშილის აჩრდილი აეტუხა კარებზე. ხალხმა არ იცოდა რა საშუალებისათვის მიემართა. პირველი მზრუნველი მათთვის მეფე ერეკლე იყო. მიმართეს მას, ერეკლემ მათ ასე ურჩია: „ხევსურნო, რადგან თქვენს კარზე ასეთი უბედურება ხშირად მეორდება, მოდიეთ ერთი კვირა დღის საპატიოდ ორშაბათიც იუქმეთ და ეგებ ღმერთმა შეიწყნაროს და ამ ჩვეულ უბედურებას აგაცდინოთო“. ხევსურებმა ერეკლეს დაუჯერეს და მისი რჩევით ორშაბათიც იუქმეს, რომელსაც დაარქვეს „კვირაის საპატიო დღე“. ამ დარქმევის შემდეგ ხევსურებს სეტყვა არ სწვევიათ. ამბობენ, მაშინ ისეთი სიმშვილეა ყოფილა, რომ დამწეულ ხევსურს თავისი ხმალი მიჰქონდა იმ ბედნიერ ხევსურთან, რომელსაც ძველი ხორბალი კიდევ საყოფად ჰქონდა და ხმლის ქარქაშის გავსებაში ხმალს უტოვებდაო. თუ რამდენათ პოპულიარული ყოფილა მეფე ერეკლე ხევსურების თვალში, ეს იქიდანაც სჩანს, რომ ჯერ ეხლა, თანამედროვე ხანა-

ში, თვითვე ხევსურს, მოხუცს თუ ახალგაზრდას ენაზე აკერია მისი სახელი. ორშაბათის უქმობა წინაღ ფშავშიაც სცოდნიათ*), მაგრამ შემდეგ იგი თანდა-თანობით გადაუგდიათ.

28. მიცვალებულის დამარხვის წესები ხევსურეთში.

ჩვენ უნდა შევხედოთ აგრეთვე ხევსურების სამგლოვიარო აღთქმასაც. ამიტომ გვინდა, რომ ხევსურების მიცვალებულის გვამი თითქმის ნახევრად ცოცხალია, ხევსურებისათვის მკვდარი თითქმის ისეთივე ძვირფასია, როგორც ცოცხალი ადამიანი. ყოველი მოხუცი ხევსური ისე ემზადება სიკვდილისათვის, როგორც ახალგაზრდა ქალი ჯვარსაწერად. მოხუცი ხევსური წინდაწინვე შეუდგება მზადებას: იკერავს ახალ ტალავარს ტანისამოსს, საუკეთესო ტყავისაგან შეჭკერავს ჯლანს, გაასუფთავებს ყველა იმ იარაღს, რომლებსაც ის თავის სიცოცხლეში ხმარობდა და ამ მომზადების შემდეგ მას იმდენად არ აინტერესებს თავის სიცოცხლე, რამდენადაც ამ უკანასკნელის მოსალოდნელი აგონია.

დასაფლავება მიცვალებულისა ხდება ისე, როგორც ყველა ჩვენი ქვეყნის კუთხეში. აქ დიდი განსხვავება არ არსებობს. სიკვდილის შემდეგ მკვდარი შეიძლება გააჩერონ სამი დღე და შემდეგ მარხავენ. რა თქმა უნდა, ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი პირობები, ან როგორი ქონებრივი შეძლებას არის მიცვალებულის პატრონი.

გლოვის დროს ხევსური მამაკაცები მთელი წლის მანძილზე იარაღს აიხსნიან, ფანდურსა და მისთანას პირუკუღმა გადააბრუნებენ. დედაკაცები კი კოხტაო დახურულ მოქცეულ მანდილის წინა კანკებს უკან შეაბრუნებენ.

მიცვალებულის მოსაგონათ არსებობს სხვადასხვა წესები, რომლებიც გვარ-წმუნებენ იმაში, რომ ხევსურები თვით სიკვდილის შემდეგაც არ სწყვეტენ კავშირს მასთან და იგონებენ მას ყოველ წელიწადს, ისე, როგორც განუშორებელს.

ამ შემთხვევაში მეტად საგულისხმოა შემდეგი ლექსი:

რომელ წამახვედ გუროთა
ორმა დაგწერა ჯვარიო,
მესამემ ჯვარი დაგწერა
ეგოც გუროველთ ქალიო,
ცხენმ გიღალატა რემაშა
მაცილმ გიქცივა მხარიო,
წყალში ჩაღვარდი წიქაო
ღმერთო, რა დიდი ბრალიო!
ჩაღვარდი, ცოლიც ჩამაგყვა
მზის შუქი უფლის თვალიო,

*) ზოგიერთი სოფელი, მაგ. ახადი. ახლაც უქმობს ორშაბათს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი ფშავ-ხევსურეთში მუშაობის დროს კვირაში სამი დღე გაცხოვლებული მუშაობა გვიხდებოდა. ეს დღე იყო შაბათი, კვირა და ორშაბათი. ამას, სხვათა შორის, მშვენივრად აჩვენებს ავადმყოფთა მიღების სარეგისტრაციო ფურცელი აქედან ჩანს, რომ ფშავხევსურები (განსაკუთრებით ხევსურები) კვირაში სამ დღეს უქმობენ. ამას რომ სხვა უქმე დღეები მიუმატოთ, ნახავთ, რომ ხევსურები თითქმის ნახევარ წელიწადს.

ბრალია წიქაისადა
 შატილ რო იწვას მკვდარიო,
 შატილ დაგრჩების ოხრადა
 თორმეტ ქვიტკირის კარიო
 კაცთაგან დაუფასები
 სრულ იარაღი რვალიო
 ნუმც გაჩენილა სიკვდილი
 მემრე ქალაზე წყალიო,
 ერთ დას ხელშიით დაართვნა
 თავის ძმაი და ზალიო.

ეს ლექსი მკაფიოთ ხატავს, თუ როგორ აფასებენ ხევსურები ადამიანს სიკვდილის შემდეგაც.

სიკვდილის პირველ დღეებში მკვდრის პატრონი მართავს პირველ მოსაგონარს; რომელსაც უწოდებენ სამარხს. სამარხი არ აღინიშნება მაინც და მაინც



სურ. 18. ხევსურული ტირილი და დოლი. მარცხენივ დოლის ცხენებს ჰერს აკმევენ, მარჯვნივ მიცვალებულის ტალავარი აწყვია, რომლის გარშემო დედაკაცები სხედან, მამაკაცები კი ქუდ მოხდილნი დგანან. ნახ. შ. ძნელაძის.

დიდი ცერემონიით, მხოლოდ მერე მართავენ დიდ მოსაგონარს სანთელ-დღეს, რომელსაც არაჩვეულებრივი მზადებით ატარებენ და რომელზედაც ესწრება მიცვალებულის ყველა ახლო თუ შორეული ნათესავი. შემდეგ ამას მოჰყვება ტალავართ-ასამბერტყლო, ხალარჯობა, სულთა კრეფა და თავ-მოსაპარსავი ანუ საღმრთო. ყველა ამ მკვდრის მოსაგონარ დღეებში ყველაზე უფრო საყურადღებო არის მეორე მოსაგონარი. ეს მით არის საინტერესო, რომ აქ იმართება დოლი.

ხევსურული დოღი იმართება მხოლოდ მიცვალებულის პატივსაცემად. სხვა შემთხვევებში ის არ არის მიღებული. ის გამოიხატება შემდეგში: რამდენამე ახალგაზრდა ხევსური, განსაკუთრებით მორთავს უბელო (შეუკაზხავ) ცხენს, დაუწნავს ფაფარს რომლის ლოლოებიც ფოჩიანი წითელი ქსოვილით არის წაკრული; ამ ფაფარზე ჰკიდებს ხელს, რომ არ დაცურდეს აღმართში; თეძოებს ახლო ცხენს შემოაკრავს დოღისათვის საგანგებოდ მოქსოვილ გარსაკრავს ხელის მოსაკიდებლად, რათა მხედარი არ დაცურდეს დაღმართში რბენის დროს. მიცვალებულის ტალავართან სხედან მოსამძიმრე ხევსურის დედაკაცები, ამ დედაკაცების ახლო ნოხია გაშლილი, რომელზედაც ქერს დაჰყრიან სადოღე ცხენებისათვის და საძმირის პროცესის დროს ცხენები მას შეექცევიან. გათავდება თუ არა გამოტირების ცერემონია, დოღში წამსვლელიგაზრდები ი შლხაესხდებიან თავ-თავიანთ ცხენებზე, ჩამწკრივდებიან, სამჯერ შემოუვლიან მკვდრის ტალავართან მჯდომ მოსამძიმრე დედაკაცებს და შემდეგ გაემგზავრებიან მიცვალებულის ახლო ნათესავთან, რომელიც შეიძლება ძლიერ შორს მანძილზე სახლობდეს. აქ ისინი დაისვენებენ რამდენიმე საათს და დაბრუნდებიან შუკან. ეს დოღი შეიძლება მოხდეს მკვდრის დამარხვის დღესაც, (თუ მკვდრის პატრონი ამას შესძლებს), მაგრამ ეს იშვიათი შემთხვევაა.

რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ მიცვალებულის მოსაგონარა წესები, აქვე ჩამოვთვლით მათ:

- | | |
|--|--|
| 1) სამარხი, მკვდრის დასაფლავების დღე | მცირეოდენი ხარჯებით ტარდება. |
| 2) სანთელ-დღე | არაჩვეულებრივი ხარჯებით და ყველაზე საინტერესო შინაარსით. |
| 3) ტალავართ-ასამბერტყლო | შედარებით ნაკლები ხარჯებით თავდება, ხდება წლის თავზე. |
| 4) ხალარჯობა | ჩვეულებრივ ტარდება და ამალღების მეორე კვირაზე იწყება. |
| 5) სულთ აკრეფა | ჩვეულებრივ ხარჯებს იწვევს და დიდ მარხვის მეორე შაბათს იციან. |
| 6) თავ-მოსაპარსაო ანუ საღმრთო | ხდება ან 1-ს, ან მე-3, ან, მე-5-წელზე. |

ყველა მოსაგონარში აღუღებენ ლუღა და არაყს, კლავენ საქონელს და იმართება ერთგვარი ლხინი, რომელსაც სარჩულად უღევს ცრემლიანა სევდა, მაგრამ ამავე დროს, თითქოს გგონიათ რომ ისინი ჩვეულებრივ დროს ატარებენ-საყურადღებოა უკანასკნელი მოსაგონარი—თავ მოსაპარსაო ანუ საღმრთო*). ეს მდგომარეობს შემდეგში: როდესაც ვისმე ბავშვი დაეპაღება, განსაზღვრულ

*) მე შევეკითხე მოხუც ხევსურებს: „რატომ წყვილ წლებში ბავშვს არ უბძით საღმრთოს, არ აწყობთ თავ-მოსაპარსავოს, არამედ კენტ წლებში—შეთქი: ამ შეკითხვაზე გარკვეული პასუხი ვერ მივიღე მიუხედავად იმისა, რომ განგებ გამოვარჩიე გამოცდილი ღრმა მოხუცი ხევსურები-ზოგი მათგანი პირდაპირ უარს ამბობს: „ეს მამა-პაპიდან გვაქვს დაწესებული“, ზოგს უნდა რომ რაღაც გამოიგონოს და კითხვაზე მიპასუხებს, მაგრამ გამჩნევს, რომ ის რაღაც მოგონილ ზღაპრებს მეუბნება, ზოგიც სხვაზე მითითებს „იმა იცისა“.

ადგილას უტოვებენ დაზადებისთანავე დაყოლილ თმას ერთ ან 3—5 წლამდე, როდესაც ხსენებული წლები შეუსრულდება ბავშვს, მას მშობლები უნდიან საღმრთოს. ამ დანიშნულ დღეს რომელიც დანიშნულია მიცვალებულის მოსაგონარ თავმოსაპარსაო დღესთან დაკავშირებით, გამოხდინან ლუღს, არაყს, მოიპატიჟებენ ახლო ნათესავ-მეზობლებს, მოპარსვენ ბავშვს იმ დატოვებულ თმას და შეუდგებიან ჩვეულებრივ ღვინს. ეს საღმრთო უნდა გადაიხადოს ბავშვის პატრონმა უსათუოდ კენტი წლის თავზე, წყვილი წლის თავზე მას არ გადაიხდიან¹⁾.

როდესაც ჩვეულებრივი ცერემონია გათავდება, შემდეგ ბავშვს მოიყვანენ იმ ადგილას, სადაც სხვადასხვა იარაღი აწყვია. ამ იარაღებში რომელსაც ამოირჩევს ბავშვი, ის იქნება მისი მომავალი სიცოცხლის დამცველი სიმბოლო.

29 .ჭირის წყენა.

როცა ვინმე კვდება ხევსურეთში, მაშინ მეზობლები და ნათესავები მიუსამძიმრებენ მკვდრის პატრონს და ანუგეშებენ მას. ჭირისუფალიც უპასუხებს. მისამძიმრებას ხევსურულად ჭირის-წყენა ეწოდება.

აი ნიმუში ხევსურული ჭირის-წყენისა:

მოსამძიმრის სიტყვები:

— ვერ გექნა ჩემ თავი, სანამღი ეგეთას განახავდი; დიდ ბრალი და დიდ ღმერთის წყენაა, შენ გული დასწუხდებოდას, შენ ძვა დაგაკლდებოდას, ჩემ კვალ კაც სიტყვას გეტყოდას და მზეს იარებოდა. უკეთის კაისად არავინ ას და არც არავის დასცდების. ღმერთმ იმას ნუ დაუღიას, შენდ ვისაც შეესვენებოდას, ნარჩომებს ჯვარ დაგიწერას, სხვა მარჰე ნულარა მოგცა.

ჭირისუფლის პასუხი:

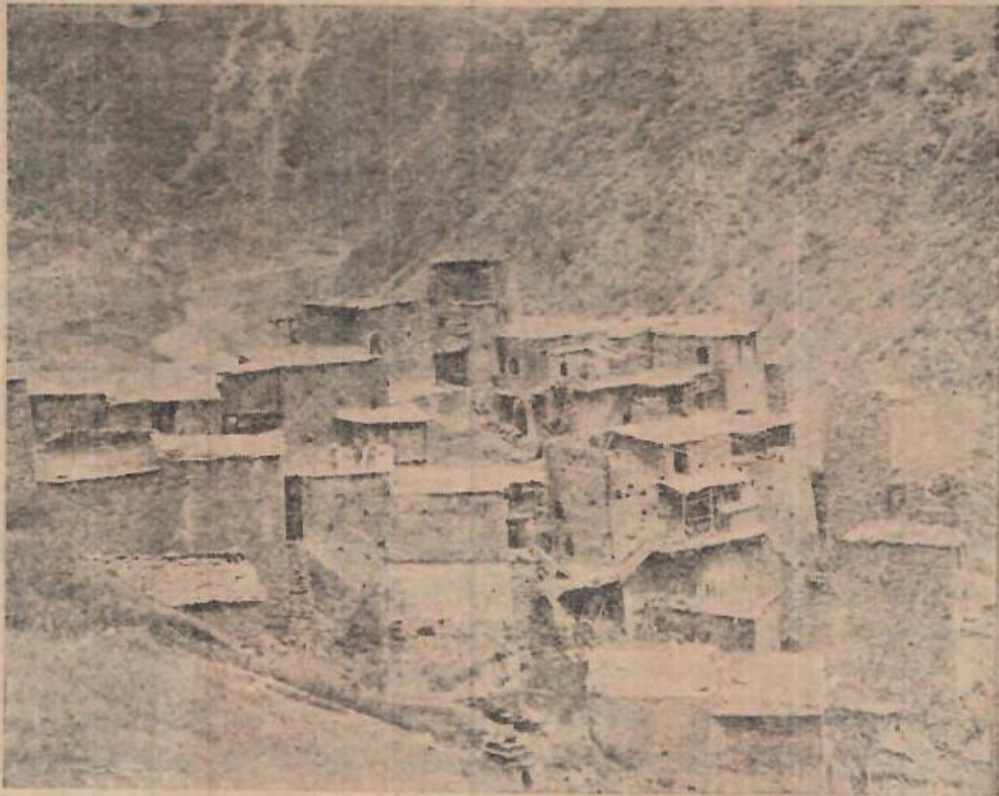
— შენ მტერი და ღუშმანი, რაის კაისად ორთ, რა კაი დაგვცდების?— ბრალი ეგეთია, თქვენ დაგკლებიათ თქვენ დაგთმიათ. ჩვენ სიტყვილი მოსალოცავია, მოვრჩებით დალონებას და ბეჩაობას.

B. პირიძით ხმსურეთი.

a) შატილის მხარე.

შატილის მხარე მდებარეობს საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვარზე, მთავარი ქედის გადაღმა. იგი წარმოადგენს ფრიად მნიშვნელოვან ისტორიულ სიმაგრეს შატილისაკენ შეიძლება წახვიდეთ ორი მთავარი მიმართულებით: ერთი მიმართება ფშავიდან მათურის ხეობაში, მეორე ხევსურეთიდან ლეხანის კართ. ეს ორი გზა იყოფა ორ წყალთან. პირველი მოუხვევს მარჯვნივ, მიჰყვება უკანა-ფშავის არავის პირს და სოფელ მუქოს ძირში მარცხნივ უკვე ხსენებულ ხეობას გაჰყვებით, რომელიც მიაღებდა ვეებერთელა ბოროლას მთის ძირს. აქ მგზავრი ჩვეულებრივად ისვენებს, ცხენს მოაძოვებს და შემდეგ ნელ-ნელა შეუდგება ამ მთის დაკიდულ ვიწრო ბაღიკს. ოთხი საათის შემდეგ მის მწვერვალზე ახვალთ.

1) მგლოვიარობის გასვლის შემდეგ აგრეთვე იპარსავენ გაშვებულ წვერს.



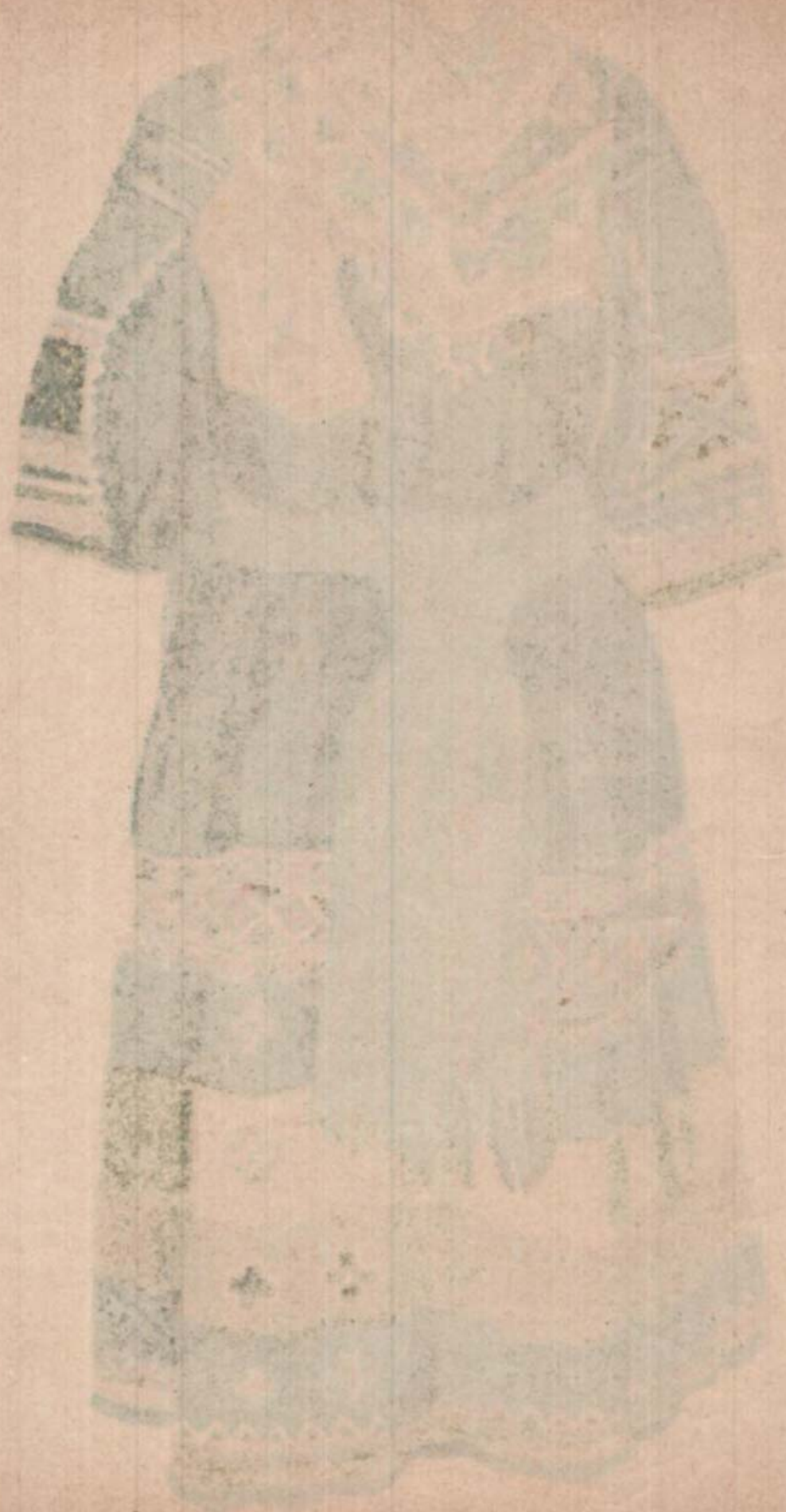
სურ. 21. სოფ. შ ა ტ ი ლ .

ასვლისთანავე დაეშვებით ქვევით, თითქოს უფსკრულისაკენ. გრძელი დაღმართის შემდეგ ოდნავ დაივაკებს და გაპყვებით ე. წ. ვიწრო ქანჭახის ხეობას, რომელიც თავდება სოფელ ხახაბოს მისაღვალში, სადაც წყაროზე ლამაზად აგებული ძველი დგას ვრლაც მიცვალებულის მოსაგონარად. ქანჭახის ხეობა საკმაო თვალსასიეროა. აქ მოიპოება მაღალ კლდეზე ნელად მჩქვარე ჩანჩქერი, რომელიც გამგლელის თვალს უკანასკნელ სიამტკბილობას აგროძობინებს. პირველი სოფელი, რომელსაც გაივლით, არის ხახაბო, საიდანაც იწყება არლოტის ხეობა. ხსენებულ სოფლის პირველი ნაწილი დასახლებულია ვაკეზე, მეორე ნაწილი კი პირდაპირ კლდეშია მიბჯენილი, რომელიც ამავე დროს წარმოადგენს სოფლის მცველ სიმაგრეს. ასე კლდეებში დასახლებას თავისი მიზეზი აქვს. საზოგადოთ გადაღმა ხევსურეთში ყოველი სოფელი წარმოადგენს ყოველდღიურ სადარაჯო პუნქტს, რადგანაც ისინი ისტორიულად არასოდეს არ ყოფილან უზრუნველყოფილი მტრის დაცემისაგან, — განსაკუთრებით ქისტები ესხმოდენ მათ. ამიტომ გადაღმა ხევსურის სახლ-კარი ერთსა და იმავე დროს სიმაგრეც არის და მუდმივი თავშესაფარიც. არლოტის ხეობაზე მდებარეობს ოთხი სოფელი: ხახაბო, თვით არლოტი, ხონის ქალა და მუკუ. თვითეული სოფელი ამ ხეობაზე წარმოადგენს თითქოს განსაკუთრებულად აგებულ სიმაგრეს, სადაც პირამიდისებურად აწვეტილი სადარაჯო ნიში დგას. არლოტის ხეობას აქვს შეუდარებელი ველური სილამაზე, მისი მთა-კლდეები, მოგაგონებთ დარიალის თვალწარმტაც ბუნებრივ



სუხუმი ერეკლეს ხედიან პინდან

ნახ. დარ. ძნელადისა.



სიმშვენიერეს, რომელსაც მთელი დედამიწის ზურგზე ბადალი არა ჰყავს თავის ველურ სიკვლავში.

ხსენებულ სოფლებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სოფ. მუცუს. სოფ. მუცუ აგებულია მაღალ მთის კუნძულოვან კარჩხალზე და წარმო-

ადგენს (ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, წარმოადგენდა) პირველხარისხოვან სიმაგრეს საქართველოს ჩრდილოეთის საზღვარზე. მუცუ შატილიდან (ქვემო მხრიდან) პირველი სოფელია, ხოლო ზემო მხრიდან მეოთხე დამდებარეობს თითქმის შატილის პირდაპირ. ეს სოფლები ერთმანეთისაგან გაყოფილია შუაზე გაწოლილი საკმაოდ გრძელი ქედით, რომლის კონუსისებრივი ბოლო აერთებს შატილიდან და არდოტის ხეობიდან ჩამომდინარე წყლებს— არაგვის საერთო სახელწოდებით, რომელსაც ქვემოთ ქისტები არღუნს ეძახიან. თვით მუცუ საყურადღებოა მით, რომ იქ თვითვეული ხევსურის ბინა გაშენებულია კლდის ნაპრალოვან გამოქვაბულში ისე რომ ერთ-ერთ კედ-



სურ. 22. ძველი სოფ. მუცუს ნაშთი. ზემოთ მოსჩანს ჩოლოყაანთ ციხე.

ლად გამოყენებულია ბუნებრივი კლდე, დანარჩენი კი კაცის ხელით არის ნაშენი. სოფელს, როგორც დასავლეთით, ისე აღმოსავლეთით საზღვრავს მიუვალი დაკიდული კარჩხლები, რომლებზედაც, გარდა ჩიტისა, ვერაფერ ვერ იკიდებს ფეხს და შესუდრულია განსაკუთრებული ჯიშის ხავსით; სოფლის თავი ოდნავ დაივაკებს. ამ პატარა ვაკეზე ვეებერთელა სიპი დგას, სიპზედ აგებულია მეტად მჭიდროდ ნაშენი ციხე—ნიში, რომელსაც ხალხი ჩოლოყაანთ ციხეს უწოდებს. ამჟამად მას კაცი ვერ უდგება, ისეა წამოსკუპული პიტალო სიპის კუნძულზე. ხსენებული ვაკის კენი ისევე გრძელდება მაღალი მთით, რომლის მწვერვალიც ამჟამად გადმოჰყურებს მუცუს და რომლის ძირში რვა დი-

4. ექიმი გ. თედორაძე

დი აკლდამა ჩამწკრივებული. ჩვენ ყურადღებით დავათვალიერეთ ეს აკლდამები და შევამჩნიეთ, რომ ისინი ერთნაირი შენებისა არ არიან. ზოგი დიდი, ზოგი კი ზომიერი. თვითეული აკლდამის კედლები საკმაო სისქისაა, რომლის ნაშენსაც ვერ შლის წვიმის პერიოდული ნიაღვარი, დახურულია ქვით, ფორმით ოთხკუთხია. შიგნით მეტად ღრმაა.



შიგნითა კედლებზე ყოველ მხრივ რამოდენიმე თაროსებური ქვის ლოვინებია გაკეთებული, ზედ უთვალავი აღმნიშნა ჩონჩხები ჰყრია. ზოგი მათგანი ფეხზეც დგას და ბევრს ტანსაცმელის ნაშთიც აქვს შერჩენილი, არა თუ შერჩენილი, არამედ ზოგი მათ შორის თითქო ხელუხლებელია, მაგალითად, ხვესურული შარვალი და ჯლანი. აუარებელ თავის ქალათა შორის ჩვენ ერთი არაჩვეულებრივი ქალა შევამჩნიეთ, შეგვევრი აკლდამაში და ის თან წამოვიღეთ, რომლის სურათსაც აქვე ვათავსებთ. იგი მეტად საყურადღებოა თავისი შენებით და, როგორც ასეთი, საგულისხმოა ანატომიური შენების მხრივ. ამ ქალაზე თავის კანი მიმაგრებულია, როგორც ფიქსაცია ქმნილი, რომელზედაც თმის ნიშნები აშკარად ჩანს. იგი ძლიერ საინტერესოა

სურ. 23. ხვესურის ფეხი გაუცვთელი პატიკებით და ჯლანით. გამოტანილია სოფ. მუცუს აკლდამიდან. ჯლანში პირველი ორი თითი მოსჩანს. 1) შემონახული შალის ხვესურული პატიკები, 2) ხვესურული ჯლანი; 3) ფეხის ცერი და მგორე თითი, 4) წვივის ძვალი და 5) თასტების ბანდი.

სურ. ნახ. შ. ძნელაძის

და მისი ანატომია დაახლოებით თვით სურათთან არის ნაჩვენები. აკლდამები სოფლის ბოლოზედაც არის, მაგრამ შედარებით უკვე ხსენებულ აკლდამებთან არაფერს წარმოადგენს. აკლდამებში ბავშვების აკვნებსაც შევამჩნიეთ. საკვირველი სანახავი ის არის, რომ ერთ აკვანზე დედა ჩონჩხია გადაკიდებული, ის ისეა გადაწოლილი, თითქოს აკვანს მჭიდროდ იმსკიდებია და ერთ-ერთი ხელის იოგი აკვნის ფიცარზეა შემორტყმული. ჩვენ ვცადეთ მისი მოშორება, მაგრამ უიარალოთ ვერ მოვაშორეთ. ჩონჩხთა შორის ბავშვების ის იშვიათად შეხედებით. ეს ალბათ იმიტომ, რომ ისინი შლის პრო-

ცესის დროს სრულიად გაქრნენ. რომელი საუკუნისაა ეს აკლდამები, ჩვენ არ ვიცით და ვერც ვერაფერს ვგვითხრა. თვით ხევისურების გადმოცემით ისინი თითქოს შვიდი საუკუნისაა, თამარის დროინდელია, მაგრამ ჩვენ ამ ცნობას ვერ დავუყრდნობით. აქ არქეოლოგიური კვლევა-ძიებაა საჭირო. მუცუში ამ ჟამად

ხევისურის თავის ქალა დაახლოებით სამი საუკუნის წინ, გამოტანილია სოფ. მუცუს აკლდამიდან 1) მიმხმარი შუბლის კუნთი (m. frontaeis) 2) მიმხ. საფეთქლის კუნთი (m. parietalis) 3) შერჩენილი თმა 4) ქალას კანი, 5) კბილები. თავის ქალა გაზომა პრივ. დოც. ვლ. ცეცხლაძემ, რომელმაც მიიღო ქვემოთ მოყვანილი ზომები: თავის ქალას გარშემოწერილობა უდრის 55,1 სანტ. (prot occip. ex.-glabella) საგიტალური მანძილი უდრის 19,2 სანტ. (glab.—prot occip ex) განივი დიამეტრი (duber parictalis)—16,0 სანტ. ტვინოვანი ნაწილის სიმაღლე (dub. front)—8,3 სანტ. Aper. pirit—3,4 სანტ. სიმაღლე ap. pirit ზედა ბაგემდის—2,2 სანტ. სიმაღლე ქვედა ბაგიდან mandibulae-ს ქვედა კიდედის—3,1 სანტ. ყვრიმალის რკალთაშორის დიამეტრ. 15,0 სანტ. თვალბუდის ფოსო-მარჯვნივ სიმაღლ. 4 სანტ. განივი მისი .4,1. ფუძე protib. occip. ex-for. occip magn. 5,2 მანძილი spin. nas, ant spin nas. post—6,5 ზედა ყბის



სურ. 24.

გარდი-გარდმო დიამეტრი საბრძნე კბილებ შორის 7,1 სანტ. გარშემოწერ. porusacus ex. შორის ზევიდან 35,3 სანტ, სიმაღლე დაწყ. Sut. Nasofron-mandigulae-ს ძვედა კიდ.—12,7 სან. პრივ.—დოც. ვლ. ცეცხლაძის აზრით—„ძვალი არის მასიური, ზოლები კაგრად გამოხატულია, კბილები ყველა შენახულია (32). თავის ქალა არის მამაკაცისა არა ნაკლებ 35 წლის და არა უმეტეს 45 წ. ტვინი არ არის. სახის წინა ნაწილი კარგად განვითარებულია. ფორმა—16,000—19,2—ზრახნიცეფალურია. (ნახ. შ. ძნელაძისა).

აღარავინ ცხოვრობს; სოფელი მხოლოდ ცარიელ კედლებს წარმოადგენს. მისი მცხოვრებნი ყველა კახეთში გადასახლებულან. ახლა გადასახლებულთაგანი ბევრი ბრუნდება ისევ მუცუში, ისინი ძველ ნასახლარში არ სახლდებიან, არამედ იქვე ახლო ახალ სახლებს იშენებენ. გადასახლების მიზეზი ყოფილა ქისტების განუწყვეტლივი თავდასხმა, განსაკუთრებით რუსეთის დიდი რევოლუციის პირველ დღეებში.

ძველ მუცუში ცხოვრობს ერთად-ერთი ქისტი თავის ცოლშვილით, სახელად სუხია, გვარად კი, ქართული გამოთქმით, ბორჩაძე. სუხიამ ქართული კარ-

გად იცის, თუ კარგად არ დააკვირდით, ვერც კი შეატყობთ, თუ ის სხვა ტომს ეკუთვნის.

როდესაც სუხიას სახლს მიუახლოვდებით, შეამჩნევთ შინაურ ფრინველებს, ქათმებს და უცბად ეს გარემოება თქვენ მეტად გაკვირვებთ, რადგანაც მთელ ხევსურეთში თქვენ შინაურ ფრინველებს ვერ შეხვდებით.



სურ. 25. მიცვალეზულთა სახლები სოფ. მუცუში (აკლდამები).

სუხიას სახლთან სხვანაირათ (არა ხევსურულად) ჩაცმული დედაკაცი შე-
მოგებდა წინ. ჩვენ მას გამოვეხმაურეთ ქართულად, მაგრამ მან ხმა არ ამოიღო,
გაიღიმა კი. გამოირკვა, რომ ქართული არ იცოდა. თავაზიანად სახლში შეგვი-
ძღვა, სკამი დაგვიდგა. საარაკო სისუფთავე მოხვდა თვალს ხევსურულ ცხოვრე-
ბასთან შედარებით. აგერ ლამაზად მიკეცილი ხუთი წყება ლეიბი და საბანი, იქვე
სუფთად დაგებული ფიცრული ტახტი და სხვა საოჯახო ავეჯი, ყველა წესიერად
მილაგებული, ასე რომ ეს ოჯახი მოგაგონებთ დასავლეთ საქართველოს სუფთა-
გლეხის ოჯახს მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ სუხიას ქვის სახლი მუცუს მიუ-
ვალ კედლებშია მიგდებული.



სურ. 26. თორღვას ციხე სოფ. მუცუში.

სამხრეთით მუცუს ისევ შალაღი მთები უყურებს, რომლის ფერდობებზეც ხევსურებს თავის სარჩო მოჰყავთ. დასავლეთის მხარეზე მუცუს ამშვენებს თორღვას ციხე, რომელიც არწივის ბუდეგავით მიუვალ კლდეზეა აგებული და რომლის უნძრევი კედლებიც ჯერ კიდევ ამაყად იყურებიან. ამ თორღვაზე სხვადასხვა ლეგენდები არსებობს ხალხში: ზოგი ამბობს ვითომ ის თუში ყოფილა, ზოგიც თავადობას აკუთვნებს, ე. ი. ბუში ყოფილა ვილაც თავადისა და ზოგი კი ნამდვილად გარწმუნებთ, რომ იგი გაქცეული ალექსანდრე ბატონიშვილის ნაბიჭვარი იყო. ხალხის გადმოცემით თორღვა განთქმული გმირი ყოფილა, მას მტერი იშვიათად ამარცხებდა, მაგრამ ყოველი განთქმული სახალხო გმირი ყოველთვის უბრალო შემთხვევით კვდება. ასე მოსვლია თვით თორღვასაც, როგორც ჩანს ამ ლექსიდან:

თოვლიან ყინულიანი ჩანან ლეკეთის მთანია,
სად იყოს აბანოს კევი თორღვას ნაცხვარია,
თორღვა ყოფილა კევსური, ლევანის ნაბიჭვარია,
ფშაფლებს რო დასდვა ბეგარი თითო შიშაგი ცხვარია,
თითო ნაცრიან ტომარა,—ამშრალეზინა წყალია,
სამუცო გამომიყოლეთ თითო არწივის მკარია,

„ვინცა შენ მოგცეს ზეგარა, წაუწყდეს მამა მკვდარია“
 ამაიტანა ჩოთლაშა ისარი მჭარტლიანია,
 დასწია, დაჰკრა გულზედა, ცხროვობს *) მიწაზედ მკვდარია.

ამ ლეგენდარული პირის ფიზიკური ზომა ციხესთან არის აღნიშნული დიდ სიპზე, რომლის ნახვაც მიუვალობის გამო შეტად საძნელოა. თორღვაის ისეთი ჯაჭვის პერანგი ეცვა თურმე, რომ მას თოფიდან გასროლილი ტყვია არ ეკარებოდა, ტყვიის შეხების დროს პერანგი ისე შეიკუმშოდა, რომ თოფიდან გამოტყორცნილ ტყვიას უკანვე აბრუნებდა. როგორც ხალხი ამბობს, ეს ჯაჭვის პერანგი მას ნაჩუქარი ჰქონია ძმობილისაგან, და მას იგი არ იშორებდა არც დღე, არც ღამით. ხალხის გადმოცემით, მას მტერი ვერას დროს ვერ დაამარცხებდა, რომ ერთ უბედურ შემთხვევას არ ელაღატნა. ერთხელ ის თურმე ტანს იბანდა მდინარეში; ტანის დაბანის დროს ეს ჯაჭვის პერანგი მისთვის წყალს წაუერთმეგია, რის შემდეგაც მას მისივე პირადი მტერი ჰკლავს. ხალხისავე ცნობით ხსენებული ციხე თორღვას აუშენებია სოფელ ანატორის ქვებით. მას იმდენი ხალხი ჰყოლია იმ დროს, რომ მუცუოდან დაწყებული სოფელ ანატორამდე ჩაუმწყრივებია და ქვის ხელიდან-ხელში გადაცემით ციხე ერთ დღეს აუგია.

მუცუოდან მიდინხართ წინ და თვალს ავლებთ წარმტაც არდოტის ხეობას. დასცილდებით მუცუს, თანდათან უახლოვდებით მეორე ხარისხოვან სიმაგრეს— შატილს. სანამ შატილისაკენ მიაპყრობდეთ დაინტერესებულ თვალს, მის მოხვეულში მარჯვნივ მხრისაკენ კლდის მკერდი ჩაგხვევს თავის სიღრმეში. ეს კლდე შატილიონების ერთგული, ფხიზელი და ფრთხილი დარაჯია ბუნებისაგან დანიშნულ საგუშაგოზე. იქვე მარცხნივ უკვე ხსენებულ თანამგზავრ ქედის სიპოვანი ბოლო დგას, რომელზედაც ხუთი აკლდამაა აგებული. წყლის დაყოლება ბილიკს სტოვებთ და ცოტა აღმართს შეუდგებით, რომლის მანძილიც რამდენიმე საეგნს უდრის. ამ აღმართის ბილიკი ჩქარა აივაკებს, ხსენებულ სიპოვან ბოლოს გადასჭრის მარჯვნივ, მარცხნივ კი ხელუხლებელ ტყეს, რომლის შევაკებულ მწვერვალზეც ძლიერი ხატის სამრეკლო დგას და სადაც ჯიხვების ფარა თავისუფლათ დათარეშობს, ამ ადგილას მათზე ნადირობა შატილიონებს ხატისაგან აკრძალული აქვთ. აქვე ყოველი მგზავრი ერთი წამით შეისვენებს, აკლდამებს დაათვალიერებს და შემდეგ დაეშვება აღნიშნული აღმართის თანაბარ დაღმართში, წამშივე დაიჯაკებს პირდაპირ შატილისაკენ მიმავალ ვიწრო ბილიკზე, იქვე მარჯვნივ მდინარე არლუნის გაღმით სტოვებთ სოფელ ანატორის ძველ ნანგრევებს და პირს იხამთ მგზავრის დროებითი სარეზიდენციო ადგილისაკენ— შატილისაკენ. მდინარე არლუნის პირზე მიმავალ ვიწრო ბილიკს მიჰყვებით, მარჯვნივ თვალი ჩერდება იმ ბუნებრივად ჩამწყრივებულ კონუსისებრივ ბიჯგებზე, რომელნიც საუცხოვოთ იცავს მდ. არლუნის მარჯვენა ნაპირს პერიოდულ წვიმის, ჩამონგრევისაგან. ასე რომ ეს ლამაზად ჩამწყრივებული კონუსები მოგაგონებთ თანამედროვე ტეხნიკის საუცხოვო ნიმუშს და ფიქრობთ, რომ ბუნება შეუდარებელი ხელოვანია. სოფელ ანატორიდან დიდი მანძილი არ არის შატილაძე, იგი დაახლოებით უდრის სამ კილომეტრს. ეს სამი კილომეტრის მანძილი თით-

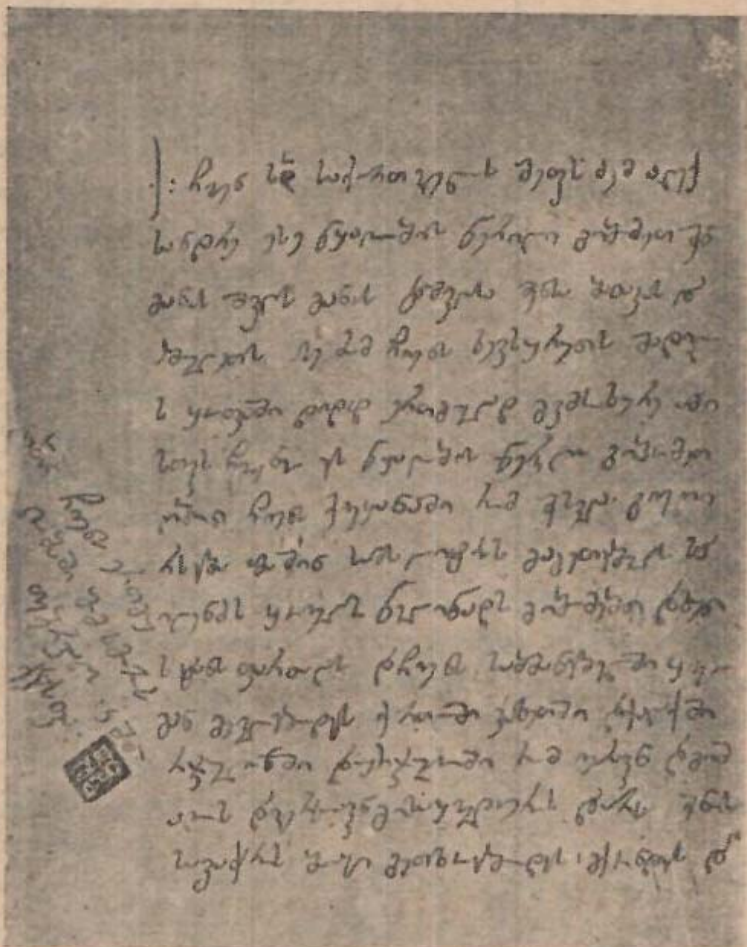
*) ცხროვება ხევსურულად ნიშნავს კანკალ-ცახცახს.

ქოს გაუთავებელი ხდება, როდესაც დაინტერესებული მგზავრი იჩქარის შატილის ნახვას. ამავე დროს გინდათ მოთმინებისაგან თავი შეიკავოთ, მაგრამ ყველა ამ სურვილების დაგროვებაში თქვენ უეცრივ თავს ამოყობთ პირდაპირ შატილში. ეს იმიტომ ხდება ასე მოულოდნელათ, რომ თვით შატილი ისეა მომწყვდეული ახლო მდებარე მთის კალთებში, რომ სანამ სულ შიგ არ შეხვალთ, მანამ თქვენ ვერ შეამჩნევთ თუ თქვენს ახლო სადმე ხალხით დასადგურებული სოფელი არსებობს. აქ ცხადათ აშკარადდება ის სინამდვილე, რომ საქართველოს მეფეები საზოგადოთ საუცხოვო სტრატეგები ყოფილან სამხედრო მოქმედებაში.

სანამ თვით შატილის აღწერას შეუდგებოდეთ, საჭიროა ვიცოდეთ მეორე გზა მისკენ მიმავალი. ორ-წყალთან რომ მიხვალთ, თქვენ არ უხვევთ არც მარჯვნივ, არც მარცხნივ — პირდაპირ გახვალთ ფშავის ხევიდან ჩამომდინარე არაგვში და შეუდგებით გადმოღმა ხევსურეთის ათასგვარად მიხვეულ-მოხვეულ ხეობას. პირველად მხარმარცხნივ ძირში გაუვლით მთა-კორტოხზე წამოდგმულ სოფელ მიწმას, ერთადერთ ვაკე სოფელს ბარისახოს, შემდეგ სოფელ ლულს, გადაეშვებით უფსკრულოვან ლეღებში და მიაღვებით გადმოღმა ხევსურეთის უკანასკნელ სოფელ ხახმატს, იქვე ვების წყალზე ცოტას შეისვენებთ და შეუდგებით ველკეთილის დიდი აღმართის ვიწრო ბილიკს, ერთი საათის შემდეგ აივაკებთ თვით ველკეთილზე, აქ მის გაშლილ მწვანე მკერდზე თქვენს ფილტვებს საუცხოვო წალკოტის ჰაერით აზიარებთ. სიმძიმისაგან განთავისუფლებული სხეული საარაკო სიმჩატეს იგრძნობს და სრულიად გალაღებული დათვის ჯვრის მთის ვერტიკალურად დაკიდულ ვიწრო ბილიკს შეუდგებით. ორი საათის შემდეგ ხსენებული მთის უღელტეხილს მიაღწევთ და ცოტას შეჩერდებით და დაეშვებით წუბროვანის დაკიდულ ვიწრო ბილიკზე. კარგა ხნის შემდეგ სოფელ ლებაისკარის ქალაზე გახვალთ. ამ სოფელში შესანიშნავი არაფერია გარდა იმისა, რომ დგას ერთი პირამიდალურად აწვეტილი ნიში ვ. წ. ლეკის ციხე. აქედან დაწყებული სულ გაშლილი ქალებია 12 ვერსის მანძილზე, რომლის სისწორეს ხანდახან რელიეფურად ამოხეჩილი მწვანე გულ-მკერდი არღვევს ხოლმე. გაივლით სოფელ ლებაისკარის ცოტა მოშორებით ს. გუროსაც. ეს გაშლილი ველი თითქოს შეუმჩნევლად გადადის ვიწრო ხეობის ვიწრო ბილიკზე, რომლის დაკიდულ ფერდობებზედაც აქა-იქ ფიჭვნარსაც შეამჩნევთ. კარგა ხანს ივლით და უეცრივ მარჯვნივ ძველი ციხის ნანგრევ კედლებს მიაღვებით. გაიცვლით კიდევ ორ ნაბიჯს და სრულიად შეუმჩნევლად შატილის ძირს ამოჰყოფთ თავს. აქაც იგივე მდგომარეობა გზის შემპარაობისა, რაც პირველი გზის მიმართულებით. შატილის მიდამოს გარშემო, რომ მიიხედ-მოიხედავთ დარწმუნდებით რომ მას, გარდა ამ ორი გზისა, სხვა მისავლელი გზა არა აქვს.

შატილი გახლავს სოფელი, რომელიც, ვებერთელა სიმაღლეზე წამოსკუპებული სქვის სახლებისაგან შედგება. იგი ძველად ნამდვილ სიმაგრეს წარმოადგენდა და მას მტერი ვერას აკლებდა. შუაგულ სოფელში ორი ნიში სდგას, თუმცა უნდა ითქვას, რომ თვითთელი შატილიონის სახლი ფაქტიურად ნიშს წარმოადგენს, მაგრამ ამ ორში ამჟამად არავინ არ სცხოვრობს. ერთი მათგანი ხელუხლებელია და ისევ ამაყად დგას, ხოლო მეორე ცეცხლისაგან არის გაწითლებულ-გარუჯული და კედლები ნახევრად ჩამონგრეული, ამაში იმალებოდა

საქართველოს უკანასკნელი მეფის მემკვიდრე ალექსანდრე ბაგრატიონი. მას სდევნიდნენ; როგორც შინაური არევიდან გამომდინარე, ისე ახლად გაბატონებული რუსეთის თვითმპყრობელის ბრძანებით ბიუროკრატები. ამ უკანასკნელის ბრძანებით წაუკიდეს ცეცხლი იმ ნიშს, სადაც ალექსანდრე იფარავდა თავს. ალექსანდრე ბატონიშვილს სიგელი უბოძებია შატილელებისათვის, რომელსაც აქვე ვათავსებთ.



სურ. 27. წყალობის წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილისა. სოფ. (შატილი).

სოფელი შატილი 50-ი კომლისაგან შესდგება. თვითეული სახლი კლდეზე დგას და არის ერთმანეთზე მჭიდროთ მიჯრდილი. სახლი ყველა ქვისაა. თვითეულ სახლს ფარული გადმოსახედი აქვს მტრის დასაზვერადად. რამდენიმე მოსახლეს საერთო შესავალი აქვს, რომლებიც ერთი მეორეში სახლსა და სახლს შუა დადგმულ მოკლე ხიდებით გადადიან, ასე მეორე და მესამე წყებაც შატილიონებისა. სახლების უმრავლესობა ორ-სართულიანია. პირველ სართულში ზამთრობით მთელი ოჯახი საქონლით სცხოვრობს, ხოლო მეორე სართული, ჭერხო, ავეჯეულობის შესანახად აქვთ. მათი სიმდიდრე, როგორც ყველა ხევისურისა შედ-

გება ნობ-ფარდაგის, სპილენძეულობის და საქონლისაგან. ვისაც ესენი ბევრი აქვს, მდიდარს ეძახიან, ზოგს მაგალითად 60, 80 და 100 სული ძროხაც ჰყავს, იმოსებიან საზოგადოდ ხევისურული ტანისამოსით, თუმცა ზოგიერთ მათგანს ქისტურათ ჩაცმულსაც ნახავთ. აქ ტანისამოსი არეულია, რაც უცხო თვალს ძლიერ ეჩოთირება.

წამს დაფიქრდებით და ამბობთ, რომ აქ შატილიონებს შეპარვიათ გადაგვარების ნიშნები. ისინი ისევე ძველ წერტილზე არიან გაყინული: არც ძველი ისტორიული სახე და არც ახალი სურვილი განათლებისა—აი თანამედროვე

მდგომარეობა შატლიონებისა. შატლის წინ ჩრდილოეთისაკენ მიმდინარე წყალი ჩამორბის, რომელსაც ქვემოურები (ქისტები) არღუნს ეძახიან. კიდევ ანკარა მიდინარე მოჩქრიალებს, რომელიც მღვრია არღუნს უერთდება. აღმოსავლეთით უკვე ხსენებულ ციხის ჩამონგრეული კედლები სდარაჯობს, ერთ ღროს იგი მტერს მრისხანედ წინ გადაუდგებოდა, შატლში შემომსვლელ შემპარავ მტერს გზას გადაუკეტავდა. სამხრეთით გაშლილი საუცხოვო ვაკე-მინდორია, რომელსაც წინ ბუნებრივი კარჩხლოვანი ჯებირი ამაგრებს და მტრებს შატლის ეზოში ჩამოხედვის ნებას არ აძლევს. ამ ვაკე ადგილს ორი ამოხეჩილი მომაღლო გორაკი დგას, რომელიც თითქოს ხელოვნური ბაღითაა გაშენებული, განსაკუთრებით პირველი, რომელზედაც ხატის სამრეკლო დგას. აქ ხშირად იყრიან თავს შატლიონები და ზარს რამდენიმეჯერ ჩამოჰკრავენ გასამხნეებლად. ეს სამრეკლო ოდესღაც მტრის შემოსევის სასიგნალო ყოფილა. ეს მშვენიერი შემოსავლიანი ადგილები ახლა ხატების საკუთრებას შეადგენს, მათ ხატების სასარგებლოდ ამუშავენ შატლიონები და მთელი წლის მანძილზე ნაწილ-ნაწილად ყოველ დღესასწაულზე ღროს გასატარებლათ ხარჯავენ ხატის მამულის მთელ შემოსავალს. ასე, რომ, ამ მამულით სარგებლობა რომელსამე კერძო ოჯახს არ შეუძლია, იგი ფაქტიურად მთელ სოფელს ეკუთვნის და მის დამუშავების: დათესვის, მომკის თანაბარ განაწილების ფარგლებში ერთგვარი პრიმიტიული სახის კომუნა არსებობს.

ასეთი პირველყოფილი წესი და აღათი არა თუ შატლიელებში (შატლიონებში), არამედ მთელი ხვესურების ცხოვრებაში ტრადიციულად არის შემუშავებული და განმტკიცებული.

შატლის გაღმით, ჩრდილოეთის მხარეს ისევ მაღალი მთაა, რომლის დაკიდულ ფერდობებზედაც სახნავ-სათესი მიწის ფენათა ნაქრები ჩანან, სადაც ახლად აქორილ ჯეჯილს ნელი სიო არხევის. ამ ფერდობების დაფენებაზე კიდევ საკმაოდ გაშლილი მინდორია, რომლის ბოლოზეც ისევ ხატის სამრეკლო დგას და რომლის თავშიც განსაკუთრებული საერთო არაყის სახდელი არის გამართული. ეს სახნავ-სათესი ვაკე ითვლება ხატის მამულად, წლიური შემოსავალი მის დღესასწაულებზე იხარჯება. მკითხველი აქედანაც დაინახავს, რომ საუკეთესო ადგილები შატლის მიდამოში ეკუთვნის სხვადასხვა სახელწოდების ხატებს. საზოგადოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ხანაში მთელ ფშავ-ხვესურეთში ხატები უტყვო, მაგრამ ამავე ღროს საშინელი, მრისხანე მბრძანებლებია, რომელთა უძრავი გამომეტყველებაც შიშის ზარს სცემს ყურ-მოჭრილ მონებს, ფშავ-ხვესურებს. ხვესურეთში ბატონყმობის საშინელი უღელი არ განუცდიათ, მაგრამ სამაგიეროდ ცრუ მორწმუნოების ყმები გამხდარან.

შატლიელთა აქვთ საკვირაო, თავისუფალ ღროს გასართობი, ადგილი, რომელსაც საფიხნო ჰქვია და სადაც მოხუცი თუ ახალგაზრდა თავს იყრის ყოველ საღამოს ყოველ კვირას. შატლიელები სწორეთ მით განირჩევიან სხვა კუთხის ხვესურთაგან, რომ მათ აქვთ თანამედროვე კლუბის მზგავსი, აზრთა გაცვლა-გამოცვლისათვის და სასაუბრო ალაგი, სადაც ისინი, გარდა თავისუფალი ლაყბობისა, თავს იქცევენ მსუბუქი საოჯახო ხელ-საქმიანობით: გრეხენ თოკს, ისხავენ ქალამნებს ჯლანს და სხვა. ამ საფიხნოში ძვეს ქვიჯასავით ამოკვეთილი მრგვალი ქვა, რო-



სურ. 28. საფინნო (სასაუბრო) სოფ. შატილში, სადაც შატილიონები კვირა-უკმე დღეს ისვენებენ, მსუბუქ ხელსაქმიანობას ეწევიან და თან ერთობიან.

მელშიაც შატილელები თოფის წამალს ამზადებდნენ წინად. აქ სხვათა შორის წყდება მრავალი სასოფლო საკითხებიც, როგორც სადაო ხასიათისა, ისე სათემო. შატილიონების ცხოვრებაში საინტერესო ის არის, რომ მათ ერთგვარად თავი მოაქვთ. მაგალითად, არდოტის ხეობაში მცხოვრებ ხევისურს შატილელები ქალს არ მიათხოვებენ. თუ მაინცა და მაინც მიათხოვეს—მხოლოდ დიდი ხვეწნისა და სასიძოს შეუბრალებელი დაბეგვრის შემდეგ. თუ არდოტის ხეობიდან ვინმე შატილიონმა წამოიყვანა ქალი, ეს სახელი იქნება მათთვის. მეორე მხრივ შატილიონები თავისი საქონლის მწყემსობას არ კადრულობენ, რომ ვინმე მათგანი გავიდეს მწყემსად, ამას დიდ დამცირებად მიიჩნევენ. ამისათვის ისინი მწყემსად ქისტის ბიჭებსა და ქალებს ქირაობენ.

ქისტებსა და შატილის თემის ხევისურებს ხშირი მიმოსვლა აქვთ ერთმანეთში, რის გავლენითაც უმრავლესობა გადაღმა ხევისურებისა ქისტურად თავისუფლად ლაპარაკობს და ზოგს ტანისამოსიც მათებური გადმოუღიათ. შატილიონების საფინნოში დედაკაცებს ნება არ აქვთ შევიდნენ.

იქვე ორი წყალი უერთდება ერთმანეთს. ამ მდინარეთა შეერთების დასაწყისში უკვე ზემოთ აღნიშნული მაღალი ქვის ბოლოა აკუზული, რომლის უმნიშვნელო ვაკეზე ხუთი აკლდამაა ჩამწყვრივებული და რომლებიც შეცდომითაა წოდებული ანატორად. ის ადგილი, სადაც ხსენებული აკლდამებია აგებული, ჩარიცხულია სოფელ ანატორის ნანგრევების ფარგლებში და ამიტომაც, რომ მას

თვით ადგილის სახელწოდების მიხედვით, სრულიად ბუნებრივად, შატილიონები უწოდებენ ანატორას.

ანატორის აკლდამები მოთავსებულია ვეებერთელა ქედის გაგრძელებულ სიპიან კუნძულზე, რომელსაც ორივე მხრიდან კარგად მოზრდილი მდინარეები ჩამოუდიან და იქვე ქმნიან ერთს დიდ მდინარეს—არლუნს. შატილიონთა გადმოცემით, ეს აკლდამები აშენებულია განსაკუთრებულ პირობებში, სახეოდობრ, სოფელ ანატორაში შავი ქირი გაჩენილა, რომელსაც მოსახლეობა სრულიად გაუწყვეტია, გარდა ერთი ბავშვისა, რომელიც შემთხვევით ამ დროს სადღაც სხვა კუთხეში ყოფილა, გადარჩენილა მისი მოდგმაც რომელიც ახლა შვიდ კომლამდე აღწევს შატილშიო. ეს აკლდამები აგებულია იმ ქირის დროს დახოცილი ხალხის დასამარხავადო. აკლდამებში რომ შეიხედავთ, თვალ წინ აუარებელი ადამიანთა ჩონჩხები წარმოგიდგებათ. როგორც მუცუს აკლდამებში აღვნიშნეთ, ისე აქაც შეგვხვდებათ დამღვარი ადამიანის მთლიანი ჩონჩხი, რომელსაც ძვლებზე



სურ. 29. სოფ. ანატორის ნანგრევებთან, აკლდამიდან გამოტანილი ადამიანის ჩონჩხი, რომელზედაც ტანისამოსი ჯერ ისევ შემონახულია.

მხოლოდ გასიპული კანი და იოგები შეპრჩენია და რომლის საშუალებითაც არის შეკავებული ყველა სხეულის სახსრები. ამ მიზეზით ჩონჩხს შეპრჩენია მთლიანობა. ზოგიერთ ჩონჩხზე ტანსაცმელის ნაფლეთებიც ჰკიდია, რომელიც გაპოხილა კუნთების გახრწნის პროცესში. აკლდამებში შეამჩნევთ კუბოებსაც, როგორც მუცლს აკლდამებში, ისე აქაც შეამჩნევთ ბავშვების აკვნებს. თვითეული აკლდამა ეკუთვნოდა სხვადასხვა გვარეულობას, აკლდამებს აშკარად ემჩნევა სხვადასხვაობა: ზოგი საგანგებოდაა აგებული, ზოგი კი ნაკლებად, მაგრამ ეს უფრო ნათლად მოგხვდებოდათ თვალში ს. მუცლში. არ შეიძლება იმის თქმა, თითქოს ანატორის აკლდამები მართლაც გაკეთებული იყოს ეპიდემიური სენის დროს. ყველა აკლდამა, რომლის ნაშთებს ხევესურეთის ყოველ სოფელში და აგრეთვე ფშავშიაც შეჰხვდებით, ძველებური ტიპის სამარხებია.

ომის დროს დახოცილ ხალხსაც აკლდამებში მარხავდენ, როგორც ამას გვიჩვენებს შემდეგი ლექსი, რომელსაც ხევესურები ძველ სიმღერას უწოდებენ:

აკლდამები შევავსეთ თქვენის ნახოცის მკვდრითაო.

აკლდამაის კარები—ქალთა ნაგლეჯის თმითაო.

ამ უამად ხევესურები არავითარ შემთხვევაში არ ხმარობენ აკლდამებს, არამედ უკვე ჩვეულებრივი სასაფლაო აქვთ.

მ). არხოტის მხარე.

არხოტისაკენ ორი გზა მიდის. ერთი მიემართება გადმოღმა ხევესურეთის ხეობით, გაივლით სოფელ რომკას, ან სოფელ ბლოს. ვადაივლით ე. წ. რომკის, ან ბლოს მთას, რომლის მწვერვალს ხშირად კასპის, ან შავი ზღვის რუბ-ლევა ფერის ნისლი წაეფარება ხოლმე თავზე და ისე აგიბნევს გზას, რომ წამსვე ბურუსიან წყვდიადში იგრძნობთ თავს.

ამ მთის მწვერვალზე რაღაც ისეთ სამარისებურ სიჩუმეს იგრძნობთ, რომ თავი გგონიათ არა მალალ მწვერვალზე, არამედ საღლაც უფსკრულისებურ გვირაბში, რომელსაც ათასი კილომეტრის სიმაღლე მთა აწევს თავზე.

აქ გამეფებულ სამარისებურ სიჩუმეს ხანდახან მხოლოდ შურთხის წყნარი წიაგ-წიაგი არღვევს ხოლმე. ამ საამო წკრიალა ხმაზე გინდათ მოიხედოთ, რომ დაინახოთ ეს გასაოცარი სიფრთხილის მთის ფრინველი, რომელსაც მონადირე ადამიანი ძნელად მიეპარება მოსაკლავად. ამ მთის აწვეტილ კორტოხიდან დაეშვებით ფერდობზე ციკროლოვანის ხეობის ფერდობზე რომელზედაც მხოლოდ მეჩხრად ამოსულ დეკას (მთის შკერს) თუ შეამჩნევთ, მეტს ვერაფერს. ხშირად დარჩენილ თოვლის ზოგებზე გადაივლით. საათის შემდეგ გამოჩნდება ვიწრო ბილიკი სწორედ იქ, სადაც ჯუთის მთიდან მომავალი გზის თეთრი ლარი უერთდება მას. აქ ორი სხვადასხვა კუთხის გზა ერთდება და პირდაპირ მიემართება არხოტისაკენ. ჯუთის მთით შეიძლება გადახვიდეთ ყაზბეგში, ისე, როგორც ამავსე ხაზით შეიძლება გადმოხვიდეთ არხოტში. ამ გაერთიანებული გზის მანძილზე უცხო თვალს ბუნების მდიდარი სხვადასხვაობა სჭრის თვალს. არხოტთან მიახლოვებას მით იგრძნობთ, რომ აქა-იქ მსხვილფეხა საქონელს შეამჩნევთ. გარემო სურათი მხოლოდ ამით შეიცვლება: გზის ორივე*) მხრის მოფენებზე საქო-

*) ეს ორი გზა ე. წ. სალუქვის წყალთან ერთდება.

ნელი ბალახობს, მაგრამ დაუახლოვდებით თუ არა არხოტს, წინ ბუნებრივი კარჩხლის კედელი (ჭიმლის კლდე) აგეტუხვებათ. ცოტას კიდევ გაივლით და იქვე უფრო დაკიდულ გზაზე დაეშვებით. ეს არის უკანასკნელი დაღმართი, რომელიც უცბად არხოტის ხავერდოვან ვაკეზე ჩაგიყვანს. აქვე აწვეტილი ოთხკუთხი ნიში დგას, რომელიც ახლაც არხოტიონების პირველი სადარაჯოა. ერთს მის წაისრულ თავს აჰხედავთ, გაივლით ორ-კომლიან სოფელს კვირწმინდას და თქვენს თვალს საამო სურათი გადაეშლება წინ. ეს არის მთლიანი არხოტი.

ეს კუთხე მით არის მიმზიდველი, რომ მას რალაც თავისებური, ორიგინალური გამოხატულება ახასიათებს. მისი იდილიური სილამაზე საერთოდ განყენებული მცნებაა და ამიტომ იგი იტყვის ათასგვარ სხვადასხვაობას თავის ფარგლებში. ამისდა მიხედვით ვამბობთ, რომ ამ ლამაზ სხვადასხვაობის საზღვრებში არხოტი პირველ რიგში სდგას. აქ დავისვენებთ. დაკვირვებით მიმოიხედავთ გარშემო, ცნობისმოყვარე თვალს საოცარ მშენებებებს ამჩნევს არხოტის მიდამოებში. აქ ყველაფერი თავის ადგილას არის. და ხალხშიც რაიმე ზნეობრივ წარღვნას ადგილი არა აქვს—ეს ალბად მიეწერება იმას, რომ ჯერ ერთი აქაური ხალხი ბუნებრივად არის დაჯილდოებული, და ახლა კიდევ სხვა ხევსურებზე უფრო მისდევს განათლებას. ამისათვის არხოტი წინ სდგას ხევსურეთის სხვა კუთხეებთან შედარებით.

არხოტის ბუნებრივ ადგილმდებარეობას რალაც თავისებური, განსაკუთრებული სილამაზე ამკობს. იგი ოდნავ ჩავარდნილი ადგილია და მომწყდელულობა ოთხ მალალ მთის კედლებში, ეს მთები ვეება გუმბათებივით აწეულან ცის სივრცეში. ამ მთათა გუმბათის ქვეშ ბინადრობს ოთხი სოფელი: ახიელი, ამლა, ჭიმლა და კვირწმინდა, ყველა გაშლილ ვაკეზეა გაშენებული. მათ შორის ორი უფრო დიდი სოფელია—ახიელი და ამლა. ყოველ სოფელს ჩვეულებრივად სდარაჯობს მტკიცეთ აგებული ციხე. ხსენებული სოფლები კილომეტრ-ნახევრით დაშორებული არიან ერთმანეთზე, დაახლოვებით. ასე რომ, მათ გაჭირების დროს დიდი ძებნა არ სჭირიათ ერთმანეთის. ამ სოფლების მთელი მოსახლეობა დაახლოებით შ სდგება 80-ი კომლისაგან. არხოტის კონტად გადაშლილ ველს კარგათ მოზრდილი ანკარა მდინარე ჰყოფს, რომელიც ცისფერ ზოლივით გადაჰკვრია მის ოდნავად გადახრილ დაფენებებს.

არხოტს არაჩვეულებრივი ბუნებრივი სიმაგრეები აკრავს გარშემო და თავის შინაარსიან მრავალფეროვნებას არავის უთმობს. თქვენ არ იცით საიდან მიუდგეთ ამ ბუნებრივ მრავალფეროვნებას, რომ არც ერთი მისი სილამაზე არ გამოგრჩეთ და უკლებლივ ასწერო ის. თვით ბუნება თავისუფალი ხელოვანია თავისივე სიმდიდრის გამოქანდაკებაში და საკვირველია, რომ მას აქ, არხოტის არე-მარეში განსაკუთრებით მოუცლია. დასავლეთ-სამხრეთით არხოტს ფარავს გასაოცარი სილამაზის ბუნებრივი სიპის კედელი, რომელიც მუდამ თოვლით შელესილ კავკასიონის მალალ ქედებივით გაწოლილა ამოხნეკილ მთის ზურგზე.

ეს თითქმის წამოფერდებულია არხოტისაკენ და გგონიათ, რომ მას ყოველ წამს სურს ლამაზი არხოტი გულში ჩაიკრას. ფართო ძირი კი ორიბათაა გადგმული კლდის მაგარ საფუძველზე. დასავლეთით ისევ თვალუწვდენელი კლდოვანი კარჩხები. ამ კარჩხლოვან მთას არხოტიონები უწოდებენ კიდევანას,

რომლის წაისრულ მწვერვალსაც რამდენიმე ბუნებრივი ფანჯრები აქვს, საიდანაც დასავლეთის თბილი ჰავა შეიჭრება ხოლმე არხოტის ეზო-შიდამოში. ეს დაკიდული კლდოვანი კარჩხლები ჯიხვების ბუდეა, მათზე არხოტიონები ხშირად ნადირობენ.

ამის დასახასიათებლად მოგვყავს ლექსი:

ვეფხვის და მოყმისა (ხევსურული).

მოყმემ თქვა პირში შევლამა
 შიშნ გავიარენ კლდისანი
 მოინადირენ დავლახენ
 ბილიკნი ქიუხისანი;
 შამომხვდეს კლდისა თავზედა
 ხორონი ჯიხვებისანი,
 ჯიხესა თოფ დავკარ ბერხენსა
 კალას ჯახნ იქნენ რქისანი,
 შავვარდი ვეფხვსა ნაწოლსა
 დრონ იყვნენ შულამისანი.
 შაიბნენ ვეფხვი მოყმეი,
 მაშინ დაიძრეს მიწანი,
 კლდეები ჩამაანგრიეს
 შტონ დაილეწნეს ტყისანი.
 დრო აღარ დარჩა მოყმესა
 ხანი რო ჰქონდეს ცდისანი,
 ფარსა უფარავს, ვერ ჰვარავს,
 ვეფხვი ჩქარია კლდისანი
 ვაზით გაართვნა კალთანი
 ჯაჭვისა ჯავშანისანი
 მოყმემაც ხელში იყარნა
 ვადანი თავის ხმლისანი
 მაშინ გაუჭრა ფრანგულმა
 დრონ იყვნენ წაქცევისანი.
 ვეფხვი კლდეთ გადაეკიდა,
 ჩამააწითნა ქვიშანი
 ქვიშას მიღებაეს წითლადა
 სისხლი ზედ ჩამომდინარი.
 ნუ ეტყვით მაგის დედასა
 კარს უსხედს ქადაგ მკითხავნი
 უერთოდ კი არ დაიხარჯნეს
 ჩვენ მონადირნის ისარნი.
 იარებოდა დედაი ტირილით
 თვალ ცრემლიანი:
 ჩვენ შვილს გზას ვეფხვი შაჰყრია,
 გაჯავრებული ტიალი

ჩემს შვილს ხმლით, იმას ტოტითა
 დღე დაუღამდათ მზიანი:
 არც ვეფხვი იყო ჯაბანი
 არც ჩემ შვილ ჩშახვდა ჭკვიანი,
 მათ დაუხოცავთ ერთურთი,
 არ დარჩნენ სირცხვილიანი.

ტირილით წყლულებს უხვევდა
 ვეფხვის კლანჭებით დაჭრილსა,
 შვილო, არ მაჰკვდი, შენ გძინავ
 დაქანცული ხარ ჯაფითა
 ეს შენი ჯაჭვის კალთები
 ოხერმა როგორ დაფლითა
 შენც იმის საფერ ჰყოფილხარ
 ხმალი ქნევაში გაგიცვდა
 არც იმან მოგცა მეტი დრო
 აღარც შენ დააცალია
 ველარც შენ დაიფარიე
 შენ ხელთ ნაჭერო ფარია,
 ველარცა ვეფხვმა ტოტებით
 ხმალმა დაკუწა ძვალია,
 მაგრამ მეტს აღარ გიტირებ
 შენ არ ხარ სატირალია
 მშვიდობით, ჯვარი გეწეროს
 ეგეც სამარის კარია.

ხან ვეფხვი ხან თავის შვილი
 ელანდებოდა მძინარსა,
 ხან ვეფხვი ვითომ იმის შვილს
 ტანზეით აჰყის რკინასა,
 ხან კიდენ იმისი შვილი
 ვეფხვს გადაავლევს ყირასა.
 აი ამ სიზმრებს ხედავდის
 გამაეღვიძის მტირალსა.

ხან იფიქრებდა უღედოთ
 გაზდა ვინა თქვა შვილისა.
 იქნება ვეფხვის ღედაი ჩემზე მეტადა სტირისა,
 წავიდე, მეც იქ მივიდე
 სამძიმარ უთხრა ჭირისა,
 ისიც მიაშობს ამბებსა
 მეც უთხრა ჩემის შვილისა
 იმასაც ბრალი ექნების
 უწყალოდ ხმლით დაჭრილისა.

აქვე პატარა, მეტად ცქვიტი მდინარე მოჩხრიალებს, რომელიც ხანდახან ისეთი გიჟია, რომ ხშირად კლდიდან მოხეთქილ ვეებერთელა ქვებს ადვილად მოაგორებს.

ეს ჩხრიალა პატარა მდინარე სოფელ ახიელს გვერდზე ჩამოუდის. მის კიდე-ნაპირებზე ცალთვალა წისქვილებია ჩამწკრივებული. აღმოაგვლეთით არხოტს აკრავს ამწვანებული ფართო მინდვრები „ატეხილი“ ქალებით. ეს ფართო ქალა ქვევითკენ თანდათანობით ვიწროვდება და ბოლოს გადადის იქ, სადაც იწყება არხოტის ქალა, ანუ ასის ხეობა. აქ გზა თითქოს იკეტება. მაგრამ იქვე მოუხვევთ და საუცხოვო ხეობის ხვეულებში გახვალთ. გაივლით ცოტას და თვალს საოცარი სიმაღლე გადაეშლება წინ: მოპირდაპირე კლდე ბის გულმკერდი ისე შესცქერიან ერთი მეორეს, თითქოს მხურვალე ამბორისათვის ემზადებოდნენ. აქ ერთი წამით დაფიქრდებით: „ნუ თუ უტყვი ასე ამეტყველდება?“ და შემდეგ დარწმუნებით ამბობთ: „ზოგჯერ უტყვი ბუნება მეტყველზე უფრო მეტყველია“. გაივლით ეროსისა და ფსიხეას ხეობაში და გაივლით წინ თუ არა, ცოტა განსხვავებით იგივე სურათები განმეორდება. დამშვიდებული, მომღიმარე გულ-მკერდიანი მოპირისპირე კლდეთა წყება რაინდებივით ჩარაზმულან. აქედან გაპყვებით ქალას და გამოჩნდება სამხრეთით მდებარე მაღალი მთის საირმოს მწვერვალი, იგი საძოვარი მთაა და ამავე დროს არხოტის მცველი კედელია იმავე ხაზზე. შუაზე მას დაბალი ჯიშის ტყე მიჰყვება. აქა იქ ფიქვნარსაც შეამჩნევთ განსაკუთრებით სოფელ ამლას მიფენებაზე. არხოტის ქალის შესავალი არხოტიონების საგუშაგოა, სადაც ისინი ხშირად სდარაჯობდნენ მათზე დაგეშილ შეჩვეულ მტრებს—ქისტებს. როგორც მარცხნივ, ისე მარჯვნივ მთის ძირებში საუცხოვო წყაროები ამოჩუხჩუხებენ. აქედან ივლით და მიადგებით ასის ხეობის შესავალს, სწორეთ იმ ადგილას, სადაც კალოთანისა და ახიელის წყალი ერთმანეთს ერთვიან. მათ უღელტეხილზე მაღალ კლდეს შეამჩნევთ, რომელზედაც პატარა ქვის შენობების ნანგრევები მოსჩანან. აქ ოდესღაც სოფელი ყოფილა. არხოტიონები დანამდვილებით ამბობენ, ხსენებულ სოფლის ნანგრევები ორბელიანთა ნასახლარიაო. ისინი გვარწმუნებდნენ, თითქო ორბელიანები ამ ადგილიდან გადასახლებულიყვნენ, რადგანაც მათ თოვლი არ ასვენებდათო. გადასახლების დროს ერთ მათგანს უთქვამს: „ჩვენ აქედან გადავდივართ არა იმიტომ, რომ ვაქაცობა არ შეგვწევს და თავს ვერ ვიცავთ, არამედ იმისათვის, რომ საქართველოს ისტორიაში კვალი გავავლოთ“.

ორბელიანები ვითომც იმერეთში გადასახლებულან. ამის შესახებ ლექსიც არსებობს:

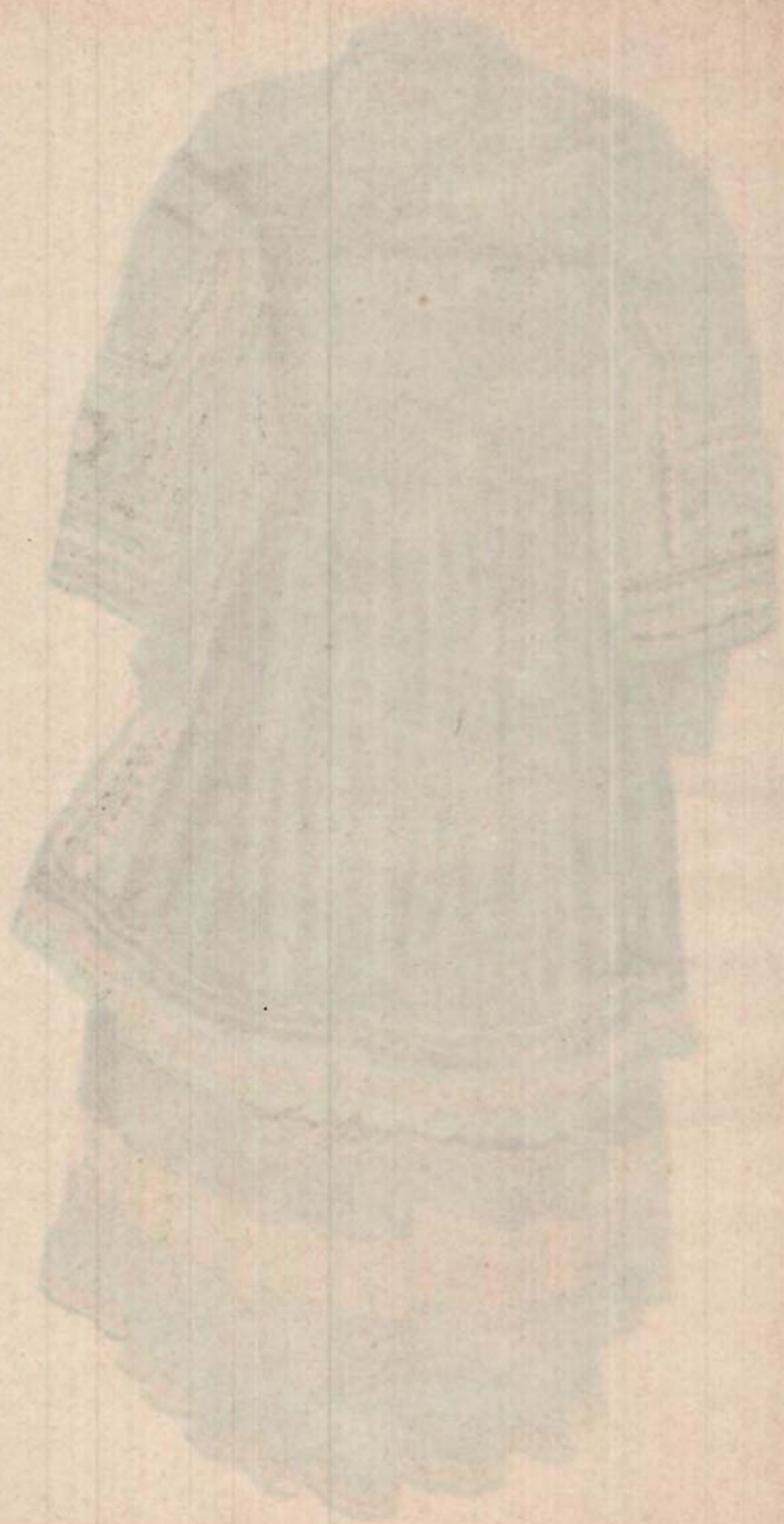
ადგეს წავიდეს ორბელნი იმერეთ წყალსა გახდესა,
იმას კი ვერავინ იტყვის: „არ იყვეს, იმით წავდესა“.

არხოტიონები სხვა ხევსურებთან შედარებით შეგნებულნი არიან. მას ჰყავს მისსავე წიალიდან გამოსული ინტელიგენცია, რომელიც არც გადმოღმა ხევსურებს და არც შატილის მხარეს არა ჰყავს. ბევრმა არხოტში ქისტური იცის, მხოლოდ აქ მათ ზეგავლენას ვერ შეამჩნევთ. არხოტიონებში უფრო მოხვევების ზეგავლენას შეამჩნევთ, რაც იქიდან ჩანს, რომ მათი ქალები ძლიერ მოხდენი-



სევერნი ქალის ქოქლო ანუ ათაქანაჲი და სავიაცო უკანა
კალთყმით

ნაბ. დარ. ძნელადისა



ლათ ცეკვავენ. ეს კი იშვიათია სხვა კუთხის ხევისურის ქალებში. საცხოვრებელი ბინები მათი იგივეა, რაც ყოველგან ხევისურეთში, მხოლოდ ცოტა განსხვავებით. ზოგ არხოტიანს ზუხრიანი სახლიც აქვს, აქაიქ სამზარეულოსაც ჰნახავთ.

სიკვდილი და ცრუმორწმუნეობა.

ერთხელ ავადმყოფთან წაგვიყვანეს ს. ამლას. ავადმყოფი ახალგაზრდა მოწიფეა. მთელი არხოტის თემი თანაუგრძნობს მას. ავადმყოფის მდგომარეობა სერიოზულია. გავსინჯეთ და აღმოჩნდა ფილტვების მჭამელა ქლექი. ავადმყოფობა უკანასკნელ პერიოდში დგას, კავერნოზული პროცესი უკვე დაწყებულია. ფიქრი სიცოცხლის დაბრუნებაზე ამით იყო. ავადმყოფის მოძმე ინტელიგენტმა მკითხა: არის იმედი თუ არა—ჩვენ დაჯერების კილოთი ჯაბასუხეთ, რომ ახალგაზრდა სიცოცხლე მჭამელა-ბაცილების კლანჭებშია და მისი გულის სარქვლები სამ დღეში სამუდამოდ შესწყვეტს მოქმედებას. როგორც კი ავადმყოფის ნათესავებს გამოუცხადეთ, რომ მდგომარეობა უიმედოა—მთელი არხოტის მოსახლეობა ცრუმორწმუნეობის ხავს მოეკიდა. ხატში საკლავი მიიყვანეს შესაწირად, რათა მასს სამაგიეროდ სიცოცხლე დაებრუნებია უკვე განწირული ავადმყოფისათვის. ხევის ბერს ჰედილა უჭირავს მარცხენა ხელში, მარჯვენაში კი ხანჯალი. მთელი არხოტის დედაკაცობა დაჩოქილია ხატის წინ თავდახრით და ეგედრებიან მას, რომ დაუბრუნოს სიცოცხლე ობოლას (ავადმყოფის სახელია). ხევის ბერი აღაპყრობს თავს მალლა და შესძახებს: „ღმერთო მალალო, ყოვლად ძლიერო, გვაჩუქე სიცოცხლე ობოლასი“. და ჰედილას ხანჯალს გაუყრის ყელში. „ღიაცნო, ღმერთმა მიიღოს თქვენი ვედრება.“ და ყველა მანდილ მოხდილი მიწაზე დაიხრის თავს. ყველა სახლში დაბრუნდება იმ იმედით, რომ ობოლა მორჩება. ჩვენმა მეგობარმა ინტელიგენტმა გვითხრა: თქვენ რას იტყვით ამის შესახებ რომ ავადმყოფი მორჩეს? ამის გაგონებაზე უნებლიეთ გაგვეღიმა. ახალგაზრდა სიცოცხლემ მესამე დღეს შეწყვიტა სუნთქვა.

აქ მთავარი საარსებო წყარო, რა თქმა უნდა, მესაქონლეობაა, მოჰყავთ ქერის პური და სვილი (ჰვაგი).

ფშავ-ხევისურეთში განათლებული პირი იშვიათია. მთელ ხევისურეთს ჰყავს ხოლოდ ერთი ინტელიგენტი—თომა ბალიაურის სახით, რომელიც ხევისურეთში განსაკუთრებულ კულტურულ ძალას წარმოადგენს—ეწევა პროპაგანდას სისხლის აღების და სხვა ცრუმორწმუნეობის წინააღმდეგ, ავრცელებს სწავლას და სხვა. ამ მხრივ იგი ძლიერ ნაყოფიერ შრომას ეწევა. ის თითქმის 6 წელია არხოტის კარჩხლოვან კედლებს არ გამოსცილებია. ერთი მარცხის გამო ის სრულიად გაირიყა საზოგადოებრივ ასპარეზიდან, თუმცა ასეთი კაცი ჩამორჩენილ ხევისურეთისათვის აუცილებელია და სასარგებლო. ძლიერ უყვართ ის მთელ ხევისურებს. ფრიად საგულისხმოა ინდივიდუალური სახე მისი, რომელიც ხოლერიული ტემპერამენტით ხასიათდება.

გვარები ხევისურეთში.

ხევისურეთში სამი მთავარი გვარი არსებობს ამჟამად: არაბული, გოგოქური და ჭინჭარაული. ამ გვარების წარმოშობის შესახებ ასეთი გადმოცემა არსებობს გ. თედორიძე

ბობს: ყოფილან სამნი ძმანი: არაბა, გოგოჭა და ჭინჭარა. ისინი ფხოდან (ახლანდელ შუაფხოდან) გადასახლებულან ხევსურეთში, სოფ. გუდანში. ამ სამ ძმათაგან წარმოიშვა სამი დიდი გვარი: არაბული, გოგოჭური და ჭინჭარაული.

როგორც ხალხი მოგვითხრობს, ხევსურების წინაპარნი ფხოვლები ყოფილან, რომელნიც ფხოდან (ახლანდელი შუაფხო) გადასახლებულან ახლანდელ ხევსურეთის მიდამოებში—პირველად სწორეთ იმ ადგილას, სადაც დღეს სოფელი გუდანი მდებარეობს. ხევსურების გადმოცემით ამ სოფლის წარმოშობის ისტორია ასეთია: ერთი ფხოელი წასულა სანადიროთ ახლანდელ ხევსურეთის მხარეს—და იქ, სადაც დღეს სოფელი გუდანი არის, მოუკლავს გარეული ვერძი—ჯიხვი, რომელიც მომეტებული მსუქანი ყოფილა, ვიდრე სხვა ადგილებში მოკლული. მონადირის შინაურები დაინტერესებულან ამ შემთხვევით და მოუფიქრიათ ასეთი რამ: თუ კი ნადირი ასე ზედმეტად მსუქანია ამ ადგილას, სულ ადვილი შესაძლებელია აქ პურიც მსუქნად მოვიდესო. ამიტომ მონადირეს სახლიდან ადგილის გამოსაცდელად გაატანეს ერთი ვერძის ბუჭტი საესე ხორბალი დასათესად. მონადირე ასეც მოიქცა და ჭირნახულის მოსვლის დროს მან ერთი ქისის ხორბლის ნაცვლად ერთი დიდი გუდა პურის ხორბალი მოიტანა შინ. მონადირის შინაურებს მეტად გახარებოდათ ეს ამბავი და მაშინვე გადაეწყვიტათ იქ გადასახლება. ისინი ყოფილან სამი ძმა, როგორც წინად აღვნიშნეთ: არაბა, გოგოჭა და ჭინჭარა. რადგან ერთი გუდის ხორბალმა გამოიწვია იქ დასახლება, ამიტომ მას დაარქვეს სახელად გუდანი; ამას ძველთა-ძველი ლექსის ორი სტრიქონიც ადასტურებს:

„ერთმა ვერძისა ქისამა,
გუდა შექმნა და გუდანა“.

უკვე განზრახულ შეკითხვამდი, მოხუცმა ხევსურებმა დამასწრეს და მითხრეს: „ეს ნამდვილ ამბავ არს, ნამდვილ“—ო. თვით ხევსურების გადმოცემის მიხედვით, მე აღვნიშნე, რომ ამ სამი სახელიდან წარმოსდგა სამი ხევსურული გვარი: არაბული, გოგოჭური და ჭინჭარაული, რომლებიდანაც მთელი ხევსურეთის მოსახლეობის მეტი უმრავლესობა დღეს მათი მოდგმისაგან შესდგება. ამ სამ ძველ გვარეულობას ხევსურეთში თან მოადგეს ნაკლები სიძველის ორი გვარი; ესენი არიან: სოფ. ხორნაულთაში მცხოვრებნი ზარიძეები (ბაცალიგოს თემში) და ლიქოკელები—იგივე სისოურები (ბარისახოს თემში). რაც შეეხება თვით ხევსურების ტომობრივ სახელწოდებას—იგი უნდა წარმოსდგებოდეს ორი სიტყვისაგან: ხევისა და ური-საგან, რაც ორივე შეერთებულად ნიშნავს როგორღაც ხევში მცხოვრებ ხალხს. თვით ური—საბა-სულხან-ორბელიანის ახსნით გულისხმობს რომელიმე მიდამოს სახელის დაბოლოებას, როგორც მაგალათად სადა-ური, იქა-ური, აქა-ური, მიწ-ური—მიწის სახლი, ხევს-ური—ხევის კაცო; ფშავეის ხევი ფშაველი—ფშა*)—ნიშნავს წყაროს, რომელნიც მდინარის ახლო გამოდის. სწორეთ ფშავეის არაგვის ნაპირებთან ბევრი გამოდის ასეთი წყარო, რისთვისაც

*) ფშა—საბა-სულხან-ორბელიანის განმარტებით—ნიშნავს წყაროს რომელიმე მდინარის პირას გამოვიდინარეს. (იხილვ ქართული ლექსიკონი ჯოჯოფ. ი. ყიფშიძის და პოლფ. ა. შანიძის რედაქციით).

ამ ხეობას ხალხმა სამართლიანად უწოდა ფშავის ხეობა.—აქედან კი სახელწოდება—ფშაველები—ხალხი, რომელიც ფშავის ახლო ცხოვრობს.

როგორც თვით ხევსურები ამტკიცებენ, წმინდა ხევსურები სწორეთ ხსენებულ გვარების მატარებელი არიან. მათივე გადმოცემით სხვა დანარჩენი გვარები, რომელნიც ამეაჟად არსებობს ხევსურეთში, სხვადასხვა დროს არიან გადმოსახლებულნი სხვადასხვა კუთხისა და ტომისაგან—ზოგი მთიელი, ზოგი მოხვევე ზოგიც ქისტი და სხვ.

თემებისა და სოფლების მიხედვით გვარები ასეა განაწილებული ხევსურეთში

ბარისახოს თემში:

არაბული (სოფ. მოწმარში, გველეთში, დათვისში, ბარისახოში და ჩირდილში).

ჭინჭარაული (სოფ. ბარისახოში, აქეხაში და უკანახოში).

გოგოჭური (სოფ. ბუჩუქურთაში).

ლიქოკელი (იგივე ხისოური) (სოფ. ქობულოში, ბაგჩვილოში, აკუმოში და კიმხაში).

ქეთელაური (სოფ. სახილეში).

ბაცალიგოს თემში:

ჭინჭარაული (სოფ. გუდანში, ძეძერთაში და კიეში).

არაბული (სოფ. ზეისტეროში, წინხადუში, ბაცალიგოში, ხიტალეში, ჩხუბოში, აყნეში და უკან ხადუში).

წიკლაური და ზარიძე (სოფ. როშკაში და ხორნაულთაში),

გიგაური (სოფ. ბლოში),

ბურდული (სოფ. ქმოსტში),

ქეთელაური (სოფ. ბისოში),

ალუდაური (სოფ. ხახმატში),

ქისტაურები (სოფ. დულში).

შატილის თემში:

ჭინჭარაული (სოფ. შატილში, ლეზაისკარში და არდოტში),

გოგოჭური (სოფ. ქისტანში და გუროში).

არხოტის თემში:

ბალიაური (სოფ. აბიელში).

ოჩიაური " "

ჯაბუშანური " "

ცისკარაული " "

ნართაული " "

გაბური " "

თეთრაული (სოფ. კიმლაში).

გიგაური (სოფ. კვირწმინდაში).

ამგვარად, უმთავრესად შეგვხვით ხევსურეთში გვარეულთა, ასე ვსთქვათ, კლასიფიკაციას და აღვნიშნეთ მათი ძველთა-ძველი ძირითადობა. როგორც ვხედავთ—თვით ხევსურების მტკიცება იმის შესახებ, რომ არაბულები, გოგოჭურები და ქინჯარაულები არიან ყველაზე ძველი გვარები მთელ ხევსურეთში—ჩვენ მთელ დაყოფაში კიდევ უფრო ცხადდება.

ახალგაზრდობა

ხევსურ ახალგაზრდებს, როგორც ქალს ისე ვაჟს, აქვს ლამაზი საგამხნეო ჩვეულება. როცა ახალგაზრდა ხევსური ცოლს მოიყვანს, ჩვეულებრივ ქორწილის



სურ. 30. ახალგაზრდა ხევსურის ქალის ტიპი

შემდეგ, პატარძალის პატივსაცემლად იმართება ლხინი, სადაც თავს იყრის მხოლოდ ახალგაზრდობა ორივე სქესისა და იმართება ცეკვა-თამაში, სიმღერა, ფანდურზე დაკვრა, მოსწრებული სიტყვებით ერთმანეთ-შორის გახუმრება და სიცილ-ხარხარი და თუ შეიძლება ასე ითქვას, თავისებური ნამდვილი ახალგაზრდულ გრძნობათა ჭაკუნობია, ხალისიანი აზრით გაცვლა-გამოცვლა. ეს ხდება საღამო ეამს, როცა დაბინდდება დაიწლებიან გათენების ხანს, გარიჟრაჟზე. ასეთი მხირაული ღამის თევა ხდება მაშინაც, როცა ვინმე დიდი ხნით შორს წარსული შინ მშვიდობით დაბრუნდება ან ვინმე ახალგაზრდა ხევსური სადმე შორს მიემგზავრება, ანდა რომელიმე ახალგაზრდა ხევსურმა რაიმე გამორული საქმე ჩაიდინა. ხევსურული წესის მიხედვით ასეთ ლხინში მონაწილეობენ მხოლოდ უცოლო-უქმრო ხევსური ახალგაზრდობა. აქ მოხუცი ან ხანში შესული ხევსური მამაკაცები და დედაკაცები არ ჩაერევა; რადგან, მათ კარგათ იციან, რომ რადგანაც ხევსურ ახალგაზრდობას თავიანთი უფროსების ძლიერ ერიდებათ, ამიტომ მათი ჩარევით თავისუფალ ახალგაზრდული მხიარულება შეზღუდა,

და ამით ნამდვილ ჭაბუკურ ლხინს ელფერი დაეკარგება. აი მაშასადამე, ახალმოყვანილი პატარ-ძლის პატივსაცემლად გამართულ საღამოს, ვინმე ხევსური ახალგაზრდის შორს გასაცლილებელ ლხინის გამართავს ან ღამისთევაში ვინმემ შორიდან შინ დაბრუნებულისადმი მხიარულად შეხვედრ-დახვედრას ხევსურულად, ქვია ახალგაზრდა (ახალგაზრდობა).

ნაწილი მეორე

1) მკურნალობა ხევისურეთში*)

ამ თავში ჩვენ გავაშუქებთ ხევისურულ მედიცინას, განსაკუთრებით კი ქირურგიულ დარგს, რომელიც მთელი თავისი შინაარსით, როგორც ამას მკითხველი დაინახავს, ძლიერ ანალოგიას წარმოადგენს იმ პირველყოფილი მედიცინისას, რომლის შესახებაც ცნობები მოიპოვება პროფეს. მეიერშტეინგისა და ზუდჰოფის ცნობილ შრომაში და სხვ.

ზოგადი მკურნალობა კი ხევისურეთში ძლიერ მოისუსტებს, ე. ი. შინაგანი ავთომყოფობისა ექიმებს ბევრი არაფერი გაეგებათ. ისე კი თვითუღმა ხევისურმა "იცის," (თავისებურად, რა თქმა უნდა), თუ როგორი ზომები უნდა მიიღოს მუცლის ტკივილის, ან გულის სისუსტის დროს. მაგალითად, კუჭის ტკივილის დროს გამხმარ თამბაქოს სჭამენ, ან რომელიმე საქონლის ნალველას ვალესავენ წყალში და დალევენ ანდა მიმართავენ სისხლის გაღებას. გულის სისუსტის დროს ქაფურს ურევენ ცხარე არაყში და სვამენ ცოტ-ცოტას. სხვა შინაგან ავთომყოფობის საშუალებანი მათ თითქმის არ მოეპოვებათ. გარდა ამისა, სხვა მრავალ ავთომყოფობაზე, როგორცაა ყველა ფორმის ფილტვების ანთებანი, ყოველნაირი სახადი ავადმყოფობანი: მუცლისა, პარტახტიანი, და შებრუნებითი ტიფები—მათ წარმოადგენა არა აქვთ და ამ შემთხვევებში ვერც ეხმარებიან ხსენებულ სენის შეპყრობილ ავადმყოფებს. უნდა მოგახსენოთ, რომ საბედნიეროდ ჩვენს ფშავ-ხევისურეთში მუშაობის დროს არავითარ ეპიდემიურ ავადმყოფობას ადგილი არ ჰქონია. იყო მხოლოდ ფილტვების ანთება. აქ ხევისურები სრულიად უძლურნი არიან. რაც შეეხება ქალთა სნეულებას, აქაც სრულიად უძლურნი არიან. ამ შემთხვევაში მათი საექიმო ზომები ისეთია, როგორსაც უკარნახებს ცრუმორწმუნეობა, შელოცვები და მკითხაობა.

ჩვენი საექიმო პრაქტიკის დროს, ყველაზე მეტი პროცენტი ხევისურ ავთომყოფობა შორის იყო დაჭრილები. ამ შემთხვევაში ჩვენ უფრო ბევრი მუშაობა გვიხდებოდა და რამდენადაც შეგვეძლო, ადგილისა და პირობების მიხედვით,—ვასრულებდით მას. რადგანაც მუშაობა გვიხდებოდა საქართველოს მივარდნილ კუთხეში, სადაც სხვადასხვა დარგის სპეციალისტთა უქონლობის გამო ყველაფერს ჩვენ უნდა გავძლოლოდით, ამიტომ ცნობილ სახელმძღვანელოებს ვიშველიებდით, კერძოდ ქირურგიული შემთხვევებისათვის საიმედო დასაყრდენი პროფ. ტრინკლერის ცნობილი სახელმძღვანელო იყო: „ჭრილობათა თანამედროვე მკურნალობის საფუძვლები“. მრავალ ანტისებტიკურ საშუალებათა შორის პროფ. ტრინკლერის შრომიდან, ჩვენ ავირჩიეთ იხტიოლის

*) მოხსენდა სრულიად საქართველოს ექიმთა სამეცნიერო კონგრესს 1929 წ. ქ. ბათუმში.

შეზავებული მალამო, წყალბადის ზეჯანგი (H_2O_2), იოდი, იშვიათად იოდოფორმი და, რაც უფრო აუცილებელია კრილობის მკურნალობაში, შედარებით სისუფთავე—სტერილობა. და სწორედ იმის გამო, რომ ჩვენ შეძლებისდაგვარად, როგორც კი ამის ნებას პირობები გვაძლევდა, ვიცავდით ყველა იმ წესებს, რომლებიც თანამედროვე ქირურგიის თანახმად აუცილებელი არის ყოველი კრილობის მოსარჩენად,—მაღე ჩვენს მკურნალობას შესაფერი შედეგი მოჰყვა. ყველასთვის თანდათან უეჭველი ხდებოდა ამ მკურნალობის უპირატესობა ადგილობრივი ექიმების წამლობასთან შედარებით. ჩემი ამოცანაც, სწორედ ის იყო, რომ ხალხის აზრი და გონება ამ უპირატესობისკენ მიმეზარათა.

მკურნალობის შედეგების წყალობით ჩვენ მალე სახელი გავითქვით და ამან საშუალება მომცა დაახლოვებით გაშეცნო კიდევ იქაური გამოჩენილი ექიმები, რომლებიც უმთავრესად დოსტაქრები არიან. სხვა გზით მათთან დაახლოვება ძალიან ძნელი იყო. ჩვენ მიუყვდით დაქრილთან იმ შემთხვევაში, თუ მათი ექიმი-დასტაქარი ვერ კისრულობდა მის მორჩენას. ხშირად ჩვენ კიდევაც ვიწვევდით მათ ჩვენ კონსილიუმზე და ვეკითხებოდით, თუ, რატომ ეძინებოდათ ამა თუ იმ მძიმე კრილობის მორჩენა. საილუსტრაციოთ მოვიყვათ ერთ შემთხვევას, რომელიც დამახასიათებელია ხევისურ დოსტაქართა მსჯელობისა და მოქმედებისათვის.

მოვიდა ერთი ხევისური და მთხოვა დაქრილთან წავსყოლოდი. გავგზავნე თანაშემწე, რომელიც დაბრუნდა და გადმოგვცა, რომ ავადმყოფი მძიმე მდგომარეობაშია და ექიმს ითხოვენ, წავედი. როცა სნეულთაღ მივედი, გამოირჩევა შემდეგი: ახალგაზრდა ხევისური უკვე აგონიას განიცდიდა: სიცხე $41,4^{\circ}$, ლაპარაკი უჭირდა, პულსი აჩქარებული ჰქონდა, აგრეთვე სუნთქვაც, იჯდა გაშეშებული, თავს ვერ ანძრევდა, ზევით ვერ იხედებოდა, უჩიოდა განსაკუთრებით თავის ტკივილს. მთელი ახალგაზრდა ორგანიზმი ჩაბმული იყო ვაფთარებულ ბრძოლაში. კრილობა გავხსენით, ოგი ერთ გოჯზე ცოტა მეტი იყო. კრილითი-თქმის ძვალზე იყო დასული—სწორეთ იმ ადგილას, სადაც ორივე თხემის ძვალი ერთდებიან ე. წ. საგიტალური ნაკერით (sutura sagittalis) ავადმყოფს ორი ხევისური დოსტაქარი ადგა თავს. მათ შევეკითხე:

- რამდენი ხანია დაქრილია ავადმყოფი?
- ერთი თვე, ორივემ ერთხმად გვიპასუხა.
- მერე აქამდე ვინ წამლობდა ავადმყოფს?
- ჩვენ ორნივე—მომიგო ერთმა მათგანმა.
- ახლაც ორივენი ექიმობთ?

— არა, პირველად მე ვექიმობდი, მერე ამან დაუწყო ექიმობა, მიმითითა მეორე მოხუცზე.

— თქვენ რატომ დაანებეთ თავი?

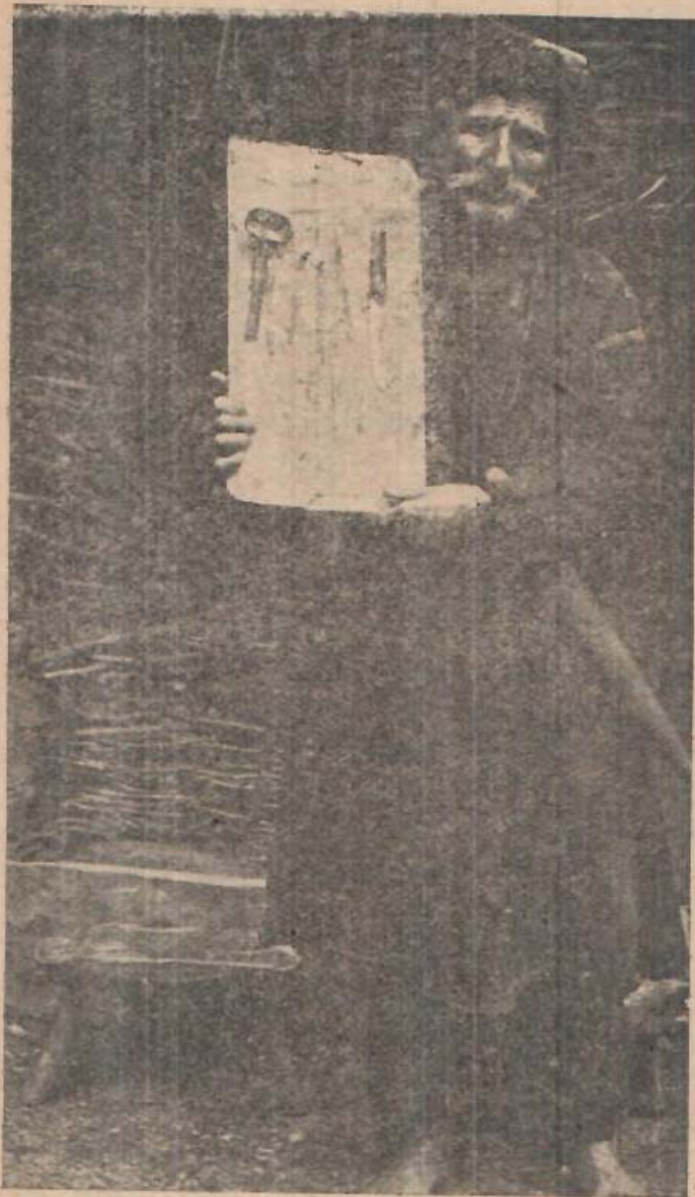
მან პასუხის ნაცვლად თავი დააქნია, მხოლოდ შემდეგ, როდესაც ორივენი განცალკევებულად შევძვდით ერთმანეთს, მითხრა, თუ რა მიზეზის გამო დაანება თავი ავადმყოფს. მიზეზი ის ყოფილიყო, რომ მას უმაღლესე შეემჩნია თუ რა საბედისწერო იყო მიყენებული კრილობა, აღმოჩნდა, რომ მას, ადგილობრივ დოსტაქარს, თავის ქალას ანატომიაც შედარებით კარგათ სცოდნია. მან

პირდაპირ მიგვითითა სწორეთ იმ ნაკერის შუა ხაზზე, რომელსაც მთლიან თავის ქალაზე საგიტალური ნაკერი ეწოდება. მეორე დასტაქარი 85 წლის მოხუცი იყო, რომელმაც ვერ შეამჩნია, თუ სად იყო მიყენებული კრილობა და მკურნალობას განაგრძობდა. ჩვენ რომ დაგვიძახეს, მაშინ უკვე გვიან იყო. როგორც ვსთქვით, კრილობა არ იყო დიდი, მაგრამ იგი ღრმა და სახიფათო ადგილას იყო მიყენებული. უნდა აღვნიშნოთ რომ ხანჯალი რომელსაც კეჭნაობის დროს ხმარობენ ხევისურები, მეტად ბასრია და თუ ის საბედისწერო ადგილას მოხვდა, მძიმე გართულებას იწვევს, რის გამოც ავადმყოფი ხშირად იღუპება. ასეთი იყო ჩვენი შემთხვევა. რომ თავის დროზე შეეტყობინებიათ, ექვს გარეშეა, ავადმყოფი გადარჩებოდა. ხევისურ დასტაქრებს ჩვეულებად აქვთ გააქვიანებულ კრილობის მორჩენა თავზე, რათა შრომის ხელფასი მეტი აიღონ. ამ მიზნით ისინი პატარა კრილს უფრო აღრმავენ, იზრიკენებიან შიგ, ფხეკენ მას, აღწევენ ძელამდი და იქ ეძებენ მის ნაფლეთს. ეს ამიტომ, რომ თუ ძვალი ამოიღო კრილობიდან, მაშინ ის გაცილებით მეტ ხელფასს ღებულობს. თუმცა შემოხსენებულ ავადმყოფზე ასეთი უგუნური ცდა არ ყოფილა დაშვებული. — აქ გართულება მოხდა იმ ანტიპიგიენურ პირობებში და ანტისეპტიკურ საშუალებათა გამო, რომლებიც მუდამ ახასიათებს ხევისურების დოსტაქართა პრაქტიკას. აქდაგვიანტერესა ხევისურეთის დასტაქრობამ და მას კვალ-და-კვალ დავედევნე. ამიტომ არც გამკვირვებია, რომ მოხუც ხევისურ დასტაქარს შარცხი მოუვიდა და ავადმყოფი დაღუპა. ასეთი შემთხვევა არა თუ შინ ნასწავლ უბრალო დასტაქარს, არამედ გამოჩენილ თანამედროვე მეცნიერ ქირურგსაც მოუვა.

ხევისურ დასტაქრების თვითგანვითარება ქალას საზღვროვანი წერტილების ცოდნაში ჩვენ დიდად გვაკვირვებდა. თავის ქალას ანატომიაში ცნობილია, რომ ეს საზღვროვანი წერტილები ფრიად მნიშვნელოვანია საზოგადოთ ტვინის ტოპოგრაფიულად დალაგების მხრივ. ისეთი წერტილები, როგორც არიან Bregma, Lambda, Stefanion, Pterion და სხვა, თავის ქალას ნაკერებში განსაკუთრებული ალავი უჭირავს და არიან ერთმანეთში გადახასკულნი. ტვინი მთლიანად გამოხვეულია მისსავე მაგარ გარსში (dura mater), რომელიც ერთი შეხედვით, თავ-შეხვეულ კომბოსტოს მოგაგონებს. შიგნით ქალას ფუძე — მის შუაგულ ნაწილში უსწორ-მასწოროა. ამ უსწორ-მასწორო ნაწილის გვერდით მოთავსებულია სამი თანასწორი ქედი. პირველში ჩვენ შევამჩნევთ შემდეგ შემალღებულ ნაწილებს: crista frontalis et crista gallis-ს, რომლებზედაც მიმაგრებულია მაგარი გარსის დიდი ფირფიტა, ე. ი. დიდი ნამგალი faex maior აგრეთვე თავის ტვინის მაგარი გარსი წარმოადგენს ქალას შიგნითა ზედაპირის,*) ზედაკანს რომელიც ბავშობის დროს მკიდროდ არის შეზრდილი ძვალთან. მოზრდილ ადამიანში იგი შორდება ქალას ძვალს და ქმნის ე. წ. თავის ტვინის მაგარ გარსს, რომლის ზოგიერთი ნაწილები თანშეზრდილი რჩება მხოლოდ ქალას ფუძესთან, განსაკუთრებით ნაკერების ხაზზე, აი ყველა ის ანატომიური ნიშნები თავის ქალაზე, რომლებსაც ხევისურების დოსტაქრების აზრით, დიდი საბედისწერო მნიშვნელობა აქვს მის დაზიანების, ანუ დაპურის დროს. რასაკვირველია, მათი ტერ-

*) ვსარგებლობ პროფ. ნათიშვილის ადამიანის ნორმალური ანატომიის სახელმძღვანელოთი.

შინალოგია ამ ანატომიურ ადგალებს დასახელებაში თავის ქალაზე თავისებურია და ეს თავისებურობა მკაფიოდ გამოხატულია ანატომიური ტერმინის ზედ-



სურ. 31. ხევისური შინაური დასტაქარი — გუგუა კინკარაული, სოფ. შატილი

მიწვევით ფრთხილ ხმარებაში. ის ადგილები და წერტილები, რომლებიც დაზიანების დროს ფრიად სახიფათოა, შედარებით ნათლათ აქვთ წარმოდგენილი და ეს გარემოება მათ ფსიხიკაზე დიდ შიშინობას იწვევს. აღნიშნული ანატომიური ნიშნები თავის ქალაზე იციან არა თუ ხევისურეთის გამოცდილმა დასტაქრებმა, არამედ მასში საკმაოდ არიან გარკვეული თითქმის ხევისურთა მოსახლეობის დიდა უმრავლესობა. უიქველია, რომ თავში დაჭრის შემთხვევებში ისინიც გადამეტებულ შიშინობას განიცდიან. ხშირია შემთხვევა, როცა ჩვეულებრივი ხევისური თვით ირჩენს თავს მიყენებულ კრილობისაგან. ასეთ მაგალითებს ადგილი აქვს იმ შემთხვევებში, როდესაც დაჭრილ ხევისურს მოეპოვება საშუალება დასტაქართან წავიდეს და მისგან შესაფერი დახმარება მიიღოს. ზოგი მათგანი სიშორის გამო ვერ მიდის ეჭიმთან და მაშინ იგი ან ალაღბედზე განიკურნება, ან და, ცხადია, მოუვლელობის

გამო წუთი სოფელს გამოესალმება. ასეთი მოუვლელობის გამო ჩვენი იქ ყოფნის დროსაც იღუპებოდნენ ხევისურები, მომეტებულათ ზამთარში, როდესაც გზები სრულიად შეკრული იყო და არ იყო შესაძლებლობა ჩვენამდე მოეღწიათ. როგორც ხედავთ, პირველყოფილი მედიცინის წარმომადგენელი ხევისურეთში კარგად ერკვევიან ქალას ყველა ანატომიურ ხაზებში და რომ ამაში დავრწმუნდეთ, ჩვენ ჩამოვთვლით იმ თავისებურ ანატომიურ დაყოფას თავის

ქალასას, რომლითაც ისინი ყოველთვის ხელმძღვანელობენ. ხევსური დასტაქრება თავის ქალაზე არჩევენ შემდეგ ანატომიურ ნაწილებს:

- | | |
|-----------------|---|
| ძვლის სკა | — უდრის თავის ქალას მთლიანად |
| ტვინის სკა | — ეთანაბრება ტვინის მაგარ გარსს. |
| შარის ბოძი | — ტვინის მაგარი გარსის თანაშეზრდილი ნაწილი სა-
გიტალურ ნაკერთან. |
| ყურების ფარდები | { — საფეთქლის ძვალს |
| კიკიმოები | |
| კამარას ძვლები | — ეწოდება შუბლია ძვლას კიდურებს. |
| ტილთ ხვაფა | — ნამდვილად კეფის ძვალი. |
| შუბლის ძვალი | — შუბლის ძვალი. |
| საწყობებში | — თავის ქალას ყველა ნაკერები. |

ხევსური დასტაქარა ტვინის მაგარ გარსს უწოდებს მაგარ კანს და ამიტომ მათი წარმოდგენით ტვინი თითქმის მომწყვდეულია ორკოლოფში ჯერ ძვლის სკა, მერე ტვინის სკა, თუ ჭრის სიღრმე აღწევს ტვინის სკამდე, ეს მათი აზრით, დიდ საშიშროებას წარმოადგენს ადამიანის სიცოცხლისათვის და მათ, როგორც ასეთს, დიდი სიფრთხილით უდგებიან. ამ მხრავ ყველაზე მეტი სახიფათო, სერაოზულა და თან საბედისწერო არის ის ადგილი თავის ქალაზე, რომელიც უპირდაპირდება შარის ბოძს, ე. ი. ის ადგილი, სადაც ტვინის მაგარი გარსი უმაგრდება თხემის ძვლის საგიტალურ ნაკერს. საზოგადოდ ხევსურების აზრით და კერძოდ მათი დასტაქრების შეხედულებით, თუ ამ შარის ბოძის წერტილზე მოხდა ბასრი იარაღი, ეს უსათუოდ დაღუბვის ნიშანია. ეს მიტომ, რომ როდესაც ბასრი ხმალი ამ ადგილას ჰხედება, მაშინ თვით შარის ბოძი სწყდება, შორდება ქალას ძვალს და ტვინი ეცემა მის შიგნითა ფუძეზე. ამ შემთხვევას, მათი აზრით, მოყვება ის გართულება, რომ ტვინსა და ქალას შორის რჩება თავისუფალი ადგილი, სადაც ჩნდება და გროვდება ჩირქი, რის მიზეზითაც ტვინი ზიანდება მთლიანად და ბოლოს ავადმყოფი იღუპება. ამიტომაც, რომ შარის ბოძზე იარაღის დარტყმა უსათუოდ საბედისწეროა.

ამნაირად ჩვენ ვხედავთ, რომ ხევსურების გამოცდილი დასტაქრები არც ისე შეუგნებელია თავიანთ სამკურნალო მოღვაწეობაში და პირდაპირ გასაოცარიც, თუ როგორ გამბედაობას იჩენენ მეტად მძიმე და რთული ოპერაციების დროს.

გასამრჯელოს ხევსური დასტაქარი იღებს იმის მიხედვით, თუ რამდენ შრომასა და ენერგიას დახარჯავს ამა თუ იმ დაჭრილის განკურნებაში. ამიტომ შრომის ხელუასი შემდეგნაირად არის შეფასებული:

1) თავზე ჭრილობის მორჩენა, ძვლას ამოღებლათ—ფასდება სამ ცხვარად ანუ 7^{1/2} გირვანქა სპილენძად.

2) თუ დაჭრილ თავის ქალაზე ძვალი ამოიღო, მაშინ გასამრჯელო ღირს ოთხი ცხვრის საფასური ან ათი გირვანქა სპილენძი, 3) თუ ორივე ძვალი ამოიღო, ე. ი. თუ თავის ქალას ძვლას გარდა ამოაყოლა კიდევ ძვლის შუა ფენის ჩხიმის ქვემო ნაფლეთი, ამ დიდი გარჯისათვის ის ღებულობს ორი ძროხის საფასურს—ოც გირვანქა სპილენძს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ დაწესებულ შრომის ხელფასს ისინი ღებულობენ სხვადასხვა ნივთების სახით, მაგალითად, ნაწილში სპილენძს აიღებს, ნაწილში ფარდაგსა და ასე. ეს, რასაკვირველია, დაკანონებულია ძველთაგან, მამაპაპისაგან და უცვლელად გადადის თაობიდან თაობაზე.

რა თქმა უნდა, მათ შორის იყვნენ და არიან კიდევ ისეთები, რომლებიც არღვევდნენ და ახლაც უხვევენ მათ დაწესებულ კანონებს. ხელფასის აღებაში, მაგალითად ზოგი მათგანი იღებდა და არც ამბობს უარს ზედმეტ ხელფასის მიღებაზე; ზოგი მიდის დიდ დათმობაზე და ხელფას ნახევარსაც არ ღებულობს. ასევე იყო და არის ის გადმონაცემი ცოდნის შესახებ, დასტაქრობა ხევისურეთში უფრო შემკვიდრებით გადადის. ზოგჯერ შვილი მამას არ ჩამოუფარდება და შეიძლება ხანდახან კიდევაც აჯობოს მას ნაანდერძვე საქმეში, ზოგჯერ კი, სულ წინააღმდეგ, „სულსაც შეუგინებს“ და შეურცხვენს იმ სახელს, რომელიც ჩაღბის მოგონებაში კეთილად დარჩენილა—ხევისურების დასტაქართა შორის ერთგვარ გამწვავებულ შუღლსაც აქვს ადგილი და ამ ნიადაგზე ისეთი გაათორებული სიქიშპია გაჩაღებული, რო პირდაპირ განცვიფრებაში მოხვალთ.

ზოგი მათგანი გასაოცარ სახელს იხვეჭს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მათ დასტაქრულ პრაქტიკაში არსებობს ერთგვარი ვიწრო სპეციალობაც: მაგალითად, ერთ რომელიმე გამოცდილია ხანჯლისაგან მიყენებული ქრილობის კარგად მორჩენაში; მეორე დახელოვნებულია ტყვისაგან მიყენებული ქრილობის განკურნებაში; მესამე ზედმიწევნით ფრთხილი, დაკვირვებული, უმერყეო ტრეპანატორია. მეოთხე მოტეხილს არჩენს და სხვა. მართალია მოიპოვება ისეთებიც, რომლებიც ცდილობს ყოველგვარ ქირურგიულ დარგში ისახელოს თავი, რადგანაც, ხევისურები ერთმანეთს მარტო ხელზე ან ბარძაყზე ხომ არ სჭრიან: ქრილობა შეიძლება მოხვდეს სხეულის ყველა ნაწილზე: სახეზე, თავზე, მუცელში. ამიტომ ყოველი ხევისური დასტაქარი ცდილობს იყოს გაწვრთნილი, გამოცდილი და სწრაფად მოსაზრებული ხერხის პატრონი ყველანაირ ქირურგიულ ნაწილში თუმცა ბევრი მათგანი არ ღებულობს თავის თავზე ყოველგვარი ქრილობის მორჩენას, არამედ როგორც ვთქვით, ვიწრო სპეციალობას ეწევა. ხანდახან ასეთი სპეციალისტი ისეთ სახელს მოიხვეჭს, რომ შეიძლება უკვე ყოველმხრივ სახელგანთქმული დასტაქარი დაჩრდილოს. ამის გამო ხშირია ისეთი შემთხვევა, რომ მძიმე ქრილობის მორჩენის პერიოდში რამდენსამე ექიმს გამოიცვლიან ხოლმე, ვერ ვიტყვით, რომ ამ სხვადასხვა დოსტაქრის გამოცვლით მკურნალობის მსვლელობას გაუმჯობესება ემჩნეოდეს, პირიქით ხშირად იგი საქმეს უფრო ართულებს და ზოგჯერ მსუბუქად დაჭრილი ავადმყოფი მკურნალობაში სხვადასხვა ექიმთა ჩარევის გამო იღუპება. ასეთ მარცხზე ხშირად მოგვითხრობდნენ ხევისურები და მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც არ ემდუროდნენ მათ და ჩვენ იშვიათად მიეყავდით დაჭრილ ავადმყოფთან.

ხევისურებს შორის ხშირია შემთხვევა, როდესაც რომელიმე ხელის მამოძრავებელი კუნთები (განსაკუთრებით *m. m. brachioradialis et pronator quadratus*) მძიმედ ზიანდება იქ, სადაც *pronator quadratus* გადაქიმულია იდაყვის სახსარზე და მას შედეგად რაიმე დეფექტი მოსდევს. რომ ქრილობისაგან გამოწვეული დეფექტი მოიშორონ და ხელი მუშაობის დროს ჩვეულებრივ მოიყვა-

ნონ, მოძრაობაში, დასახიჩრებული ხელის პატრონი იხვევს ზედ ლაშაზად დაწნულს დედაკაცის თმას ძალიან მჭიდროდ. თმა დაწნულია წვრილად და გრძლად, ასე რომ ხელზე ხუთი ან ოთხი

ხეული უნდა იყოს, იხვევენ მას დაზიანებულ მკლავზე მაჯისა და იდაყვის შუა. დანიშნულება მისი შემდეგში მდგომარეობს: 1) იგი ძლიერ დიდხანს სძლებს, 2) არ ქუქუყიანდება, 3) არ სველდება ისე, რომ მალე არ გაშრეს, და 4) (ეს კი მთავარია) ხელს უწყობს დაზიანებული ორგანოს ფუნქციონალურ მოძრაობას.



სურ. 32. ხევისურის ხელი პროტეზით

ეს „პროტეზი“, მიზანშეწონილიც არის: პროტეზს, ხმარობენ ხშირად თანამედროვე ქალაქებში ის მუშები და ტანთმოვარჯიშენი, რომელთაც მკლავი მაჯაში აქვთ დაზიანებული, რასაც ხევისურები „ძარღვების აყრა“-ს ეტყვიან.

საგულისხმოა, რომ ხევისური დასტაქრები ზემოდ მოყვანილ ფაქტს თითქოს არავითარ მნიშვნელობას არ აძლევენ და მას ისინი სრულიად უაზრო ჩვეულებად სთვლიან. ეგების იმიტომ, რომ ჩვენთან არ ამხელდნენ თავიანთ შეხედულებას. ხსენებული პროტეზის დანიშნულებაზე იმის შესახებ ალბათ იმიტომ, რომ მათ ხშირად სმენიანთ გარეშე პირებისაგან სრულიად უსაფუძვლო დაცინვა.

როდესაც კრილობასთან ერთად ძვლებიც არის დაზიანებული, ხევისური დასტაქრები მას ასე კურნავენ: (მაგალითისათვის ჩვენ ავიღებთ ხელს) თუ ნების არეში მიყენებულია კრილობა და თან ძვალიც არის დაზიანებული. მაშინ სპირიან ნების ყველა შემაერთებელ ქსოვილებს: კანს, კან-ქვეშა და შემაერთებელ ქსოვილებს, კუნთებს ჯგარედინად, შემდეგ მას ხელით კალთის ყურსავით გადაკეცენ აქეთ-იქით წმინდათ დახვეწენ კანაფს, რომელსაც ხევისურები სელს ეძახიან გარეცხენ კარგად, ამოავლებენ მარილის ფხვნილში მოკუმშულს და დაადებენ კრილობის გაფართოვებულ არეს. ამით ჯერ სისხლის დენა შეჩერდება, მერმე მას აქვს მათი აზრით, ანტისეპტიური მნიშვნელობა: ამოსწმენდს განთავისუფლებულ კრილობის არეს და ნათლად დაინახავს; თუ რა და რა ნაწილი ან რომელი ძვალი არის უფრო დაზიანებული. მერე კიდევ კარგად ამოასუფთავებენ მას ღრუბლით. ამ პროცედურის შემდეგ კრილზე დააყრიან საწაწლო ბალახის ფხვნილს, ბოლოს უცეცხლო თაფლში არევენ ერბოს, რომელიც მალამოს მაგივრობას სწევს, კანაფის ძენძს. ეს უკანასკნელი ტამპონის როლსაც ასრულებს. ამ ორ საშუალებას ხმარობენ მანამდის, სანამ დარჩენილი ძვლების ნაფლეთები არ ამოსცივია თავისით და სანამ კრილობის გარშემო შემაერთებელი ქსოვილის

თვალსაჩინო გრანულაცია არ დაიწყება. კანათის ძენძს უფრო შიტომ ადებენ ჭრილობას, რომ მისი კიდეურები არ მიუახლოვდნენ ერთმანეთს. ეს მოსალოდნელი გართულებების თავიდან აცილების მიზნით. რაკი ჭრილობის არე თავისუფალია ყველანაირი ინფექციისაგან და შემაერთებელ ქსოვილის გრანულაციას პირი აშკარად უჩანს, მაშინ ჭრილობას ამორებენ ყველა ხმარებულ საშუალებებს და მის კიდეურებს თანდათანობით ნებას აძლევენ ერთი მეორეს მიუახლოვდნენ. თუ ვინცობაა ჭრილობა ექიმის მიწვევამდე დაიხურა და იქ ცოტაოდენი სიმსივნე შეამჩნიეს, მაშინ მას აუცილებლად, უყოყმანოთ ხელმეორედ სჭარბან და უკვე აღნიშნული მეთოდით კურნავენ. ბუნებრივია, რომ ყოველ დასტაქარს ახასიათებდეს ინდივიდუალობა მკურნალობაში. როდესაც ჩვენ გავეცანით ხევსურეთის რამდენიმე გამოცდილ ექიმს, შევნიშნეთ, რომ ყოველ მათგანს აქვს თავისი საკუთარი აზრი, შეხედულება და ერთგვარი დამოუკიდებელი მოქმედება ჭრილობათა მკურნალობაში. ჭრილობის მოსარჩენად ერთი ხმარობს მალამოს, შეხავებულს კვერცხის ცილასა და უცეცხლო თაფლისაგან, მეორე ხმარობს ერბოსა და იმავე თაფლს და სხვ. თუ ჭრილობის გარშემო სისხლია მიმხმარი, მაშინ მას ასე ამორებენ: ნეხვის ჭიებს ხოცავენ მარილით, დახოცვის შემდეგ ადებენ იმ ადგილზე, სადაც სისხლია მიმხმარი. ამათ მათი აზრით, ჭრილობის არე ისე სუფთავდება, რომ მის სიღრმეში ყველაფერს ხედავს მკურნალი. თუ ჭრილობის კარებში რაიმე ინფექცია შეიჭრა (მათებურად ხავი), მის გამოსაძეკებლად ხმარობენ რძის შრატს, რომელშიაც ჰყრიან ძირხვენას ფოთლებს (ბალახია) და დაადებენ ინფექციურ ჭრილობას, რათაც ხავი იდევნება მის არედან. ჭრილობას ჰკურნავენ აგრეთვე ცხრა-ძარღვას ფოთოლით (ბალახია). შინაგან ოპერაციებზე ხევსურ დასტაქრებს წარმოდგენა არა აქვთ, მხოლოდ თიაქარის (მათებურად ფერდის ქარის) მოსარჩენად ისინი წინად ხმარობდნენ წავის სათესლე ჯირკვლს ან ყორნის ნაღველს, ხოლო რაც შეეხება მის შედეგებს—ამაზე გარკვეული ცნობა ვერ მივიღეთ. ამიტომ არ ვიცით თუ რამდენად მისაღებია ეს უცნაურა ცდა თიაქარის მკურნალობაში.

როგორც აღვნიშნეთ, ჭრილობის მოსარჩენად, ხევსური დასტაქრები ხმარობენ ერთგვარი ბალახის ფხვნილს, რომლის სახელიც მათ არ იციან და ვერც ჩვენ გავიგეთ, მხოლოდ მისი გამოყენების ლეგენდარული ისტორია ასეთია: ერთხელ გველს ბაყაყი დაეჭირა, მას უეცრად წააწყდა ტყეში შეშისათვის წასული ხევსური. ხევსურმა გველი მოკლა და ბაყაყი გაათავისუფლა. ბაყაყს ჭრილობა ჰქონდა მიყენებული. მან ცოდვით დაიწყო ხოხვა მიწაზე და იქვე ახლო ბალახში მიიმალა. ხევსური ცნობის მოყვარეობამ შეიპყრო და მას დაედევნა. ნახა თუ არა ისევე შეჩერდა მის ახლოს და დაუწყო თვალთვალი. ბაყაყი ერთ ბალახს წაებოტინა. ვაჟაგლახით მოგლიჯა იგი და თავისივე პირით დაიდო ჭრილობაზე. ხევსური უფრო დაინტერესდა და დიდხანს ათვალიერებდა მას. საღამოზე ხევსური შინ დაბრუნდა და სულ იმის ფიქრში იყო, თუ რა მოუვიდოდა ბაყაყს. მეორე დღეს ისევ წავიდა ბაყაყის სანახავად. როცა მივიდა, ნახა, რომ ბაყაყი უნძრეგლად იყურებოდა იმ ადგილიდან, სადაც ის წინა დღით დასტოვა, ხევსური ისევ შინ დაბრუნდა. მეხუთე დღეს კვლავ მიაკითხა ავაღმყოფს, მაგრამ იმ ადგილას აღარ დაჰხვდა. მოავლო თვალი იმ არე-მარეს ხევსურმა

და ნახა დაჭრილ ბაყაყს ადგილი გამოეცვალა და არხინად ძოვდა, ხევისური დარწმუნდა შენიშნული ბალახის სამკურნალო თვისებაში, მოგლიჯა და შინ წამოიღო. და აქ ჯერ სინჯა პირუტყვებზე, მერე კი ადამიანზე. და შეამჩნია, რომ აღნიშნულ ბალახს მართლაც სამკურნალო თვისება ჰქონდა. თითქო ამის შემდეგ შემოუღიათ ხმარებაში ის ბალახი ხევისურეთის დასტაქრებს.

მზგავსივე ისტორია აქვს წითელი და თეთრი გველის სამკურნალო თვისებას. მხოლოდ, როგორც ისინი აღნიშნავენ, მას მეტი მკურნალობით ძალა აქვს. ხევისური დოსტაქრების აზრით ის უებარი წამალია ყველანაირი ჭრილობისათვის. აღნიშნული გველის სხეულის ბუნებრივი თვისება, რომ ის დარტყმის დროს მარცვლისებრი იმსხვრევა და, თუ მაშინვე არ შეინახეთ, მას ყოველი ცხოველი იტაცებსო, ამიტომ ის მეტად ძნელი საშოვარია. ხევისურეთის ექიმებმა თითქო ჯერ ის სინჯეს ცხენზე, მერე თავის თავზე და შემდეგ დაჭრილ ავადმყოფებზე.

დამწვრისათვის ხმარობენ შურთხის ძვალს, მოტეხილისათვის კი დამწვარ ძაღლის ძვალს. იგი მათი აზრით საუცხოოდ ჰკურნავს ყველანაირ მოტეხილს, ომეტებულათ მაშინ, თუ მოტეხილი ძვალის ნაწილი გარეთ გამოვიდა. ჰხვევენ მას ასე: ჯერ მოტეხილს, ან სრულიად დამტვრეულს თავის ადგილას დააწყობენ, მეორე ხსენებულ წამალს დაადებენ ზედ, შემდეგ შემოადებენ ბლომად მატყლს, ზედ მწყობრად არტახებს შემოაწყობენ და ბოლოს ხვევენ ძლიერ მაგრად, ავადმყოფს აიძულებენ, რომ დაზიანებული ორგანო სრულიად არ ამოძრავოს.

ასე რომ, იმობილიზაციის წესი მძიმე მოტეხილობის დროს ყოველთვის დაცული აქვთ. სრული მორჩენის პერიოდი. გრძელდება თვე-ნახევარი,

რაც შეეხება ყველა სახის ამოვარდნილობას, ეს ხევისურეთის დასტაქრებისათვის სულ უბრალო საქმეა და მას წამსვე თავის ადგილას ჩაადებენ, ტენიკა ამოვარდნილი სახსრის ჩასაბრუნებლად თვითეული მათგანისათვის ინდივიდუალურია. მაგალითად მხარის ამოვარდნის დროს:

ერთი ასეთ წესს მიხართავს: თუ იგი შიგნითაა ამოვარდნილი, ბურთით მაგრათ ახვევენ რაიმე ჩვარს, დაუდებენ ილლიის ქვეშ, ისე რომ დაზიანებული ხელი ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში იყოს გაჩერებული, შემდეგ მას დაჭიმულად დასწევენ ქვევით, შიგნით გულმკერდისაკენ, ამავე დროს თანაშემწე ორივე ხელის ზურგს ილლიაში ამოსდებს და შიგნიდან ზევით გარეთ სწევს. ამ პროცედურით მხარი უკვე თავის ადგილას არის ჩაბრუნებული.

მეორე ბურთს არ ხმარობს, მხოლოდ მზგავსივე წესით აწარმოებს ამოვარდნილ მხარის ჩაბრუნებას.

ხოლო მესამე არც ერთ შემთხვევაზე წესს არ მიმართავს, ერთსა და იმავე დროს ხელს ძლიერ ძალდატანებით ზევით და ქვევით სწევს და ამგვარად ასწორებს ამოვარდნილ მხარს.

მხარის ამოვარდნილობა ხშირი მოვლენა იყო სადასტაქრო მოღვაწეობაში. ამოვარდნილობას მხრისას უფრო მარტივად ასწორებენ: ხელს მიცემენ ჰორიზონტალურ მდგომარეობას, დაჭიმულად ოდნავ გადასწევენ, შემდეგ ისევ დაჭიმულად ქვევით დასწევენ და იმავე დროს მეორე მხრის თავს ხელს დაკრავენ და ამოვარდნილი წამსვე თავის ადგილას ბრუნდება. სხვა ამოვარდნილობას (ზედა ან ქვედა კიდურების სახსრებისას) ადგილი არ ჰქონია

ჩვენს ხევსურეთში მუშაობის დროს, გამოკითხვებიდან კი გამოიკვია, რომ ტუხნიკა აქაც ისეთივე მარტავია როგორც ზემოაღნიშნული ამოვარდნალობის დროს.



სურ. 33. დასტაქარი მკურნალი გიგია ლიქოკელი
(განსაკუთრებით ნატვარის მკურნალი)
ს. კარწულთა

რადგანაც ძლიერ მოქმედია, ამიტომ მას თავზე მიყენებული კრილობისათვის არ ხმარობენ. სპირტის მაგიერ შემოღებულ აქვთ ცხარე არაყი. კულტურულ საშუალებათა შორის უფრო ხშირად ხმარობენ იოდსა და იოდოფორმას. ზოგიერთი დასტაქარი დაჭრილს სამ დღე და ღამეს მკურნალობს მხოლოდ იოდით, შემდეგ კი ფხვნილსა და ცომა წამლებს ადებს კრილობაზე. ზემოთ ხსენებულ ბალახს ახმობენ მხოლოდ მხეზე და ისე ხმარობენ. ცეცხლზე გახმობა ბალახისა არ არის მიღებული. ჩვენს შეკითხვაზე, თუ რატომ არჩევენ ბალახის მხეზე გახმობას დასაბუთებული პასუხი ვერ მივიღეთ. ხავის ანუ ინფექციური სიმსივნის დასაცხრომლად ხმარობენ მოხარშულ ცელის პანტას, (ტყიურ მსხალს) ან კომბოსტოს ფოთოლს.

წამლების ხმარებაშიც ხევსური დასტაქრების მოქმედება და ზეზღულება აშკარა ინდივიდუალურია. მათ მკურნალობითს მოქმედებაში ყველაფერი მარტავია, აგრეთვე უბრალოა მათი საოპერაციო იარაღი, და ასევე მარტავია მათი საწამლო საშუალებანი.

კრილობის მოსარჩენად ხშირად ცხვრის ძველ ღუმას ხმარობენ, რომელიც მალაშოს მაგივრობას სწევს მას შემდეგ, როცა უკვე კრილობის კიდები შემაერთებელი ქსოვილის ახალ გრანულაციის სახით ერთმანეთს უახლოვდებიან.

ნების ქიებს (რომელზედაც ზემოდ იყო ლაპარაკი), ხოლო მეორე შემთხვევაში გამოცდილი ექიმი ასე ამზადებს: მოაგროვებს ქიებს, გაარეცხავს წყლით, ჭირიანებს გამოარჩევს და გადაყრის. დარჩეულებს ჩაყრის ქსოვილის პარკში, ქიებთან პარკს ძლიერ გაახურებს (ცეცხლზე და მერე სწურავს მას შინის შუშაში. ეს ქიების გამოწეონი სითხე უებარ წამლად ითვლება განსაკუთრებით მძიმე კრილობისათვის. ის საუცხოვოთ ჰკურნავს ღრმა და ჩირქოვან კრილობებსო. მხოლოდ,

ტყვიისაგან მიყენებულ კრილობას ასე ჰკურნავენ: ათს, ან თხუთმეტ ცალს ცხენის ძუას, აგრეთვე სანთელსაც, რომელიც კრილის შესაფერისად არის ჩამოქნილი, გრძლად დაახვევენ ერთად, ჯერ გაპობენ მალამოთი, ამოაგლებენ წამალზე სახის ფხვნილში, გაუყრიან წინდაწინვი მომზადებულ ჯოხის ყურში და და შემდეგ გაავლებენ ნატყვიარში ისე, რომ მისი ბოლები ორივე მხარეს ჩნდეს მას სტოვეტენ კრილში მანამ, სანამ კრილობას მორჩენის წინაშე არ დაემჩნევა. მერე, რაკი კრილობა თანდათანობით მორჩენას დაიწყებს, თითო ძუის ბეწვს დრო-დადრო აძრობენ. ეს გრძელდება იქამდე სანამ კრილობა სრულიად არ განიკურნება. კრილობას ხევენ ჩვეულებრივად შინაური ჩვრებით („თიკვებით“) საკმაოდ მაგრად, და უცვლიან დაჭრის პირველ ხანებში ყოველ დღე, ხოლო როცა კრილობა ცოტას მოშუშდება, — დღეგამოშვებით.



სურ. 34. დასტაქარი გიგია ლიქოველი თავის ავადმყოფს კრილობას უწმენდა, რომელსაც საფეთქელის არეში დიდი კრილობა აქვს მიყენებული

სისხლის შესაჩერებლად ხმარობენ შემდეგ საშუალებებს: თუ ცოტა სისხლის დენაა, გამხმარ თამბაქოს ალბობენ პირში და ადებენ ზედ. ამით სისხლის დენა შესწყდება. ეს მაშინ, როდესაც სისხლის დენა კაპილარულია, მაგრამ თუ სისხლის დენა საკმაოდ დიდია და მას ვერ აჩერებს პირში დამბალი თამბაქო, მაშინ მიმართავენ საკმევლას ფუნალს, მარალს ან წითელ რიზინის ნახუხვევს, რის საშუალებითაც აღნიშნულ სიძლიერის დენას აჩერებენ. აწას გარდა თუ სისხლის დენა არტერიულია, როცა როგორც ისინი ამბობენ, წმინდა სისხლის ძარღვის დაზიანებას მოასწავებს, იმ შემთხვევაში იმავე სისხლის ნაკვეთს ახმობენ ცეცხლზე, შემდეგ აქცევენ მას წმინდა ფხვნილად და ისე აყ-



სამედიცინო მალასები, რომელსაც ხეხუთი დასვამენ სმარტენ ქაილდის მისაბრუნად
 ნაბ. დაბ. ძნელობის:



რიან მჩქეფარე სისხლის ადგილას. გაივლის თუ არა ცოტა დრო, ძლიერი სისხლის დენა სრულიად შეწყდება და ხევისური დასტაქარიც თავისუფლად მოქმედობს კრილობის ირგვლივ. როდესაც სისხლის დენას შეაჩერებენ, მაშინვე კომბოსტოს ფოთოლს მოთუშავენ ცეცხლზე, გაბოხენ ძველის ტვინით, დააფარებენ კრილობას და შეუხვევენ. თუ ვინცობაა კრილობა დაჩირქდა, მაშინ მის ამოსაღებათ ხმარობენ ღრუბელს.

როგორც ვხედავთ, სისხლის შესაჩერებლად ხევისურეთის დასტაქრების სამკურნალო პრაქტიკაში მიღებულია ხუთნაირი საშუალება: 1) პირის ღრუში დამბალი ხმელი თამბაქო, 2) საკმეფლის ფხვნილი, 3) მარილის ფხვნილი, 4) წითელი რეზინის ნაფხეკი და 5) თვით სისხლის ნაკვეთის ცეცხლზე გამხმარი ფხვნილი. მეხუთე საშუალება, გამხმარი სისხლის ფხვნილი, მეტად საიმედოდ ითვლება. როგორც ამბობენ, არის შემთხვევები, როდესაც ექიმი გამოუცდელიობით კრილობას ჩხრეკს, ეს კი იწვევს სისხლის შადრევანს კრილის რომელიმე კიდიდან. ამას იმით ხსნიან, რომ სისხლის დენა უკვე შეწყვეტილიყო თავისავე გამხმარი ნაკვეთით და ექიმმა კი ის აუშვა, ისინი ხაზს გაუსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ თვით სისხლის გამხმარი ნაკვეთი მისივე დენის შემჩერებლად საუცხოვო საშუალებაა. აქ უეჭველია, იგულისხმება კრილობის სისხლის დენა, და არა შინაგან სისხლის დენის შემთხვევები.

რაც შეეხება მძიმე და რთულ ოპერაციებს საზოგადოდ, და კერძოდ თავის ქალას ტრეპანაციას, რომლებსაც ხევისური ექიმები თავისუფლად აკეთებენ, საჭიროა უფრო დაწვრილებით შევცხოთ მას.

მიუხედავად იმისა, რომ ხევისურების შინაურ ექიმებს არაფერი გაეგებათ თანამედროვე ქირურგიისა, გარდა მათზეც აქვთ ისეთი შემოტევები, როდესაც მართლაც დაუხსნიათ ავადმყოფი სიკვდილისაგან, ე. ი. ბრწყინვალე შედეგით მიუღიათ.

მოვიყვან საკუთარი დაკვირვების მაგალითს:

1927 წელის შემოდგომის დასაწყისში ჩვენთან მოვიდა თავში დაქრილი ახალგაზრდა ხევისური ბიძურა ბერდიას ძე არაბული, 28 წლისა. მცხოვრები სოფ. მოწმალში. ცოლიანი, სიცოცხლით სავსე. ის გზაში ცხენს გადმოიგდო და, შორს გატყორცნილსა ქვაზე თავი დაეკრა. კრილობასთან ერთად აღინიშნებოდა მოძრაობის უნარის დაქვეითება: ავადმყოფი ვერც მარჯვენა, ვერც მარცხენა თავს ვერ აბრუნებდა. გარედან შუბლის მარჯვენა გორაკზე დიდი კრილობა ჰქონდა. რაკი სხვა ადგილას ვერავითარი დაზიანება ვერ ვნახეთ პირდაპირ შევუდექი კრილობის მკურნალობას. ათ დღეში კრილობა სრულიად განიკურნა, მხოლოდ თავს წინანდებურად ვერ ანძრევდა ვერც ერთ მხარეს. ვურჩიეთ წასულიყო ტფილისს და იქ გაეკეთებინა ოპერაცია. ის თითქმის დაგვეთანხმდა და ისე გაგეშორდა. გავიდა ორი თვე შემთხვევით გზაში შემხვდა სრულიად მორჩენილი. თვითონვე მომახარა: „აი მე უკვე გავიკეთე ოპერაცია და მოვრჩი კიდევ.“

— სად გავიკეთეს ოპერაცია?

— აი აქ.

— ვინ?

— ჩვენმა მგელიკამ.

ავადმყოფს ამ შეხვედრაში ხშირად ვკითხულობდი, რადგანაც ძლიერ მანტერესებდა კრილობის მკურნალობის შედეგი. მისივე მეზობლების ცნობით ავადმყოფის მდგომარეობა თანდათან რთულდებოდა, ბოლოს ისიც შევიტყვე, რომ მას მარცხენა მხარეზე თითქოს ზემო და ქვემო კიდურები თანდათანობით ერთმეოდა, ცოტა ლაპარაკიც ეშლებო. ამის შემდეგ დავრწმუნდი იმაში, რომ ავადმყოფს დაზიანებული ჰქონდა ფსიხომოტორული ცენტრობი, რომლებიც მდებარეობენ როლანდის ღარის წინ (sulcus Rolandi) და განაგებენ კუნთების მოძრაობას განსაკუთრებით კი დაქვეითი უნდა ყოფილიყო წინა ცენტრალური ხვეული (gyrus centralis anterior) უკანა ცენტრალური ხვეული (gyrus centralce posterier) და თხემის ზემო ნაწილაკი (lobulis parietalis superior), რომელშიც მდებარეობენ კანისა და კუნთების მგრძნობიარე ცენტრები, შუბლის ქვემო ხვეული (gyrus frontalis inferior) უფრო ის ნაწილი, რომელშიც მდებარეობს მეტყველების ცენტრი (gyrus Broka) და წოდებულია სამკუთხოვანად (pars triangularis). მაგრამ კარგად ვიცოდით, რომ მას უოპერაციოდ არაფერი ეშველებოდა, ამავე დროს უკმაყოფილოც ვიყავი იმით, რომ ავადმყოფმა არ მიიღო ჩემი რჩევა-დარიგება.



სურ. 35. ხევისური დასტაჭარი—მგელიკა ლიქოკველი, ს. ქობულლო

ყველა ამის შემდეგ ეს ავადმყოფი შემხვდა გზაში და მაუწყა საბოლოოდ განკურნება.

ამ დაუჯერებელმა ამბავმა ძლიერ გამაკვირვა და გადავწყვიტე პირადად მენახა ექიმი მგელიკა. იგი 15 ვერსზე დგას ჩვენგან. ერთ მშენიერ დღეს გავემგზავრე განთქმულ მგელიკა ლიქოკელისას. შინ დამიხვდა. გამოვკითხე ყველაფერი დაწვრილებით. მას ცოტა სმენა აკლია და ეს გარემოება ხელს გვიშლიდა გამოკითხვაში. ჩემს კითხვებზე მგელიკა თავისებურ განმარტებითი

ექიმი გ. თედორაძე

მოკლე პასუხს იძლეოდა, რომელსაც ახასიათებდა არა მარტო უბრალო კონკრეტულობა, არამედ ერთგვარი ინდივიდუალობაც, მოვისმინე მისი განმარტება, ჩვენი ავადმყოფის თავის ქალას ტრეპანაციის შესახებ. როგორც მგელიკას სიტყვებიდან გამოიკვამ, ავადმყოფის თავის ტვინი იყო დაზიანებული არა შუბლის მარცხენა მხარეზე, იქ, სადაც ზემო თხემის ნაწილაკი (lobulus parietalis superior) და შუბლის ქვემო ხვეული (gyrus frontalis inferior) მდებარეობენ, სწორეთ ამ ადგილს თავის ეს ძვალი ოდნავ შეზნექილიყო და დასწოლოდა ტვინს, რომელმაც თითქმის ერთი თვის შემდეგ, გამოიწვია ზემო და ქვემო კიდურების სიღამბლე და მეტყველების ოდნავ აშლა.



სურ. 36. ავადმყოფი ბიძურა არაბულის თავის ქრილობა თხემის ძვალზე, სადაც გაკეთებულია ტრეპანაცია

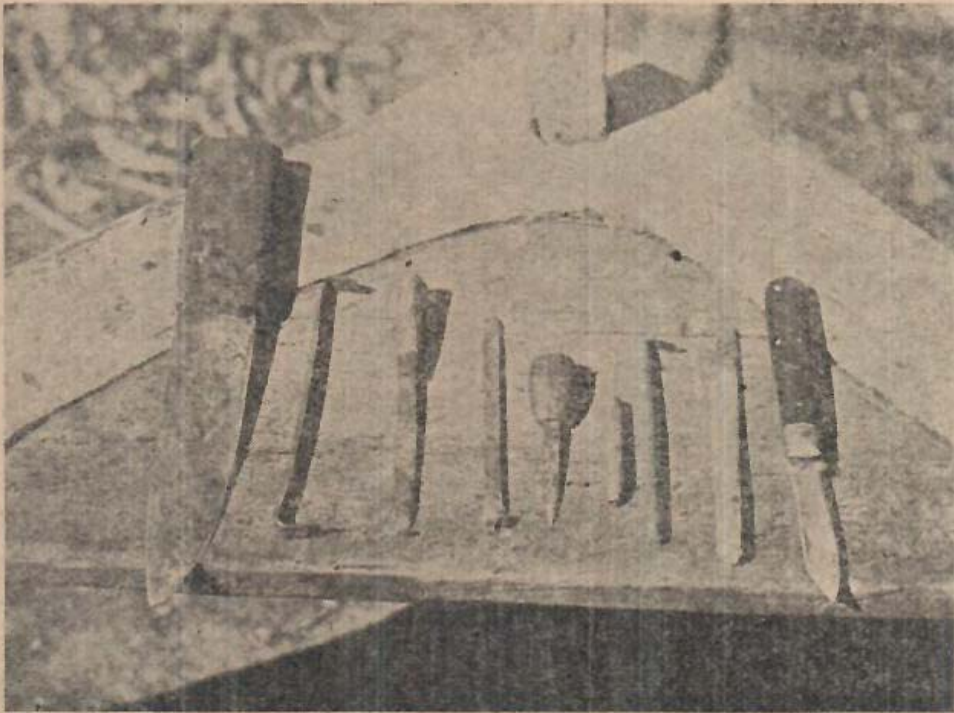
ბევრი სინჯვის შემდეგ ეს ადგილი მოეძებნა მგელიკას და თავისი მდიდარი გამოცდილებით, თუ ინსტიტუტით დიაგნოზი სწორად დაესვა და თავის ქალა გაებურლა პირდაპირ დაზიანებულ ადგილას, იქ სადაც მართლაც ქალას ძვალსა და მაგარ გარსს შუა ჩირქი გაჩენილიყო.

საზოგადოდ ხევსურეთის შინაური დოსტაქრები თავის ტრეპანაციას აკეთებენ ერთნაირი მეთოდით: ჯერ დაზიანებულ ადგილას ქალას ბურღავენ ტრეპანით და შემდეგ ფხეკის საშუალებით სჭრიან თავის ქალას. ფხეკენ ე. წ. ხოწით (სკალპელით), რომელიც უბრალო რკინისაგან არის გაკეთებული. იგი ორნაირი ფორმისაა: პირველს კავის მსგავსი მოყვანილობა აქვს და პირი პირდაპირად არის წამახული, მეორე უფრო კავის მაგარია და პირი ორსავე მოხრილ მხარეზე აქვს წაბასრული. პირველის დანაშნულებაა ზევიდან ქალას ძვლის თანდათანობითი ფხეკა, მეორესი კი უკვე ამონაჭერ ძვლის მახვილი კიდევების მობლაგვა ანუ მოქლიბვა რის გამოც ძვლის მოქლიბული პირები აღარ დააზიანებს—მაგარის, რბილის და საცრის მაგვარ გარსებს, როდესაც ტვინი ფეთქვას იწყებს ქრილში. არის ძვლის ამოსაღები იარაღიც, რომელსაც ისინი წეპკალს (პინცეტი) არის ძლიერ მახვილი დანა, მხოლოდ ერთნაირი ფორმისა, არის სანახი*) და სხვა (იხ. სურ. № 37).

თავის ქალას ტრეპანაციის შემდეგ პირველად ქრილს ჰკურნავენ მალამოთი, რომლის შემადგენლობაშიც შედის სამი თავი წამალი: უცეცხლო თაფლი,

*) მათებურად ტრეპანს სანახი ჰქვია.

დანაყილი ძველი დუმა კარაქი, მკელიკას აზრით 1) ასეთი მალამო აჩენს ისეთი თვისების ბალლამს, რომელსაც მოყავს ახალი ხორცი, ე. ი. აჩქარებს შემაერთებელი ქსოვილის გრანულაციას, 2) იგი არავითარ კანის გაღიზიანებას არ იწ-



სურ. 37. ხევსურული სადოსტაქო იარაღები: 1) დანა, 2) საფხეკი, (ხოწი), 3) კიდევ საფხეკი, (ორივე მზარეს წამახვილი), 4) სისხლის გასაღები, 5) მალამოს ასაღები და სხვა.

ვევს და პირდაპირ დაამების როლს ასრულებს. მას ჭრილზე ასე ადებს: ჯერ მისცემს მას თვით ჭრილის ფორმას და შემდეგ ფრთხილად ჩასდებს ჭრილის სიღრმეში. ზევიდან მას ადებენ კანაფის წმინდათ დახვეწილ ძონძს და ამნაირად უხვევს თავს სუფთა თეთრი „თიკვით“ (მწვარი). საზოგადოდ ბამბის მაგიერ ხმარობენ დაჩეჩილ მატყლს, კანაფის სელს, როგორც ზევითაც ვსთქვით, ხმარობენ იმ მიზნით, რომ ჭრილობის კიდეურები ნაადრევად არ შეეზარდნენ ერთმანეთს. შემდეგ, როცა ჭრილობის ღარს აშკარად დაემჩნევა შემაერთებელ ქსოვილის გრანულაციური ზრდა, ჭრილზე ძენძის დებას მოუძვირებენ, უცბად მას არ აშორებენ მერე კი, საბოლოოდ ჭრილობის მოსარჩენად, წამალ-ბალახის ფხვნილს მოაფრქვევენ ზელ. თუ შარის ბოძია დაზიანებული და სულ არ არის მოშორებული იმ ადგილს, სადაც ის მიმაგრებულია, მაშინ ლიქოველი მას წამლობის შემდეგ საშუალებებით და მიდგომით: შარის ბოძის გარშემო ის ამოსჭრის თავის ქალას ძვალს და კუნძულივით სტოვებს იმ ადგილს, ანუ იმ წერტილს, როკელზედაც მიმაგრებულია იგი. ის ნაწილი შარის ბოძისა, რომლითაც ის მიკრულია რომელიმე დამკავებელ წერტილზე — მათებურად წოდებულია ყუნწად: ეს ყუნწი არის ტვინის მაგარი გარსის ის ნაწილი, რომელიც თანშეზრდილია ქალას ნარეკების რომელიმე წერტილთან. დაზიანებულ შარის ბოძის ირგვლივ

ის აღებს ძროხის წვივის ძვლის ტვინს*) არეულ წითელ შაქარს (ყინვარ შაქარს) ანუ, რომელსაც მისი აზრით ის მკურნალობითი მნიშვნელობა აქვს, რომ დაშავებულ ანუ მკვდარ ნაწილს აცოცხლებს, აღადგენს და ამ რიგად ტვინი



სურ. 38. ავადმყოფი ბიძურა არაბული ტრეპანაციის შემდეგ

მთლიანად უზრუნველყოფილია, როგორც ის ამბობს, ხიფათიანი ჩავარდნისაგან. ჩემი კრილობის დროს მგელიკა ავადმყოფს განუწყვეტლივ თავს ადგია და თუ კრილობა თავზეა, მაშინ ის დღე და ღამეში, შეხვევის შემდეგ, ორჯელაც გახსნის მას იმ მოსაზრებით, რომ შიგ ჩირქი არ დადგეს. ექიმში ლიქოკელი მკურნალობითი მოქმედების დროს იჩენს ძლიერ დაკვირვებულ სიფროზილეს, სიფხიზლეს და მკურნალის მტკიცე ეთიკას. ალბათ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მას მიუხედავად ღრმა მოხუცებულობისა (97 წლისაა) მაინც მოსვენებას არ აძლევს.

თვალის ყოველანაირ ავადმყოფობას მგელიკა ლიქოკელი სწამლობს შედეგი წამლების შენაზავით: ისეთი დედაკაცის რძეში ან ხსენში, რომელსაც პრველი მშობიარობის დროს ქალი ეყოლა, აურევს კაკაბის ნალველს და ამ ემულსით ვითომ იკურნება არა მარტო უბრალოდ თვალის ამღვრევა-შეწითლება, არამედ უფრო რთული, სახიფათო ავადმყოფობანიც. სახელდობრ, ტრახომა (trachoma) თვალის ბუდის შემაერთებული ქსოვილის ანთება (conjunctivitis) და სხვა ალსანიზნავია, რომ ამ შენაზავები წამლის ემულსიას თვალის ავადმყოფობისათვის ის ინახავს საგანგებოთ გაკეთებულ სანთლას ქურქელში. სანთლის ქურქელს ის თვითონვე აკეთებს პატარა დოქის მსგავსად და შიგ, ხსენებულ წამალთა შეზავებანი სუფთად და დიდხანს ინახება.

ყოველგვარ ინფექციურ შეშუპებას, ან სიმსივნეს ის კურნავს შალარის ძირით (ერთგვარი ბალახია), რომელსაც ჯერ კარგად დანაყავს, ჩაყრის ძროხის რძეში, ადუღებს მანამდი, სანამ ნამდვილ ფაფას არ დაემსგავსება, გაშლის ფართო თიკვზე (ჩვარზე) და მით უხვევს დასიებულ ადგილს. ორი-სამი დღის შემდეგ ინფექცია დაძლეულია და ამგვარად სიმსივნე სრულიად ცხრება, რაც უნდა რთული ხასიათის იყოს შესუბება, იგი ხსენებულ წამლით სრულიად ქრებაო.

*) წვივის ძვალი მათებურად—გალო.

რაც შეეხება სისხლას ყოველნაირ დენას ოპერაციისა ან დაქრის დროს, მგელიკა ხმარობს შაბიამანს (Cupr. sulfur.), alumen-ს რომლებსაც მომწველი თვისება აქვს. ამ საშუალებით დენას აჩერებს იგი დიდი სისხლის ძარღვებიდან. ჯერ ცერით დააწვება გაჭრილ სისხლის ძარღვის თავს და მერე აყრის ზედ ხსენებულ წამალს. ეს სისხლის შემწყვეტა საშუალება, მისთვის რადიკალურ საშუალებად ითვლება. ლიქოკელი იმდენად დარწმუნებულია თავის მკურნალობაში, რომ თავის ტრეპანაციას სხვის დაუხმარებლად აკეთებს. ამ ოპერაციის დროს ის სრულიად არ ლელავს და მას ისე სწრაფი სიმტკიცით აკეთებს, რომ ის ნახევარ საათში მზად არის. არავითარ რყევას, არავითარ შიშს მის მოქმედებაში ადგილი არა აქვს. მას ასე დინჯად ბევრი დიდი ოპერაცია გაუკეთებია.

სხვათა შორის გულ-მკერდის არეში ერთ ხევისურ დედაკაცს მკამელა, ძვლის ტუბერკულოზი გასჩენოდა. მგელიკას აქ მარჯვენა მხარეს 4 ნეკნი ამოგვეთა, რომლის შემდეგაც ავთომყოფი სრულიად მორჩენილიყო. აგრეთვე მუცლისა და გულმკერდის მიდამოში ტყვიით დაჭრილი ბევრი განუკურნავს დასხვ. სულ თავის სადასტაქრო პრაქტიკაში, როგორც მ. ლიქოკელი გვარწმუნებს, გაუკეთებია ოთხას ორმოცი (440) ოპერაცია, რომლის 98 პროც. მშვიდობიანად დასრულებულა.

შინაგანი ავადმყოფობისათვის მას შემოღებული აქვს სისხლის გაღება. ამისათვის შესაფერი იარაღიც (სკარინფიკატორი) აქვს. საზოგადოდ ხევისურეთის შინაური ექიმების სამკურნალო პრაქტიკაში მიღებულია სისხლის გაღება. ამ საშუალებას ისინი მიმართავენ მაშინ, თუ რომელიმე შინაგანი ავადმყოფობის მსვლელობას განუწყვეტლივი და მწვავე ხასიათი აქვს.

აღსანიშნავია, რომ როგორც მგელიკა ლიქოკელი, (პირაქ. ხევისურეთიდან) ისე ალექო ოჩიაური (არხოტიდან) თავის ტრეპანაციას აკეთებენ იმ შემთხვევაში, როცა ტვინის მაგარი გარსი ნამეტნავად არ არის დაზიანებული. თუ ის გასკდა, ან დაიჭრა და მის ნაჭრევეში თვით ტვინის რომელიმე ნაწილი აშკარად მოჩანს, ისინი კატეგორიულად უარს აცხადებენ მის ოპერატიულ ჩარევაზე. იმ შემთხვევაში, თუ ტვინის მაგარი გარსი ოდნავათ არის დაზიანებული და იგი ამ დაავადებულ ადგილას არ არის დაცხრილული ისე რომ მასში ვერ შედის მავ., ჩირქოვანი ნივთიერება, მაშინ მის გარშემო აცლიან ძვალს, მასთან ყველანაირ უსუფთაობას და შემდეგ მკურნალობენ მას, ადებენ ზედ უკვე მათგანვე დამზადებულ ჩვენ მიერ უკვე ცნობილ მალამოს იმ მიზნით, რომ ნახევრად მკვდარი ტვინის მაგარი გარსის კანი აღადგინოს. რაც შეეხება თვით ტვინის სხვადასხვა ნაწილებს, როგორცაა ტვინის ჰემისფეროები—კორძიანი სხეული, ზოლზოლა და სხვა, მათ ამის შესახებ წარმოადგენა არა აქვთ.

რათა ნათელი იყოს მკითხველისათვის, თუ რა მსგავსება ან განსხვავებაა ხევისურ დასტაქრებს შორის როგორც წამლების შემზადებასა ისე მკურნალობის მხრივ, მგელიკას შემდეგ ალექოსაც ვაგაცნობთ.

ალექო ოჩიაური არხოტელია, წყნარი, დარბაისელი და მეტად გონება-მახვილი მოხუცია, 86 წლისა, თავის სიცოცხლეში მოურჩენია 350 ტრილობიანი ავადმყოფი. მათ შორის 150-სათვის გაუკეთებია თავის ქალას ტრეპანაცია. აქე-

დან სამი წიმივედ დაჭრილი მოჰკვდომია. ეგ სამი ავადმყოფი თავში ყოფილა საბედისწეროდ დაჭრილი, რომელთაც ტვინის მაგარი გარსი (ტვინის სკა) ჰქონიათ დაზიანებული. ალ. ოჩიაური მალაშოს ადგილას მხოლოდ უცეცხლო თავლს



სურ. 39. ხევისურეთის შინაური დასტაქარი ალექო ოჩიაური ს. ანიელი (არხოტის თემი)

ხმარობს უკვე დასახელებულ წამლებთან ერთად მისი მკურნალობითი მეთოდი თავისებური ხასიათისაა. იგი არავითარ შემთხვევაში არ ფხვკს ძვალს კრილობის სირღმეში. ის მას გაუღიზიანებელი თანდითანობით — დიდი სიფრთხილით ჰკურნავს. კრილობას ერთი თვის განმავლობაში არ ხურავს, რადგანაც ეშინია დაჩირქებისა და დახურავს მაშინ, როდესაც დარწმუნდება, რომ კრილობას კარგი პირი უჩანს, როცა გაჭრილი კუნთის ყველა შემაერთებელი ფენები აშკარა გრანულაციას იწყებს. თუ ვინცობაა ძვალია გატეხილი, ის უცდის მის თავისთავად ამოვარდნას. უმთავრესად ამ უკანასკნელისათვის არ ხურავს იგი ეჭვის ქვეშ მყოფ ღრმა კრილობას. ის სავსებით დარწმუნებულია, რომ თუ დაზიანებული ძვალის ნაფლეთი არის სადმე, — იგი

აუცილებლად ამოვარდება. თუ ერთი თვის განმავლობაში ძვალი არ ამოვარდა, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი არ ყოფილა დაზიანებული *).

ალექო ოჩიაური ყოველ კრილობას გასჭრის ჯვარცდინად იმ მოსაზრებით რომ დაავადებული არე-მარე მკაფიოდ გამოჩნდეს, რაც მისივე აზრით სრული გარანტიაა კრილობის გაურთულებლად განკურნებისათვის.

რაც შეეხება სისხლის შემაჩერებელ წამლებს, ალექო ოჩიაური ხმარობს შემდეგ ნივთიერებებს: შაბს, შაბიამანს (Alumen) ნიშადურს და ე. წ. ლუბის (ლაფის, ჟონჭყოს) ბალახს. ამ სისხლის შემაჩერებელ წამლებს ის თავისებურად ამზადებს. ჯერ სამივეს აქცევს ფხვნილად, შემდეგ ძლიერ ცოტას კარაქს გაურევს შიდ, გააღნობს ცეცხლზე; უკვე გამდნარს გაახმობს კარგად და ისევ

*) შეიძლება დაჭრის დროს ტვინი გამოჩნდა, მაშინ დამჭრელმა უნდა გადაიხადოს 16 ძროხა ან მისი საფასური. თუ ოდნავ ჩანს ტვინი მაშინ 12-ტი ძროხა — ანდა მარტო ჩხინი გამოჩნდა — ღირს 8 ძროხა.

ფხვნილად აქცევს. ამაშივე ურევს სუფთა კირის ფხვნილს, რომელიც ერთის მხრივ მშრალად ინახავს დასახლებული წამლების ფხვნილს, მეორეს მხრივ, მასვე (კირის ფხვნილს) აქვს სისხლის შეჩერების თვისებაო. რომ უფრო სწრაფი და ძლიერი მოქმედებისა შეიქნეს ხსენებული სისხლის შემჩერებელი წამლები, ალექო ოჩიაური შიგ ურევს კიდევ ღუბის ბალახის ფხვნილს. როგორც მან აღნიშნა, ხსენებული წამლები მეტად ძლიერ მოქმედებს და ყოველგვარ სისხლის დენას წამსვე აჩერებს.—მანვე სთქვა; რომ შეიძლება ამ წამლების ფხვნილი გადაუდნობლადაც ვიხმაროთო, მაგრამ უფრო მეტი გარანტიისათვის მე მას ვაძნობ, ვახმობ. და ისევ ფხვნილად ვაქცევო. მისივე განმარტებით. ყველა ამ წამლებს ძლიერი მოწვითი თვისება აქვთ.

სახოგადოდ ხევისური დოსტაქრები ოპერაციების დროს რაიმე ნარკოტიკულ (დამაძინებელ) საშუალებებს არ ხმარობენ, მხოლოდ ხანდახან, ისიც უკიდურეს შემთხვევაში, ავადმყოფს ათრობენ ცხარე არაყით. ამიტომ არის, რომ ყოველი ხევისური ძლიერ აღვილად იტანს ისეთ დიდ ოპერაციებს, როგორიც არის თავის ტრეპანაცია, ნეკნების რეზექცია (აოკვეთა) და სხვა. ამ შემთხვევაში ხევისურები პირდაპირ არაჩვეულებრივი ნებისყოფისანი არიან. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ხევისური ბუნებრივად შეუდარებელი რაინდია და მეტად თავმოყვარე, მას დიდ სირცხვილად და უმდაბლეს ლაჩრობად მიიჩნია თუნდაც ოდნავი დაკვნესება მწვავე ტკივილებისა, ან რაიმე უბედური შემთხვევის დროს.

ამ მხრივ მას ვერ შეეძლება ფშაველი, რომელიც ჭრილობის დროს მიუკარებელი, მშიშარა, უნებო, მგრძნობიარე და თითქმის ლაჩარია.

მოვიყვანოთ ერთი მაგალითი. ახალგაზრდა ხევისური დაექრათ მაჯის სახსარში. ცუდი მკურნალობის გამო მაჯა მოხრილიყო თავის სახსრებშია და ასეთ მდგომარეობაში დარჩენოდა ხელი. ეს გარემოება თავმოყვარე ხევისურს არ ასვენებდა არც დღე, არც ღამე. მან ბევრ ექიმს მიმართა, მაგრამ ვერავისაგან ნუგეში ვერ მიიღო. ერთს მშვენიერ დღეს მოხრილი ხელი დაედო სწორ ფიკრის ნაჭერზედ და თავისივე ფეხით გაესწორებია ის—ხელი შეხვია კარგად და დაცხრომის შემდეგ ხელის საშუალებით ოდნავ მოძრაობაში მოეყვანა. რა თქმა უნდა, მან მთლიანად ვერ აღიდგინა ხელის ფუნქციონალობა და მოძრაობა. მაგრამ ნათელია, გარეშეებს კი მოუსპო დაცივნის საშუალება და ამით შემსუბუქა ერთგვარი შეურაცხყოფის განცდები, რადგანაც უწინოდ მოხრილი ხელი გამართა მაინც.

თუ ხევისურმა ასეთ შემთხვევებში სურვილი ვერ აისრულა, მაშინ ის აუცილებლად თავს იკლავს და ეს სამწუხარო ფაქტი არც ერთს მის ჯარშემო მდგომ ხევისურს არ აკვირვებს, ვინაიდან ასეთი შემთხვევა მათ სრულიად ბუნებრივად მიაჩნიათ. საკვირველია, რომ ვერც ერთი ხევისური ხანგრძლივ ქრონიკულ ტკივილებს ვერ იტანს, მიუხედავად იმისა, რომ ივინი არ კვნესიან, რაც უნდა მწვავე ხასიათისა იყოს ტკივილები. მეორეს მხრივ, თუ ხევისურმა იცის, რომ ის ნამდვილად იქნება თავისუფალი უსაზღვრო მტანჯავ სენისაგან, ვაქცაყურად აიტანს დროულს, საათის უმწვავეს ტკივილს. ჩვენი ხუთი წლის მკურნალობით ი პრაქტიკის დროს აშკარად დავრწმუნდით იმაში, რომ ხევისურები ასეთ შემთხვევებში წარმოადგენენ უსათუოდ არა ჩვეულებრივ, ძლიერ ვასაოცარ გმირებს.

ყველა კეთილთვისებიან გარეთა ხორცმეტებს, ან დიდ ჩირქოვან მუწუკებს ხევესურეთის დასტაქრები შედარებით ადვილად არჩენენ. მას ან გაკვეთის საშუალებით კურნავენ, ანდა გამომწოვი წამლის დადებით. შინაგან ავთვისებიან ან კეთილთვისებიან ხორცმეტებზე, როგორც არიან *ulcus venriuli rotundum* (კუჭის კეთილთვისებიანი წყლული) ან *Cancer* (ავთვისებიანი სიმსივნე), მათ წარმოდგენა არა აქვთ. ამასთანავე მათთვის სრულიად გაუგებარია და წარმოუდგენელია ქალთა სნეულებისაგან წარმოშობილი ავთვისებიანი ან კეთილთვისებიანი საშვილოსნოს, კვერცხსაველისა და საკვერცხეების ხორცმეტები—(*salpingitis, mioma, fibromyoma*) და სხვა.

რაც შეეხება ძვლისა და სახსრების ტუბერკულოზის მკურნალობას აქ ხეკსური დასტოქრებისათვის არ არსებობს სხვა საშუალება, გარდა ოპერაციისა. ავთამყოფობას ისინი უწოდებენ მჭამელას, რომელსაც მათი აზრით ვერავითარი წამალი ვერ ჰკურნავს. ასეთ შემთხვევებში ისინი ძლიერ გაბედულად მოქმედებენ და ხსენებულ ავთამყოფობით დაზიანებულ ძვალს დაუყონებლივ ამოჰკვეთენ.

თვით კონსერვატიულ მკურნალობის შესახებ, როგორც მაგალითად, გელიოტერაპიის და რადიოტერაპიის, მათ არაფერი გაეგებათ.



სურ. 40. მცენარე „ყაფლანა“, რომელსაც ხმარობენ ციებ-ცხელების დროს. იწვევს პირიქან ლებინებას.

აქცივენ ფხვნილად და ისე აყრიან კრილობაზე; მას სხვა წამლებშიაც ურევინ. გველის წამალი—„გველის წამალი“ მიტომ ჰქვია, რომ თითქოს ის შუაზე გაკვეთილ გველს არჩენდეს. ამასაც მზეზე ახმობენ. მათი აზრით იგი ითვლება კრილობის უებარ წამლად. 3) **ჰყანტა**—ურევინ სხვა წამლებში კრილობის მოსარჩენად. 4) **ყვითელი სამყურა**—რომლის ყვავილს მხოლოდ თავზე მიყენებულ კრილობისთვის ხმარობენ, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იაქრილს ტვინი

ხუთი წლის პრაქტიკამ დამარწმუნა რომ კანის ავთამყოფობა ძლიერ იშვიათია მთელ ფშავ ხევესურეთში, ვენერიული ავთამყოფობა სრულიად არ შემხვედრია ამ ხნის სანძილზე. ამ მხრივ ფშავ ხევესურები შეუდარებლად ბედნიერი ხალხია. ეს ხალხი რომ უცნაური ჩვეულებით, ლოთობით წაწლობა-სწორფრობით არ ღლიდეს თავის მოდგომას, მაშინ ისინი მართლა მთის არწივნი იქნებოდნენ.

სამკურნალო ბალახები.

- 1) **ფაფანაგა**—მზეზე ახმობენ ხევესური დასტაქრები, რომელსაც გახმობის შემდეგ

უჩანს. თვისება მისი მდგომარეობს იმაში, რომ იგი აცხრობს, ამშვიდებს ტკივილებს და თან კრილობასაც ჰკურნავს. მას საუკეთესო წამლად სთვლიან ხევისური დასტაქრები. ესენი ყველა ამ წამლებს კომბინაურათაც შეაზავებენ და ისე წამლობენ ხოლმე კრილობას.

2. ხევისურული ტანისამოსი ჰიგიენის თვალსაზრისით.

ხევისურული ტანისამოსი ჩვენი ყურადღების მთავარი საგანია. ხევისურები არა მარტო თავიანთ მდიდირ ზნეჩვეულებებით არიან საგულისხმო, არამედ თავისი ტანისამოსითაც. ხევისურული ტანისამოსი მეცნიერულად საცდელი პირველი ნიმუშია ჯანსაღობის დასაცავად. ჩვენ ის რასაკვირველია არ გვაინტერესებს, როგორც ისტორიული რამ გამოსახულება.

ხევისურული ტანსაცმელი მთლიანად კეთდება წმინდა მატყლის ქსოვილისაგან. როგორც ხევისური მამაკაცი, ისე დედაცაცი, არაფითარ ბამბის ქსოვილს არ იკარებენ. არც არაფერი ურევია მათ შალეულ სამოსელში: ყველა შალის ნაწარმოები მზადდება მათი საკუთარი ხელით, რა თქმა უნდა, მხოლოდ დედაკაცების მიერ, ეს ტანისამოსი შესანიშნავია იმ მხრივ, რომ ჰიგიენურია, სადა, მსუბუქი და პარახტი-მიუკარებელია. ეს პირდაპირ შეუდარებელი რამაა ადამიანის სიცოცხლის დასაცავად—და საგნებით მისაღებია ჯანსაღობის თვალსაზრისით. თუ საყოველთაოდ არა, ზოგიერთ დაწესებულებაში მაინც შალის საცვლების პერანგი და მისი ამხანაგი აუცილებლად უნდა იქნეს შემოღებული. განსაკუთრებით: გამასწორებელ სახლებში და საავადმყოფებში. ალბათ გერმანულ ზოლოგს, გუსტავ იეგერს, ეს ჰქონდა დასახული მიზნად, როდესაც მან შალის თეთრეული გამოიგონა. აქ ფრიად საინტერესოა ის, რომ ამ მხრივ ხევისურებმა მას რამდენიმე საუკუნით დაასწრეს და ამით თავიანთი ჯანმრთელობა უზრუნველ უკეს სისუფთავის მხრივ.

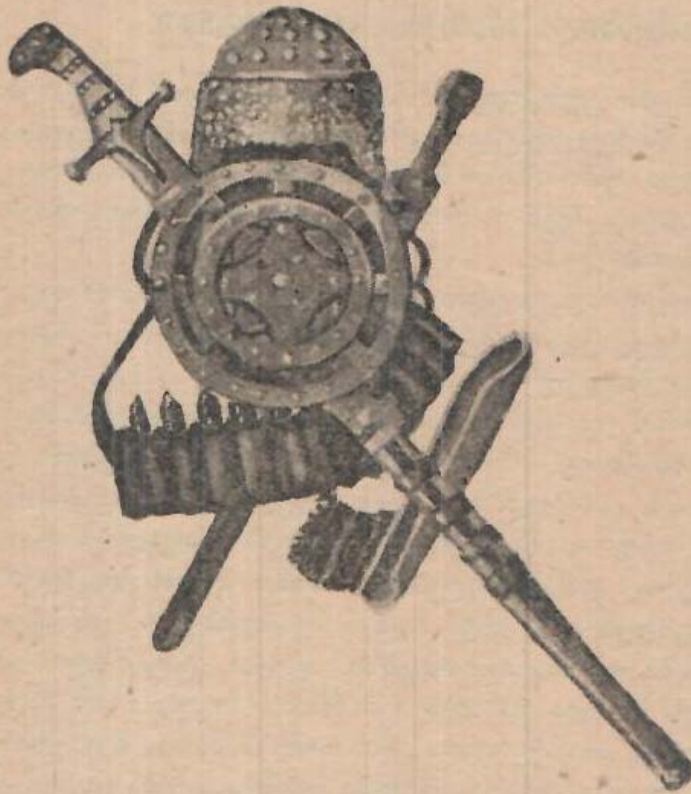
ვიდრე ჩვეულებრივი ტანისამოსას აღწერას შეუდგებოდე, საჭიროდ მიმაჩნია გაკვრით შევებო საომარ ტანისამოსს. იგი შესდგება: 1) ჯაჭვის პერანგისაგან, რომლის სიგრძეც მუხლამდის სწვდება, 2) ჩაქნისაგან ან თავზე დასახური თითბრის ქუდისაგან 3) ლითონის სამკლავებისაგან. 4) ჯაჭვის ხელთათმანებისაგან (მათებურად საბუხრები ჰქვია) და 5) საჩერნისაგან, ან წვივზე შემოსახვევი საფარისაგან. ჩვეულებრივ ამ რკინის სამოსს ამშვენებენ შემდეგი იარაღები: 1) პირველხარისხოვანი ხმალი „დავით-ფერული“, 2) მეორეხარისხოვანი ხმალი „ფრანგული“ ანუ „გორდა-ფრანგული“, 3) წელში ძველი ყაიდის დამბაჩა და 4) მხარზე ძველი ქართული კაყიანი თოფი.

ეს იარაღები ყოველი შემთხვევისათვის ინახება თითქმის ყველა ხევისურის ოჯახში.

ჩვეულებრივ ხევისურულ ტანისამოსს მთლიანად ეწოდება ტალავარი, დაწყებული ჯლანიდან გათავებული ქუდით. წელს ზედა ტანსაცმელია

*) ხევისურები საზოგადოდ ანტიჰიგიენურ პირობებში ცხოვრობენ მაგრამ ამას ანელებს წმინდა შალის ტანისამოსი რომელიც საგნებით გვუბნება ხევისურეთის ადგილ-მდებარეობას და ყოველ-ცხოვრებას.

ზაფხულობით შესდგება სამი ნაჭრისაგან; ესენია: პერანგი, ჩოხა და ქუდი. ზამთრობით ოთხი ნაჭრისაგან: იგინივე და ტყავის ქულაჯა წელს ქვედა სამოსი, როგორც ზაფხულობით. ისე ზამთრობით შესდგება მხოლოდ სამი ნაჭრისაგან: ესენია: შალვარი, ბაჭიქები და ჯღანი.



სურ. 41. ხევსურული იარაღები: 1) ჩაჩქანი, 2) ფარი, 3) დავით-ფერული, 4) სამკლავე და სხვ.

ხევსურული მამაკაცის პერანგი ხელით ნაქსოვი შალია, რომელიც შეკერილია შემდეგნაირად: საყულოს უკანა ნაწილი საკმაოდ მაღალია, რომელიც ნაქარგი ნაკერებით ისეა გამავრებული, რომ არასოდეს არ იქმუტება, არ იკეცება, დგას ისე, რომ მთელი კისრის უკანა ნაწილს ფარავს. წინ საყულო თარგისებრ მოქრილია, თითქმის ის სრულიად არ ემჩნევა, არის ზომიერად სრული ისე, რომ მასში კისრისა და გულმკერდის შეერთებანი აშკარად მოჩანს და თვით კისრის ღერძი თავისუფლად მოძრაობს შიგ. გაჭრილია მარჯვნივ გვერდზე. გულმკერდზე ამშვენებს ნაჭრელა, — მოქარგულია სხვადასხვა ფერის აბრეშუმით: სახელოები საკმაოდ სრულია

და ორივე ილლიის ქვეშ გახსნილია იდაყვის ბოლომდე ხოლო აქედან (იდაყვიდან) ისინი გალამბულია მსუბუქად შაჯის სახსრამდე. ეს იმიტომ რომ ყოველ სახიფათო მომენტში ხელი უცბათ გაინთავისუფლონ. ილლიის კუთხის დასწერივ, ოთხი-ხუთი გოჯის სიგრძეზე გრძელდება გახსნილი, შემდეგ იწყება გვერდით ნაკერი დაახლოვებით ნახევარი ადლის მანძილზე. მისი წინა და უკანა კალთები თანასწორად ეშვება მუხლამდე, რომლის ბოლო გვერდებიც საკმაოდ შეჭრილია. წინა კალთის ბოლოზე მოყოლებული აქვს სპირალისებრი დაკბილებული ნაჭრელა-ნაქარგი. როგორც სახელოების უკანა კალთის ბოლოებზე, ისე საყულოს ირგვლივ ზედა თავზე მოკერებული აქვს ე. წ. დაწნილი კუთხა-შილიფა: ზემოდ ორ-ორი, ქვემოთ მხოლოდ ერთი. კუთხა-შილიფა უქვეყლად წითელი ან ყვითელი ფერის უნდა იყოს. გულის პირის გვერდზე გაჭრილს მარტო ერთი ასაბნევი აქვს, რომელსაც ხევსურულად ეწოდება ღ ი ლ შ ა ტ ა. ბეჭებზე, ზურგზე, მხრებზე, მკერდზე და საყულოებზე სხვადასხვა ფერის ჯვრებია ამოქარგული.

ხევსურული შალვარი უფრო უბრალოდ არის შეკერილი. იგი ჩვეულებრივ მოკლეა, თავიდან ტოტამდე თანასწორია, ე. ი. არსად შევიწროება და

არც გაფართოვება არ ემჩნევა. ხევისთულის შალვარის ტოტი ეშვება მხოლოდ ოთხი თითის დადებით კოკის ზემოდ. წელში მას აჩერებს ზომიერი მოფონებით ხვანჯარი (ხევისთულად საწელი). ორივე ტოტზე შემოყოლებული აქვს სირმისებური წითელი ნაქარგი, რომლის ბოლოებიც დამაგრებულია წითელი ან ყვითელი ორი შილდით. ამ ტოტთა მოკაზმულობას ხევისთულად ეწოდება შუქასარი. აგრეთვე მუქასარი გულისხმობ შალვარის მუხლის ქვედა ნაწილსაც. თუ შალვარის ტოტები არაჩვეულებრივადაა მორთული, მაშინ მას ჰქვია ნამდვილად გაკეთებული. ხსენებული ტანისამოსის ნამდვილი ჩაცმის წესია, შალვარის ტოტებს ბაქიჭებში კი არ მოიმწყვდევენ, არამედ ზევიდან გადაუშვებენ მას. ხევისთული ბაქაჭები აღწევს მუხლებამდე. იგი ზომიერი სისწორითაა შეკერილი და არის მორთული საგანგებო ხელეწიური ნაქარგით. დაკავებულია მზავსივე ფერის საწვივებით, რომლებიც კიდევ უკეთესადაა ნაქარგი, ვიდრე ბაქიჭები. ბოლოები წითლადაა წაქოჩრილი, რომლებიც წვივების გარეთა მხარეებს ამშვენებენ. სიგანით დაახლოვებით ერთი გოჯია, სიგრძე კი ინდივიდუალურია. ფეხზე იცვამენ კოხტად შეკერილ ყურებიან ჯღანებს, რომლებიც გათელილი ხარის ტყავისაგანაა გამოჭრილი. ძირები გაბანდული აქვს ძლიერ მაგარი თასმებით, შიგნით გააფენენ ქერის ჩალას. ფორმა მოგაგონებთ კოხტად შეკერილ მეშის ტყავის უძიროს, რომელიც თითებისაკენ კონუსისებურ არის წაწვეტილი. პერანგზე გადაცმული აქვთ გულმოჭრილი მოკლე ჩოხა, რომლის კალთებიც მუხლამდე წვდება. ყოველი მისი ნაწილი აღნიშნულია ჩვეულებრივ ჯვრით. კისრის მოყოლებასზე, მხრების ირგვლივ და გულმკერდის გასწვრივ მოქარგულია აბრეშუმის შიბით. მკერდის ორივე მხარეს სხედასხვა ფერადებით მოკაზმული საგულეები ამშვენებენ. უკან წელის არეზე რამდენიმე ლამაზი ნაკეცი აქვს დაყრილი, რომელსაც იქაურად ეწოდება აზლოტი. ამ აზლოტის თავზე სამ ალაგას კოხტად ჩახიდვენ წითელი ნაფთულით. ჩოხის სახელოები ილღის ქვეშ პერანგის მსგავსად არის გახსნილი, იქ რომ, მთელი ილღის არე და მხარის ქვედა პირველი ნახევარი სულ შიშველად მოჩანს, რომელშიც, უხადია, ჰაერი თავისუფლად მოძრაობს. ჩოხის კალთების გვერდები ორივე მხარეზე გაჭრილია თითქმის თეძოების არემდე. ეს იმიტომ, რომ შემთხვევის დროს, კალთები თავისუფლად შემოიკეცენ წელზე, ან ქამარში დაიტიონ, ამიტომ მას მცორენაირად სამხედრო ჩოხა ეწოდება. კალთის ბოლოზე მოყოლებული აქვს წითელი კუთხა-შილიფა. ქუდს ტყავისას ჰკერავენ, მხოლოდ შიგნით ნაბადს აკრავენ. ამ ტყავსა და ნაბადს შუა რკინას ჩაუდებენ, განსაკუთრებით წინ, შუბლის მხარეზე, რათა ჩხუბის დროს თავის ქალა დაიცვას ხიფათისაგან. ზამთარში ჩოხაზე გადაიცვამენ ჯიხვის ტყავისაგან, (ბეწვ-გარეთა) შეკერილ მოკლე ქულაჯას, რომელსაც ახლანდელ დროში იშვიათად შეჰხვდებით-ამ კოხტა შეკერილ მოკლე ქულაჯას ხევისთულად ეწოდება: საბეწვგარეთო. ყოველ შემთხვევისათვის, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა, ცერზე ატარებენ სამჯერ გადახვეულ თითბრის მაღალ კბილებიან დასაკაწრავ ხვეულს. ახლა მას აკეთებენ რკინისაგან, რომელსაც ბორბლის მსგავს მოყვანილობა აქვს და იქაურულად ლაჯია ჰქვია. მთლიანად ტალავარი შედგებილია მუქ-ლურჯად.

სულ სხვაგვარათაა შეკერილი, ხევსური დედაკაცის პერანგი რომელსაც ხევსურულად სადიაცო ჰქვია ანუ ჩოხა, რომლის სიგრძეც ჩვეულებრივ ფეხის კოჭებამდე აღწევს, მხოლოდ როდესაც ზედ სარტყელს შემოირტყამენ, მას საკმაოდ ასწევინ ზევით და აყენებენ წვივთა შუახაზების დონეზე. სწევინ მას საში მოსაზრებით: 1) რომ პერანგს ფართო უბე გაუკეთდეს, 2) რომ კალთები მისი ტალახს ან ნეხვს ასცდეს და 3) რომ ის სიარულს ან გაქცევას არ ზღუდავდეს. უბე იმდენად ღრმაა, რომ გულ-მკერდის არეში სარძევე ჯირკვლები თუნდაც არაჩვეულებრივი სიდიდისა იყოს, ისინი მაინც არ ემჩნევა მის ხელოვნურად შექმნილ ღრუს. ამიტომ ამ გულ-მკერდის საფარს მთლიანად ეწოდება სადიაცოს ფარაგი. ამ სადიაცო ფარაგს დედაკაცის ცხოვრებაში დიდი ზნეობრივი თავდაპირველი მნიშვნელობა აქვს, იგი განსაკუთრებულად არის ნაკერი. მარცხნივ მას ჩვეულებრივი ასაბნევი აქვს, ხოლო მარჯვნივ სამკუთხოვანი სადროვო გასახსნელი, რომელსაც ხევსურულად სადიაცო კანჭი ეწოდება. ამ სადიაცო ფარაგის სამკუთხოვანი ნაკერი მაგრადაა შებნეული გარკვეულ დრომდე. იგი ხევსურა ქალის სანამუსო სიმბოლოა და ამიტომ მას ყოველი სირცხვილიანი დედაკაცი შვილის შექმნამდე არ გაიხსნის. სადიაცო ფარაგს ერთგვარი შემარიგებელი მნიშვნელობაც აქვს სისხლის აღების დროს. მაგალითად: თუ მოსისხლე მტრები ვერ რიგდებიან, მაშინ დედას მოსისხლისას, რომელიც სისხლის ამღებს არ ურიგდება მოწინააღმდეგე მხრის ერთ-ერთი წარმომადგენელი მოჭიდეებს ხელს სადიაცო ფარაგზე და დიდი თხოვნით მიჰმართავს, რათა იგი აქტიურად ჩაერიოს საქმეში და მის ნათესავს სისხლის ამღებზე უარი ათქმევინოს. რაკი მოხუცი ხევსური დედაკაცის სადიაცო ფარაგს ხელით შეეხო მთხოვნელი, ამის გამო დედა მის მკვიდრ შვილად ღებულობს და მის თხოვნას აუცილებლად ასრულებს. ამ მშვენიერ ხევსურულ ჩვეულებას ეწოდება ფარაგის გამბა. სადიაცო ფარაგი მოქარგულია მრავალფეროვან აბრეშუმის ძაფებით, მისი სახელოები არ არის გახსნილი ილღის გუბის არეში, ვინაიდან ეს ხევსური დედაკაცებისათვის დიდი სირცხვილია. პერანგის ყოველ კიდურებს მოკერებული აქვთ წითელი ან ყვითელი კუთხა შილიფები. ჩვეულებრივ სადიაცო ფარაგი მოკაზმულია ფეროვან მძივებით. ოუ ხევსური დედაკაცი რაიმე შემთხვევით გაუბედურდა, შეიქნა სრული უმწეო, უნათესავო, მაშინ ის ჩვეულებრივ მოკაზმულ პერანგს არ ჩაიცვამს*).

სადიაცო კალთის ბოლო ირგვლივ მსხვილად არის დანაოჭებული. მას ხევსურულად ნაჩაფი, ან ბოლოყურები ეწოდება. სადიაცოს დანაოჭებულ კალთის ირგვლივ მთლიანად ნაწილს ჰქვია ქოქომო(ნი) (ფერადად მოკერებული). ხევსური დედაკაცის პერანგი საზოგადოდ მოასწავებს მის მაგივრობასაც წევს. ქოქომოების კიდურებზე მოაყოლებენ ფერად შილიფებს, რომელსაც სხვა-ნაირად შიგ-ამოდებები ჰქვია. ხევსური დედაკაცებიც იცვამენ ბაჭიჭებს, მხოლოდ მამაკაცების ბაჭიჭებიდან იმით განსხვავდებიან, რომ დედაკაცების ბაჭიჭები წინდის ჩხრით არი ნაქსოვი. ფეხზე აცვიათ შიბიანი დაძეწვილი თათე-

*) საზოგადოდ მკლოვიარედ ყოფნის დროს ხევსურები ტანისამოსის ყოველნაირ სიბჭყვიანს ფარაგს რაიმე უსახო ქსოვილით ან პირს უბრუნებენ მას.

ბი, ანუ მეორენაირათ საქალმე თათები. სადიაცოზე ანუ ჩოხაზე გადაი-
ცვამენ საკუთარ ხელით ლამაზად შეკერილ ქალურ პალტოს, რომლის სიგრძეც
მუხლამდის აღწევს და, რომელსაც ხევსურები ქოქლოს ანუ ფაფანაკს უწო-
დებენ. მას ჯერ თეთრი შალისაგან შეკერავენ, მთლად თეთრი შიბაით ააპრე-
ლებენ და შემდეგ მუქ-ლურჯად შელებენ. წელის არეში საუცხოვოთ ხელოვნური
სილამაზის მრავალრიცხოვანი ნაკეცი აქვს დაყრილი, რომლის შენაკეცებშიც
ჯვარია გამოსახული. რომ წელზე სწორად დადგეს, ამისათვის მას იბნევენ ერთი
დილით, თორემ ისე, საყოველთაოდ, მას გახსნილად ატარებენ. კალთის კიდუ-
რები დამაგრებულია კუთხა-შილიფით. თავზე იხურავენ უსათუოდ ლურჯათ შე-
ლებილ მშვენიერ ნახელსაქმევ შალის მანდილს, რომელიც წმინდა დახვეწილი
ძაფითაა ნაქსოვი. გაუთხოვარი ქალები კი სათაურს, ე. ი. ჩიხტიკოპას ატარე-
ბენ, არ არის წესი რომ გაუთხოვარმა ქალმა მანდილი დაიხუროს, პირიქით,
თუ გათხოვილი დედაკაცი უმანდილოდ დადის, ეს დიდი სირცხვილია.

ხევსურული წესით გათხოვილი ქალი იმავე დღეს ქმარს კი არ მიჰ-
ყავს თავის სახლში, არამედ ის ერთი წლის ვადით ისევ მშობლების სახლში
რჩება. პატარძალს არ შეუძლიან მოიხადოს მანდილი უფროსებთან, ხოლო
თუ მანდილი არ ჰხურავს თავზე, ის ვერ მიესალმება საზოგადოდ ვერც ნათე-
სავს და ვერც ნაცნობებს; სანამ არ დაიხურავს მანდილს, ის ვერ მიესალმება
ვერავის, თუნდაც დიდი ხნის უნახავი ახლო ნათესავი შეხვდეს. ფაქტიური და-
ქორწინების შედეგ ის მანდილს იხურავს. ამ ერთი წლის განმავლობაში ქმარი
და მისი ახლო ნათესაობა (დედა, მამა და ძმა) ხშირად დადიან პატარძლის სა-
ნახაჯად. იმას მიხედვით, თუ რა განწყობილებაშია ახალი რძალი ქმრის ნათე-
საობასთან, ამის გარეშე პირი მხოლოდ მანდილის დახურვა-დაუხურველობით
გამოიცნობს: თუ ქმრის ახლო ნათესავთა სტუმრობის დროს პატარძალი მი-
ესალმა მათ მანდილით, ეს იმას ნიშნავს, რომ ის ღრმა პატივისცემით არის გან-
წყობილი ქმრის ახლო ნათესავებისადმი და თუ უმანდილო ეჩვენა მათ, ეს უდრის
დიდ გულისწყრომას ქმარეულის მიმართ.

სადიაცოს ფარავს, გარდა ნაქარგისა, ამშვენებს კიდევ სხვადასხმა ფორ-
მის აკინძული ვერცხლის ყელსადები (შიბი), მაჯაზე თითფრის ბალტები (ბრას-
ლეტი), თითებზე ბეჭდები. ყველა ამ ნივთებს ხევსურები უწოდებენ სამკა-
ულს. ზამთარში ხევსური ქალები ჯიხვის ტყავისაგან შეკერილ თბილ პალტოს
იცვამენ, რომელსაც საყელოზე, კალთისა და სახელოების ბოლოზე ამშვენებს
თეთრი ბუმბულა ხბოს ან ბატკნის ბეწვი. პირველი შვილის გაჩენის შემდეგ სა-
დიაცოს ფარავს ხევსურის დედაკაცი გახსნის სამუდამოდ. იმ შემთხვევაშიც კი,
რომ შვილი იმ წამშივე მოუკვდეს და მეორე არას დროს აღარ ეყოლოს. თუ
რაიმე მიზეზით ქმრიან დედაკაცს შვილი არ გაუჩნდა, მაშინ ის ბერდები სრუ-
ლიად ფარავ-გაუხსნელი. თუ სადიაცოს ფარავი ხევსურმა ქალმა გაიხსნა გათ-
ხოვებამდღე, ან შვილის ყოლამდღე, ეს დიდ უხნეობას ნიშნავს.

საერთოდ ხევსურებს (როგორც მამაკაცებს, ისე დედაკაცებს) არც თუ
ცუდი გემოვნება ჰქონიათ ჩაცმა-დახურვის დროს. ასეთი მსუბუქი, სადა, ფრიად
ორიგინალური, კანისა და საერთოდ სხეულის შეუდარებლად დამცველი, შემნა-

ხავი ტანისამოსი არა თუ უკულტუროსა და ჩამორჩენილს, არამედ კულტურისანსაც იშვიათად მოეპოვება.

ხევსურული ტანსაცმელი იმ მხრივაც არის საკურადლებო, რომ მეტად თავისებურია და ლამაზი, შეხამებულ მუქ-ლურჯა ფერებში.

შალის ტანსაცმელის ჰაგიენური ღირსება იმაშია, რომ ის რაიმე კუჭყს იშვიათად იკრავს, რომ იგი უსუფთაობის ნიადაგზე გაჩენილ პარაზიტს (ტილს) თავის ნაკერების საბუდო ადგილებში არ იგუბს. გაჭუჭყიანების დროს უსაპ-ნოდაც ადვილად ირეცხება ცივ წყალში, ამას გარდა დიდ ხანსაც სძლებს. მთავარი მაინც ის არის, რომ მისგან შალის ქსოვილი ძლიერ წააგავს სხეულის ზედაკანის ბუნებრივ ანატომიურ შენებას, რაც იმას გულისხმობს, რომ კანისა და შალის ქსოვილს შორის სუფთა ჰაერი თავისუფლად მოძრაობს, ეს ერთი მეორე შალის ქსოვილს ისეთი თვისება აქვს, რომ ეს ზომიერად აღიზიანებს სხეულის ზედაკანის ქსოვილს, რაც უაუოდი გამოიწვევს კაპილარულ სისხლას წონასწორულ ცირკულაციას, მიმოქცევას. უეჭველია აქედან წარმოიშობა ერთგვარი ზომიერი სითბოც და როგორც ვიცით ბამბეული ქსოვილთა შედარებით იგი უფრო იცავს სითბოს.

3. სისხლის აღება და მასზე დამოკიდებული წმინდი ხავსურეთში.

ხევსურული სისხლის აღება ისეთი რთული მოვლენაა, რომ მისი შინაარსის გადმოცემაში შეიძლება თვით ხევსური დაიბნეს.

ვეცდებით მაინც, რამდენადაც შესაძლებელია, მკითხველს მივაწოდო სანდო ცნობები.

პირველად შევეხებით კეჭნაობას, რომელსაც ხევსურული ჭრა-ჭრილობა ეწოდება.

ხევსურები ხშირად იწვევენ ერთმანეთს კეჭნაობაში, რაიცა უფრო ხშირად ხდება ხაჭო, დუობაში, ან შემთავებითა ქეიჯას დროს. ადააა, რომ აუცილებლათ ერთმა გვარეულმა სხვა გვარეული გამოიწვიოს კეჭნაობაში. ერთი გვარის ხალხი კი ერთმანეთში იშვიათად წაიჩხუბებიან*). არასდროს ერთი მეორეს არ დასჭრიან. ჭრა-ჭრილობა უ ათუოდ ხდება ორ საგვარეულოს შორის. სჭრიან ერთმანეთს მსუბუქად, ყოველ შემთხვევაში არა სასიკვდილოდ. თუ ვინიცობაა კენჭაობის დროს კაცო მოკვდა, ეს დიდ უბედურებას ნიშნავს, ორივე მხრისათვის, ე. ი. როგორც მკვლელისათვის, ისე მოკლულისათვისაც. ეს იმატომ, რომ ეს არას მიზეზი იმ გაუთავებელი დევნისა, შაშისა და გარიდებისა რომელნიც თან სდევნენ სისხლის აღებას. უნდა აღანიშნოს რომ, ჭრა ჭრალობის დროს დედაკაცები დიდ როლს თამაშობენ ხევსურეთში. თუ ამ დროს დედაკაცი გადაუდგა მოჩხუბართ წინ, ან ხელი მოჰკიდა რომელსამე მათგანს, მაშინ, რაც უნდა მკაცრი ხასიათის იყოს ჩხუბი, რაც უნდა გაბრაზებული იყოს ორივე მხარე, ხმლით კინლაობა უმაღვე სწყდება და გააფთრებული მოკეჭნავენა სცხრებიან.

*) იგულისხმება ანლო გვარეული, შორეულ გვარეულობაში თავისთავად ხდება ჭრა-ჭრილობა.

დედაკაცის ჩარევის დროს, განსაკუთრებით, თუ მანდილი გადაგდო მან მოჩხუბართა შორის, ყველა ხევესური თავაზიანი ხდება და რაინდულად განწყობილი, უმაღლეს სთმობს თავმოყვარეობას და სწყვეტს დაწყებულ კექნაობას*).

კექნაობა ხდება ფარ-ხმლით. ცხადია, ვინც ფარ ხმლის ხმარებაში მარდი, სწრაფი და მოხერხებულა, ის იმარჯვებს. ზოგი მათგანი ისეთი მარდი და გაწვრთნილია, რომ ერთ კრილობასაც არ მიიღებს და მოწინააღმდეგეს რამდენსამე კრილობას მიაყენებს. ხმლის ხმარებაში ისაა სახელოვანი, ვინც ერთს კრილობას არ დაიჩნევს და თვითონ კი ბევრს მიაყენებს მოწინააღმდეგეს. ყოველი ახალგაზრდა ხევესური არის დაჭრილი შუბლზე, სახეზე, თავზე ან ხელზე. ყოველი ახალგაზრდა ხევესური ატარებს ფარ-ხმალს, ვინაიდან თვითველ მათგანს ჰყავს მტერი, რომელიც მუდამ ეამს შეიძლება შეჰხვდეს. ამიტომაც რომ ისინი თუნდაც მოკლე მანძილზე უფარ-ხმლოდ არ გაივლიან. საუკეთესო ხმალი, რომლისათვისაც თვითველი ხევესური არაფერს დაზოგავს, არის ეგრეთწოდებული დავით-ფერული, შემდეგი მოდის ფრანგული და მერმეჰი დანარჩენები. თუმცა ჩვეულებრივ ერთ გვარეულთა შორის არ შეიძლება სისხლის აღება, მაგრამ ვინაიდან მათ შორისაც შეიძლება მოხდეს. ვთქვათ, ძმას ძმა შემოაკვდა. ამ შემთხვევაში სისხლი ვინ უნდა აიღოს? მაგრამ შემდეგ, როდესაც დრო გაივლის და უკვე მეოთხე მოდგმა წამოიზრდება მაშინ მოკლულის მემკვიდრეები გაიხსენებენ წარსულში მომხდარ ამბავს და სისხლის აღებით ემუქრებიან მკვლელის შთამომავლობას.

როგორც აღვნიშნეთ, ხევესურულ კენჭაობას საზოგადოდ არ ახასიათებს საბედისწერო სისხლის ღვრა, არამედ, დიდი ხნის შეჩვევა-გაწვრთნის გამო კრილობის უმრავლეს შემთხვევაში არის მსუბუქი, პატარა და უხიფათო. ფრიად საგულისხმოა, რომ ხმლისა ან ხანჯლის მოქნევა კრა-კრილობის დროს გარკვეული ხასიათისაა. ხმლიანი ხელის მოქნევის მომენტში მხრისა და იდაყვის სახსრები არ მონაწილეობს, არც მკლავის მამოძრავებელი კუნთები, ამ შემთხვევისათვის აამუშავენ ხოლმე ზედმიწევნით გავარჯიშებულ მაჯის სახსრებს და მის მომხრელ კუნთებს (*m. m. flexor carpi radialis et flexor carpi ulnaris*) ხმლის დარტყმა რომ მკლავის სრული მოქნევის ძალით ხდებოდეს, მაშინ ყოველი მოქნევა უთუოდ საბედისწერო იქნებოდა. მოქნევის დროს მაჯის მიხვრა - მოხვრაც ფრიად ზომიერია. თუ ვინიცობაა ჩვეულებრივ მოქნევის წრეს გადასცილდა დარტყმული ხმალი, ამის პირდაპირი მიზეზი იქნება გადაჭარბებული სიმთვრალე, რაც დიდად სახალგებელი ხდება გამოფხიზლების შექდევ ორივე მხრისათვის: დამკრელი ნაღვლობს იმაზე, რომ 1) მთელი მკურნალობის ხარჯი მას დააწვება (ექიმის მოყვანა, მისი ხელფასის გადახდა და ყველა ის, რაც საჭიროა დაჭრილისათვის), 2) მას ადებენ განსაზღვრულ გადასახადს იმის და მიხედვით, თუ სად, ან სხეულის რომელ ნაწილია დაზიანებული. დაჭრილი კი იმას ნაღველობს, ვაი თუ დაზიანებულმა სხეულის ორგანომ დაჰკარგოს თავისი ფუნქციონალობა, რომელიც მისთვის ყველანაირ

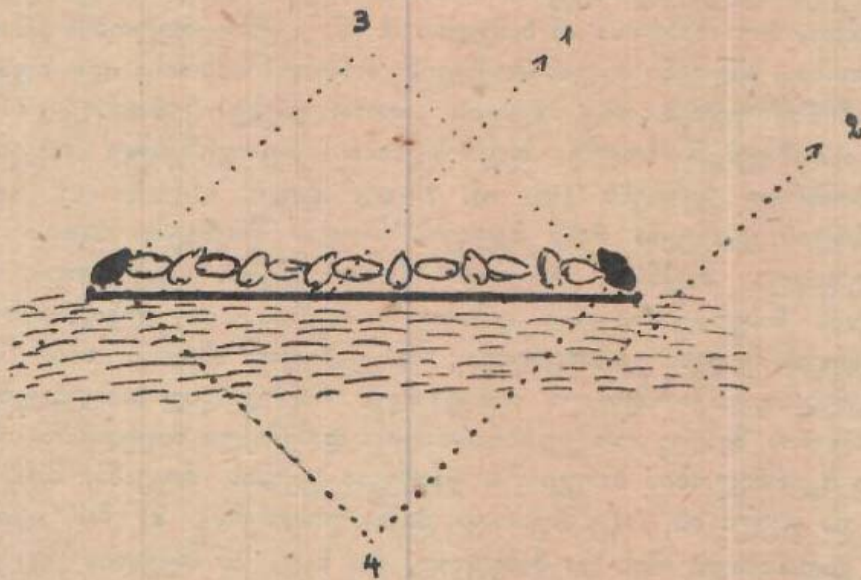
*) შეიძლება ეს რაინდული თავაზიანობა იქნეს დარღვეული ზოგიერთი გადაგვარებული ხევესურის მიერ, რომელნიც ძველთაგან გადმოცემულ ჩვეულებებს სათანადო ანგარიშს არ უწევენ.

ნივთზე უძვირფასესია და რომელსაც ვერავითარი ფასიანი ღირებულება ვერ დაუბრუნებს. მეტად მწვავე და ღრმაა დასახიჩრებული ხევისურის ფსიხიური განცდები, რომელმაც შეიძლება იგი თვითმკვლევლობამდიც კი მიიყვანოს. ბუნებრივად თავმოყვარე ხევისურს გაბზარული ან განახევრებული ფიზიკური სიცოცხლე არაფრად მიაჩნია და ის ადრე თუ გვიან თვითვე ხდება შეურაცყოფილი სიცოცხლის შკაცრი მსაჯული.

როდესაც ხევისური დასქრის თავის მოწინააღმდეგეს, როგორც ვსთქვით ეს მისთვისაც დიდად სამწუხაროა და ჩვეული ნუგეშით ეუბნება დაქროლს: „თეთრი ოქროთი აგიღესავე მაგ ქრილობას“, ან „ბაჯალლო ოქროთი შეგიმკობ ნაგ ქრილობასო“. ყოველმა ხევისურმა წინდაწინვე იცის, თუ რა მოელის მას, როდესაც ის სქრის ვისმეს, მაგრამ მაინც ჩადის ამას, რადგანაც უცნაური ჩვეულება ისე მტკიცედ აქვთ გამჯდარი ძვალ-რბილში, რომ თუ ვინმე არ დასქრეს ვერ მოისვენებენ, ამის გამო ხევისურს ზოგჯერ რამდენიმე ათეული ქრილობა აქვს მიყენებული.

ქრილობის ღირებულების განსაზღვრა დამოკიდებულია იმაზე, თუ სხეულის რომელ ნაწილზეა იგი და რამდენად დიდია მის მიერ მიყენებული ზიანი.

თუ ქრილობა სახეზეა მიყენებული, მაშინ გამოანგარიშება ხდება მარცვლების დადებით. სახეო, რომ ვამბობთ, იგულისხმება შემდეგი ფარგლები: ზევიდან შუბლის სამი ნაოქი, ქვევიდან ნიკაპი და გვერდებიდან ყურის ძირები. ამ ფარგლებში მიყენებული ქრილობას სახის ქრილობა ჰქვია [და შემდეგნაირად ფასდება: როდესაც ქრილობა სრულიად განიკურნება და მისგან ნაწიბურები

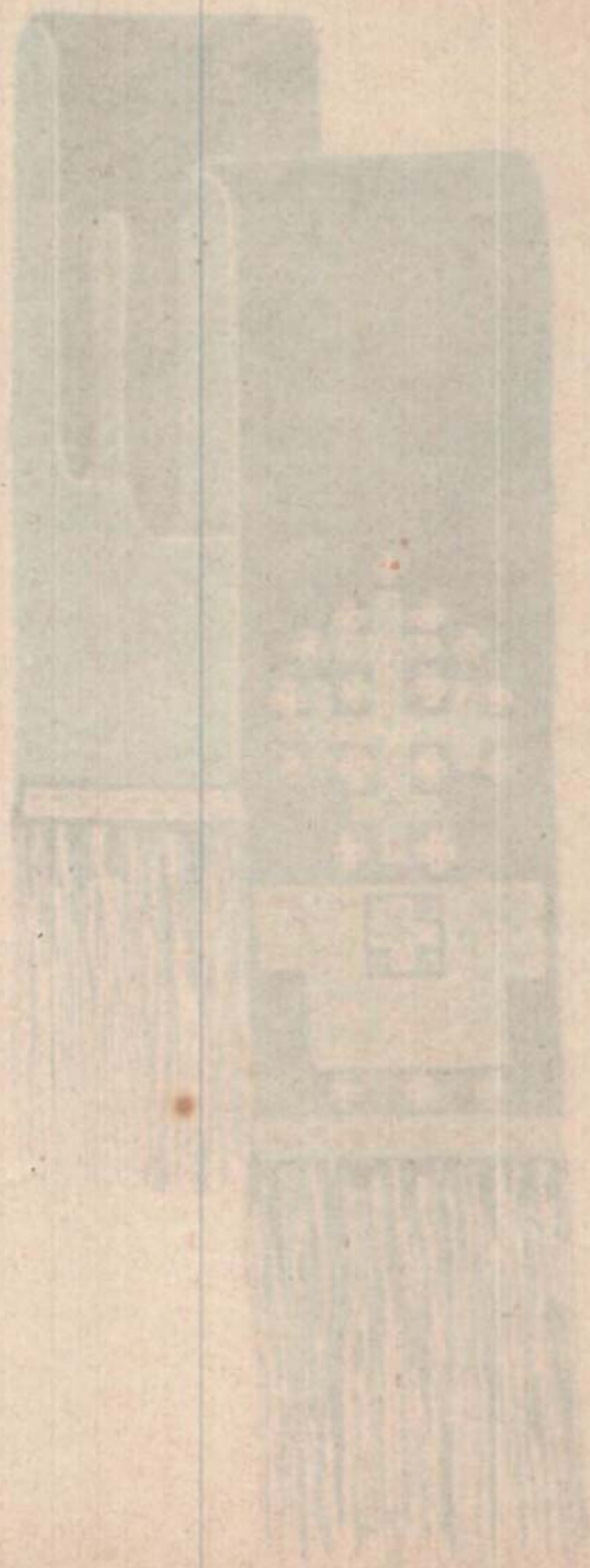


სურ. 42. ქრილობა. ქრილზე ხორბალი დაწყობილი. ზოგი გარდიგარდმო, ზოგი სწორად. უკანასკნელ მარცვლები რომლებიც გადავარდება. 1) ქრილობა, 2) კუნ თოვანი შრე, 3) უკანასკნელ მარცვლები, რომლებიც სათვალავში არ ითვლება, 4) მარცვლები, რომლებიც შედის სათვალავში



სუპრული შანელი

ნაბ. დარ. ძნელადისა



ლია დარჩება*) ამ დაჩნეულ კრილობას გაზომვენ ძაფით, დანიშნავენ მასზე კრილის სიგრძეს. ძაფს დასდებენ ფიცარზე, დააწყობენ ზედ წმინდა ხორბლის მარცვლებს. ერთ სიგრძეზე დადებულ მარცვალს უნდა გასწვდეს გარდი-გარდმო დადებული მარცვალი. გაწყობილი მარცვლები არ უნდა გადასცილდეს ძაფით დანიშნულ წერტილებს. ორს მარცვალს (ერთს თავში და ერთსაც ბოლოში) მოაქლიან და შემდეგ დასთვლიან დანარჩენთ. ვთქვათ, აღნიშნულ წერტილებს ზუა მოთავსდა სულ ათი მარცვალი, პირველისა და უკანასკნელის გამოკლების შემდეგ დარჩება რვა. თვითეული მარცვალი ნიშნავს თითო ძროხას, ან მის საფასურს, მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში დამკრეღმა დაკრილის სასარგებლოდ უნდა გადაიხადოს რვა ძროხა, ან მათი საფასური. შეიძლება სახეზე სამი ან ოთხი კრილობაა მიყენებული, მაშინაც იმავე წესით ხდება მათი დაზომვა და რამდენი მარცვალიც მოთავსდა აღნიშნულ კრილობაში, იმდენი ძროხა უნდა უხლოს დამკრეღმა დაზიანებულს. მაგალითად სამ კრილში მოთავსდა 30 მარცვალი უკვე აღნიშნულ დაზომვის წესით ოცდაათს უნდა გამოვაკლოთ ექვსი მარცვალი**) დარჩება 24, მაშასადამე დამკრეღმა უნდა ზლოს ოცდაოთხი ძროხა, ან მათი საფასური (ნ. სურ. 32).

თუ კრილობამ კაცის დასახიჩრება გამოიწვია, თუ მაგ. მას ხელი მოსჭრეს ან ხელის ნორმალური ფუნქციანობა დაერღვა ან რომელიმე თითი მოჰკვეთეს ან არა და ისე დასახიჩრდა კაცი, რომ იგი შრომის უნარი არ შესწევს და ინვალიდი გახდა, ამაზე თავ-თავისი წესი არსებობს ძველთაგან შემუშავებული სამაგიეროდ თუ, სახის გარდა, ასეთ ადგილას დაიჭრა ხევისური, რომ მის სხეულს არავითარი ნაკლი არ დაჰყვა, იმ შემთხვევაში დამკრეღს არაფერი არ ჰხდება ოღონდ მეტოქენი მტრებად რჩებიან და პირველ შეხვედრისთანავე დაკრილი სამაგიეროს უხდის დაკრითვე.

ყოველ დასახიჩრებულ ორგანოს თავისი განსაზღვრული ღირებულება აქვს. მაგალითად, ცერი ფასდება ხუთ ძროხად, სალოკი თითი—ოთხად, საშუალო თითი — სამად, უსახელო თითი — ორად, ნეკი—ერთ ფურად. როგორც ვხედავთ, თითები ფასდება მათი ფუნქციონალური მნიშვნელობის მიხედვით. თუ მთლიანად ხელი ან ფეხი დასახიჩრდა, თვითეული მათგანი ღირს 30 ძროხაა, თუ თვალი დაზიანდა—ეს ღირს 30 ძროხა, ყურის დაზიანებისათვის 5 ძროხა დაწესებული. თუ ხევისურმა ხევისური მენჯის ახლოს ან მის არეში დასჭრა—დამკრეღი იხდის ხუთი ძროხას, მძიმედ თუ დასჭრა—მეტს. მენჯის არეში დასჭრას ხევისურები უწოდებენ **საუშატიო ადგილას დასჭრა**. თუ ხევისურმა სრული ფიზიკური დასახიჩრება მიიღო და ამით დაკარგა შრომის უნარიანობა, მაშინ იგი ფასდება

*) ჩვენმა ნიჭიერმა მწერალმა მ. ჯავახიშვილმა თავის საინტერესო მოთხრობაში („თეთრ საყვლოში“) რომელიც ხევისურეთის ყოფა-ცხოვრებას ეხება ის აზრი გაატარა, თითქოს კრილობის გაზომვა ხდებოდეს, როდესაც იგი ახალია, თვითონ კრილობაში მარცვლების ჩაწყობის საშუალებით. ეს არ შეეფერება სინამდვილეს, როგორც უკვე აღნიშნა ჟურ. „მნათობში“ მასწ. იზიაურმა.

**) თუ რატომ აქლიან პირველსა და უკანასკნელს მარცვალს, ამასე გარკვეული პასუხი ვერ მივიღე, როგორც მათს პასუხში შევამჩნიე, თითქო მარცვლების გამოკლება ნიშანი უნდა იყოს ერთგვარი პატიებისა.

60 ძროხად. ასეთი ურყევი წესი გადასახადისა ყოველი ხევსურისათვის მკაცრი ლაგამია, რომელიც მათ თავდაჭრილობას უკარნახებს გააფთრებული სიბრაზის დროს. რასაკვირველაა, 30 ან 60 ძროხა ხევსურის ოჯახისათვის ეკონომიური განადგურებაა, და ცხადია, რომ ასეთი დიდი ჯარიმა, არამარტო ღარიბს, არამედ საშუალოსა და შედლშულ ხევსურსაც კი აფრთხობს. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ თვითეული ხევსურა ზედმიწევნით დაგეშილია იარაღის ხმარებაში ისე, რომ სახიფათო კრილობა არ მიაყენოს მოწინააღმდეგეს, და მართლაც უფრო ხშირად მათი კრილობა, მიღებული კეჭნაობის დროს მსუბუქია და უხიფათო.

ხევსურის ბუნება ვერავითარ შემთხვევაში სალაჩრეს ვერ ეგუება, მაგრამ ამასთანავე ერთაუ მას ზედმიწევნით კარგად აქვს შეთვისებული პიროვნების ღირსება და ამიტომ იგი მუდამ დაჯახნებულის, დამცირებულის, თავმო ვარება-შელახული ადამიანის მხარეზე დგას, თუნდაც ის მოსისხლე მტერი იყოს მისი. მაგალითად, თუ რამელიმე ხევსურის ძმა, ან შვილი ჩხუბის დროს იჯახნებს მეშუღლეს, მაშინ ძმა ძმას, ან მამა შვილს კი არ ეხმარება, არამედ იმას, ვინც თავისი უძლურობით დაჩაგრულია. და ეს ხდება სრულიად ინსტიქტიურად. განურჩევლად იმისა, თუ ვინ ვის სჩაგრავს. სწორეთ ეს თვისებაა, რომ ანსხვა-ვებს ხევსურებს სხვა მეზობელ მთიელებისაგან. მაგ. ფშაველმა თუ ვინმე დაიჯახნა, მაშინ ყველა ამ დაჩაგრულს სცემს, ამცირებს. რაც დამახასიათებელია უხეში ბუნებისათვის.

ქორწილში ან სხვა რაიმე დიდ წვეულების დროს, ხევსურებს მუდამ ახლავს რამდენიმე სოფელში განთქმული, პოპულარული საპატიო პირი, რომელსაც ყველანი მოკრძალებით და დიდი პატივისცემით ეპყრობიან, და რომელთა რჩევა-დარიგებას ყოველი ახალგაზრდა ხევსური თავაზიანად ექვემდებარება. ასეთი კაცი უნდა იყოს უსათუოდ ხანში შესული, ან ყოველმხრივად დასრულებული ვაჟკაცი. ისე საზოგადოთ, ყოველ ხევსურ ახალგაზრდას შედარებით დიდი მორიდება, პატივისცემა აქვს ყველა ხანში შესულ მამაკაცისადმი, განურჩევლად ეროვნებისა და მიმართულებისა. თუ ახალგაზრდებში ჩხუბი გაჩაღდა, ან სხვა რამ ასეთი. საკმარისია ერთი შეძახება საპატიო პირისა, რომ ისინი წამსვე გაჩერდნენ.

პირველი მკვლელობა, რომელსაც სისხლის აღება მოსდევს, განზრახ იშვიათად ხდება, მას უფრო შემთხვევითი ხასიათი აქვს. მოხდა თუ არა მკვლელობა მკვლელი იმავე წამს გარბის სადღაც შორეულ სოფელში. იქ, სადაც მოკლულის ნათესაობა, ან გვარეულობა არ იმყოფება. ხშირად მკვლელის მთელი გვარეულობაც აიყრება. კაცის შემოკვდომა ხევსურეთში ნიშნავს გაცილებით უფრო მეტ უბედურებას, ვიდრე ადამიანის ჩვეულებრივი სიკვდსლი. მკვლელს სდევნის არა მარტო სინიღისის ქენჯა, არამედ მოკლულის მთელი ნათესაობა მთელი გვარი. და ის იძულებულია დაიშალოს. ეს დევნა და მიღვა გრძელდება მთელი სამი წელი. ამ ხნის მანძილზე მოკლულის ყველა ნათესაობა თანდათანობით მშვიდდება, ვინაიდან დრო ყოველგვარ მძიმე შთაბეჭდილებას ანელებს. სამწუხარო შემთხვევის პირველ ხანებში მოკლულის ახლო ნათესაობა არ იკარებს მკვლელის მიერ მოგზავნილ შუა კაცებს. თუ სამი წლის განმავლობაში მოსისხ-

ლე მტერა ვერ შეჭვდა მკვლელს და ის გადარჩა ამ ხნის მანძილზე, მაშინ მკვლელის ახლო ნათესაობა ფრთხილად და დიდი მოკრძალებით დაიწყებს მოლაპარაკებას შერიგებაზე.

თუ მოსისხლენი ერთმანეთს შემთხვევით შეჭვდნენ გზაში, მაშინ მკვლელი მოიხდის ქუდს, დააკდებს გზაზე და თვითონ გაიქცევა. მოკლულის ახლობელი თუ პატიოსანია, ქუდს აიღებს გაბერტყს და იქვე გზის ნაპირზე შემოდებს. თუ ქუდის დაგდების შემდეგ მტერმა ვერ მოითმინა და მოსისხლეს დაედევნა, ეს დიდი სირცხვილია და მას, როგორც არა-ვაჟკაცს ნათესაობა და მეზობლობა ყველა საშინლად გაჰკიცხავს.

თუ მკვლელის შორეული ნათესავი შეჭვდა მოკლულის ახლო ნათესავს, მაშინ პირველი მხოლოდ თავაზიანათ ქუდს მოიხდის და ისე ჩაუვლის მას.

ხევსურული სისხლის აღების წესებში ჩვენ აქ მუხლობრივად (გავეცნობით მხოლოდ რიგის ყენებას).

როდესაც ხევსურს ხევსური შემოაკვდება (სულ ერთია, ნებისთ თუ უნებლიეთ), მკვლელი გარბას თავის არემარიდან (იმალება). იმ დღეს მოკლულს უკლავენ საკლავს. მკვლელის ოჯახი ან ნათესაობა მოკლულის ოჯახს მიჰგვრის დიდის სიფრთხალით საკლავს და უკანვე გამოიპარება. ამას ჰქვია საფლავე-სამარხის სამხსნელო. ამას მიჰყვება მიწად-მიღება (დასაფლავება). ამ დღესაც საკლავი იკვლება. შემდეგ მოდის სამო და სად'ედო: ა) მკვლელის ბიძაშვილები მოკლულის ბიძაშვილებს ან გვარი გვარს გადაუხდის 5 ლიტრა სპილენძს და ერთ საკლავს. ამას ჰქვია სამო. ბ) სად'ედო სავსებით წაავაგვს სამოსს მხოლოდ განსხვავება ის არის, რომ აქ მოკლულის დედის ძმებს გზაში ჰხვდებიან მკვლელის მოძმეები ისეთივე ქონებრივი ღირებულებით, ე. ი. ახლა დედის ძმებს უნდა გადაუხადონ 5 ლიტრა სპილენძი*) და ერთი კურატი, დედის მხრივ ეს ხდება შუაქაცებით. უნდა აღინიშნუს, რომ ყველა ეს პირველი ნაბიჯებია შერიგებისაკენ გადადგმრლი. ეს არის დასაწყისი იმ გრძელი შერიგების მანძილისა, რომელიც მრავალ მომდევნო ნაბიჯს იტევს. ამას მისდევს წყალ წისქვილის სამხსნელო: მკვლელი თავის საკუთარ წისქვილში ვერ დაუქვავს, თუ მოკლულის ქირისუფლისაგან ნებართვა არ მიიღო ამისათვისაც საკლავს გაუგზავნიან მოკლულის ქირისუფალს. ამას მოჰყვება მუშაობის სამხსნელო: მკვლელმა მოკლულის ქირისუფლისაგან ნებართვა უნდა მიიღოს თავის საკუთარ მამულში მუშაობისა.

სისხლის აღების წესებს ახლავს ერთი საყურადღებო მუხლიც: არზითი მკვლევლობის მიზეზი შეიძლება შეიქნეს მაგალითად, ცუდი ენის მიტანა, სისინი, შეჩენა ასეთი მითქმა-მოთქმის გმირს, რომელმაც ნიადაგი მოუმზადა მკვლევლობას, აჯარიმებენ ხუთი ძროხათ, ან მათი საფასურით. თუ მკვლელმა სხვისი იარაღით ისარგებლა, — იარაღის პატრონიც სათანადოთ ისჯება. ან თუ მკვლელმა მოკლულს დაჰკვლია*), მაშინ მას სასჯელი ემატება.

*) ხევსურული ლიტრა უდრის 4 კილოს ანუ 10 გირვანქას.

*) დაჰკვლია — შეხედა, უყურა.

შემდეგ იწყება პირშესამყრელო ბიძაშვილებისა: მკვლელისა და მოკლულის ბიძაშვილები ერთი წლის შემდეგ ერთმანეთს შეხვდებიან დიდ ხატში. აქ უნდა მოხდეს მოსისხლეთა პირისპირ შერიგება. მკვლელი თავისი ბიძაშვილებით ხატში ჰკლავს კურატს, აკეთებს ლუდს და, როდესაც მოკლულის ბიძაშვილები ფეხს შემოსდგამენ ხატში მაშინ მოშორდებიან ხატის სამრეკლოს და მის ეზოში, შორს, ცალ მუხლზე დაიჩოქებენ. ხევის ბერი და შუაკაცები მოსულთ მიაწვდიან ლუდით სავსე ვერცხლის თასებს. ესენიც თავიანთის მხრივ მიაწვდიან მორიდიბულებს ლუდს. თუ მოკლულის მხარე თავაზიანი ხალხია, ისინი მათ გვერდითაც დაისვამენ და თავიანთ ხელით ლუდს ასმევენ, თუ არადა, სრული ნება აქვთ, ისინი არ მოიპატიჟონ. ამას მოსდევს ჯვარში შეჯდომა. საღამო ჟამს მკვლელს ჩუმად მიაცილებენ ხატში. ის იქ დაბაბს საკლავ კურატს (სამი წლისას) და ჩუმიდგე მოშორდება იქაურობას, საკლავი პრჩება ხევის ბერს და შუამავალ კაცებს. ამ ჯვარში შეჯდომით იწყება ფაქტიური შერიგება. ამას მოსდევს თოდის აღება. ეს წესი იმაში მდგომარეობს, რომ ჯვარში შეჯდომის შემდეგ მოკლულის ქირისუფალი ან მისი გვარეულობა თოდს აღარ ესვრის მკვლელს, ან მას მახლობელს. თუმცა შეიძლება მოკლულის ქირისუფალს გულში ისევ ედვას ჯავრი მკვლელისადმი, მაგრამ რაკი შერიგების გზას დაადგნენ, ექვემდებარებიან კიდევ შერიგების ყველა წესებს (რა თქმა უნდა, თუ მკვლელმა და მისმა ნათესაობამ შეასრულა ყველა ის წესები და ადათები, რომელიც დაცული უნდა იქნენ შერიგების პროცესებში). თოდის აღების შემდეგ ხდება პირშესამყრელი მკვლელისა: სამი წლის შემდეგ მოსისხლეებს პირისპირ შეჰყრიან ხატში იმავე წესით, როგორც ბიძაშვილების პირშესამყრელოს დროს. ეს არის ფაქტიური საბოლოო შერიგება. ამის შემდეგ, თუ მკვლელი ან მისი გვარეული უხეშად მოიქცა, ან არ მოერიდა მოკლულის მახლობლებს, მაშინ მას აჯარიმებენ ხუთი ძროხით, ან ცხრა ცხვრით. ამას იქაურად ჰქვია ჯურუმი. შემდეგ მიდის პატრივის მიცემა. ეს ნიშნავს მუდმივ კრძალვას მკვლელისა და მის ნათესაობისაგან მოკლულის გვარეულობისადმი, ამას მოჰყვება სასუდარმამკედრო: მკვლელის მამულს მოსჭრიან ერთს დღიურს და გადასდებენ ნიშნად მუდმივი გაფრთხილებისა, რათა ყოფილ მოსისხლეთა შორის მსგავსი მარცხი არასოდეს აღარ განმეორდეს. შერიგების ყველა ამ ნაბიჯებს აგვირგვინებს თავ-სისხლის გათავება. უკანასკნელი მუხლი ხევესურებს შემოუღიათ 10-12 წლის წინად. ის მდგომარეობს შემდეგში: მკვლელობის ჩადენიდან 80 წლის შემდეგ ყოფილ მოსისხლეთა შთამამოვლობის შორის წინაპართაგან მომდინარე ფარული შუღლისობილი და დავიწყებულია. ანის შემოღებაზე, სისხლის აღებას ხევესურეთში არ ჰქონდა ვადა დადებული. ის გრძელდებოდა 7-8 თაობამდე. ამ უკანასკნელი მუხლით ხევესურული სისხლის აღება უსათუოდ განსაზღვრულია 80 წლით, სასტიკი სიმტკიცით დაკანონებულია, დაწერილია ქალაქზე და ინახება ერთ ერთ დიდ ხატში. ამ ახალი წესის მიხედვით 80 წლის განმავლობაში მკვლელმა ყოველ წლის თავზე უნდა დაუკლას საკლავი მოკლულის ქირისუფალს. ხოლო მე-80 წელს უკანასკნელად ჰკლავს სამი წლის კურატს, იხდის 16 ძროხას, ან საფასურს და ამით სამარადისოდ თავდება სისხლის აღება მოსისხლეთა შორის.

მუხლობრივად ხევსურულ სისხლის აღებაში რიგის ყენება, შაშასაღამე ასეთია: 1) მკვლელობის დღეს საკლავი, 2) საფლავ სამარხის სამხსნელო, 3) შიწად მიღება, 4) საძმო და სადედო, 5) წყალ-წისქვილის სამხსნელო, 6) მუშაობის სამხსნელო, 7) არბითი, 8) პირშესამყრელო ბიძაშვილებისა, 9) ჯვარში შეჯდომა, 10) პირშესამყრელო მკვლელისა, 11) ჯურუმი, 12) სასუდარ-მამკედრო და 13) თავ-სისხლის გათავება.

გარდა რიგის ყენებისა ხევსურულ სისხლის აღებაში არის სხვა საყურადღებო წესებიც ასეთებია: უკვე ნახსენები თოფის აღება და პატივის მიცემა, საუკუნენმამკედრო, იოგის თავად ძებნა და მკვდრის შეწირვა.

საუკუნენმამკედრო, თუ მოკლულის მხარეს შემთხვევა მიეცა და მკვლელი ან მისი ახლო ნათესავი (ძმა, ძმისწული და სხვ.) მოჰხლა, მაშინ სისხლი სისხლში გაიბრება, მაგრამ ზედმეტად უნდა გადაიხადოს ხუთი ძროხა. ეს იმიტომ, რომ ამ შემთხვევაში უკვე მკვლელობა განზრახ მოხდა.

იოგის თავად ძებნა, თუ ხევსურს ძმა ან ბიძაშვილა მოუკლა გარეშე მტერმა მაშინ ის სამაგიეროდ შურს იძიებს მტრის თორმეტ კაცზე ხევსურები ასე მაჯელობენ: „ადამიანს აქვს 12 იოგი ამიტომ... რამდენი იოგიც ჰქონდა ჩემს ძმას, იმდენ კაცს მოუკლავ მტერსო“. მკვდრის შეწირვა. ამის შინაარსი იგივეა, რაც იოგის თავად ძებნისა, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აქ შეიძლება ხევსურმა თავისი მკვდრის პატავსაცემად სხვა ვინმე გარეშე „მტერი“ მოჰკლას. ამას ის პირველი შემთხვევისთანავე ასრულებს. ამით იგი თავისებურ მოვალეობას იხდის აგრეთვე გარეშე მტრის მიერ მოკლულის ძმის წინაშე. მათი შეხედულებით შეწირული მკვდარი საიჭიოში ემსახურება იმას, ვის სახელზედაც არის შეწირული.

ჯეხსურული რჯული

სისხლის აღების წესები ხევსურეთში იგივე ხევსურული რჯულია. საბოლოოდ შერიგების დროს მკვლელი და მოკლულის პატრონი თავთავიანთ მხრივ ირჩევენ ორივე ავტორიტეტულ პირს — პატივსაცემი მოხუცი ან ცოტად ხანში შესული პირები. მსაჯულები შეიძლება იქნეს 5-6 პირისაგანაც. როგორც ვიცით ხევსურულ რჯულის მიხედვით ხევსურ მამაკაცის თავი ღირს 60-ცი ძროხა ანუ მისი საფასური, ხოლო ამავე კანონმდებლობით ხევსურ დედაკაცის თავი ფასდება ნახევარი იმის, რაც ხევსურ მამაკაცის თავი, ე. ი. 30 ძროხა ანუ მისი ფასი. ეს უკანასკნელი საკანონმდებლო მუხლი ხევსურულ რჯულში სხვათაშორისაა შეტანილი. თუ ვინიცობაა რაიმე შემთხვევით მოხდეს ხევსურ დედაკაცზე სისხლის აღება, რაც ძლიერ იშვიათია ხევსურულ სისხლის აღების წესებში. შესაძლებელია ვინმე ხევსურის დაბეზლებით, ენის მიტანით რომელამე ხევსური უმალღესი სასჯელით დაისაჯა, ე. ი. იგი დახვრიტეს ან ჩამოახვჩვეს, ასეთ შემთხვევაში თუ ხევსური უგუნური დაბეზლებითაა დასჯილი, მკვდარი არსებულ ხელისუფლების მიერ, მაშინ ხევსურული რჯული აქაც დაგეშებულ ძიებას აწარმოებს. თუ კაი ხნის ძიების შემდეგ აღმოჩნდა რაიმე უსამართლო მოქმედების ნიშნები დამბეზლებლის მხრივ, აქ ის უქველად ისჯება სრული ხევ-

სურული სისხლის აღების წესებით. შესაძლებელია მტრები ვერ შეარიგა მსაჯულებმა, მაშინ რჯული გადააქვთ უზენაეს მსაჯულთან—ხატში ეს უზენაესი რჯული მთელ ხევსურეთში არის—გუდანის ჯვარი, რომელიც უძველესი და ყვე-



სურ. 43. ხევსურული რჯული. სურათზე აღნიშნულია გასამართლება. მომიჩინ-
გან-მოპასუხე დაშორებული არიან, რომ ბჭობის დროს წესრიგი არ დაარღ-
ვიან, არ წაიჩხუბონ. გასამართლების დროს იარაღს ხდიან, რომლებიც იქვე
აწყვია ნახ. სტუდ. ერ. ბალიაურისა.

ლაზე ძლიერი ხატია მთელ ხევსურეთში. გუდანის ჯვარი ისეთი მრისხანე და ძლიერია, რომ მის წინაშე ყველა ხევსური იჩოქებს, თავს იხრის—სიმაართლისათვის ხევსურული რჯული და თვით ყოველი ხევსური ქვესკნელში ჩაძვრება ოღონდ უსამართლობა, დალატი, ბოროტმოქმედება ნუ დაიფარება. მაქამდი კი ხევსურეთში ვერც მამაკაცის, ვერც დედაკაცის თავმოყვარეობა ვერ მოისვენებს სანამ სიმაართლეს არ აღმოაჩენს. ამის დისამტკიცებლად ერთს თვალსაჩინო მაგალითს მოვიყვანთ, რომლის მსგავსი ხევსურულ რჯულს, თავის დაარსების დღიდან არ უნახავს, მაგრამ ამ ჟამად იგი ჩვენი თვალის წინ მოხდა. სოფ. ბარისახოში ერთი ქვრივი ხევსური დედაკაცი მეორე ქვრივ დედაკაცს სამი წლის განმავლობაში ხშირად აყვედურიდა, რომ ვითომ მეორეს თავის ქმარი ნაქურდული პერანგით დაემარხო. ეს უმართებულო ცილის წამება, დაყვედრება მართალ მეწყინას (ხევსური ქალის სახელია) ნემსივით გულში ესობოდა და მწარეთ აღონებდა. დროთა სვლაში აშეკა მომეტებულად უხშირებდა უსაფუძლო დაყვედრებას. მეწყინას ხშირი ცილის წამებისაგან ივესო მოთბინების ფიალა და ერთს უქმი დღეს დაუძახა იმ ხევსურს, რომლისათვისაც ვითომ მას პერანგი მოეპაროს მკდარი ქმრისათვის საფლავში ჩასაყოლებლად, შეჰყარა მთე-

ლი სოფელი სასაფლაოზე და მათ წინაშე საყვარელი სამი წლის მკდარი ქმარი საფლავიდან ამოიღო, ახადა პირს თავის ძვირფას მკვდარს. მიიყვანა მასთან ის ხევსური, რომელსაც პერანგი დაეკარგა, მოჰკიდა ხელი ჯერ კიდევ გაუხრწნელ გულ-მკერდის ნაწილზე ნაჭრელა, მოქარგულ, შალის პერანგს და შეეკითხა მას: არის თუ არა მისი ის? პასუხად სრული უარი მიიღო და მეწყინამ შეკრებილი ხალხი დაარწმუნა იმაში, რომ თავისი საყვარელი მკვდარი ქირისათვის თავისივე ხელით ნაჭრელა-მოქსოვილი პერანგი ჩაუყოლებია საფლავში. ამ უცნაური ფაქტის შემდეგ, მეწყინა გამართლდა ხალხის წინაშე და აშეშა კი გაშავდა. თითქმის მთელი ხევსურეთი აახმაურა, შეაწრიალა ამ !ამწუხარო ამბავმა ჯერ ერთი მიტომ, რომ მკდრის სამარიდან ამოთხრა არ არის წესად ხევსურეთში და მეორეს მხრივ ამ უჩვეულო ამბავმა როგორც მკდრის ქირისუფალს, ისე მთელ სოფელს სიმწუხარე განუახლა. მეწყინამ ხელმეორედ ახალი სამოსით დამარბა თავისი საყვარელი ქმარი და ისევ განაძლებული სინწუხარე უეჭვო თავის გამართლებით შეიმსუქა. მეორე დღესვე დაინიშნა რჯული, რომელსაც აშექას 16 ძროხა მიუსაჯა საერთო ხევსურულ წესის მიხედვით, მაგრამ რჯულმა მიიღო რა მხედველობაში აშექას ობოლ-ქვრივობა დაკისრიბული გადასახადი საგრძნობად შეუმცირეს—ხუთმეტი მანეთის საფასურით*), მკდრის საფლავზე ერთი საკლავის დაკვლით და უკე თუ მან განიმეორა ასეთი ბრყული ცილის წამება. იმ შემთხვევაში სოფელს ნება მიეცა სრულიად აკვეთოს იგი და გააძეონ სოფლიდან. ვიმეორებთ ეს ამბავი პირველი შემთხვევაა მთელ ხევსურეთში.—რჯულის დროს შესარიგებელ მტრებს იარაღს ახდიან და დაკითხვის დროს ერთ-ერთი მოწინააღმდეგე შორე-ახლო უნდა იდგეს მოფარებულად, რომ მსაჯულეების ბქობის დროს წესი არ დაირღვეს მტრების მოუთმენელ ჩარევით.

როგორც თვით ხევსურები გადმოგვცემენ, მთელი ეს რჯული უძველეს დროს დაუწყესბიათ, პირველად — ლიქოკის ხეობაში, სადაც ყველა კუთხის ხევსურებს მოუყრიათ თავი და დაუქანონებიათ ყოველივე ზემოაღნიშნული. ამ ლიქოკის ხეობაზე არის დიდი ხატი — იახსარი, რომლის გალავანშიც დგას ერთი ძველის ძველი იფნის ხე, რომელსაც სახელად ჰქვია **საბჭოს ხე ანუ ბქობის ხე**

ამ განმარტებით ვათავებთ საუბარს ხევსურულ სისხლის აღების წესების შესახებ. ჩვენ აქ ზოგადად შევხებით სისხლის აღების წესებს [ხევსურეთში, ჩვენ ვერ აღვნიშნავდით და ვერ ავწყრდით ყოველივე ამ წვრილმანს, რომელიც უამრავია ხევსურულ სისხლის აღების დროს. მაგრამ ნათქვამიც საკმარისია, რომ მკითხველმა ნათელი წარმოდგენა იქონიოს ხევსურების ამ ჩვეულებაზე. ასეთი ჩვეულება სხვაგანაც არის შენახული მაგ. სვანეთში, მობევეებში და სხვა ტომის ხალხშიაც. ყოველ ასეთ ხალხში სისხლის აღების წესს ახასიათებს თავისებურობა, რომელიც გამომდინარეობს ამა თუ იმ ხალხის ყოფა ცხოვრებისა და ზნე-ჩვეულებებიდან. რამდენადაც ნებას მაძლევს ჩემ ხელთმისაწვდომი მასალა, ვფიქრობ, რომ ხევსურული სისხლის აღების წესი მეტათ რთული და თავისებურია.

* ხუთმეტი მანეთად ღირებული ვერცხლის თასები უნდა შესწიროს ხატს საფლავიდან ამოთხრილი მიცვალებულის სახელზე—მუდამ მისი სახელის მოსახსენებლად.

აკვანში დანიშნვა

აკვანში დანიშვნა ხევსურეთში მეტად საგულისხმო მოვლენაა, რომელიც პირველად უნდა იქნეს განხილული საქორწინო წესების მოთხოვნისას.

აკვანში დანიშვნას ხევსურეთში არა აქვს მასიური ხასიათი, მაგრამ უტყუარი ფაქტია, რომ იგი არც თუ იშვიათად ხდება. შეიძლება ითქვას, რომ აკვანში დანიშვნა იძლევა დაახლოებით 10 პროც., ე. ი. ყოველ ას დაქორწინებაში ათი აკვანშივეა დანიშნული.

სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მთელ ხევსურეთში საზოგადოდ დაქორწინებათა რეგისტრაცია არ ხდებოდა წესიერად. რაც ხდებოდა და როგორც ხდებოდა, იმათაც კი ვერ ვისარგებლეთ, რადგანაც ქორწინების წიგნები, რომლებიც ძველად ყოველ ეკლესიაში უნდა ყოფილაყო, რევოლუციის შემდეგ კი დაკარგულა. ამიტომ ჩვენი ცნობები მარტო ზეპირ გამოკითხვაზეა დამყარებული. შეიძლება ბევრი რამ გამოგვჩია, მაგრამ იმედი გვაქვს, ნაკლს შეავსებენ სხვა მკვლევარები.

აკვანში დანიშვნა ხევსურეთში ასე ხდება: პირველად პატარა საქმროს მკვიდრი ბიძა მიდის პატარა საცოლის მშობლებთან სანიშნო ნივთებით. და ნიშნის სახით უტოვებს მომავალ საპატარძლოს ვერცხლის ფულს ან ძეწვეს, რომელსაც იქაურად ყაწიმი ან აბზინტი ეწოდება, ეს არის პირველი ნაბიჯი აკვანში დანიშვნის ცერემონიისა. უფრო მნიშვნელოვანი კი ის არის, რამ დედამთილ-მამამთილი და სასიძოს ახლო ნათესაობა იყიდის სამ არშინ „ფარჩას“ (ქსოვილს, მატერიას) დააბნევს ზედ ყაწიმებს, ფულს, შეძლებისდაგვარად სხვა ძვირფას სამკაულს, გამოხდაან არაყს, დააცხობენ ქაღებს და გაემგზავრებიან აკვანში მყოფის პატარა რძლის სანახავათ. უკანასკნელ სანიშნოს მათებურათ ნიშან-სამთხოვრო ჰქვია. ამის შემდეგ ორივე მხარეთა შორის გაიბმება უკვე ჩვეულებრივი სამოყვარო ძაფი და ითვლებიან ნამდვილ მოკეთებელად. მაგრამ აკვნის პატარეებმა ამის შესახებ არაფერა იცაან მანამდე, სანამ არ წამოიზრდებიან.

ხშირად, რაიმე მიზეზის გამო, მოყვრებს შორის შეიძლება ჩამოვარდეს უთანხმოება და დიდი ხნის მოყვრობა დაირღვეს, მიზეზი უფრო ძომეტებულ შემთხვევაში გამოწვეულია ხოლქე იმით, რომ უკვე ქკუაში შესულ მომწიფებულ ახალგაზრდებს ერთმანეთი საცოლქმროდ შეიძლება არ მოეწონოთ და მათ შორის საუბრამოდ შესწყდეს ჩვეულებრივი სამზადისი ქორწინებისათვის. ამისათვის მათ დიდი ბრძოლაც არ სჭირდებათ. საქმარისია მაგ. პატარა ამიხეზება და მოტანილი ნიშნის უკანვე მოთხოვნა. ამით შეიძლება გათავდეს ყოველივე. მხოლოდ ეს კია, რომ უკეთეს საქმროს სახლში ერთხელ მაინც შევიდა საპატარძლო, მაშინ საქმროსაგან მიტანილი ყველა სანიშნო ნივთი საცოლეს რჩება. სანამ აკვანში დანიშნული პატარეები აიზრდებოდნენ, მანამ მოყვრებს შორის დიდი პატივისდება სუფევს: ხათრი, მორიდება, რაინდული თავდადება, ნდობა, სიყვარული და სხვა. თუ დაწუნება ცოლისა ქმრის მიერ დაქორწინების შემდეგ მაშინაც ვერაფერს მოითხოვს უკან, მისთვის ყველაფერი დაკარგულია და დაუბრუნებელი, რაც ცოლულისას მიუტანია, შესაძლებელია ცოლმაც დაიწუნოს ქმარი. ამ შემთხვევაში კი ქმარს შეუძლია ცოლს მოსთხოვოს, უკლებლივ აუნახლაუროს

ყოველივე ის, რაც ამ ხნის მანძილზე დაჰხარჯვია. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ რომ დაქორწინებიდან დიდი ხნის შემდეგ დაანება თავი ქმარმა ცოლს, მაშინ ცოლი მოითხოვს თავის ოჯახში ნაამაგვეს, საკუთარ ნაშრომს, რომელსაც ხევსურულად ნაშაშვრალი ეწოდება, დაქორწინებას მაინც და მაინც გადაამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, დაუქორწილებელიც რომ იქოს ქალი, იგი მაინც თხოულობს საერთო წესის მიხედვით ხუთი ძროხის საფასურს. როდესაც ვაჟი თავის პირველ საცოლესთან, ან ცოლთან სრული განშორების საქმეს დააბოლოვებს, მაშინ მას თავისუფლად შეუძლია მეორე ცოლი მოიყვანოს სახლში, თუმცა ასეთი რამ შეიძლება საქმის სრულ გათავებამდინაც მოხდეს.

ქმრისა და ცოლის უფლებრივი მდგომარეობა იმდენად განსხვავებულია, მამაკაცი ხევსურეთში, რომ საკმაოა მამაკაცისათვის ოდნავი ექვი იმაში, რომ ცოლი მას სწუნობს, რომ მაშინვე მის შეუმჩნეველად და დაუკითხავად მოიყვანოს მეორე ცოლი, მოიყვანოს იმ მოსაზრებით, რომ დაასწროს მოწუხარის ცოლის ცუდ განზრახვებს და წინდაწინვე შურისძიებით მაინც ინუგეშოს თავი. ასეთი მოულოდნელი გაწბილებით პირველი ცოლი იძულებულია დასტოვოს ქმრის სახლი და შეურაცხყოფილი დაუბრუნდეს თავის მშობლების მზინას. *) ამ შემთხვევით მშობლებიც შეურაცხყოფილად გრძობენ თავს და განებივრებულს ყოფილ საძეს იძულებენ გადაახადოს სამეორედო. ეს იმ შემთხვევაში, თუ ქალმა დაქორწინების, ან მოტაცების შემდეგ დაყო ქმრის ოჯახში ერთი წელი. პირველი ქმრის უფლებაში ისიც შედის, რომ ფაქტიურად განშორებულ ცოლს, თუ მოისრუვა, არც კი მისცეს ნება სხვაზე გათხოვდეს იტანჯება, სანამ მოწყალებობას არ მიიღებს მისგან, რომ სხვაზე გათხოვდეს, სამწუნობროს ღებულობს, როგორც ერთი, ისე მეორე მხარე თუ პარკელი ქმარი ბუნებით მრისხანე და შეუბრალებელია, მაშინ ის არ შედის დედაკაცის მდგომარეობაში და სრულიადაც აუკრძალოს გათხოვება. ასეთ შურისძიებას მათებურათ ჰქვია კვეთილი ში ჩასმა.

ხევსური საზოგადოთ ხოლფრიკული ტემპერამენტისაა და მზგავსი შურისძიება ხშირია მათ მიერ განშორებულ პირველ ცოლებზე. თუ ვინმემ გაბედა და მის ნებადაურთველად ყოფილი ცოლი წაიყვანა, მაშინ საქმე სისხლის აღებამდე მიდის. რასაკვირველია, შეიძლება შერიგებაც მოხდეს, მხოლოთ აქ დაცული არის განსაზღვრული წესები, სახელდობრ.

თუ შერიგება მოხდა, მაშინ კაცი თავისი ნაცოლევის ახალ ქმარს წაართმევს (გადახდევინებს) 16 ძროხას. ეს მოხდება იმ შემთხვევაში, თუ აპიზეზებულმა მოწინააღმდეგემ არ მოჰკლა თავისი ჯიუტი მედიდური თავმოყვარეობის შემლახავი.

შერიგების, ანუ, უკეთ, გასამართლების დროს შეიძლება ცოლის მეორე ქმარს არ გადახდეს ზემოაღნიშნული 16 ძროხა. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მართალია ესა თუ ის მხარე. ცოცხალ ქმარს გაშორებული ცოლი რომ სხვაზე გათხოვებულიყოს იშვიათად მომხდარა. ასეთა რამ უფრო მაშინ ხდება

*) თუ შვილი ჰყავთ მათ იმ შემთხვევაში, ქალი იქნება თუ ვაჟი, მათი წესების მიხედვით ეკუთვნის მამას და არა დედას.

თუ ცოლს ნაქმარევი მკვდარი ჰყავს, ანდა ჯერ კიდევ მამის სახლშია იგი და სასიძოსას არ გადასულა. მაგრამ თუ ქმარი ნებას მისცემს დაწუნებულ ცოლს, მაშინ შეუძლია გათხოვდეს.

დანიშნულ სარძლოს ნება არა აქვს არა თუ საქმროს სოფელში მივიდეს რაიმე საქმეზე, არამედ მის ახლოსაც გაიაროს უმანდილოდ. თუ აუცილებლად საქაროა იქ მისვლა, მაშინ საპატარძლო ღამით უნდა მივიდეს და ღამითვე წამოვიდეს, თორემ, თუ ვინიცობაა შენიშნეს, რომ ის ხსენებულ სოფელში დადის, მაშინ მას გაჰკიცხავენ საქმროს ახლო მეზობლები. თუ სასიძოს სოფელში ნარევი მოსახლეობაა, დანიშნულ საცოლეს შეუძლია იქ მისვლა, მაგრამ სხვა საგვარეულოში, და არა საქმროსაში. მის ახლო გვარეულში, წესის მიხედვით, აკრძალული აქვს აშკარა მიმოსვლა, (ჩუმად კი შესაძლებელია).

მიუხედავად ყველა ამ წესებისა, მომავალი პატარძალი საქმროს ოჯახში თითქმის სრულ წევრად ითვლება და ყოველ საოჯახო, სადღე-საწაულო დამზადებულ ტაბლაზე თავის წილი აქვს, როგორც საქმროს მშობლების მხრივ, ისე მის ახლო ნათესაობის მხრივაც. თუ დაქორწინებამდი ფათერაკი მოხდა და ერთ-ერთი მათგანი მოკვდა, მაშინ ჩვეულებრივ მკვდრის საპატივცემლოდ დოღს მართავენ. თუ მშობლები, არ ჰყავს, იმ შემთხვევაში დოღს მართავს ახლო ნათესაობა: წავლენ ცხენებით იქ, სადაც მკვდრის საცოლესთან მომზადებულია სუფრა, ანუ ხევსურულად-ცხენთ-ტაბლა. დოღის ცხენები უნდა იყოს მკვდრის ახლო ნათესავეების მხრივ: ბიძისა, ბიძაშვილებისა, სიძისა და სხვა. მკვდრის დამარხვის შემდეგ, სრული წლის განმავლობაში მისი მთლიანი ტანისამოსი (ხევსურულად ტალავარი) ხელუხლებლად ინახება, წლის შემდეგ, ე. ი. როდესაც ჩვეულებრივ ტალავართ აღება მოხდება, ტანისამოსს გადასცემენ იმას, ვინც დანიშნულებს შორის ცოცხალი დარჩა: საქმროს ან საცოლეს. ვინც ცოცხალი რჩება, გლოვობს ერთ წელს, შემდეგ კი შეუძლია დაქორწინდეს.

დანიშნულის დედა, ე. ი. სიდედრი თავის სასიძოს ხმას არ გასცემს მანამ, სანამ მის ქალს შვილი არ გაუჩნდება, მხოლოდ სასიძოს სახელს ან სიძისას ის არასოდეს არ ახსენებს და ამიტომ მათ შორის საუბარი ხდება ჩვეულებრივ მესამე პირის დახმარებით, ან არა და თავისთვის ლაპარაკობს, სასიძოს საყურადღებოდ, ეგე ითქმის სიმამრზედაც, რაც შეეხება დედამთილ და მამამთილს, მათ მიმართ კიდევ უფრო მეტი სიძლიერით არის გამოხატული ეს უცნაური ჩვეულება საპატარძლოს მხრივ, რაც გულისხმობს დიდ პატივის დებას, დაფასებას, მორიდებას უფროსისადმი. დანიშნულის ოჯახში სასიძო ჩვეულებებისამებრ არ მიდის, ვინაიდან ეს მისი მხრივ იქნებოდა უხეშობა. დაქორწინების შემდეგ, სასიძოს, ვინმე ახლობელ ახალგაზრდა კაცის თანხლებით საცოლის ოჯახში მიაქვს არაყი, ლუდი, ან სხვა რაიმე მოსაკითხი იმ შემთხვევაში თუ საცოლე უკვე ქმრის სახლშია დამკვიდრებული. ამ უკანასკნელ ადამიანს ხევსურულად ეწოდება სასიძოდ მისვლა.

ახალი წლის პირველ დღეებში საქმროს ახლო ნათესაობას დანიშნულ საცოლესთან მიაქვს ბედის კვერა, რომელიც მათი შეხედულებით სიმბოლოა მტკიცე სიცოცხლისა, სასიამ-ტკბილო ცხოვრებისა მომავალში. წესით ეს კვერი

უნდა სქამოს მხოლოდ სარძლომ და არა სხვა ვინმემ, (მაგრამ ეს წესი სინამდვილეში ზოგჯერ ირღვევა).

ჩვეულებრივი დაქორწინება ხევსურეთში.

ჩვეულებრივი დაქორწინება ხევსურეთში სულ განსხვავებულ ფორმებს იძლევა. როგორც სხვადასხვა ზნე-ადათებში, ისე აქაც ხევსურები რადიკალურად განსხვავდებიან სხვა ტომის ხალხისაგან.

დაქორწინების წლები ხევსურეთში დედაკაცისათვის უფრო უახლოვდება მომწიფების წლოვანების პერიოდს, ვიდრე მამაკაცისათვის, ხშირია შემთხვევა (და ეს წესადაც არის მიღებული) რომ დედაკაცი, რომელიც თხოვდება—ან ათხოვებენ, უნდა იყოს 21 წლისა მაინც. საქორწინო ვაჟი გაცილებით უფრო ახალგაზრდაა, ვიდრე გასათხოვარი ქალი. შეიძლება ითქვას, რომ თუ ვაჟი ფიზიკურისა და ფსიქიკური მხრით რამოდენადმე მოუმწიფებელია, ამას ერთგვარად ქალის მომწიფებული ორგანიზმი შეავსებს და ამიტომ მათი ჩამომავლობა, სხვა უგუნური ჩვეულებით რომ არ ანადგურებდნენ, უთუოდ მტკიცე საფუძველზე დგას.

ჩვეულებრივ ქალი ქორწინდება 23—25 წლისა და ხშირია შემთხვევა, რომ 30—35 წლისაც გათხოვდეს. რამდენად უფრო ხნიერი გათხოვდება ქალი, იმდენად უფრო სახელია მისთვის თანახმად არსებული წესისა, დაქორწინების პერიოდი იტევს 23—35 წ. წ. და არავითარ შემთხვევაში იმას არ გადასცილდება. მამაკაცების საქორწინო წლები უდრის 20—21, და მაქსიმალური კი 25 წ. რასაკვირველია, შეიძლება იყოს გამოწვევებიც, როგორც ქალების საქორწინო წლების მხრივ, ისე მამაკაცების მხრივაც.

ლიშან თუ გელიშნებოდა, ვინ გშველდა ქერის მკასაო,
ქალი ვარ ოცის წლისაი, ჯალაფნ მაძლევენ ქმარსაო.
ნეტავინ ხევსურიშვილი დამანებებდა თავსაო,
ან ქალადღს გამოღზაგნიდა სიტყვას მაველი თქმასაო.
ზაფხულის შასვლას მაველი უნდა ვადაშრას მთასაო,
აგებალ გამავარჩევიდი ჩემის გუნების ქმარსაო.

წინანდელ დროში მთელ ხევსურეთში ახალგაზრდა მამაკაცები ცოლს ვერ ითხოვდნენ მანამ, სანამ „ულვაშებს კბილით ვერ დაიჭერდნენ“—ო თუ ეს მართალია, ჩანს, რომ ხევსურები წინად დაქორწინებისათვის ხელმძღვანელობდნენ მხოლოდ გარეგნულ სქესობრივ მომწიფების ნიშნებით, რომელნიც მეცნიერულ თვალსაზრისით ბუნებრივ (ფიზიკურს და ფსიქიკურ) მომწიფებას სრულებით არ გულისხმობს. ეს ძველი წესი დაქორწინებისა ნორმალურ პერიოდს მაინცაღამაინც დიდი მანძილით არ არის დაშორებული.

საკუთარი ჩვენი დაკვირვებით და ამბულატორიულ ავადმყოფთა რეგისტრაციის მიხედვით, რომლებსაც ხუთწელიწადს ვაწარმოებდი ფშავ-ხევსურეთის

*) ამ ლექსიდან ნათლად ჩანს, თუ როდის თხოვდება ხევსური ქალი, და ისიც აშკარადა გამოთქმული, რომ ხევსურ გასათხოვარ ქალს ძალდატანებითი გათხოვება არ სწამს.

ჯვარედინთან, — დამარწმუნა, რომ გასათხოვარი ქალების დაქორწინებისას გაცილებით სჭარბობს მამაკაცებისას. რომ ეს წლოვანება უკუღმა შეგვიბრუნებია (ე. ი. ქალების საქორწინო წლოვანება მიგვეკუთვნებია ცოლ სათხოვ ვაჟებისათვის და ვაჟებისა კი გასათხოვარი ქალებისათვის, მაშინ მივიღებთ რაციონალურად განაწილებულ ბუნებრივ საქორწინო წლებს.

გათხოვების წესები.

უკვე გათხოვილი ხევსური ქალი პირველად დაქორწინდება ქმრის ოჯახში, სადაც ის რჩება ექვსი დღე. ამ ექვს დღეში ერთ დღეს წვება ქმართან, მაგრამ სქესობრივი აქტი, წესის თანახმად, ყოვლად დაუშვებელია. ქალი მიდის ქმართან დასაწოლად აუცილებლად ქმრის ბიძაშვილის თავაზიანი წინადადებით. თუ ეს დაწოლა ჩვეულებრივი მშვიდობიანი აღერსით გათავდა, მაშინ ახალი რძალი გულდამშვიდებით ბრუნდება თავის სახლში ერთი წლის ვადით. თუ ვინაცოვბაა ვაჟმა, წესის დარღვევა მოინდომა, შეიძლება შეურაცხყოფილმა ქალმა ახლად გაცნობილი ქმარი სულ შეიძლოს. ქმრის სახლში დაბრუნების შემდეგ ცოლ-ქმარს ერთ ოთახში არ სძინავთ შვალის ყოლამდი. ცოლი ქმრის ახლო ნათესავებს მიჰყავს ქმართან დასაწოლად, ხოლო, როდესაც შვილი ეყოლება, მერმე ცოლი ქმართან დასაწოლად მარტო მიდის. ოჯახურ ცხოვრებაში გამეფებულია პატრიარქალური წეს-წყობილება, ცოლი სრული მონაა ქმრისა, რასაც ის ბრძანებს, ცოლი უსიტყვოდ ემორჩილება. თუ ქმარმა ძალიან გადააქარბა იგი მას ადვილად შეიძლება გაჰშორდეს. ჩვეულებრივ ცოლის მოყვანა და გათხოვება ხდება შუამავლის გარიგებით, ან გატაკებით. შუამავლობას უპრავლეს შემთხვევაში კისრულობს ნათესაობა. შვილებს იყოლიებენ ორიდან maximum ხუთამდი. ამ რიცხვს იშვიათად სჭარბობს. თუ შვილები არ გაუჩნდათ, ცოლ-ქმარს შორის გათიშვა ადვილად და ხშირად ხდება. ადათის მიხედვით ახალ გათხოვილი ქალი ქმარს დაქორწინების შემდეგ ეცნობა და თუ არ მოეწონათ ერთმანეთი, განშორება სულ ადვილი შესაძლებელია. ახალ რძალს მოყვანისთანავე ქმარი ეუბნება: „თუ შენ აქ არ გემყოფინების, სჯობია ახლავე წახვიდე შინ, შე შენ ძალას არ დაგატან“-ო.

ქალის გატაკება.

გატაკების დროს, რომელიც ხშირად ხდება ხევსურეთში და საზოგადოდ მთელ ხალხში, ქალი ხმას არ იღებს, არც შეუძლია ხმა დასძრას, ვინაიდან მას ძლიერ აშინებს, ჯერ ერთი მომტაცებლები, მეორე ის, რომ მისი ყვირილი შეიძლება გაიგოს ქალის მშობლებმა, ძმამ, ბაძაშვილებმა, რომლებიც დაედევნებიან მომტაცებლებს და მათ შორის შეიძლება მოხდეს სისხლის ღვრა, ამას მოტაცებულები ქალი დიდ ანგარიშს უწევს. საერთოდ მოტაცება ხდება საქმროს ნათესავების მხრიდან. ხევსურულ ჩვეულების მიხედვით, ჯვრის წერა მიღებულია შვილების ყოლის შემდეგაც. მოტაცება ხდება როგორც გასათხოვარი ქალის ნებართვით, მოწონებით, სიყვარულით, ისე მისავე უნებურათ, გაუცნობლად, გაუგებრად, განშორება მათი შესაძლებელია როგორც პირველ შემთხვევაში, ისე მეორე მხოლოდ გაცილებით უფრო ხშირად უკანასკნელშია. ნებაყოფლობითი და

მოტაცების საშუალებით დაქორწინება, რიცხვობრივად არაიშვიათად ერთმანეთს ეთანასწორება. ასე რომ, მოტაცება ხევესურებში ხშირი და ჩვეულებრივი მოვლენაა, ყოველი ხევესური ისე უყურებს მას, როგორც საერთოდ მიღებულ წესებს, ამიტომ ყოველ მომტაცებელს, ნაძალადევ ქმარს შეუძლია კვეთილში ჩასვას უკვე განშორებული, ძალდატანებით შერთული ქალი.

უნდა დავუმატოთ, რომ თუ მოტაცება ხდება ქალის მშობლების ნებართვით, ხოლო გასათხოვარი ამის წინააღმდეგია, ასეთ შემთხვევაში მოტაცებული ქალი თუ კი იგი ქმარს ვერ შეეგუა, ვერ ბრუნდება შინ, თავისიანების შიშით, და ან სადღაც შორეულ ნათესავს შეეხიზნება, ანდა მისი ახალგაზრდული, ყველასგან განწირული ასეთი მდგომარეობით გამოწვეული თვითმკვლელობა ხევესურეთის გასათხოვარ ქალებში ხშირია.

ვაჟის მხარე ქალის მშობლებს დაეკითხება, თუ როდის შეიძლება დაქორწინებისთვის დაემზადონ (ეს იმ შემთხვევაში თუ რომელიმე მხარე მგლოვიარედ არ არის). ახლო ნათესავები წავლენ საკითხავად ქალის მშობლებთან არაყით, ამას იქაურად ეწოდება და ასაკითხავად წასვლა. დაქორწინებისათვის დანიშნავენ განსაზღვრულ დროს, გზავნიან საზოგადოთ საპატიო პირებს- მომყვანელებს, რომლებიც როგორც ვსთქვით, არაყით მიდიან ქალის მშობლების სახლში და საკლავით კი ხატში. თუ ქალის სოფელში ვინმე საპატიო პირია მკვდარი, მაშინ ქალი მანამ არ გაჰყვება, სანამ საქმარეულო ახალ „ფარჩას“ არ მიიღანს მკვდრის ტალავარზე პატივსაცემად. თუ მიცვალებული ახლო ნათესავია, იმ შემთხვევაში შეიძლება საკლავიც მოსთხოვოს, საერთო წესით მომყვანელებმა ორი დღე უნდა სიამტკბილობაში გაატარონ ქალის მშობლების ოჯახში. მესამე დღისათვის ახალ-რძალი ემზადება, თვითონ ჰპატიეობს მყოლებს (მაყრი. ონებს). გამოაცხობენ ჩვეულებრივ ერთ ხავიწიან ქადას (ხავიწი ჰქვია ერბოში ფქვილ-მოკიდებულ ფაფას) და გაემგზავრებიან ქმრის ბენისაკენ. ეზოდან საკმაო მანძილზედ ახალ გასათხოვარ ქალს ჩვეულებისამებრ აცილებენ ახალგაზრდა ქალები, მანდილოსნები და ბავშვები. იქ გამოემშვიდობებიან ახალ-რძალს. გამოთხოვების ადგილას სქრიან ხსენებულ ხავიწიან ქადას, ყველანი დაინაწილებენ ქადას ნაჭრებს, ახალ გათხოვილის საკეთილდღეოდ დალევენ არაყს, დალოცვენ და უსურვებენ ბედნიერებას. მეორე ქადას, რომელიც თან მიაქვთ, გასქრიან ვაჟის მამულში. აქ ორივე ახლად დაქორწინებულის საკეთილდღეოთ დალევენ იმგვარადვე, როგორც ქალის მამულიდან გამოცილების დროს. როდესაც მყოლები (მაყრები) პატარძლით მიუახლოვდებიან ქმრის სახლს, ერთ-ერთი მყოლი თოფს გაისერის. ვაიგებენ თუ არა მაყრებისა და ახალ-რძალის მიახლოვებას, ქმრის შინაურები ლუდით და არაყით წავლენ შესახვედრად. შეხვედრის ადგილას ხდება ერთგვარი გახუმრება: ახალ-რძალს დამალვენ და მის მაგივრად სხვას აცნობენ ქმრის ნათესაობას. ახალი რძლის მიყვანა აუცილებლად დაბინდების ხანს ხდება. მეორე შეხვედრა ბოლოვდება ბანზე, აქაც ისევ ქმრის ახლო ნათესავობა ახვედრებს ერბოიან ლუდს სპილენძის კოშით, რომელიც ღრმა ტაფის მსგავსია. აქაც საერთო მხიარულება. ამ ცერემონიის შემდეგ ახალი რძალი მიჰყავს ისეთ დარბაისელ ხნიერ მანდილოსანს, რომელსაც ოჯახურ ცხოვრებაში სანატრი ბედი სწევია, — მიჰყავს სადღეოდოფლო მორთულ ძირეულ, მტკიცე სა-

ფუჟელიან სახლში, სადაც მარჯვენა ხელჩაკიდებულნი დაღე-დეღოფალი პარველად შევლენ. ახალ რძალს მარჯვენა ფეხს ხსენებული მანდილოსანი გადაადგმევინებს კარის ზღურბლზე და პირდაპირ დასვამს სადიასახლისოზე, ე. ი. იმ ადგილას, სადაც ჩვეულებრივად დიასახლისი ჯდება. დაჯდება თუ არა, მაშინვე ჩაუსმენ კალთაში ვისმეს პაწია ვაჟს, რომელიც სიმბოლოა ვაჟიშვილის შეძენისა. კალთაში ბავშვის ჩამსმელი პატარძლს შემდეგი სიტყვებით მიჰმართავს: „ემისა აღასები მოგცეს ღმერთმა“-ო თავის მხრივ ახალ რძალი პატარა ბავშვს მისცემს ხელში ქადის პაწია კვერს, რომელიც მას ჩვეულების თანახმად თანვე უნდა ჰქონდეს საგანგებოდ გაკეთებული. ხანგრძლივი ბედნიერი სიცოცხლის ნიშნად, ახალ მოყვანილს თავზე აყრიან თეთრ ფქვილს და თან ლოცავენ: „ესე თეთრად აგაყვავოს ღმერთმაო.

ყველა ამის შემდეგ დედამთილს ულოცავენ მექორწილენი და ახლო ნათესავები. ამავე დროს მაყრაონებს მასპინძელი სხვა სახლში უწყობს მაგიდას და ისინი იქ შეექცევიან მზიარულ ქეიფს.

ახალ მოყვანულს მანდილის კანჭი (თავსახურის კუთხე, ყურა) წესის მიხედვით ჩაკეცილი აქვს მისსავე ნაკეცებში. მილოცვების შემდეგ ხნიერი დარბაისელი დედაკაცი მანდილის ერთ-ერთ კანჭს მოუფონებს და გადმოუგდება, რომელიც ქმართან აძრახებამდი *) ექნება ჩამოშვებული. აძრახების შემდეგ ისევ ჩვეულებრივ გაიკეთებს მანდილის ყურს და აქვს მუდმივ ჩაკეცილი. მას მხოლოდ მაშინ ჩამოუშვებს, როცა ვინმე ახლო ნათესავი გარდაეცვლება. ექვსი დღე-ღამის განმავლობაში (გარდა ძალის საათებისა) ახალი რძალი სულ ფეხზე დგას და მოქმედობს, აკეთებს (გარდა წყლის მოტანისა და პურის გამოცხობისა) ყოველგვარ საოჯახო საქმეს, აქ მას აფასებენ, სწონიან, სინჯავენ, როგორც შინაურები, ქმრის ნათესაობა, ისე მახლობელი მეზობლები, რომლებიც ჩვეულებრივ სოფლის ცხოვრების მკაცრად გამომცდელ აუდიტორიას წარმოადგენს.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ექვსი დღის შემდეგ ახალი რძალი ბრუნდება თავის სახლში და იქ რჩება ერთი წლის ვადით. იმ შემთხვევაში, თუ ქმრის ოჯახმა ერთი-ორი დღით სთხოვა, ის მოვა, მოასაქმებს ყოველივე იმას, რისთვისაც დაიბარეს და ისევ წავა. შესაძლებელია ერთი წლის მანძილზე რომელიმე მათგანს რაიმე ფათერაკი შეემთხვა და გარდაიცვალა, მაშინ მასზე ხარჯის ვაწევას ორივე მხარე თანაბრად კისრულობს. ვინიცობა ახალი რძლის წაყვანის დროს გზაში მოხდა ფათერაკი და პატარ რძალი მოკვდა, ასეთ შემთხვევაში გავლილი გზის მანძილს გაზომვენ, შეადარებენ გასავლელ ბილიკს სიძის სახლამდი და საითაც მოკლე მანძილი აღმოჩნდება, — ის კისრულობს მიცვალებულის დამარხვას. ე. ი. თუ სიძისაკენ გაჰოვიდა მოკლე გზა, სიძე მარხავს მიცვალებულს, თუ პატარ-რძლის მშობლებისაკენ აღმოჩნდა მოკლე შარა, მაშინ მშობლები ან ახლო ნათესავები იღებენ თავზე მკვდრის დასაფლავებას. შეიძლება ორივე მხარეზე თანაბარი მანძილი გამოვიდეს, იმ შემთხვევაში ერთიც და მეორეც თანასწორად ინაწილებს დამარხვის ხარჯებს. გაივლის თუ არა ერთი წელი, გათხოვილ ქალს ძმა ან ბიძაშვილი წაიყვანს ქმართან, რას შექმდეცაც ის

* აძრახება ანუ საუბარი ცოლს აკრძალული აქვს ქმართან დაწოლამდი.

სამუდამოდ რჩება ქმრის სახლში და, ცხადია, ითვლება დამკვიდრებულ წევრად ოჯახში. მაგრამ ჯერ კიდევ ყველა საკუთრება კი არ მიაქვს თან ქმრისას, არამედ მისი ნაწილი. მაგალითად, მას აქვს ორი ხელი ტანისამოსი, ერთი მიაქვს, მეორეს სტოვებს თავის სახლში. ეს იმიტომ, რომ მას შეიძლება მალე მოუხდეს ქმართან განშორება და ამასათვის ერთი წყვილი ტანისამოსი მომარაგებული აქვს ამ მოსალოდნელ შემთხვევისათვის. სახელსაქმო: საქსოვი, საკერი და სხვა, რომელიც ყოველ გასათხოვარ ხევსურ ქალს ჩვეულებრივ ბლომად აქვს, მიღებულია სულ ყველა წაიღოს ქმრის სახლში.

როგორც ვთქვით, ხევსური ქალები გვიან თხოვდებიან და ეს იმიტომ, რომ ძლიერ ეძნელებათ მოშორება ახალგაზრდული ცხოვრებისა, რომელიც ადამიანის სიცოცხლეში მხოლოდ ერთხელ მოდის, და თანაც გათხოვებას შემდეგ ჰკარგავენ თავას უფლებას; ისინი ამბობენ: „გათხოვებით ცალი ფეხი სამარეში გადავდგი“-ო.

გათხოვილი დედაკაცი ცხენით ქმრის სოფელში ვერ შევა იმიტომ, რომ ეს გულისხმობს მოურიდებლობას, უხატობას და თათქმის უნაშუსობასაც კი. ხევსურელი ჩვეულების მიხედვით, ახალ ჯვარდაწერილი ერთი წლის განაკვლობაში ისე არაან, როგორც სწორ-ფერნი, ე. ი. ამ ხნის მანძილზე მათში სქესობრივი კავშირი არ ხდება. ამ ხნის განმავლობაში დროს ატარებენ მხოლოდ სატრფიალო სიამ-ტებილობასა და ალერსში. ჩვეულებრივ პირობებში ქმართან დასაწოლად ცოლი მიდის. ცოლს სრული უფლება ენიჭება ყოველგან წასვლა-წამოსვლაში. წასვლა მხოლოდ ხევსურთან შეიძლება და სხვა კუთხის კაცთან არავითარ შემთხვევაში. ცოლი ოჯახში ქმრისაგან შეძენილ ქონების, აგრეთვე თავის შენაძენ ნივთების ბატონ-პატრონია, ამ მხრივ ხევსურის ცოლი ან დედაკაცი მატრიარქალური დროის პირობებში დგას. მაგრამ ამასთანავე ერთად იგი მოკლებულია ყოველგვარ საზოგადოებრივ აზრს, ნებისყოფას, საზოგადოებაში საუბრის უფლებას, თავისუფალ ღიმილს, მიხვრა-მოხვრას, რაიმე სასოულო საქმეში ჩარევას, სჯას, კრიტიკას და სხვა. მრავალ ადამიანურ უფლებებს. ამავე დროს ყოველივე საოჯახო შიშვე საქმე მას აქვს დაკისრებული: ოჯახის წევრების შემოსვა (თავის თავის, ქმარ-შვილისა, დედისა, მამისა, ძმისა), საქონლის მოვლა, საოჯახო ქონების მომარაგება და სხვა. მიუხედავად ასეთი მტკიცე ოჯახის დამფუძნებელი როლისა, ცოლი მაინც მოკლებულია ელემენტარულ ადამიანურ ღირსებას, დაფასებას და იგი ქმრისაგან არცა თუ საკუთარ სახელის წოდების ღირსია. ხევსური ქმარი თავის ცოლს საკუთარ სახელს არ უწოდებს, იმდენად დამცირებულია ის მის წინაშე. არათუ მართო მისი ცოლის სახელი ამცირებს მას, არამედ ყველა ის, ვინც მის ცოლის სახელს ატარებს: საკუთარ სახელის ნაცვლად ის თავის ცოლს უწოდებს: „ღიაცს“, ან „ჯალაფს“. და როდესაც ეს „დამამცირებელი“ სახელი უნდა თქვას ვისმესთან, მისი წარმოთქმის წინ მოიბოდიშებს: „პატივი თქვენთან და მორიდება,—ჩემი ღიაცია“... და სხვა.

ჩვეულებისა და ცოლ-ქმრულ თვისიერ განწყობილების მიხედვით სადიღვანში მადიდის (მათებურათ ტაბლას) ერთად მოუსხდებიან, ხოლო თუ სტუმრები ჰყავთ, ცოლს და საზოგადოდ მდებრობით სქესს ნება არა აქვს სადილის ან საუზმის დროს მამაკაცებთან დასხდნენ. ამ უფლებას მოკლებუ-

ლია არათუ შინაურად დედაკაცები, არამედ ეს წესი ვრცელდება სტუმარ დედაკაცებზედაც.

საერთოდ ხევსურ დედაკაცებს ისეთი ქმარი მოსწონთ, რომელსაც, სხვა ეაქვასურ თვისებებთან ერთად ცოლისადმი დიდი სიმკაცრეც ახასიათებს. ხშირად ხევსურებში ცოლის ცემაც იციან. ხევსურ მამაკაცებს საზოგადოდ ცუდი წარმოდგენა აქვთ დედაკაცებზე: ისინი მათ საქონელს ადარებენ და ამბობენ ასე: „როგორც ხარში და ფურშია განსხვავება, ისე მამაკაცსა და დედაკაცს შორის დიდი ზღუდე ძევს. განა ფური და ხარი ერთნაირად უნდა ვკვებოთ?— ამბობს ხევსური მამაკაცი— ხარს თიფას ვაჭმევთ, ფურს კი ჩაღას“.

როგორც ჰხედავთ, ხევსური მამაკაცები თავიანთ ცოლებს არც იმის უფლებას აძლევენ, რომ იმგვარი საკვებით გამოიკვებონ, როგორც თავითონ მათ შეუძლიათ მიიღონ დახარისხებული ნოყიერი საჭმელი. საზოგადოთ ხევსური ქმარი ძლიერ მარტივად სწყვეტს ყოველნაირ ცოლქმრულ დამოკიდებულებათა საკითხს. ხევსური ქმარი ამბობს: „მე ყველაფერი ვარ, ცოლი კი არაფერიო“.

ქმარმა რაც უნდა თქვას, ნათქვამი ცოლისათვის კანონია და თუ იგი წინააღმდეგი გაუხდა, მაშინ ქმარი საშინლად სჯის მას.

ასეთია „ღვთისაგან“ ბოძებული „წერა“ ხევსური დედაკაცისა როგორც ოჯახურ ცხოვრებაში, ისე საზოგადოებრივ ასპარეზზე. როდესაც ხევსური ქალი თხოვდება, მან უკვე იცის, რომ იგი სამუდამოდ უნდა გამოეთხოვოს შვებასა და ხალისიან სიცოცხლეს, იგი ვერ ნახავს, თუ რაა სიყვარული თბილი გრძნობა და თავაზიანი მოპყრობა, არამედ ტანჯვა-მწუხარება, აუტანელი ჯაფა, და კენესა მწველი ცრემლებით, ყოველგვარი პირადი ღირსების ფეხქვეშ გათელვა და დამცირება, ამიტომაც, რომ ყოველი ხევსური ქალი ფეხს ითრევს ბუნებრივი საქორწინო დროის მოახლოებისას და სიამოვნებით გადასდებს მას ხუთი და ათი წლითაც. ასეთ გადადებას პირდაპირ მასიური ხასიათი აქვს ხევსური ქალების ცხოვრებაში. ამის მიზეზი, ჩვენ უკვე ვთქვით.

დაახლოებით და ვფიქრობთ, რომ ჩვენ მიერ აღნიშნული დაგვიანებითი დაქორწინების პირობები გამომდინარეობენ პირდაპირ შექმნილ მდგომარეობიდან.

ის სოციალური პირობები, რომლებშიაც გათხოვილ დედაკაცს უხდება ცხოვრება ქმრის ოჯახში შეუბრალებლად სჭის მას.

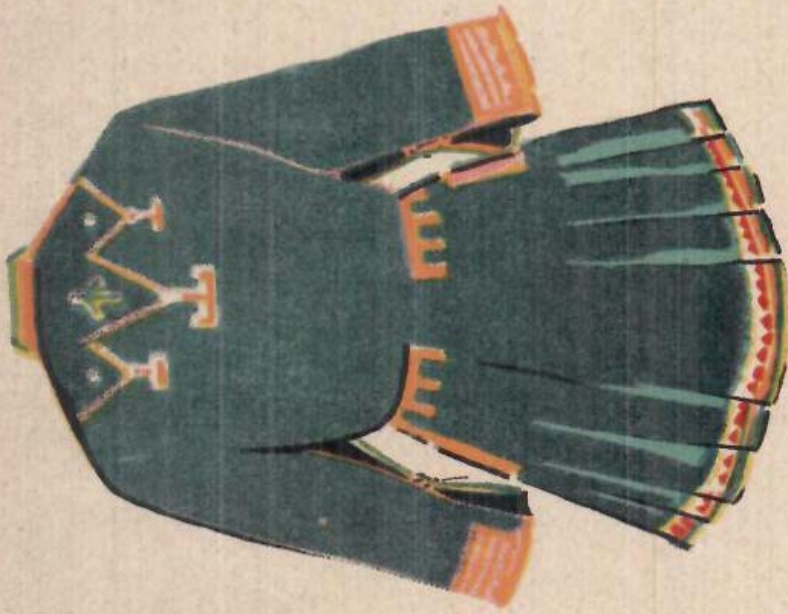
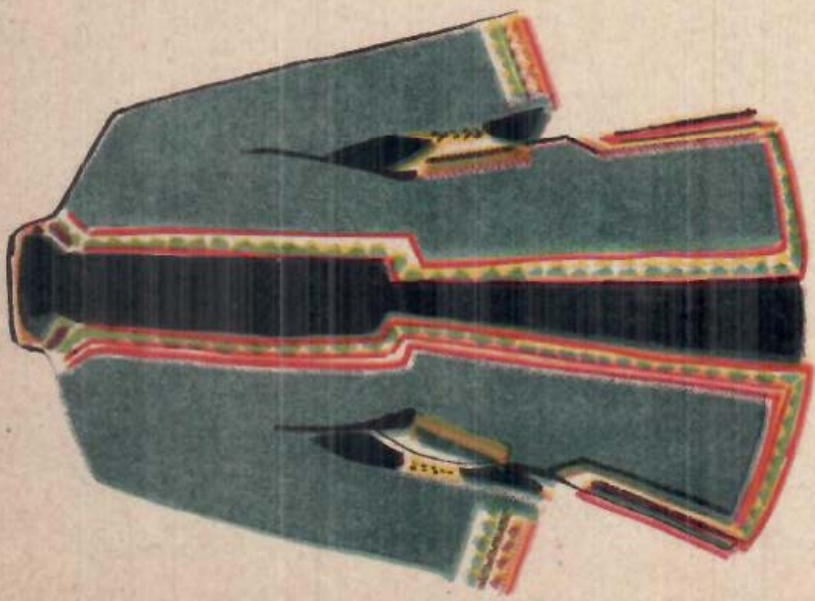
მაშასადამე, გამოვდივართ რა ყველა შემთხვევაში მოყვანილ სხვადასხვა მეცნიერულ ნარკვევებიდან და ამავე დროს საკუთარი დაკვირვებიდან, ვამბობთ, რომ ნამდვილ ბუნებრივ საქორწინო ასაკად მამაკაცის მხრივ უნდა ჩაითვალოს 25-დან 35 წელი, დედაკაცის მხრივ კი 20—25 წლები. დაქორწინებისათვის ბუნებრივად მომწიფებული პერიოდები სწორეთ აღნიშნულ ციფრებში იგულისხმება.

უიპყველია, რომ დაქორწინების პერიოდებში გამონაკლისები და დისონანსები მრავალია, როგორც საერთოდ ყველა ხალხის ცხოვრებაში, ისე ხევსურეთის ყოფა-ცხოვრებაშიც.

ხევსურებში ვხვდებით აგრეთვე, როგორც უკიდურეს ანტიფემინისტებს ¹⁾ ისე ბელემინისტებს. ²⁾ ცხადია, პირველი უცოლოდ რჩებიან, ხოლო მეორენი

¹⁾ კაცი, რომელსაც დედაკაცი თვალთ დასანახად სძულს.

²⁾ სხვა და სხვა ლამაზ ქალების მოტრფიალენი.



საქსურული ჩისა ჩაბიჯან და ჭურჯით
ნახ. დარ. ანულისისა



ცოლს ხშირად იცვლიან და ოჯახი მუდამ აწეწილ-დაწეწილ აქვთ, ხასიათი გარყვნილი, გალაზღანდარებული, უსულ-გულო, გამოფიტული.

როგორც ყველგან, ისე ხევსურეთში ბევრია ზარმაცი, სოფლიდან სოფლად მოხეტიალე, შექმნილი მდგომარეობით დაბჭავებული, გონებრივ შემოქმედებას მოკლებული, და თანდაყოლილი ნაკლის გამო ათვალწუნებული. ისინი არც ლებულობენ მონაწილეობას საერთო ცხოვრებაში, დაქორწინების საკითხი მათთვის არ არსებობს—უფარვისება.

ხევსურ ახალგაზრდა ქალებში ასეთი უფარვისობა იშვიათი მოვლენაა. და თუ სადმე ასეთი აღმოჩნდა, ისე აშკარად არ გამოიყვანებოდა, როგორც ამას მამაკაცების მხრივ ვამჩნევთ: ხოლო გასათხოვარი ხევსური ქალები სხვა რამ საბედისწერო თვისებებით განსხვავდებიან მამაკაცებისაგან. სახელდობრ მით, რომ მათში გავრცელებულია თვითმკვლელობა, რომელიც ზოგჯერ პირდაპირ ებიდე-მიურ ხასიათს ლებულობს მთელ ხევსურეთში.

საკმაო ხნის ძიების შემდეგ გამოირკვა, რომ თვითმკვლელობა განსაკუთრებულ შექინილ პირობების მიხედვით და საქორწინო წლების პერიოდში ხდება, უფრო კი იმ გარდაშვალ ხანაში, როდესაც ახალგაზრდა ქალი საქორწინო წლებს უახლოვდება. რა თქმა უნდა, თვითმკვლელობის მიზეზი სხვაც ბევრია: აუტანელი სოციალური მდგომარეობა, რაინე თვალსაჩინო ფიზიკური ნაკლი. მშობლების უსულ-გულობა, საკუთარი სურვილების აუსრულებლობა, თავისივე სწორის დაკარგვა და მოსალოდნელი იმედების გაცრუება. სამწუხაროდ, ნამდვილი სტატისტიკური ცნობების შეკრება ვერ მოვახერხეთ, რომ ზოგიერთი დეტალი სისწორით გაგვეშუქებინა. მაინც შეიძლება ითქვას, რომ თვითმკვლელობა (უმრავლეს შემთხვევაში) ხდება მაშინ, როდესაც ქალს თვითური სპირს, ანდა თვითურის მოახლოვების წინა დღეში, ე. ი. მაშინ, როდესაც ყოველი დედაკაცი ცოტათ თუ ბევრათ ფსიქიურად აშლილია და გაწიწმამებული. ჩემი მუშაობის დროს ხევსურეთში ხშირი შემთხვევა იყო გასათხოვარ ქალების თვითმკვლელობისა და ეს სწორეთ იმ პერიოდებში ხდებოდა, როდესაც მათ თვითური სპირდათ. ერთხელ ჩემთან მოვიდა ხევსური და მთხოვა წაგყოლოდი დაქრილი ქალის სანახავად. გზაში მე შევეკითხე, თუ რატომ დაიჭრა თავი მისმა ქალმა, მან ცოტა პაუზის შემდეგ ორი სიტყვით მიპასუხა: „არ ვიცი, კაცო“ და თავისთვის კიდევ რაღაცა ჩაილაპარაკა. როდესაც ბინაზე მივედი, დაქრილი ავადმყოფი ჩვეულებრივ სადგომ სახლში კი არ დაეწვინათ, არამედ გაეხიზნათ სამრელოში, რომლის კედლებიც უბრალო ქვის ყორიდან იყო აგებული, დახურული იყო ხრეშიან მიწით, ისეთი პატარა იყო და დაბალი კედლები ჰქონდა, რომ მეორე ადამიანი შიგ ძლივს მობრუნდებოდა. შიგ შესვლის დროს წელში უნდა დაიხაროს და ამ დახრილ მდგომარეობაში იმყოფებით მანამ, სანამ გარეთ არ გამოხვალთ. დაქრილი ავადმყოფი მიწაზე ეგდო. გასინჯვის შემდეგ გამოიკვა, რომ კრილობა საბედისწერო არ იყო. თოფი დაეჭრა კისრის მიდამოში მარცხენა მხარეს და ტყვიას მხოლოდ sternocleido-mastoidei-ს კუნთი გაეჭრა. კაი ხნის სისხლის დენას ავადმყოფი ძალზე დაესუსტებინა, რომელიც ჩვენ მისვლამდე შეჩერებულიყო კრილზე მიმხმარი ნაკვეთი სისხლით.

ავადმყოფი კვირის წამლობის შემდეგ განიკურნა გაურთულებლად, მხოლოდ ოდნავი ნაკლი დარჩა: კისერს ნორმალურად ველარ ამოძრავებდა ხსენებული კუნთის დაზიანების გამო. ახალგაზრდა ქალს თოფი დაეკრა თვითმკვლელობის მიზნით, როელიც უთუოდ შემთხვევით იქნა აცილებული. ქალი თოფის დაკვრის მომენტში თვიურის წინა დღის მოლოდინში იდგა. იგი დანიშნული იყო. — ანალოგიური შემთხვევა მეორეც მქონდა, ხოლო გაგონილი — ბევრი. ამ გაგონილ შემთხვევათა შესახებაც ვაწარმოებდით კვლევა-ძიებას და ვარკვევდით, თუ რა პირობებში ხდებოდა გასათხოვარი ქალების თვითმკვლელობა. აქაც გამოირკვა, რომ თვითმკვლელობა მომეტებულად ხდებოდა მაშინ, როდესაც ქალები თვიურის პერიოდში იდგენ, ან ჰქონდათ ასეთი. აქედან აშკარაა, რომ ახალგაზრდა ხევსური ქალი, რომლისათვისაც საკმარისია ოდნავი წყენა, გულის მოკვლა, გაღიზიანება, რომ თავის მოკვლაზე იფიქროს, თავის სიცოცხლეს უფრო მაშინ იმეტებს როცა მას თვიური სკირს ან მის მოლოდინშია. ამავე დროს ჩვენ ისიც შევამჩნიეთ, რომ სხვა მიზეზით თვითმკვლელობა იშვიათად ხდება ხევსურ გასათხოვარ ქალების ცხოვრებაში.



სურ. 44. ხ ე ლ ი

ხევსურული სისხლის ალების წესით.

1. ცირი ღირს 5 ძროზა, 2. სალოჯი თითი—
4 ძროზა, 3. შუა თითი—3 ძროზა, 4. უსახელო თითი—
2 ძროზა, 5. ნეკი—ერთი ფური, 6. ხელი მთლიანად ღირს
30 ძროზა (იხილეთ „სისხლის ალება“ — გვერდი 113).

სწორ-ფრობა ხევსურეთში.

ხევსურები გადმოგვცემენ, რომ სწორფრობა, როგორც გარკვეული მოვლენა, გადმოღებულა თავის მეზობელ ფშავლებისაგან და შემდეგ იგი გადაკეთებულა თავისებურად. მათი გადმოცემით, სწორფრობა თითქოს შემოუღიათ ორი-სამი საუკუნის წინ, როცა საქართველო პოლიტიკურად და ეკონომიურად ერთგვარ რღვევას განიცდიდა, როგორც შინაური ფეოდალების ყოველდღიური კინკლაობით და ღალატით, ისე გარეშე მტრებისაგან.

ამ დროს ფშავ-ხევსურები (მათი გადმოცემით), როგორც განაპირას მცხოვრები ხალხი, განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდნენ. მათ განუწყვეტლივ ლეკები და ქისტები ესხმოდა თავს. ამიტომ იძულებული იყვნენ მუდამ თოფიარალის ქვეშ მდგარიყვნენ. ეს გარემოება ქმნიდა აუცილებლობას, რომ ფშავსა და ხევსურეთში მტრის დაცემის გამო გახიზვნის დროს ქალსა და კაცს ერთი ნაბდის ქვეშ სძინებოდათ და ამით ერთმანეთი გაემხნეებინათ. რადგანაც თავდასხმის შემთხვევები ხშირი იყო, ამიტომ მისგან გამოწვეული შედეგი ჩვეულებათ იქცა, რომელსაც ამ ჟამად ხევსურეთში სწორფრობა ეწოდება. არა მგონია, რომ ეს მართალი იყოს. ალბათ მის წარმოშობას სხვა რამ საფუძველი უძევს.

როგორც ხალხი მოწმობს, სიტყვა სწორფრობა მართო ახალგაზრდა მოტრფიალებზე კი არ ვრცელდება, არამედ ისეთ ახალგაზრდებზედაც, რომელნიც ბავშობიდანვე ერთმანეთს შეზრდია და თავის სიჭაბუკე ერთად გაუტარებიათ. ხევსურულ კილოში სიტყვა „დობილი“ არ არსებობს და როგორც ვაჟს ისე ქალს სატრფიალო აღერსიანობაში ცალ-ცალკე „ძმობილი“ ჰქვია და ორივეს ერთად კი—სწორ-ფერნი.

ხევსურული სწორფრობა თავის თავად ნიშნავს ტრფიალს, სიყვარულს, მხოლოდ და მხოლოდ სულიერ კავშირს სხვადასხვა სქესის ორ ახალგაზრდათა შორის. ყოველი სახის სიმრუშე უარყოფილია და არავითარ სიმტლასეს მათ ტრფიალში ადგილი არა აქვს.

სწორფრობა ასე იწყება: ერთი ბოთლი არაყით ქალი მიდის ვაჟთან დასაწოლად, თუნდაც ისინი ერთმანეთს ახლო არ იცნობდნენ და მხოლოდ შორიდან მოსწონდნენ ერთმანეთი. პირველად—კოცნა, მკლავზე დაწოლა და ხვევნა-აღერსი ძლიერ მორიდებით ხდება, მოკრძალებით, ხოლო შემდეგ, როდესაც ისინი თანდათანობით ერთმანეთს კარგად დაუახლოვდებიან, ეს ხვევნა-კოცნა უფრო თავისუფალი ხდება. შეიძლება სწორფერთა შორის მოხდეს ერთგვარი დამღწურება, ან და როგორც ეს საზოგადოდ მიღებულია.—მოტრფიალეთა ჭაბუკური ბუტიაობა, რომელსაც დროული ხასიათი აქვს. შემდეგ კი შეიძლება ტრფობა უფრო და უფრო გამტკიცდეს, გაღრმავდეს და ხდებიან განუყრელნი.

დაწოლა ხდება ისე, რომ სწორ ფერნი თავის ფეხებს ერთმანეთს იშვიათად მიაკარებენ, არც მუცლით შეეხებიან ერთმანეთს, ხოლო გულმკერდათ და პირბაგვებით ისე ეკვრიან ერთმანეთს, რომ ხშირად გულმკერდი ორთავეს საგრძნობლად სტკივათ.

ფარავის გახსნა, რომლის მნიშვნელობაც ჩვენ უკვე ვიცით, ამ შემთხვევაში ყოვლად დაუშვებელია. ამ აღერსის დროს კისრას ღილსაც კი ვერ შეეხება ვაჟი. როდესაც გრძნობა უკვე კაი ხნის ხვევნა-ამბორისაგან თავისთავად დაცხრება და

მოდუნდება, როცა სატრფიალო, საალერსო ენერგია დაზრება და ძილის დროც დადგება, ისინი ერთმანეთს ზურგს შეაქცევენ და ისე იძინებენ, ან კიდევ ვაჟი გულალმა დაიძინებს და ქალი კი მის გულმკერდზე თავს დადებს და ისე მხართეძოზე მიიძინებს.

სწორფრობა ხდება აგრეთვე თითქმის ახლო ნათესავეებს შორისაც, მხოლოდ ამ შემთხვევაში მათ სწორფრობებს იშვიათად ეძახიან. სწორფრობა შორის შეიძლება მოხდეს დაქორწინებაც, თუმცა ეს იშვიათი მოვლენაა ხევისურეთში. არ არის წესი, რომ ერთი სოფლისანი დაქორწინდნენ, რაც უნდა შორეული იყვნენ ისინი სისხლით. თუ ასეთი რამ მოხდა, სოფლელები მათ „ბოიკოტს“ უცხადებენ, აღკვეთენ, ხოლო შემდეგ, როდესაც დრო თავისას იზამს—საკმაოდ დაცხრება, შერიგება ადვილად ხდება. წარსულში სწორფრობა შორის დაქორწინება იშვიათად ხდებოდა, ახლა კი შედარებით ხშირია. როგორც ხევისური ქალი, ისე ვაჟი თავის სატრფოს ეცნობა ან პოულობს სადმე შეკრებულებაში: ხატში, დღეობებზე, საზოგადოებაში, სადაც ერთმანეთს ათვალიერებენ. სწორფრობაში რაიმე შუღლი, წასისიანება, უხეში ღვარძლი-მტრობა არ არის წესად, მხოლოდ ფარული ეჭვიანობა მათ შორის ხშირი მოვლენაა. თუ სწორფრობა შორის გრძნობა ოდნავ შენედა, ან ერთმანეთისადმი გულცივობა შეიპარა, მაშინ მათი სწორფრობის ურთიერთობა თანდათანობით სუსტდება და შემდეგ სრულიად ქრება კიდევ. ასეთ შემთხვევაში მიჯნურები ერთმანეთს ხშირად შორდებიან და როგორც ფუტკარი წამ-და-უწუმ ერთი ყვავილიდან მეორეზე გადაფრინდება, აგრეთვე ისინიც ერთმანეთს წამსვე გამოიცვლიან. ასეთი რამ ხდება როგორც ქალის მხრივ, ისე ვაჟის სურვილითაც. თუ ვინიცობაა ხევისური ქალი (ან დედა-კაცი) ვინმემ რაიმე გზით ძალით დაიმორჩილა და მისი სურვილის წინააღმდეგ მასთან სქესობრივი კავშირი დაიჭირა, ეს მაინც არ გაამჟღავნებს ამ მდგომარეობაში ჩამყენებელს თავის ახლო ნათესაობასთან.

ის არაფითარ შემთხვევაში არ გასცემს მას, არც ძმასთან, არც ქმართან, რადგანაც კარგად იცის, რომ ენის მიტანას, გაცემას მოჰყვება სისხლის ღვრა და შეიძლება კაცის სიკვდილიც. ამიტომაც, რომ ხევისური ქალი ასეთ საბედისწერო საიდუმლოებისათვის პირდაპირ მუნჯია. დაქორწინებულთა შორის სწორფრობა სხვა ვისმესთან შედარებით იშვიათად ხდება, განსაკუთრებით ცოლის მხრივ. ქმარს შეუძლია იყოლიოს სწორ-ფრობი ქალი, შეიძლება მას ცოლმაც დაუწვინოს მკლავზე. ამ შემთხვევაში, თუ ვინიცობაა ქმარს გული აუცრუვდა თავის ცოლზე, ცოლი ამაზე თითქოს არას ნაღვლობს—იმდენად თავმოყვარე და ამაყია ის ბუნებრივად. ამ მხრივ მას სრულიად ზედმეტად და უგუნურად მიაჩნია რაიმე გულის წყრომა, ჩხუბი, აყალ-მაყალი და, რაც უფრო ჩვეულებრივია ყოველი დედაკაცის აჩემებულ შეტევით ბრძოლაში, ცრემლები. ამ მხრივ ხევისური დედაკაცი ან ქალი პირდაპირ შეუღარებელია.

თუ უცხო კაცმა—არა-ხევისურმა, ხევისური ქალი ნიშანში ამოიღო და ქალს კი არ მოსწონს იგი, შეიძლება რომ გასცეს და საშინელ ხიფათში ჩააგდოს, მაგრამ ასეთი შემთხვევა ხევისურეთში საზოგადოდ ძლიერ იშვიათია. ხშირია ისეთი შემთხვევა, როცა ერთი ვინმე ახალგაზრდა ვაჟი მოსწონს რამდენიმე ქალს, რომელთა შორისაც ხდება ერთგვარი შეჯიბრება, თუ რა ხერხით დაჩრდილოს თა-

ვისი მეტოქე, რომელიც ხელს უშლის სატრფოს დაპყრობაში. ამ შემთხვევაში ხევსურ ქალს გაშმაგებული ვნება კი არ იტაცებს ვაჟისადმი, არამედ იგი მეტად წმინდა გრძობითაა გატაცებული და თუ ვინმემ შეურაცყო, ის შურს იძიებს: შეუბრალებლად განდევნის ის შეურაცყოფის მიმყენებელ ვაჟს და წყევლა-კრულვით ნოიხსენიებს მას. იგი მისთვის ნიშნავს ნახევრად სიკვდილს, ხალისიანი სი-ცოცხლის განახევრებას, რადგანაც მის შემდეგ აღარ არის ტრფობა, თბილი ძღერსი, წმინდა სიყვარული. ამიტომ ხევსურ ქალს მოსწონს ისეთი თავის სწორი ვაჟი, რომელიც მის ასეთ შეხედულებას, სურვილს ექვემდებარება, რომელიც სოფლის პირობაზე ნამდვილ ვაჟკაცურ სინდისს და პატიოსნებას უნდა წარ-მოადგენდეს. ამ მოთხოვნების შინაარსი კარგად იცინ ხევსურეთის ახალ-გაზრდა ვაჟებმა და მათშორის იშვიათია ისეთი, რომ ამას ანგარიში არ გაუ-წიოს. ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანოთ ერთი ლექსი:

რახელ კარგი ხარ ზაფხულო! როდის მოგვივა რთველიო?
ისით დრო როდის მოგვივა, ილასტებოდეს ქერიო;
ბარში ჩქამობდეს ნამგალი, მთაში ელობდეს ცელიო,
ემზადებოდეს მხედარი, ნალებს იკრავდეს ცხენიო?
ვაჟი ჩვენ სოფელს ბევრია—მხრით მფრინავ შევარდენია,
ბევრია სხვა სოფელშიაც ბაგაზე დასაბმელია.

ვაჟ უნდა იყოს ისეთი.....

არ აშინებდას ხანჯარი, ფოლადის სათითენიო;
მთვრალად დაიწყებს კვებნასა: სახელ თუ ვერა ვქენიო!
უნდა წავიდე ღილღოსა, ცხვარი მყავს მოსასხმელიო
მთვრალმა ბევრ იცის კვებნაი, რომ მოფხიზლდების ძნელიო,
ამა ლექსისა მათქმელი ან გრილი ხახის ფერიო.
აღარ წვებიან ქალები, სახელ თუ ვერა ვქენიო.

ამ ლექსში მკაფიოდ არის გამოხატული, რომ ხევსური ვაჟისა და ქალის ცხოვრებაში ყველაფერი მარტივია და სადა, ასეთია უსაზღვრო მისწრაფებაც ტრფობისადმი, ურომლისოდაც ხევსური ახალგაზრდები ნორმალურად ვერ სუნთქავენ, ნამდვილ სიციცხლეს ვერ განიცდიან.

სწორფრობა მარტო ხვევნა-მტლაშა-მტლუშს არ ნიშნავს, იგი ერთგვარად საქმიანობის ხალისის მომგვრელია სწორ-ფერთა მოქმედებაში. იგი უფრო ახალისებს, აჩვენებს ორივე სწორს სამერმისო საქმიანობას, სასახელო საქმეს. ვინც სახელის მოხვეჭას არ ცდილობს, არ უყვარს შრომა, გარჯა ანდა არ არის ეშხიანი, იგი ვერ დაიმსახურებს ხევსური ქალის ყურადღებას. „აღარ წვებიან ქალები სახელ თუ ვერა ხექენიო“, ე. ი. აღარ წვებიან ქალები, ალბათ იმიტომ, რომ სახელი ვერ მოვიხვეჭეთ. ეს გამოთქმა იმდენად დამახასიათებელია სწორ-ფერთა ურთიერთობისათვის, რომ ის კომენტარიებს არ საჭიროებს.

ხევსურეთში ხშირია ყაჩაღად გავარდნა. ასეთები განსაკუთრებით მოსწონთ ხევსურ ახალგაზრდა ქალებს, უფრო მომეტებულად ეტრფიან მათ. ამის დამახასიათებელია ერთი პატარა ლექსი:

გიორგი, ჩემო ძმობილო, ვაჟკაცო ილეთიანო,
იმით გშურობენ სწორები, ალბათ, რომ ყაჩაღ ქვიანო.

ხევსური ქალები უფრო იმათ ეტრფიან, ვინც ვაჟკაცობით განთქმულია, ვინც მკაცრი, შეუდრეკელი ტემპერამენტისაა, ერთი სიტყვით, ვინც საგმირო საქმეში გაბედული, მხნე და გონება მახვილია. ხშირად სწორფრული კავშირი შეიძლება სხვანაირად მოტრიალდეს, როდესაც, მაგალითად, მათდა უნებურად იძულებულია ერთი მათგანი სხვაზე გათხოვდეს ან სხვა შეირთოს. ასეთ შემთხვევაში ისინი დიდ საგონებელში ვარდებიან და რომ მდგომარეობას თავი დააღწიონ, იგონებენ სხვადასხვა ხერხს, რომელიც იძულებით დაქორწინებას დროებით მაინც შეაჩერებს. ხევსურ ქალს ჩვეულებრივ ხშირი ცრემლები არ სჩვევია, მხოლოდ ამ განსაკუთრებულ მომენტში იგი უსაზღვროდ ტირის, იცრემლება. ზოგ შემთხვევაში სიყვარულით მთვრალი ვაჟი ტარიელს ენსგავსება: ახლოს არავის იკარებს, სჭრის, ჰკლავს, ანადგურებს და შემდეგ შეიძლება ველადაც გავარდეს.

3 ა შ ი

ნისლი წავიდა ცისაკენ, ნამი შაბერტყა ქარმაო
ჩამოაბნია ცრემლები შაწუხებულმა ქალმაო.

ქ ა ლ ი

ვაიმე, პირსა ვერ უტეხ დედა-მამასა, ძმასაო,
თორ შინაც მოგივილოდი, არას ვკითხავდი სხვასაო.

3 ა შ ი

დავბრუნდი გაფოთებული, შეგგმე თავისა თავსაო
რად არ ჩავიცვამ ბექთარსა, წელზე შავირტყამ ხმალსაო
ავკათამ გველებურადა მე შენ შინ წამყვან ქმარსაო,
ესრე უცადოთ ერთმანეთს, ერთუცის პირობასაო,
დაგვიტქმენ ჭორის ნაძრახსა, ნუ ჩამოვიტანთ თავსაო.

ამ ლექსში აშკარად მოსჩანს ის თავისუფალი აზრი და დამოუკიდებელი გრძნობათა კარნახი, რომელიც მხატვრულად ასურათებს ხევსურული სწორფრობის შინაარსს.

ქალი ვორ სამწყურია ხევ-ხუვთ ვაძოვებ ცხვარსაო,
შინაე მოვიხომ საგძალსა სამწყურსოს წანატანსაო;
თეთრ-ჩოხამ გარმიიარა, მასრან უცემდეს თვალსაო.
ვაფერე ჩემსა ნაძმობსა, ხოლივით თათარასაო.
მე მონადირე მეგონა, ვიყურებ თოფის ჩქამსაო;
დავნატრი გუროს ციხესა, ქვაზედ ნადებსა ქვასაო,
შიგათი ნაჯდომ ვაჟკაცსა ხოლივით თათარასაო,
ჩემი ნათქომი უთხროდით იმ ჩემი სულის სწორსაო.—
ნუ შენ შაირთავ დიაცსა, არც მე შავირთავ ქმარსაო—
ბეჭედა ვადმომიგზავნე მეც შამიხთება ქალსაო,
გან შინით წავალალვინებ გამახელაის ქალსაო...*)

როდესაც სწორფერნი ერთმანეთს თანდათანობით კარგად დაუახლოვდებიან, მათ შორის ხდება ერთგვარი დაუმთავრებელი სქესობრივი აქტი-

*) აქ აშკარად არის გამოხატული ის რაინდული სულისკვეთება, დათმობა, პატიება და რაღაც თავისებური, შეუდრეკელი ხასიათის სიმტკიცე, სულგრძელობა, რომელზედაც საკმაოდაა თქმული.

coitus interruptus, რაც ხევისურეთში ჩვეულებრივი მოვლენაა. რა თქმა უნდა წესის მიხედვით ასეთი რამ არ უნდა ხდებოდეს, მაგრამ, როგორც სჩანს, ბუნებას თავისი გააქვს.

ეს არა ბუნებრივი სქესობრივი აქტი იმიტომ ხდება, რომ სწორფერთ ძლიერ ეშინიათ დაორსულებისა, რაც ორივე მხარისათვის დიდ უბედურებას ნიშნავს. რომ ასეთ უბედურებას არ ჰქონდეს ადგილი, ამიტომ აღნიშნულ ხერხს მიჰმართავენ, როგორც ერთგვარ პროფილაქტიურ ზომას დაორსულების წინააღმდეგ. თუ რამდენად მავნებელია ასეთი არანორმალური მოვლენა მათს სქესობრივ ცხოვრებაში, ამაზე მათ არავითარი წარმოდგენა არ აქვთ. ასეთი სქესობრივი კავშირი განსაკუთრებით ანადგურებს ახალგაზრდა ყმაწვილის ყოველ წამში მოზარდს და განუშეორებელ ენერჯიას, ასუსტებს მის ფსიხიკას, აღუბს ახალი სიცოცხლის წადილს, მისწრაფებას ხალისიან ცხოვრებისადმი და უმოკლებს ბუნებით დაკანონებულ ხანგრძლივ სიცოცხლის ჯანსაღობას. რომ ხევისურს ეს ესმოდეს, მაშინ, ცხადია, თავისი მტკიცე ნებისყოფის წყალობით ერთი დაკვრით განდევნიდა მისგან ამ მავნე ჩვეულებას.

სწორფრობას მრავალი კარგი მხარე აქვს, მაგრამ ზემოთ აღნიშნული მოვლენა უთუოდ ჩრდილს აყენებს მას.

სწორფრობაში დასაშვებია, რომ ორ ვაჟს ერთი ქალი უყვარდეს, მხოლოდ ამ შემთხვევაში ერთი ვაჟთაგანი უთმობს მეორეს, ისე, რომ მათ შორის არავითარი კინკლაობა არ ხდება და საქმე ამ რაინდული დათმობის ფარგლებში მშვიდობიანად თავდება. ამავე დროს ისიც შეიძლება, რომ ქალი ორივე ვაჟისადმი თანაბარი სიყვარულით იყოს გატაცებული და წარმოიდგინეთ აქაც ვაჟი მიდის დათმობაზე: ერთ-ერთი ვაჟი უყოყმანოთ შორდება ქალს ფრთხილი, თანდათანობითი თვალის არიდებით: თუ ვინცობაა ორ მოტრფიალეთა შორის ქალმა ერთი უკეთესად მიიჩნია, მაშინ მეორე თავის თავად შეურაცყოფილი რჩება და ამის შემდეგ იგი ყოველგვარ საშუალებას მიმართავს, რათა შეურაცყოფილად წყენებული გესლიანი სარკაზმით მოწამლოს: მოუძღენის მას სააუგო ლექსს. აი ერთი ნიმუში:

ქალო, ნუ მიქებ ძმობილსა, შენ ძმობილ არაფერია.

მე ვიცნობ შენსა ძმობილსა, ბევრი დროს გამამცვლელია,

სხვასთან იკეთებს სხვის გულსა, პირად მოსული ჩვენია,

იმ შემთხვევაში, როდესაც ორ ქალს მოსწონს ერთი და იგივე ვაჟი, რაც არა იშვიათად ხდება, მაშინ მათ შორის ხშირია შეჯიბრი ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ერთგვარი გრძნეული ჭიდილი, ისინი ერთმანეთს თავისებურ ლექსსაც სთავაზობენ:

დადინჯდი, ხევისურის ქალო, თავ დაამძიმე თმიანი,

ძმობილთან წილი გავეყოთ ან ორთავ გვეყანდას ზიარი,

ან საქცევ*) გამამიგზავნე, ან საყურ ზინზილიანი.

*) სიტყვა „საქცევი“—მათებურათ გულისხმობს სამაგიეროს და ეს გვარწმუნებს იმაზე, რომ ხევისური ქალი უსწორფერთ ვერ სძლებს, ვერ ცოცხლობს. თუ მას ასეთ შემთხვევაში ვინმე უკეთესი მეტოქე გაუჩნდა, რომელიც მას სატრფოთ ვაჟის თვალში საგნებით ჩრდილავს, მაშინ ის თავისებურ დაცინვის კილოთი შურს ძიობს თავის მოქიშპეზე.

როგორც ხედავთ ეს პატარა ლექსი წარმოადგენს ერთგვარ დაცინვას, სადაც ორი ქალი ერთმანეთს ზნეობრივად თითქოს ბევრავენ და ამით ერთი მათგანი ვითომდა გაკაწრულ გულს იმრთელებს. როდესაც ორ სწორფერთ ერთმანეთი მომეტებულად უყვართ და ამავე დროს მათ დაქორწინება არ შეუძლიათ, ასეთ შემთხვევაში ისინი შორდებიან ერთმანეთს იმ პირობით, რომ ვაჟმა შეირთოს ისეთი ქალი, რომელზედაც თავის სწორფერი მიუთითებს და პირიქით, ქალი გაყვეს ისეთ ვაჟს, რომელსაც თავის სწორფერი ვაჟი ურჩევს. ასეთი რამ ხშირი მოვლენაა ხევსურ ახალგაზრდა მოტრფიალეთა შორის.

სწორფერნი არავითარ შიშს არ განიცდიან თავიანთ მშობლების წინაშე, მათი ტრფობა და ალერსი სრულიად თავისუფალია. ეს თავისუფლება არც გასაკვირველია: მთელ ხევსურეთში არ მოიპოება ისეთი მოხუცი მშობელი, რომ სწორფრული ალერსი თავის დროზე არ ეგემოთ და არ განეცადოთ.

ზოგჯერ შეიძლება ჯიუტი მშობლების იძულებით სწორფერნი ერთმანეთს დაჰშორდნენ: მაგრამ ამ განშორებას, როგორც სხვისი ძალდატანებით გამოწვეულს და არაბუნებრივს, არ შეუძლია სწორფერთა აღზნება დააცხროს, რასაც მშვენივრად ადასტურებს შემდეგი ლექსი:

სამშაბათ გათენებასა თვალზე მდიოდა ცრემლიო,
გამაწირვიეს, ძმობილი, მომაწერიეს ხელიო,—
გული ვერ გამომიცვალეს, ჯავრით იამბეს ბევრიო,
თქვენ იყოს ბათირაშვილი, ძმობილ აღარ ას ჩემიო,
ახლა სამუდამოდ გაგწირე, უნდა ავილო ხელიო.
აწილგეს შენთან დამწოლი იქნების შენი ფერიო,
გულად ჩავიდა ნდობაი, თანთან ამხადა ფერიო.
ლიშან თუ გენაშნებოდა, რომ გამავიდეს მზენიო.
სოფლის თავ გადმავიარე, ხელში მეჭირა ცხენიო,
შენ იდექ ქერხოს კარშია, სიტყვა მიძახე სენიო,
აწილგე აღარ მოგიხდეს, ბიჭო, ჯავრება ჩემიო.

ხევსური ქალი არც მაშინ იშლის სასიყვარულო ტკბილ განცდებს, როდესაც მის ნორმალ ფსიქიურ განწყობილებას დაარღვევს თვითური ხუთი დღის განმავლობაში:

სამრევლოს კარში ჩამავჯექ გამზრალი ვორ, გაყინული,
აღარც ჯალაფთ მამიგონეს დაცილებულ-გაწირული.
ვაჟა რაიმ ჩამაჩინდა, ვით მარსკვოავი მაწილული.
ვთქვი, რომ მაგას გაუკეთა*) გაქრელებულ-გასირმული.
შენი სხვასთან წოლა მწყინდა, აკი დავწვი ჩემი გული!
მაშ, ისეთა ვისა უნდა—სუყველაის გაწირული
ეგეთაი კარგაია—ნაღდ ჯვარშია შეწირული.

ზემოდ მოყვანილ სატრფიალო ლექსებში მარტო გრძნობა კი არ იხატება, არამედ აგრეთვე მტკიცე ნების ყოფა, სიფრთხილე, თავდაპერილობა, გულისწყრო-

*) გაუკეთო.

მა, სიამაყე, თავაზიანობა, ზნეობრივი სასპეტაკე, რაინდული საღარბაისლე სულისა და ყოველივე ის, რაც ადამიანის მოქმედებას აკეთილშობილებს.

ჩვეულებრივ თვითეულ სწორფერს ჰყავს თავისი საკუთარი ელჩი, რომლის პირდაპირი დანიშნულება დაზვერვაა და რომელიც ცდილობს სწორფერთა სულიერი კავშირი უფრო განამტკიცოს. მაგ., იმ სოფელში, სადაც სწორფერი ქალვაჟი ცხოვრობს, ქალს ესტუმრება ან მიიპატიჟებს სხვა სოფლის ნაცნობ ლამაზ ქალს. სწორფერია ქალი გამოცდის მიზნით განგებ მოპატუებულს, ან შემთხვევით შემოსტუმრებულ ლამაზს განზრახ აწვევს თავის სწორფერ ვაჟთან, რომ ამით დანამდვილებით გაიგოს, თუ რამდენათ უყვარს ის თავის თანაბარს. ასეთ ცდას თავის მხრივ ახდენს ვაჟიც. რაკი დარწმუნდებიან ერთმანეთის ერთგულებაში, მერმე ჩვეულებრივი ხდება თავის სწორფერის სხვასთან დაწვევა. თუ როგორ თავაზიანად ან უხეშად მოეპყრო ვაჟი ამ უცხო ქალს, — ამას ყველაფერს გაიგებს სწორფერი ქალი, მაგრამ არა თვით მისგან, ვინც საცდელად იწვაცდის პართან (სწორფერ ვაჟთან), არამედ სხვისაგან, რომელსაც იგი უამბობს. ამის შემდეგ ხმა გავარდნა, რომელიც ცხადია, მიაღწევს მცდელის ყურამდი. თუ ჩვეულებისამებრ თავაზიანად მოექცა ვაჟი განგებ მიგზავნილ ლამაზ ქალს, მაშინ, ჰო, მაგრამ თუ წინააღმდეგი მოხდა, — მაშინ სწორფერნი უეჭველად შორდებიან ერთმანეთს. სწორფერთა ურთიერთობაში ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად პატიოსნად იცავს ორივე მხარე იმ ლამაზს წესებს, რომლებიც საზოგადოდ სწორფერობის დამახასიათებელია. შესაძლებელია სწორფერნი სხვა რაიმე მიზეზით დაშორდნენ ერთმანეთს. ამგვარ შემთხვევაში ორივე მხარე ცდილობს, რათა ერთიმეორე დაამკირონ, სახელი გაუტეხონ სხვის თვალში, და ყოველივე ეს ხდება ჩუმად, შეუმჩნეველად, ყოველი ფეხის ნაბიჯზე. ყოველ შერჩეულ მოპენტში, ხალხში, საზოგადოებაში, კერძო პართანაც. როდესაც ისინი ჩვეულებრივად მშვიდობიანი გზით ერთმანეთს შორდებიან, მაშინ მათი სულიერი კავშირი და ახალგაზრდა სიცოცხლის კაი ხნის ტკბილი განცდები რჩება მარადიული, დაუფიქსარი, თითქოს რაღაც ნათესაური დამოკიდებულებააო, ე. ი. სიამტკბალობით დაშორებულნი ნასწორფერევი ქალი და ვაჟი რჩებიან სრულ მეგობრულ განწყობილებაში და სიკვდილის უკანასკნელ დღემდე დაქმარ-შვილებულ-დოცოლშვილებულ სწორფერთ პერიოდული მიმოსვლა აქვთ ერთმანეთთან. ისინი საკლავსაც მიჰგვრიან ერთი-მეორეს და ხშირად ორისამი დღის განმავლობაში ახალგაზრდა წარსულის ტკბილ მოგონებაში მზიარულობენ. ყველა ეს კარგად იცის თვითეულმა მასპინძელმა ცოლ-ქმარმა, რადგანაც, მსგავსი რამ ყოველ მათგანს უგემნია წინად და განიცდის ახლაც. ამიტომაც რომ ყოველი დაქორწინება მათთვის ნიშნავს არა სიხარულს, ტკბილ განცდას, არამედ ნოასწავებს მწარე ცრემლებს, სევდა-მწუხარებას, ტანჯვას, მუდამ ოფლში წურვას და ყოველდღიურად სხვისი ბედნიერებისათვის ზრუნვას, შრომას, მოქმედებას. ხევისური ახალგაზრდა ქალი, რომელსაც საქორწინოდ ამზადებენ, არ არის ქალწული. იგი უკვე კაი ხნის ნაქლემია გრძნულ სატრფიალო ტალღებში.

ქმარი არც იკვლევს მის წარსულს, სიქალწულის ელფერი არც სახეზე უკრთის და ამიტომ გამომეტყველება მისი დაქორწინების პერიოდში მუდამ დაღვრემილია.

ჩვეულების მიხედვით, ყოველი საქორწინო ქალი დაქორწინების შემდეგ ვრცელ პერიოდში მუდამ თავდახრილი, მოწყენილი უნდა იყოს, ამას ყოველთვის ვითომდა ხელოვნური ხასიათი აქვს, მაგრამ ხევისური ახალგაზრდა ქალი ბუნებრივად მოწყენილია და ყოველი ჩვეულებრივი დაქორწინება მისთვის ნახევრად დასამარებაა.

თავის სოფელში ვერც ქალი და ვერც ვაჟი ვერ დაქორწინდება. ამიტომ დაქორწინება ხევისურეთში ჩვეულებრივად ეგზოგენურია, ე. ი. იგი ყოველთვის სხვა (სისხლით უნათესაო) სოფელში ხდება.

აქედან ცხადია, რომ მთელ ხევისურეთში ენდოგენური შემთხვევა (თავის სოფელში დაქორწინება) ძლიერ იშვიათია.

ხევისურული სწორფრობა ლამაზი შინაარსისაა, მრავალსახოვანი და სურათიანი:

პატარა ამბავს გიამბობ, ჩონგურო საყიჟინაო,
რაიც რომ გითხრა, ისწავლე, შენც არა დაეცილაო,
უნდა ჩაგიგდო გულადა ჩემი საღამო, დილაო,
მე ვიყავ ქაჯთა სოფელში—გუშინ ვათავდა კვირაო,
ვუყურებ ქაჯის გოგოსა—სწორფრობა გამიპირაო
არცა გინება მწადიან,—ქაჯ იყო. მამილბილაო,
მე იმას გამოგებარე ეჯავრა, გამაწბილაო.
ცხეთას შამავხე ბანზედა, ვერვინ მავხელე შინაო
მარხედ ორ შაწუხებული, ხანდიხან ამავშინაო,
მხარ-გვერდზე შამავექადლე, დაღალულს დამეძინაო.
გონთ მაველ გახარებულე სიზმრად მინახავს თინაო,
გარმავხენე და არ იყო სიცოცხლე მამეწყინაო
მაგასაც სხვასად უსმევაჲ ჩემთვის შანახულ მინაო
ჯაბრობას თავი ვანებოთ, ქალო, გონთ მოედ, თინაო
თორემ ბევრი მყავს ნაცნობი, თუ გინდა გაიცინაო,
შენის გულისთვის გავწირე ოცდათორმეტი ბინაო,
ლექს სხვაზედ გადავაქციოთ, ბან მამეც საყიჟინაო
გარმავიტანე ქალაღდი, დავწერე „ანა-ბანაო“
ჯალმა სოფელში მაწვიეს,—მასპინძელმ წამყვანაო
მეგულდიდების ქალები,—თინა იქ აღარ მტანაო.
ღმერთმა მასპინძელს უშველა, მალედ იქ მაიყვანაო.
მენიშენებოდა ქალაღდი, შუქ დადგა საკვამთანაო,
მარსკვლაჲმა თენებისამა პაპიროს მაუტანაო,
ჩემზე ხევისურებ ჯავრობდეს: „აქ რასთან მიითარაო“!
ზოგებ მითრევედეს: „დაწევი“, ქრთამ ვინამ გაიტანაო,
არ შეძინების, ქალებო, არ ვწვები, ღმერთის მამაო*)
სრულ თეთრად უნდა გათენდას შინ წასვლა მგულავ ხელოა.
ცის პირიც შამაბედენდა, კარი გაალო ცამაო,

*) „მამაო“ არის შემოკლებული „მადლმაო“.

მიაც ძალიან დამათვრა შარაში ლუდის სმამაო.
 გაყრამა უწადინოდა, ველარცარაის თქმამაო,
 ახლა შენ იცი ძმობილო დუშმანთა შენმა ჭკვიამაო!
 ეგ ლექსი გამოგიგზავნეთ მე და ფანდურის ხმამაო. *)

ამ ლექსში გამოხატულია სწორეთ ს სიმძლავრე გამაბრუებელი გრძნობისა, რომელიც ყოველ ახალგაზრდა ხევსურს ასე არეტიანებს და ხდის ასე ცისანაბარა მოხეტიალეთ. ხევსური ახალგაზრდა ვაჟი იმდენად მთვრალია სწორფრული თბილი გრძნობით, რომ მან მიატოვა ყველაფერი: სახლი, კარი, ახლო ნათესაობა და გრძნეული სიგიჟით ეუბნება თავის სატრფოს: „უნდა ჩავიგდო გულადა ჩემი სალამო-დილაო“. ე. ი. ჩემი დღიური სასიამოტკბილო წუთები ყველა შენ გადმოგილოცეო. ამ ლექსში საუცხოვოთაა გადმოცემული სიყვარულისაგან მთვრალი ახალგაზრდა მოხეტიალე ხევსურის აღგზნებული გრძნობა-გონება. სოფელი, როცა „ვეფხისტყაოსნის“ ტაოიელის ხვაშიაღს გებულობს, მას ხან ბრძენ ავთანდილისა, და ხან ერთგული ასმათის მაგიერობას უწევს:

„გაღმა სოფელში მაწიეს, მასპინძელმ წამიყვანაო,
 ღმერთმა უშველოს იმასა, ქალაც იქ მაიყვანაო,
 მარსკვლავმა თენებისამა პაპიროს მამიტანაო.“—

ცხადია, რომ აქ ყველა მის მდგომარეობაში შედის და რითაც შეიძლება, სოფელი თუ ცალკე პირი, ყოველნაირად ხელს უწყობს სიყვარულისაგან გზა-აბნეულს. ხშირად ხევსური მოტრფილად ვაჟი ამ მძლავრი ეროტიული გატაცებით ისეთ დეპრესიულ მდგომარეობაში ვარდება, რომ ის ვერ ახერხებს უბრალო ჩვეულებრივ საუბარს, სანამ თავის სწორფერს არ იპოვნის, რომლის მიგნებაც მას ზოგჯერ მეტად ძვირად უჯდება. ის მხოლოდ მაშინ დამშვიდდება, როცა „მარსკვლავი პაპიროს მაუტანს“ და მომხიბლავი ეშხით თვალში-თვალს გაუყრის.

აი კიდევ ხევსურული სწორფრობის დამახასიათებელი ლექსი:

დღეი სჯობავ, თუ ღამეი, ხალხნო, მე ჰკითხავ ამასა.
 ღამე ნიადე კარგია, დღეი სინათით ძალაგსა.
 ხმელეთზე მანათობელი მზეი მაუდის თანაცა.
 მააშრობს დილის ცვარ-ნამსა, მწყერ ყანას ეტყვის სალამსა.
 ცხვარ-ძროხა მათენება, მალლა მთას, დაბლა ჭალასა.
 მაგრამ რო ღამე არ იყოს, ისი ღმერთმ დაიფარასა.
 ნამეტნავ ქურდებისადა—ვერ დაიწყებდის პარვასა.
 ნათქვამსა ქვეყანაზედა რამდენს სიუფრეს **) მალაქსა—
 რა დადგეს ღამის წყვედიადი ბევრსა უხარის ქალასა.
 ძმობილთან წასვლა გულავის, ძნელა რო დაეშალასა.
 ვაჟსაც მოლოდინი აქვ, არ უცდის პურის ჭამასა.
 წავა—ვაიგებს ლოგინსა, გაიბუნბულებს ჩალასა.

*) ლექსი თქმულია ხევსურ მიხა ოჩიაურისაგან.

**) სიუფრე—სახავს ფინთს, ცუდს.

გულშია გულის მისნადა. თანა კი ფიქრობს ამასა: კი რო არა მამივიდას, რომ რაით დაიშალასა.— ქალი მიდის წყნარი ბიჯით, არ აჩეჩუნებს ჩალასა ამოიტოლებს ბოთლასა, ჯალათთად მანაპარავსა;— რა ყინჩად¹⁾ დამძინებია, მოყმე დაიწყებს ზარვასა²⁾ ქალ მალე გამააღვიძებს, არც ალვეიებს ხანასა ყბა რო ყბას გამეეტოლას, მკერდი-მკერდს შაახალასა უწინდელ ნაცნაურია, ნადობს აღარას მალავსა,— მემრ დაიწყებენ კოცნასა, პირიდან ნერწყვის პარვასა სამადლო საქმეს ვინ იქამს, ქალ-ვაჟთად ელჩისთანასა, ელჩო, გულ ნუ გაგიტყდების, ქალი მით გეტყვის არასა. რა ორთავ ეცინებოდას, მხარს ხელ წაჰკიდე ქალასა— ეგ ლექსი დაუბარებავ კახეთით ალამქარასა.

ეს ლექსი ისე ახასიათებს ხევსურულ სწორ ურობას, რომ ამაზე მეტის დაწერა ვფიქრობთ საჭირო აღარ არის.

სამრელოში გახიზვნა, თვიური და მოლოზინება ხეხურობით.

ვისაც ხევსურების ყოფა-ცხოვრების შესახებ რაიმე ჰსმენია, ის ალბათ სამრელოში გახიზვნის შესახებაც გაიგონებდა. და ვისაც აპის შესახებ რაიმე უთქვამს ან დაუწერია, ის აუცილებლად მოიხსენებდა იმ საპყრობილეს, სადაც ხევსური დედაკაცები კლიმაქტერიულ ხანამდი თავისი სიცოცხლის კარგა ნაწილს ატარებენ. ეს საპყრობილე მეტად პრიმიტიულია და ერთის მხრივ გულისხმობს ხევსური დედაკაცების სახელსაქმო აღვილს, მეორეს მხრივ წარმოადგენს დაწყევლილ—მოძულებულთა სადგურს, რაც იმავე დროს მათთვის ხან საგამხნეო³⁾ გასართობია, ხან კი საშინელი განცდების ბუდე.

თვიურის ხანაში ხევსური და ფშაველი დედაკაცები აუცილებლად სამრელოში ან ბოსელში უნდა გაიხიზნონ. ეს ჩვეულება ისე მტკიცედ არის დაცული, რომ თუ ვინმემ აუკრძალა თავის ცოლს, დას, ან გასათხოვარ ქალს ხსენებულ ქოხებში გასვლა, მაშინ როგორც ფშავში, ისე ხევსურეთში დედაკაცები ასეთ აკრძალვას, არავითარ შემთხვევაში არ ექვემდებარებიან და ამ უგუნურ მტანჯავ ჩვეულებას თითქმის სიამოვნებით ასრულებენ.

ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებაში ხსენებულ ქოხებში გახიზვნას თვიურის დროს მრავალი საუკუნოების ისტორია აქვს და ამიტომ ის იმდენად ძირგადგმულია მათს ცხოვრებაში, რომ მას ძალდატანება, სიმკაცრე, მუქარა და დაშინება ზგრე აღვილად ვერ შეარყევს. ერთად-ერთი იმედი თანამედროვე კულტურულ მონაპოვართა გავრცელებაზეა დაყრდნობილი.

ასეთ სოციალურ პირობებში აუცილებელია სხვადასხვა ტიპის სასწავლებლები, საიდანაც ნათელი სხივები მიუფანება ფშავ-ხევსურეთის ბნელ

1) ყინჩი— ნიშნავს კარგს.

2) ზარვა— გულისხმობს წოდინს, ზმორებას.

3) საგამხნეო იქაურად ნიშნავს—სამხიარულოს, გასამხნეველს.

კლთხეებს. სხვა გზა მათი დედაკაცების ამ საშინელებისაგან გამოსახსნელად არ არსებობს. ჩვენ პირადად ბევრჯერ ვცადეთ პრობაგანდის გაწევა ხსენებულ ზნე-ადათის თუნდაც ოდნავათ შენელებისათვის, მაგრამ ცდამ ამაოდ ჩაიარა. მათ არა თუ მიიღეს ჩვენი ფრთხილი დარიგება სამრელო—ბოსელში გახიზნის წინააღმდეგ მიმართული, არამედ სასაცილოდაც არ ჰყოფნიდათ იგი.

ჯგუფური საუბარით რომ ვერას ვახდენ, მივმართე ე. წ. დაჯერებით საუბარს ცალ-ცალკე პირთან. განმეორებითი საუბარის შემდეგ ჩვენ დავითანხმეთ ორიოდე ფშაველი გლეხი იმაზე, რომ მათ თვიურისა ან მშობიარობის დროს, ცოლი ბოსელში არ გაეგდოთ. ისინი შეეცადნენ კიდევ დაპირება შეესრულებინათ, მაგრამ ეს მათ ვერ შესძლეს, ცოლები ყურს არ უგდებდნენ და თვიურისა და მშობიარობის დროს მაინც აღნიშნულ ქოხს მიაშურებდნენ.

აბა რა არის იმაზე საშინელი, როცა ადამიანი ფიზიკურადაც მწვავე ტკივილებს გრძნობს და ფსიქიურადაც ვერ არას კარგად, სწორედ მაშინ როცა მას განსაკუთრებული მოვლა სჭირია, ცივ ზამთარშიც კი უკარო, უფანჯრო, თითქმის უსახურავო ქოხში შეუბრალებლათ აგდებენ...

ხევისურების გადმოცემით სამრელოს ეტიმოლოგია ასეთია: წინად მას სამირეულოს უწოდებდნენ, რომელიც წარმოსდგებოდა მირეულისაგან, რომლის პირდაპირი შინაარსი გულისხმობს უწმინდურს, უსუფთაო ადგილს; ამჟამად ეს სამირეულო (უწმინდური ადგილი) ხევისურეთში წარმოადგენს დედაკაცების ყოველთვიურ 5-6 დღის საკარანტინო ადგილს. სიტყვიდან ამოვარდნილა ასოები „ი“ და „უ“—სამირეულო და გადმოკეთებულა ასე: სამრელო. ეს დედაკაცების სათვიურო 5-6 დღის კარანტინი შემოუღია ერთ ხევისბერს, ხადელს (ხადელს) ამ მიზეზით: ხსენებულ ხევისბერს ჩვეულებრივ ჰქონია ორი წყვილი თათი*) ერთი მათგანი ყოფილა საშინაო, მეორე კი განსაკუთრებით სახატო. უკანასკნელს უფრო სუფთად ინახავდა, ვიდრე საშინაო თათებს. ერთი ჩვეულებრივი ხატობის დროს ხევის ბერი ხადელი შეცდომით იცვამს საშინაო თათებს და ესე მიდის ხატში, ეს ხატს არ ესიამოვნა თურმე და მას საშინლად გაუწყრა. ამ გარემოებაზე ხევის ბერი დიდ საგონებელში ჩაადგო და ის მოიგონა, რომ ყოველი დედაკაცი თვიურის დღეებში უწმინდურად გამოაცხადა და განდევნა ოჯახიდან სამირეულოში თავიანთ რიგის მოსახდელათ. წინად, სანამ ასეთ დამსჯელ წესებს შემოიღებდა ხევის ბერი ხადელი, ხევისური დედაკაცები თვიურს ვითომც საერთო საოჯახო სახლში იხდიდა, რის გამოც ყოველი ხევისურის სადგომი სახლი ხატთან შედარებით უწმინდურ ადგილად ითვლებოდა და ამიტომ ყოველივე ის, რაც იქიდან იქნებოდა გატანილი ხატში, მიუღებელი იყო.

რა თქმა უნდა, ეს გადმოცემა შორს არის სინამდვილისაგან, იგი ოდნავადაც არ შეეფერება სიმართლეს, მაგრამ თუ ის მაინც მოვიყვანეთ, ეს იმისათვის, რომ ჩვენთვის ისიც საყურადღებოა, თუ როგორ ესმის ხალხს ამა თუ იმ ჩვეულების წარმოშობა.

სამრელოში გახიზნის სიმძიმეს მთელი თავისი სიმწვავეთ გრძნობენ მხოლოდ დედაკაცები. მათი ეს მწარე ხვედრი არც ერთი მამაკაცს გულს არ სწვდებ-

*) სქლად ნაქსოვ ნაპარგი, ჰვეშიდან ტყავ-გამოკრული წინდა.

ბა. ისინი სამრელოში გახიზნულ ავადმყოფ დედაკაცებს არა თუ რაიმე დახმარებას უწევენ, არამედ შორიდან ყურადღების ღირსადაც არ ზღიან. თვით უერთ-



სურ. 45. ხევსური დედაკაცი სამრელოში თვიურის დროს, რომელიც სამრელოს კარებთან ზის და შორიდან დედა პურს აწვდის. (ს. არზოტი).

გულესი დედაც კი ერიდება სამრელოში გახიზნულ ავადმყოფ შვილს. ეს მიუკარებლობა იმდენად კურობულია, რომ თავის ღვიძლ შვილს, თითქოს ძაღლიაო ლუკმა პურს შორიდან მიუგდებს ხოლმე.

რადგანაც თვიურის დროს ხევსური დედაკაცი ოჯახიდან იღვენება და ვარდება მოძულეებულ პირობებში, ამიტომ მას სწორად აქვს გამოანგარიშებული თვიურის მოახლოების ხანა. იცის აგრეთვე მენსტრუაციის წინა დღე რომელსაც ხევსური დედაკაცების მახვილი გამოთქმით ეწოდება მაშიში. ეს დედაკაცებში შიშიანობას იწვევს. ამიტომ ისინი ამ დღეებისათვის წინდაწინვე ემზადებიან: საერთო ჭერ-ქვეშ თვიურის წინა დღეებში ამზადებენ დაფქულს, და-

ასუფთავებენ სახლს, კარ-მიდამოს, მოუმზადებენ შინაურებს ყოველივე იმას, რაც ოჯახს სჭირია ერთი კვირის განმავლობაში, მოიმზადებენ თავისათვის საქსოვ ხელსაქმეს, იქაც, სამრელოში, ალაგებენ ერთი თვით მიკეცილ დანოტიავებულ თავისებურ ლოგინ-ქვეშავებს. გააზრებენ მას, გაასუფთავებენ სამრელოს და მოუვით თუ არა თვიური, მაშინვე გარბიან იქ. სადაც ჩვეულებრივ რჩებიან 5-6-8 დღე. ხანგრძლივობა სამრელოში დაყოვნებისა საზოგადოთ დამოკიდებულია თვით ხიზანი დადაკაცის ინდივიდუალურ თვისებებზე. პირიქით ხევესურეთში, მაგ., არხატში, თვითვე სოფელში ერთი ან ორი სამრელოა აშენებული. სოფელში მას აშენებს შეერთებული ძალით. ვინც აშენების დროს გამოეთიშება, მისი ოჯახის დედაკაცებს ეკარგება უფლება საერთო სამრელოში გახიზნისა. თვითვე ხიზანს სამრელოში თავისი საკუთარი საწოლი, კუთხე და, რა თქმა უნდა, თავის საქსოვი საკერავი ან სხვა რაიმე სახელსაქმო აქვს. სამრელოს ხიზანი გარდა თავის ლოგინისა სხვისას არაფერს არ შიგებდა. ამიტომ თუ სამრელოს ხიზანს რაიმე ძირს დაუფარდა, მას აიღებს ცეცხლის ალში გააფლავებს, ხელს დაიბანს და შემდეგ საქმეს შეუდგება. თუ იმ ადგილას საქმელი დაუფარდათ, სიმშვილს მოითმენენ თუნდაც სამ დღეს და მას არაფერსარ შემთხვევაში არ მიიღებენ. კარგ დარში სამრელოს ხიზნები გამოდიან გარეთ სამრელოს პატარა ეზოში სადაც გაკეთებულია ნამგლისებური, დაბალი ქვის ყორით შემოფარგლული მათთვის სახელსაქმო ადგილი, — რომლის იქითაც ისინი ფეხს ვერ გადასდგამენ სახელსაქმოდ. ამ გამიჯნულ სახელსაქმო ადგილს მათებურად ეწოდება შინაქო. თუ სამრელოში ყოფნის დროს რომელიმე დღესასწაულმა მოუსწრო, მაშინ მეზობელ ქალებს მიაქვთ მოსაკითხი სამრელოს ხიზნებისათვის, რომელსაც მათებურათ საკვლევი ჰქვია. როდესაც ახალგაზრდა ხევესური ქალი პირველად გაიხიზნება სამრელოში, ასეთ შემთხვევაში ქალები ვალდებული არიან მოსაკითხი მიუტანონ დღესასწაულის გარეშეც. სამრელოს ხიზანი დედაკაცები ჯვარის ყანაზე ვერ გაივლიან, ვერც მამაკაცებთან ისაუბრებენ, ვერც ასძრახდებიან, სოფელში გასვლა-საც ვერ იღებინ.

სამრელოდან შინ დაბრუნების, ან, როგორც თვით ხევესური დედაკაცები იტყვიან, სახლში შემოსვლის ჟამს, ყოველი სამრელოს ხიზანი თვიურის გათავების დროს თავის ლოგინს, ფეხსაცმელს, ტანისამოსს, წყლის და სამრელოს ყველა საჭირო ჭურჭლებს ინახავს იქვე ერთ-ერთ კუთხეში. ამის შემდეგ სახლიდან მიუტანენ სუფთა ტანისამოსს, კარგათ გაიბანენ ტანს და ისე გამოიცვლიან. ყოველივე იმას, რაც შინ უნდა წაიღონ — გაასუფთავებენ, გარეცხენ, მაგრად გაბერტყენ და ისე მიაქვთ საერთო ბინაზე. ყველა ამას მათებურად ეწოდება გაწკეპვა. ყოველი ხიზანი, რომელიც თვიურის შემდეგ სამრელოდან შინ ბრუნდება — ვალდებულია გასწმინდოს სამრელო, აკრეთვე მიალაგოს თავის საკუთარი კუთხეც. გასათხოვარ ქალს შინ დაბრუნების დროს სამრელოში დარჩომილები ლოცავენ: „ღმერთმა დიდხანს გამყოფოს შინაო“, თუ რძალია უსურვებენ „ღმერთმა ორმოც კვირაში ნუ დაგაბრუნოს სამრელოშიო“*).

შინ დაბრუნების შემდეგ პირველ დღეს, ვარსკვლავების ცაზე გამოჩენამდე

*) ორმოც კვირათ გულისხმობენ ოსასულობის პერიოდს.

(დაბინდებამდი) სახლში არ შედის—შორი-ახლო კარებთან დაჯდება. ამ დღეს ის არავითარ საქმეს არ გააკეთებს, გარდა საქონლის დაპურებისა, მეორე დღეს კი შეუძლიან საქმიანობა; მესამე დღემდე ბანზე ან ქერხოზე ასვლა არ არის წესად მიღებული. წესის მიხედვით დედაკაცები სამრელოში თვიურის დროს უნდა დარჩეს ცხრა დღე, მხოლოდ რადგან უმრავლეს შემთხვევაში სისხლის დენა წყდება ოთხ-ხუთ დღეში (რა თქმა უნდა, ნორმალურ პირობებში) ამიტომ სამრელოში გახიზნული ქალების უმრავლესობა, მოიხდის რა თვიურს აღნიშნულ დღეებში. სტოგებს კიდევ სამრელოს. ის გამოდის სამრელოდან, მაგრამ ცხრა დღემდე არც საქმეს აკეთებს და არც ბან-ქერხოზე აღის. იმ დღეებში მას ხატის ადგილში გავლაც ეკრძალება. ყოველივე ეს შეეხება მხოლოდ თვიურიან ხიზნებს და არა მშობიარობის დროს გახიზნულთ.

მოლოგინება ხევსური დედაკაცების.

ხევსური დედაკაცების მოლოგინება ხდება უფრო მკაცრი იზოლაციის ფარგლებში. პირაქეთ ხევსურეთში საერთო სამრელო არ იციან. აქ ყველას, ვისაც ოჯახში დედაკაცა ჰყავს, ცალკე სამრელო აქვს. ამიტომ აქაური სამრელოს ხიზნები მოკლებულია საერთო გასართობს, ერთგვარ ქალთა კლუბს, რომელიც შემოღებულია არხოტის თემში. გადმოღმა ხევსურეთში სამრელოს ხიზნები მეზობლის სამრელოსთან გავლასაც კი ერიდებიან. სხვაფრივ კი სამრელოში გახიზვნის წესები ყოველივე წვრილმანით აქაც ისე განმტკიცებული და დაცულია, როგორც არხოტში.

როგორც ვსთქვით, ხევსურ დედაკაცების მდგომარეობა მშობიარობის შემდეგ უფრო მკაცრია და მძიმე, ვიდრე სათვიურო გახიზვნის დროს. სანაყოფო წყლის დაღვრის შემდეგ ხევსური დედაკაცი ჩვეულებრივად გადის თითქმის უკარ-კედლო, ჩალით დახურულ პატარა ქოხში, სადაც ის სხვის დაუხმარებლად მოილოგინებს. აქ იგი რჩება მხოლოდ სამ დღეს, შემდეგ გადაინაცვლებს სამრელოში. მაგრამ სანამ სამრელოში გადასახლდებოდეს, ბავშვის მომყოლს, ჩალის ლოგინს, რომელზედაც მოიმშობიარა და ყველაფერს რაც იმ დროს იხმარა, სისხლით გაისვარა და მერმისათვის გამოუსადეგარია, მიწაში მარხავს; მოლოგინების გათავების შემდეგ შორს გადაჰყრის აგრეთვე ყველა ტანსაცმელს გარდა მანდილისა. უკანასკნელს კარგათ გარეცხავს და წინანდებურად ხმარობს. ყველაფერს იცვლის, ასუფთავებს სისხლით მონთხეულ მოლოგინების ადგილს და ამის შემდეგ გადადის სამრელოში. სამრელოში რჩება სრული ერთი თვე. მაგრამ იმ შემთხვევაში, თუ იგი აღრე განიწმინდა, მას შეუძლია სახლში შემოვიდეს ორი კვირის შემდეგაც, მხოლოდ საოჯახო საქმეს არას აკეთებს, სანამ ჩვეულებრივ არ განიწმინდება.

როდესაც ქოხში მიდის მშობიარე, მას, წესის მიხედვით, უნდა გაჰყვეს დედამთილი ან ვინმე ახლობელი ქალი, თუ ესენი არ ჰყავს, მას მიაცილებს მამამთილი მხოლოდ საჩხებების მიჯნამდი*) სადაც უკვე სამრელოს რომელიმე ხიზანს ჩააბარებს. რა თქმა უნდა, ეს მაშინ, თუ იმ შემთხვევაში თვიურის ხიზნებია, თუ

*) საჩხებები იმ ადგილ-მიდამოს ჰქვიან, სადაც სამშობიარო ქოხებია აგებული.



სუცური მამაკაცის პორანგი
ნახ. დარ. ძნელოძისა



სუცურული შაქაჩი და საჭიყე
ნახ. დარ. ძნელოძისა



არა და—სრულიად მარტო სტოვებს. სამრელოს ხიზანს მამამთილი ავალებს გადახურვას და ყოველგვარ ხელის შეწყობას მშობიარობის დროს.

როგორც ვთქვით, მშობიარე დედაკაცი ქოხში გადის სანაყოფო ბუშტის თავის-თავად გახევის შემდეგ, მანამდე კი, თუნდაც ძლიერ დიდი ტკივილები ჰქონდეს—არა. მომშობიარობის მომენტში, დედაკაცს არაფერი ეხმარება: თვითონ იჭრის ქიპლარს, თვითონ ასუფთავებს, ჰბანს ბავშვს უმრავლეს შემთხვევაში ცივი წყლით, და ეს იმიტომ, რომ ბავშვმა უფრო აიტანოს ჰაერის სიცივე შექმნილ პირობებში. თუ იმ დროს თვითურიანი დედაკაცები არიან სამრელოში, მაშინ მშობიარობამდე ისინი ეხმარებიან მხარში შედგომით, რათა მშობიარე აქეთ-იქით არ გადაიხაროს, რაც მათი შეხედულებით ხელს შეუშლის ადრევე მომშობიარების აქტს. მშობიარობის წუთებში მშობიარე დედაკაცი ფეხზე დგას და დაიბადება თუ არა ბავშვი, მაშინვე დამხმარე სამრელოს ხიზნები გარბიან იქიდან და მშობიარე დედაკაცის წვალებას შორი-ახლოდან უცქერენ. თუ მშობიარობა გართულდა, მაშინვე მოიწვევენ დასახმარებლად სოფლის გამოცდილ ხნიერ დედაკაცს. თუ მან თავისებური დახმარებით მშობიარე გადაარჩინა, იმ შემთხვევაში, ჩვეულების თანახმად გასამრჯელოდ იძლევენ ერთ ძროხას. გარდა ამისა, ამ დამხმარე დედაკაცს ხატში უკლავენ ცხვარს ან კურატს, რომლის სისხლითაც განათლავენ—ასხურებენ მას. ასეთ ჩვეულებას ხევსურეთში ეწოდება დამხმარე დედაკაცის განათვლა. თუ მშობიარე დედაკაცს გაუგრძელდა მშობიარობა, მაშინ მას მიეპარება ერთ-ერთი ახლობელი ხევისური მამაკაცი, ადის ქოხის თავზე და შესაშინებლად თოფს დაცლის იმ მოსაზრებით, რომ დედაკაცი მძიმე მშობიარობიდან რაც შეიძლება მალე გაანთავისუფლოს. მშობიარობის დროს კენესა, გახმაურება, კივილი ან ისეთი სიტყვები როგორცაა „ვაჰმე ვკვლები“, „მიშველეთ“, „მოკვდი დედა“ და ასეთი რამ, რასაც წამ და უწუმ იმეორებენ მშობიარობის მომენტში სხვა კუთხის დედაკაცები, ხევსური დედაკაცებისათვის ყოველად დაუშვებელია,—ეს მათთვის დიდი სირცხვილია.

ხევსური დედაკაცების ნებისყოფა, მტკიცე ხასიათი, უმაგალითო ტკივილების ატანა ასეთ შემთხვევაში უბადლოა. ამიტომაც ამბობენ ხევსურები: „ვაქვაცსა ხმალი გამოცდის, დიაცსა ქოხ-სამრელო“.

ხევსური მშობიარე დედაკაცი დაბადების დროს ახლად შობილს კალთას არ გააცლიებს; ჰშობს ბავშს თუ არა,—ამას კაბის შიგნიდან ააყოლებს ზევით, ამოატარებს პერანგის უბეში და გამოიყვანს მკერდის ფარავიდან. პირველ მშობიარეს (ჯერეთ გამოუცდელს) გამოცდილი დედაკაცები ეტყვიან: „ბაღლი სადიაცოდან ამოიყვანეთ“. ახლად შობილს პირველად შეახვევენ შალის ხიჩონში: ორი შალის ნაქსოვია, ერთს ახვევენ ტანზე, მეორეს ფეხებზე. თუ მშობიარემ ახლადშობილი არ ამოატარა უბიდან და ის კაბის კალთას ზევიდან აიყვანა, ეს დიდ უნამუსობას ნიშნავს და ამას არც ერთი ხევსური დედაკაცი არ დაუშვებს.

სანამ მელოგინე არ განიწმინდება, იგი სამ-ოთხ დღეში აუცილებლად იბანს ტანს თბილი წყლით და იცვლის თავისებურად გასუფთავებულ ტანისამოსს. ორი კვირის განმავლობაში ის ხელს არაფერს არ ახლებს, იმათაც კი ვინც სამრელოში არიან მასთან. თუ მექოხის ხელშეხებულს ვინმემ ხელი მოჰკიდა,

მაშინ მას უწოდებენ მირეულს, რაც მათებურად ნიშნავს უწმინდურს, ბინძურს. ამიტომაცაა, რომ იგი მისი ხელშეწახები არ გარეცხეს, ისე ხელს არაფერს არ ახლებენ. ეს ითქმის იმათზე, ვინც სამრელოში იმყოფებიან მასთან ერთად, ხოლო რაც შეეხება გარეშე მეზობლებს, ისინი ხომ ახლოს არ გაიკარებენ მექობეს და მას შორი-ახლო უფლიან. მშობიარობის შემდეგ, როდესაც მელოგინეს ორი კვირა შეუსრულდება, მას დაუკლავენ საკლავს, სისხლს ჩაასხამენ ჯამში და ამით მოასხურებენ ყველა იმ ადგილს, სადაც მექობნე დედაკაცს საქმე უკეთებია, ან გზად გაუვლია ამ ორი კვირის განმავლობაში. ამის შემდეგ ის ითვლება ჩვეულებრივ მესამრელოე დედაკაცად. სოფლიდან მოუკითხავენ ქადას, არაყს და ლუდს, მხოლოდ არა ხატში დამზადებულს, არამედ შინ გაკეთებულს. მელოგინეს ქმარი არავითარ შემთხვევაში ქობს ან სამრელოს ახლოს არ გაუვლის. ოჯახის სხვა წევრები კი: დედამთილ-მამამთილი, მაზლი, მული და რძალი შეიძლება შორი-ახლოს მივიდნენ და ესაუბრონ. თუ მშობიარეს ვაჟი დაებადა, მაშინ, რომ მელოგინეს არ შეეშინდეს ან რაიმე ფათერაკი არ შეემთხვეს, ქობის ან სამრელოს ახლო ოჯახის რომელიმე წევრი წება, სდარაჯობს, ხოლო თუ ქალი გაუჩნდა ყველა შინაურები თავს ძირს დახრიან და მოვლის მაგიერ სრულ გულცივობას იჩენენ. ვაჟის მშობელ დედას რომ განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ და მეტად უფლიან, ამის შესახებ ხევისურები ასე მსჯელობენ: „ვით სახარე ხბოს უნდა მეტი რძის წოვა, მეტი ყურადღება, ზრუნვა დედის მხრივ, აგრეთვე ვაჟსაც უფრო ზედმიწევნით ნანატრი სიხალისე, უნარიანობა უნდა მოვლის საათებში“. ქალის გაჩენას ყოველი ხევისური მამა სწყევლის და მათი დამოკიდებულება ახალშობილი ქალისადმი წააგავს ცუდი დედინაცვლის უგულო მოპყრობას მაშინ, როდესაც ვაჟის გაჩენას განსაკუთრებულ აღტაცებით დღესასწაულობენ და მხოლოდ მის მიმართ იჩენენ ნამდვილ მშობლიურ ზრუნვას და აღერსს. ხევისურების რწმენით, ქალის გაჩენა არაფერს ნიშნავს და ისინი მას ნამდვილ შვილათ არ სთვლიან. ამიტომაცაა, რომ მისი დაბადების დროს მეზობელი ქალები მშობიარე დედას ნამდვილ ხავიწიან ქადას კი არ მიუკითხავენ, არამედ უბრალოდ გამომცხვარ ქერის კვრს.

3. შვილების რიცხვი ხევისურებში.

ხევისურული წესით მშობლებს უნდა ჰყავდეს 3-4 და მაქსიმუმ 5-ი შვილი. ამ რიცხვს არ უნდა აღემატებოდეს შვილების ყოლა და თუ ვინმემ გადააჭარბა, მაშინ მას მთელი სოფელი სასაცილოდ აიგდებს. მრავალი გამოკითხვების შემდეგ ჩვენ დავრწმუნდით იმაში, რომ შვილების შეძენის განსაზღვრა და სქესობრივი კავშირის სამუდამოდ აღკვეთა პირდაპირ გამომდინარეობენ ეკონომიური და სოციალური პირობებიდან. ბევრი შვილების ყოლით, ხევისურების აზრით ოჯახი უძლურდება. პირველადვე არ ყოფნის მიწა დასამუშავებლად, ვერ მოჰყავს საკმაო ქერისა და ჭვავის პური. შვილებს, კი, სანამ ისინი წამოიზრდებოდნენ, ბევრი ჭამა, ხაცმა-დახურვა და მოვლა უნდა, რასაც ხელ-მარტო მამა, ცხადია, ვერ შესძლებს. ამის მიზეზით ის ეცემა სულიერად, და, რა თქმა უნდა, ეკარგვის შრომის ხალისი, იმედი უკეთესი მომავლისადმი. ეს გარემოება ხდის მას სამოწყალოდ, გლახაკად, რაც მისთვის და აგრეთვე ახლო ნათესავე-

ბისათვის დიდი სირცხვილია. აი ეს გარემოება ხევსურს კარგადა აქვს გათვალისწინებული და ამიტომ უფროთხის ის ბევრი შვილების ყოლას. ხევსურული დაუწერელი კანონის მიხედვით შვილი, ვაჟი იქნება ის, თუ ქალი, დედას არ ეკუთვნის, მაშასადამე, მათი რჯულით შვილი შეადგენს მხოლოდ მამის საკუთრებას.

4. ბავშვის მოვლა ხევსურეთში.

ბავშვის მოვლა გაჩენის დღიდან სრულ სამ წლამდე სწაროებს პრიმიტიულ ფარგლებში. ახალშობილს კვირაში ერთხელ ან ორჯელ გაჰბანენ. თუ ვინიცო-ბაა ბავშვს შეწითლება ან რაიმე წყლული გამოაჩნდა ტანზე, მაშინ მას გამუდმებით ჰბანენ დედის რძით მანამდე, სანამ დაზიანებული სხეულის ნაწილი სრულიად არ განიკურნება. ისე საერთოდ ახალშობილის მთელ ტანს ყოველდღე ჰპობავენ კარაქით (ე. ი. კარაქს უსვამენ) იმ მოსაზრებით, რომ მას დედის მუცელში ნაქლემი ჩვილი კანი დაუამდეს, განსაკუთრებით თავის ქა-



სურ. 46. ხევსური დედაკაცი ჩვილი ბავშვით ხელში და ხევსურული აკვანი. (ს. ქობულა).

ლას ნათხემის შეუზრდელ ნაწილს ყიდვლიბანდს უპობავენ, რათა დაჩქარებით შეეზარდოს იგი. ერთი თვის განმავლობაში მელოგინე ახალშობილს ფარაგის უბეში იწვენს. თვის შემდეგ კი დღისით აკვანში აწვენს, ღამით კი აუცილებლად მკლავზე. ბავში ძუძუს სწოვს სამ წელს, იშვიათად ოთხს, ხუთს და ექვს წელსაც აწოვებენ. ეს უფრო მაშინ, როცა ბავში დედის ერთაა, ხოლო საზოგადოათ ბავშვის ძუძუს წოვის ჩვეულებრივი პერიოდი მხოლოდ სამ წელს იტევს.

დედის ძუძუსთან ერთად ბავშს ჰკვებენ ძროხის რძის ფაფით. უფრო ხშირად ძუძუმწოვარს ჰკვებენ დედის პირში დაცობნილ ქერის პურში შერეულ კარაქიან ერბოთი, რომელიც ყოველთვის უხვად მოიპოვება ულარიბეს ოჯახშიაც კი. ორ წლამდე ბავშს ჰმოსავენ უბრალო ფარჩის პერანგით, შემდეგ კი მას შესცვლიან კრაველის მატყლით მოქსოვილ რბილ შალის გადასაცმელით: ფეხებზე იმავე მატყლისაგან მოქსოვილ წინდებს ჩააცმევენ, თავზე ახურვენ ისევე შალისაგან შეკერილ ქუდს. აკვანი გაგებულა პირველად ჩალით, რომელიც ზევიდან გადაფარებულია რბილი ქსოვილით, თავზე ისევე შალის ქსოვილით გადაჰხურავენ. აკვანში თავისებური საშარდე მილიც აქვთ გაკეთებული. თვით აკვანი უბრალო ოთხი ფიცრის ნახეთქისაგან შესდგება, რომელიც ოთხ დაბალ ფეხზე სდგას, ასე რომ, ის თავის აგებულებით შეტად პრიმიტიულია და ბავშს რწევის დროს ძლიერ ტლანქათ ანჯღრევს. ხანგრძლივი ძუძუს წოვის პერიოდში ბავშვის კუჭის აშლა, რომელიც სხვაგან ხშირი მოვლენაა, ხეცსურეთში არ შეგვხვებდრია. ვინც ბავშს პირველად კბილის ამოსვლას შეამჩნევს, მას სამახარობლოდ ახალი მთვარისმაგვარ ხავიწიან კვერს გამოუცხობენ (ამას მათებურად კუჭატი ჰქვია).

5. ორსულობა და თვიური ხევისური დედაკაცისა.

ხეცსურ დედაკაცების დაკვირვებით დაორსულების ნიშანი არის თვიურად შეწყვეტა, რომელსაც ხეცსურულად ეწოდება სარეცხის გაწირვა. ორსულობის უკანასკნელ თვეებში, მეათე მთვარეულში (საზოგადოდ მეცხრე თვეში) დედაკაცს ეკრძალება ხატის ახლო ან მის ადგილში გავლა. ამ პერიოდში არც ქმარს შეუძლია ხატში მისვლა და რაიმე სახატო საქმის კეთება. ასეთი წესი დაცულია მშობიარობის დღიდან ორი კვირის განმავლობაშიც. თუ ჩვეულებრივი თვიური სჭირს ცოლს, მაშინ მის ქმარს შეუძლია ხატის მამულში გავლა და ხატის საქმეში მონაწილეობის მიღება. როდესაც ცოლ ქმარი ერთად წვებიან, სქესობრივ კავშირის მიზნით, მაშინ ქმარი სამ დღეს ვერ გაივლის ვერც თვით ხატში და ვერც მის მამულში. ხეცსურული წესით ფიქრი მუცლის მოწყვეტაზე ყოვლად დაუშვებელია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ახალ დაქორწინებული ქალი თავის გაუფრთხილებლობით მაშინვე დაორსულდა, მაშინ იგი აუცილებლათ ცდილობს მუცლის მოწყვეტას რაიმე მოხერხებული ტრადიციული საშუალებით: მძიმე ტვირთის აწევით, შერჩეული სიმაღლიდან გადმოხტომით და სხვა. გარდა დასახელებული ზომებისა მან არავითარი სხვა საშუალება არ იცის მუცლის მოსაწყვეტად. ამას იმიტომ სჩადიან, რომ ახალ რძალს, ადათის მიხედვით, შვილი უნდა ეყოლოს არა უადრეს ორი წლისა დაქორწინების შემდეგ. თუ ვინიცობაა ორსულმა ახალმა რძალმა მუცლის მოწყვეტის მხრივ წადილს ვერ მიაღწია, მაშინ სულ ადვილი შესაძლებელია მოხდეს თვითმკვლელობაც.

დედაკაცების თვიური ძლიერ უშლის ზელს საოჯახო საქმეთა ნაყოფიერებას, ხეცსურ გლეხების საოჯახო სამსახურს. იმიტომ ისინი ხშირად ხმარობენ თვიურის დროს სისხლის შემწყვეტ სხვადასხვა საშუალებას. ასეთებია მაგალითად, 1) მირონი, რომელიც სხვადასხვა მცენარის გამონაჟონია და რომელსაც დიდი თხოვნით რომელსამე მღვდელს გამოართმევენ ხოლმე. ამ ექსტრაქტულ

ნივთიერების შექმნა ძალიან უძნელდებათ, რადგანაც ზოგიერთი მღვდელი მას არაფიქროს ვედრებით არ გაიღებს, ხანდახან დიდი ქრთამითაც კი არა. ხევსურ დედაკაცების გადმოცემით, მირონი პირველად შეტევით მოქმედობს, რომელიც მიღებისთანავე იწვევს მომეტებულ სისხლის დენას, ხოლო რამდენიმე ხნის შემდეგ სისხლის დენა შეჩერდება თითქმის ერთი წლითაც; 2) ბრინჯის ნარეცხი. დაღვევნი თვიურის შესაწყვეტად, იგი ორი თვით ასვენებს ხევსურ დედაკაცს სისხლის ტენისაგან. ამ მიზნისათვის სვამენ აგრეთვე ძლიერ მაგარ არაყს, რომელიც მოსალოდნელ ეფექტს იშვიათად იძლევა.

თუ რამდენად მოქმედობს დასახელებული საშუალებანი თვიურის შეწყვეტაზე, ჩვენ ეს დაგეშილ ცდითაც ვერ გამოვარკვეით. ის კი სავსებით მართალია, რომ ხევსური დედაკაცები თვიურის პერიოდში ხსენებულ სისხლის შემწყვეტ საშუალებას ხმარობენ და მათივე დაჯერებით ის ანიჭებს მათ სასურველ შედეგს. ისიც მართალია, რომ ბევრი ხევსური დედაკაცი ხსენებულ საშუალებას იშვიათად მიმართავს, რადგანაც, ჯერ ერთი, მას ინსტიქტიურად არ სწამს ამ ხელოვნური საშუალების სარგებლიანობა, მეორეთ, მას ჰსურს, რომ ისარგებლოს სამრელოში გახიზვნით და ხუთი-ექვსი დღით მაინც მოისვენოს სასტიკი იზოლიაციის წყალობით. და მართლაც, თუ არა ეს—ხევსური დედაკაცი სხვაფრთხილ ვერადროს ვერ დაისვენებს ფიზიკურად. ასე რომ, სამრელო ხევსური დედაკაცებისათვის დასასვენებელი სახლიც არის, მოსალოდინებელი ოთახიც, სახელსაქმო-სახელოსნოც, საგამხნეო გასართობი კუთხეც და საიზოლიაცია კარანტინიც თვიურისა და მშობიარობის ხანებში. აღნიშნული საკმთანობის გარდა, აქ არაფერი არ კეთდება და არც შეიძლება ის გამოიყენონ სხვა რამე საჭირებისათვის. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქობ-სამრელოში გახიზვნა თვიურისა და მშობიარობის პერიოდებში ხევსურეთის სოციალურ პირობების მიხედვით არ არის მთლად უაზრო, უმიზნო და უმნიშვნელო, მით უფრო, რომ ხევსურების საერთო საცხოვრებელი ბინა იმდენად ანტიჰიგიენურია, რომ იქ მოლოდინება ან თვიურის მოხდა უფრო მეტ დაავადებას, მეტ ჭირიანობას გაავრცელებდა ხევსური დედაკაცების ბუნებრივად ჯანსაღ ცხოვრებაში, ვიდრე ქობ-სამრელოები.

როდესაც მშობიარობას გართულება სდევს და ჩვეულებრივი ზომებით ვერას ვშველიან, მაშინ მოიწვევენ კარგად გამოცდილ ხნიერ დედაკაცს და ის უწევს მშობიარე დედაკაცს რადიკალურ დახმარებას: სახელდობრ: ბავშს საშვილოსნოში დაკეპსავს (აპკუწავს) კარგად გალესილი დანით და ამ საშუალებით გამოაქვს ნაყოფი. ასეთი შემთხვევები, თუმცა ძლიერ იშვიათია ხევსურეთში, მაგრამ მაინც აღსანიშნავია, რათა მკითხველი დარწმუნდეს იმაში, რომ ხევსური დედაკაცები ასეთ შემთხვევებშიაც მამაცია და ამ მწვავე განცდის მომენტშიც შველიან ერთმანეთს.

მშობიარობის დასრულების შემდეგ მშობიარე ხშირად სწეულდება ახალშობილას მთელი მომყოლის ან მისი ნაწილის საშვილოსნოში დარჩენით, რაც იწვევს მელოგინე დედაკაცის სიკვდილს. ასეთ შემთხვევაში იგი ავად ხდება უმთავრესად მუცლის ფარის ანთებით ან საერთო სისხლის მოწამვლით (სეპციით). სიკვდილიანობა შედარებით დიდია. მისი პროცენტული რაოდენობა მთელ ხევსურეთში დაახლოებით უდრის 2,50/0-ს. საერთოდ პათოლოგიური

მშობიარობის დროს სიკვდილიანობა უფრო ნაკლებია, იგი ვარაუდით უდრის 1⁰/₁₀-ს. როგორც აქედან სჩანს, სიკვდილიანობა მშობიარობის დროს სრულიად არ ეგუება ქობ-სამრელოში არსებულ ანტიპიგიენურ პირობებს. ხევსურეთის ქობ-სამრელოში მშობიარეთა სიკვდილიანობა გაცილებით მეტი უნდა იყოს, მაგრამ საკვირველია, რომ იგი შედარებით ასე მცირეა.

უკანასკნელ უნდა მოვიხსენიოთ ერთი ცრუმორწმუნეობა, რომელიც დაორსულებას შეეხება. სოფ. ხახმატში არსებობს „ძლიერი“ ჯვარი, რომელიც ბრძანებლობს და თავისი „სასწაულ-მოქმედებით“ იზიდავს არა მარტო ხევსურეთის მცხოვრებლებს, არამედ მთელი ფშავისა და თითქმის ზემო კახეთის მცხოვრებლებსაც კი. ხახმატის ხატში, სხვა ქვათა შორის დევს ერთი დიდი ლოდი, რომელსაც თითქო ისეთი ძალა აქვს, რომ თუ მასზე ფეხებით შედგა ორსული დედაკაცი, რომელსაც ვაჟი არა ჰყავს, ვაჟი გაუჩნდება და თუ შვილი სულ არ აბადია, შვილი გაუჩნდება. ამას გარდა, ხახმატის ჯვარი ისეთი ძლიერია, რომ ის ყოველ სნეულს გაჰკურნავს, ძალღონით მიმქრალს გამოაცოცხლებს, ბოროტმოქმედს დათურგნავს და ბედისაგან კრულს ნატვრას აუსრულებსო.

1. დაქორწინების საკითხი ფშავში.

ფშავლები და ხევსურები სრულიად თანასწორ სოციალურ პირობებში ცხოვრობდნენ წინად, ცხოვრობენ ახლაც თანაბარ მთის კალთებზე დასახლებულნი—და თითქო მომავალშიაც ასე ჰფიქრობენ იცხოვრონ. ფშავ-ხევსურებს ახლაც პრინციპული მოთხოვნელებით ჰსურთ არსებობა. ალბათ ეს არის მიზეზი, რომ ისანი ამ თავიანთ უსინათლო ლოკოკინისებურ საცხოვრებელ ხოქოს ასე თავგამოდებით იცავენ. მათთვის სრულიად საკმარისია ზღაზენით კვალის გავლება საარსებო ცხოვრების გზაზე და ყველაზე უკეთესი მოკეთე ის არის მათთვის, ვინც ამ ლოკოკინისებურ კვალს არ წაუშლის სამომავლო სიცოცხლის ჯერ კიდევ გაუზარავე ხოქოში. მიუხედავად ყველა ამისა, ფშავლების ყოფა-ცხოვრება ზოგ რამეში რადიკალურად განსხვავდება ხევსურების ყოფა-ცხოვრებისაგან და ამიტომ მათი აღწერა ჩვენ განზრახ დავაშორეთ ერთმანეთს.

2. ქალის გატაცება ფშავში.

დაქორწინების საკითხი ფშავში გაცილებით უფრო მარტივი შინაარსისაა, ვიდრე ხევსურეთში*). აკვანში დანიშვნა ფშავში არ არის წესად. რაც შეეხება ქალის გათხოვ-მოყვანას მოტაცების სახით, ეს კი ხშირია ფშავლების ცხოვრებაშიც.

ფშავლების გადმოცემით, წინად ქალის მოტაცება ძლიერ ხშირი მოვლენა იყო. უმეტეს შემთხვევაში დაქორწინება ხდებოდა მოტაცების სახით. მოტაცებულ საცოლეს პირველად მოფერებით, გახუმრებით, ახლო ნათესავებისა ან ახლო ძმა-მეგობრების შეჩენით, დაჯერებით და სხვა ხერხით უქცევდნენ გამწყრალსა და მიუკარებელ გულს. ზოგჯერ კი, წინააღმდეგ, დაუმორჩილებელ გატაცებულ ქალს შიშით, მუქარით, რამოდენიმე დღით მიუვალ ადგილას და-

*) აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფშავ-ხევსურები ერთმანეთ შორის ქალის გათხოვბა-მოყვანას არ დაუშვებენ, აგრეთვე არც მოტაცებას აქვს ადგილი მათ შორის.

მწყვედვეთ იმორჩილებდნენ. უფრო ხშირად ასეთი მოტაცება ბოლოვდებოდა უშედეგოდ. მოტაცებული ქალი ან აშკარად გაექცეოდა, ანდა ჩუმად გაეპარებოდა. ყოფილა შემთხვევა, რომ ძალდატანებით მოტაცებული ქალი ჩახვეარი ან მთელი ერთი წელი უწვალეზიათ მომტაცებლებს. ქალის მშობლების დახმარებით, მაგრამ ისინი მაინც ვერაფერს გამხდარან, — ჩიხში მომწყვედულს გამოუნახავს გზა, გაქცეულა და ვინც მას მოსწონდა იმას გაჰყოლია. ასეთია საზოგადოთ ბუნება ფშაველი ქალისა.

დასტურისათვის მოვიყვან დამახასიათებელ მაგალითს, რომელიც ილუსტრაციაა იძულებითი მოტაცებისა. ჩემი მუშაობის შუაგულ ხანებში ჩემთან ახალგაზრდა ფშაველი დედაკაცი მოვიდა ს. ვანხვიდან და თავის ავადმყოფთან წამიყვანა. სამგზავრო მანძილი დაახლოვებით უდრიდა ოც კილომეტრს. მე ცხენით მივდივარ და დედაკაცი კი წინ მიმიძღვის ქვეითად. გაზაფხულის დღეებია. აღმართის დაკლანძილი ბილიკი ხან გაუვალ ტყის ჩრდილოებში მიიმალება, ხან კი მწვანე მთის ფერდობზე ვიწრო ხეულის ბილიკათ იქცევა. ჩვენი მხედველობის ველზე რაღაც თავისებურ სხვადასხვაობით წარმტაცი უცხო პანორამები იშლება და დროებით ჩვენმა გახალისებულმა ყურადღებამ მის მგორავ რელიეფებში სიამოვნებით დაისვენა. ჩემი თანამგზავრი დედაკაცი თავდაბრილი მიეშურება და მისი ორივე ხელის იდაყვი საკმაო სისწრაფით ინძრევა. ის ჩვეულებრივად წინდას მიიქსოვს და ავტომატურად დაჩეულ ხელის თითებს წინდის ჩხირების წალესილი ბოლოთი დართული შალის გრებილი გააქვს-გამოაქვს აქეთ-იქით. ამ გატაცებით ჩვენ მივდივართ წინ და საინტერესოა, რომ ჯერჯერობით ჩვენს შორის არც ერთი სასაუბრო კრინტი არ განხაურებულა. ასეთ სიჩუმით ავივაკეთ კიდევ მწვანედ მოკაზმულ მთის მწვერვალზე და დაუსვენებლად გადავეშვით უკვე ამოვლილი აღმართის თანაბარ ხრამიან ბილიკებზე. დაკიდული ბილიკის ხეულებზე ფეხით დავეშვით და უცბად ავადმყოფის ბინაზე გავჩნდით. ცოტა დასვენების შემდეგ ავადმყოფი გავსინჯე და იმავე წამს უკანვე დავბრუნდი. აქეთობას ჩვენი მგზავრობის სურათი შეიცვალა იმით, რომ ჩემსა და ხსენებულ დედაკაცს შორის მეტად საინტერესო საუბარი გაიმართა, რომელიც სწორეთ მოტაცებისა და დაქორწინების საკითხს შეეხებოდა.

პირველი ჩემი კითხვა იყო ის, თუ რამ აიძულა იგი, რომ ასეთ მიუვალ ადგილში გათხოვდა. პასუხი იყო გაბედული და განცლათა მოგონების გამომხატველი. მან პირდაპირ მიპასუხა: „სიყვარულმა, ძმაო, სიყვარულმა“ — და ქვევით ტკბილი საუბრით განაგრძო: „—სიყვარული, ძმაო, ადგილს არ ეძებს, არც სივრცის მან. იგი უფრო თავის ფერს, თავის მსგავსს ეტრფის და ამიტომ მან მის გარეშე არაფერი იცის. თვრამეტი წლისა ვიყავ, როდესაც ძალდატანებით გამოიტაცეს. მომტაცებელი არც მიცნობდა, არც მე ვიცნობდი მას. მოტაცება მოხდა ჩემი მშობლების შემწეობით. თავიანთ სურვილზე ჩემი უბედურება აავეს. ეს იმიტომ, რომ ვინც მომიტაცა ცოტა შეძლებული იყო. ცხადია, მშობლები მისგან რაღაცას გამოელოდა. მთელი ერთი თვე ვეწამე მომტაცებლის ოჯახში, მუქარით, ძალდატანებით მაწვენდნენ ცრუ ქმართან, რომელიც საშინლად მეპყრობოდა, მეღრიჯებოდა. ჩემი თავი წარმოვიდგინე საშინელო მხეცის ბრჭყალებში რის გამოც ჩემი გული სრულიად არ ეკარებოდა მას. ერთი თვის ტანჯვის შემდეგ

მე მას თავი დავახწიე და მშობლებთან დავბრუნდი, რომლებმაც იმავე წამს გარედ გამომაგდეს და ცემა-ტყუებით ისევ ცრუ ქმართან წამათორიეს. რას ვიზამდი, ღროებით ბედს დავემორჩილე და სანამ ჩემს მსგავსს არ მივაგენი, მანამდი იქ ვკენესოდი ყოველგვარი დამცირების ქვეშ. მე ამოვირჩიე ჩემი გულისა და მას ვავჰყევი. ეს ავადმყოფი, რომელიც შენ ნახე, ჩემო ძმაო, ჩემი სურვილის პირდაპირი ხვედრია და ამიტომ გთხოვთ და-ძმურად, იგი მომიჩინოთ. საზოგადოდ ფშავში ჩვეულებად არის ქალის მოტაცება, რომელც უფრო ხშირად ქალის ნების წინააღმდეგ ხდება. ჩემი მოტაცებაც ასეთი იყო. ამ ძალით მაცხონეს როგორც იქნა თავი დავახწიე და მსგავსი ჩემ ავადმყოფში ვპოვე. ამიტომ ძლიერ გთხოვთ მომიჩინო იგი, ჩემო ძმაო, მომიჩინო“. ჩვენმა თანამგზავრმა გაათავა თავისი მოკლე, მაგრამ შინაარსიანი საუბარი. ის ერთ წუთსაც არ შეაჩერებს თავის ჩვეულებრივ ხელსაქმიანობას, წინდის ქსოვას საუბარშიც განაგრძობს, ხელსაქმობს და, საკვირველია, რომ ერთსა და იმავე დროს მგზავრობს ფიქრობს, საუბრობს. ამ ლაპარაკში და ფიქრებში ჩვენ მივედით კიდევ საექიმო პუნქტზე, დაუყოვნებლივ წამლების მზადებას შევეუდექი, წამლების კეთების დროს დაქანცულმა დედაკაცმა საკმაოდ დაისვენა. მე წამლები მალე დავამზადე, მივეცი და სათანადო დარიგებით გავისტუმრე შინ.

ფშაური საქორწინო მზადება ფრიად მარტივი ფორმისაა და ამიტომ მას არა აქვს ის დაუსრულებელი და გაჭიანურებული ხასიათი, რომელსაც ვამჩნევთ ხევსურეთში. ფშავლებში დანიშვნა ხდება უკვე მომწიფებულ ასაკში. საზოგადოდ მიღებულია, რომ ფშაველი ქალი უნდა გათხოვდეს 18-ი წლისა, ცოლ-სათხოვი ფშაველი კი 25-ი წლისა უნდა იყოს. ასე რომ დაქორწინების საასაკო წლები ფშავის ხეობაში საშუალოდ უდრის—ქალის მხრივ 18—25 წლებს, ხოლო ვაჟებისა კი 25-დან 35 წლამდე აღწევს. რა თქმა უნდა გამონაკლისი აქაც არის, მხოლოდ ასეთები ძლიერ იშვიათად ხდება.

ვაჟის და ქალის დაახლოება ხდება საერთოდ ქორწილში და ხატობაში, უფრო კი პირველში. თუ პირველ გაცნობაზე ვაჟსა და ქალს ერთმანეთი მოეწონათ, მაშინ ვაჟის მხრივ იწყება მშვიდობიანი მოლაპარაკება შუამავლის (მაჰანკლის) საშუალებით. თუ ქალს ვაჟი მოსწონს და თანახმაა, მაშინ ვაჟი იწყებს მზადებას მოტაცებისათვის, ქალი კი თავისი ჩუმი, გაუმქლავნებელი სიყვარულით, ტრფივლით დნება შეუქმნევლად. და თუ ის ძალით გაათხოვს ვისმეხედ ასეთ პირობებში შეიძლება თავიც მოიკლას, რაც არაიშვიათია ფშავში. შუამავლის ღვაწლი უფრო ხშირ შემთხვევაში დადებითად თავდება. როდესაც დაგეშაილი შუამავალი საქმეს გამოჩარხავს მაშინ ხდება დანიშვნა: სასიძოს მშობლები მოემზადება—გამოხდის არაყს, ლუდს, ან ღვინოს იყიდის, აარჩევს კარგ საკლავს (ქედილას ან კურეტს), დაპატიებებს თავის მოკეთებებს, ახლო ნაცნობებს, მეგობრებს და ამ შემადგენლობით გაემგზავრებიან ქალის დასანიშნავად. ამ გამგზავრებას ქალის დასანიშნავად ფშაურად ეწოდება სახლის სახანახავად წასვლა. ქალის დანიშვნის დროს, პირველ დღეს ან საღამოს, ქალის მშობლები ხარჯს სწევს: ხდის არაყს, ლუდს, ჰკლავს საკლავს და მეორე დღემდე განუწყვეტელი დროს ტარებაა. მეორე დღეს კი სასიძოს მშობლები მართავენ ღვინოს, რომელიც გრძელდება მესამე დღემდე.

სასიძოს ხლება დანიშვნის დროს, ფშაური წესის მიხედვით, არ არის სა-
ვალდებულო, თუმცა არსებული ჩვეულება არც უშლის მას დაესწროს ნიშნობას.

ფშაური დანიშვნა თავისი შინაარსით, ფორმით თითქმის ქორწილს წა-
გავს და ზოგ შემთხვევაში სქარბობს კიდევ. მეორე დღეს, როდესაც სასიძოს
მშობლები მართავს ლხინს, ცოტა ხნის შემდეგ სასიძ-საპატარძლოსთან ყველა
ერთად ჩამწკრივდებიან, მიუსხდებიან მიწაზე გაშლილ სუფრას და თანდათანო-
ბით ჩაღდება თავისებური ლხინი, სადაც პირველად ხდება ადათის მიხედვით
დალოცვა, რომლის დროსაც ქალის და ვაჟის ახლო ნათესავები შეეჯობრიებიან
ერთმანეთს და მათ შორის ქებული ის არის, ვინც აჯობებს ხსენებულ დალოც-
ვაში. ამ დალოცვის შემდეგ იწყება მილოცვები: მიმლოცველთათვის ახალ და-
ნიშნულს მომზადებული აქვს რამდენიმე წყვილი ჭრელი ნაქარგი ხელთათმანები
(საბუხრები) და წინდები, იქაურად ამ მილოცვას ჰქვია შენაწეო. მილოცვა
სწარმოებს ფულით, რომლისათვისაც დანიშნულია საგანგებოდ ამორჩეული ცნა-
მახვილი, მოსწრებული კაცი, რომელიც თავის მჭერმეტყველობით იზიდავს მრავალ
მიმლოცველს. მილოცვა სავალდებულო არ არის, ოღონდ ადათის მიხედვით
იგი საჭიროა. მიმლოცველი გაღებულ თანხის სამაგიერო საჩუქრად ღებულობს
ზემოთქმულ ნაქარგ წინდებს ან ხელთათმანებს. ყველა ამას (სუფრის გაშლას,
ახალ დანიშნულების სადღეგრძელო დალოცვას, მილოცვას და საჩუქრების გაცე-
მას) ფშაველები ეძახიან მუხის სადიდებელს. ხოლო შენაწეოს ამკრეფს მა-
თებურად ეწოდება მყეფარი, რომლის პირდაპირ მოვალეობას შეადგენს რაც
შეიძლება მეტი მიმლოცველები მიიზიდოს თავის გარშემო და ვინც სიძუნწის
გამო საერთო მილოცვას ემალება. — მასაც აღუძრას მილოცვის სურვილი.

თუ რას ნიშნავს ეს სინბოლური გამოთქმა „მუხის სადიდებელი“, ეს ფშა-
ველებში ვერავინ ამიხსნა, ოღონდ მათი ბუნდოვანი ახსნა-განმარტებიდან ჩანს,
რომ იგი უნდა გულისხმობდეს სიცოცხლის მეორე დასაწყისს, მისი საფუძვლების
დასაძირკველებას და ყოველივე იმას, რაც ადამიანის ცხოვრებას მტკიცედ აშო-
ნაარსებს და აშორებს ყოველგვარ ფათერაკს.

დანიშვნის შემდეგ, დაქორწინება შეიძლება მოხდეს ახლო ხანში, თითქმის
მესამე დღესაც, ოღონდ ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი შეძლების მქო-
ნეა ახალი დამოყვრებულები. თუ მატერიალური პირობები ხელს უწყობს ახალ
მძახლებს, მაშინ ჯვრის წერა მახლობელ დღეებში მოხდება, თუ არა და იგი
შეიძლება გადაიდვას ნახევარი ან ერთი წლით. ამ მხრივ ფშაური წესით დაქო-
რწინების დრო არ არის განსაზღვრული, როგორც ეს მიღებულია ხევსურეთში.
საზოგადოდ ფშაველების ყოფა-ცხოვრება ხევსურების ყოფა-ცხოვრებასთან
შედარებით არ არის მწყობრი, იგი უფრო უსისტემოა.

როცა ჯვრის წერის დღეს დანიშნავენ, მაშინ განსაკუთრებით მოემზადება
სასიძო: რჩეული მაყრებით საცოლესთან გაემგზავრება ჯვარსაწერად. ჯვრის წე-
რა ხდება ეკლესიაში მღვდლის საშუალებით. დედოფალს ახლავს დადე, ძმა ან
მკვიდრი ბიძაშვილი, აგრეთვე მეფესაც თავის მხრივ ახლავს თავის ახლობელი
ნათესავი ყმაწვილი, რომელსაც დავალებული აქვს ერთგვარი მსახურის როლი,
და ფშაურად ეწოდება ეჯიბი. როგორც ქალის მხრივ, ისე ვაჟის მხრიდან არიან
გვირგვინის შემცველები. ჯვრისწერის შემდეგ დედოფალი მოჰყავს ეჯიბს. თუ

საკუთარი ცხენი ჰყავს, ხომ კარგი, თუ არა და თვითონ ეჯიბი შემოისვამს თავის ცხენზე და ისე მიიყვანს ქმრის სახლში. სახლში შესვლამდე მეფე-დედოფალს, მეფის დედა მიაგებებს თაფლ-ერბოს და ეტყვის: „ასე ტკბილათ დაგაბეროთ ღმერთმა“-ო, რის შემდეგაც მეფე-დედოფალს შეყვანენ სახლში, დასვამენ წინდაწინვე მომზადებულ ადგილას, მათ გვერდში მოუსხდებიან დაღე, ძმა, ეჯიბი და ყველა გვირგვინის შემცვლელები. მაშინვე მეფე-დედოფალს წინ დაუდგამენ ლამაზად გაწყობილ პატარა სუფრას. პირველად ღვინით ან ლუდით სავსე ჯიხვის ყანწებს მიაწოდებენ პატარძალის ძმას ან მკვიდრ ბიძაშვილს, მეფის ეჯიბს, რომლებმაც წესის მიხედვით პირველად უნდა დაილოცონ და უსურვონ დღეგრძელობა მეფე-დედოფალს. აქ ხდება ერთგვარი შეჯიბრება ქალის ძმასა და ეჯიბს შორის, თუ ვინ ვის აჯობებს დალოცვაში. ეს დალოცვა სავსებით ახალიათებს ფშაურ ქორწილს. იგი ასე იწყება:

„ნადიდებ-ნახსენები ღვთის-შვილი გწყალობდეს აღმართ-წაღმართის პატრონსა, წაღმართს-წაღმ დაუტრიალოს, ქნეს ეტლიან-ბეტლიანი, რანით ერთად შაუყრიან ერთმანეთს, შაუბერნეს, ქნეს წულიან-აკვნიანი, ბედიან-დავლათიანი, ცხრა-ჯერ ვაჟიანი, ვაჟით ვაჟიანი, სამჯერ ქალიანი. ძმის მაყრებო, მუღამ ძმის მაყრებიმც ვიქნებით, დის მაყრებო, დღეს დის მაყრები ხართ, ხვალ ძმის მაყრებიმც იქნებით, დადომ დედოფალო გავიხაროს, ეჯიბო, შენს მეფეს გაუმარჯოს, გაუმარჯოს“.

ამ სიტყვებს როგორც ეჯიბი, ისე ქალის ძმა ერთმანეთს პირში ართმევენ და თვითნებულ სიტყვას ისე სწრაფად აბრუნებენ, რომ მისი დაჭერა ან გარკვევით გაგება მეტად ძნელია. ამ დალოცვას, რა თქმა უნდა, ყველა ფშაველი ვერ ახერხებს და მისი დახეპირებისათვის, ზოგიერთი ახალგაზრდები განსაკუთრებით ემზადებიან.

მოიყვანენ თუ არა პატარძალს, ქმრის სახლში შესვლამდე დედამთილი დახვდება კარებში. თითოთ თაფლ-ერბოს შეაქმევს მეფე-დედოფალს. სახლში შესვლის შემდგომ მაყრები გაიყოფიან ორ ჯგუფად, ერთი ერთ მხარეზე დადგება, მეორე—მეორეზე, შუაში კერაა, რომლის შუაგულზე ჭერიდან ჯაჭკია ჩამოშვებული. ჩვეულებად არის, რომ ამ საკიდელს მეფე-დედოფალმა თავისი დადით, ჯვრის შემცვლელებით და მაყრებით სამჯერ შემოუარონ. პირველ მეჯვარეს მისცემენ ხელში პატარა ტაბლას, რომელზედაც სხვათა შორის პურის ჯვარი დგას. ამ ტაბლით ის წინ მიუძღვის ყველას და დაიწყებენ შემოვლას, რომლის დროსაც ორივე ჯგუფი ერთიდა იმავე სიტყვების განმეორებით, მომავალ სამერმისო ბედნიერებას უმღერიან მეფე-დედოფალს. პირველი შემოვლის დროს ეჯიბი საკიდელს ხანჯალს შემოჰკრავს. ეს იმის მანიშნობელია, რომ საკიდელი რაც უნდა გახდეს, სხვა მაყრებმა უნდა ჩამოგლიჯონ და შემდეგ მასპინძელმა უნდა გამოისყიდოს ერთი ხელადა ღვინო ან ლუდით. ამ უცნაურს, მაგრამ ამავე დროს ლამაზ ცერემონიას ფშაურ ქორწინების მიმდინარეობაში—ეწოდება **ჯვარი სწინა**. ეს მათებურად გულისხმობს მომავალ ცხოვრების ახალ დასაწყისს, სიმტკიცეს, მხნეობას, მრავლებას და რომელიც პირდაპირი სიმბოლოა ძველი ცხოვრების საოჯახო კერაზე ახალი საოჯახო სიცოცხლის დასადგურებისა, დასაფუ-

ძვლებისა. ჯვარის-წინა კარგი წარმოდგენაა უცხო თვალისთვისაც და იგი პირდაპირ ტკბილ ესთეტურ განცდებს იძლევა. აქ თქვენ დაპრწმუნდებით, რომ ხალხი, რომელიც პირველყოფილი ცხოვრების საფეხურზე დგას, არაა მოკლებული სილამაზის გემოს და ტკბილ განცდებს.

„ჯვარის-წინა“-ს დროს ორივე მხარეზე მღერიან წვეულთა ჯგუფები და წართმევით ამბობენ შემდეგ ლექსს:

ჯვარის წინასა შემოდგით ფეხი,
გწყალობდეთ ღმერთი!
ლაშარის ჯვარი ახალ ყოილია,
ანგელოზები აღვა მხარზედა.
შენ ქრისტე ღმერთო, დასწერე ჯვარი,
დასდევ ბეჭედი!

ამ ლოცვას ჩვეულებრივ ისევ ერთი მხარე იწყებს ნაწყვეტ-ნაწყვეტად. იმავე წამს იმეორებს მეორე მხარე მანამ, ვიდრე სამჯერ არ შემოუვლიან ქერიდან გადმოკიდებულ რკინის საკიდელს და არ ჩამოგლეჯენ მას. მერმე, როცა ყველანი დასხდებიან, მეფე-დედოფალს ჩაუსმენ კალთაში ჯანსაღ პატარა ვაჟს და ეტყვიან: „ღმერთმა მრავალი ასეთი გიბედოთ!“ ამის შემდეგ იწყება ნამდვილი საქორწინო ლხინი, რომელიც გრძელდება გათენებამდე. საქორწინო ქეიფის შინაარსს წარმოადგენს ცეკვა-თამაში, მაყრებს შორის ერთმანეთისადმი შეჯიბრებითი გალექსება ფშაურ მტირალა სიმღერას არც მოძახილი და არც ბანი არ აკეთილხმოვანებს და ამიტომ შეუჩვეველ ყურს საშინლათ ეჩოთირება. მათი სასმელ-საქმელია: პური, ყველი, ხორცი, ლუდი, არაყი და ღვინო. მაგიდა არა აქვთ, სუფრა გაშლილია მიწაზე და ამიტომ ქორწილი უფრო ველზე გაშლილ პიკნიკს მოგავონებთ.

გათენდება თუ არა, დაისვენებენ, შემდეგ ისევ დაეწყობიან,—დასხდებიან, გაიმეორებენ კიდევ მუხის სადიდებელს და მერე დაიწყება ფულით ან სხვა რაიმე ნივთებით მილოცვა, რომელსაც მეთაურობს მყეფარი. მილოცვის შემდეგ აქაც სამაგიერო საჩუქრები: ქრელი წინდები, ხელთათმანები და სხვა. აღსანიშნავია, რომ გვირგვინს, რომელიც მეფე-დედოფალს ეკლესიაში დაადგეს თავზე, ქორწილის გათავებამდე თავიდან არ აშორებენ.

ახალ ჯვარდაწერილებს შორის სრული სქესობრივი კავშირი ფშავში იწყება დაქორწინების გათავების უმაღლეს. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, დაქორწინების ასაკათ ფშავში მიღებულია ვაჟისათვის ოციდან ოცდათხუთმეტი წელი, ქალისათვის კი 18-დან 25 - 28 წლამდე. ამის შესამოწმებლად ვისარგებლე სოფ. მუქოს ეკლესიის საალრიცხვო წიგნით*), რომელიც უკანა-ფშავის თემში არსებობს დღესაც. ამოვსწერე ხსენებული წიგნიდან ზოგიერთი დაქორწინების წლები, რომლებიც ნაჩვენებია 1882, 1883 და 1885 წლების ცხრილებში:

*) მღვდელს მიხეილ მთიბელაშვილს, ამ საქმეში დახმარებისათვის, მადლობას ვუძღვნი.

1882 წელს.

სასიძო	23 წლისა	სარძლო	20 წლისა
"	28 "	"	18 "
"	20 "	"	16 "
"	29 "	"	20 "
"	28 "	"	20 "
"	18 "	"	16 "
"	30 "	"	26 "
"	20 "	"	18 "

1883 წელს.

სასიძო	25 წლისა	სარძლო	19 წლისა
"	28 "	"	21 "
"	18 "	"	16 "
"	20 "	"	17 "
"	25 "	"	19 "
"	24 "	"	20 "

1885 წელს.

სასიძო	16 წლისა	სარძლო	16 წლისა
"	22 "	"	17 "
"	20 "	"	20 "
"	20 "	"	18 "
"	25 "	"	19 "
"	20 "	"	16 "
"	20 "	"	20 "
"	18 "	"	20 "
"	25 "	"	20 "

სამივე ცხრილიდან აშკარად ჩანს, რომ საერთოდ დაქორწინების დრო ფშავში უფრო გარკვეულია ქალებისათვის, ვიდრე კაცებისათვის და ეს გარე-ობა, შედარებით მაინც, აჯანსაღებს მათ სამომავლო მოდგმის გადაბმულ როგოლებს.

რაც შეეხება ცოლ-ქმრულ დამოკიდებულებას და უფლებრივ განწყობილებას როგორც შინ, ისე გარეთ, უნდა ვთქვათ, რომ ფშავლები ჯერაც პრიმიტიული ცხოვრების ფარგლებში არიან მომწყვდელი. მათ ოჯახურსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სრული პატრიარქალური წესებია გამეფებული, როგორც ოჯახში, ისე მეზობლურ ცხოვრებაში. ფშაველი დედაკაცი თითქმის აბსოლუტურად უფლება აყრილია, ძალიან შეზღუდულია ყოველმხრივ. ქმრისაგან უხეში მოპყრობა, დამცირება, ლანძღვა-გინება, ცემა-ტყეპა და სხვ. ფშაველი დედაკაცის (ცოლის) მწარე ხედრია. ამ მხრივ ფშაველი დედაკაცი სწორეთ შესაბრალია.

ფშაური წესი არ რთავს ნებას, რომ ერთი სოფლის ქალ-ვაჟი დაქორწინდენ. არა თუ ერთი სოფლის, არამედ ხშირია შემთხვევა, რომ ოთხ-ხუთ სოფელთა შორის საქორწინო ახალგაზრდების ჯვარის დაწერა სასტიკად აკრძალულია.

წაწლობა კი, რამდენიც გნებავთ შესაძლებელია. ფშაურა წესით, სასიძო ქალის მშობლებს მზითევს არა სთხოვს, ოღონდ გათხოვილი ქალი გაიყოლებს ყოველივე იმას, რაც საჭიროა პირადათ მისთვის. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შეძლებულია მისი მშობლები. ამათ შეუძლიათ თავიანთ ქალს მრავალი რამ აჩუქონ. ეს მათ ქონებაზე ჰკიდია.

ფშავში ნაძალადევი დაქორწინებაც ხდება, ოღონდ ის ხშირ მოვლენად არ ჩაითვლება. ძალდატანებული დაქორწინების ნიადაგზე თვითმკვლევლობა არაა იშვიათი. თუ ასეთი შემთხვევა ქალს თვიურის პერიოდში მოუხდა, მაშინ თვითმკვლევლობა თითქმის უეჭველია, რადგანაც თვიურის დროს ქალი ფსიქიურ რყევას განიცდის. თუ ძალდატანებით გათხოვილს ხსენებული პერიოდი არ შეხვდა მაშინ ის შედეგი მოსდევს, რომ ხშირად, შორდება სხვის ამორჩეულ ქმარს. გამონაკლისის სახით უკიდურესობასაც აქვს ადგილი: ხდება როგორც ნაადრევი დაქორწინება, ისე, უფრო მომეტებულად, ნაგვიანევიც. იყო შემთხვევა, რომ 92-ი წლის მოხუცმა შეირთო ცოლი და მას ორი ვაჟი შეეძინა. (იხ. სურათი № 6 ნე-25 გვერდზე).

3. ფშავის მოსახლეობა.

მთელი ფშავის ხეობა, ფშავლებისავე სიტყვით დასახლებულია ნარევი ხალხით. მაგალითად, სოფ. ჩარგლის მოსახლეობა, ხალხის გადმოცემით თითქოს ლეკების შთამომავლობა უნდა იყოს, სოფ. შუაფხოს, თხილიანას, არახიჯის და ვანხევის მოსახლეობა—ქისტების მემკვიდრე, სოფ. ახადის მოსახლეობა ვილაც ერეგნიდან გადმოსახლებული გოდერძაულის მოდგმა, სოფ. ვაკე-სოფლის მცხოვრებნი კი მეგრელების მემკვიდრენი და სხვა.

რა თქმა უნდა, თითო-ორი წამომავალი შემთხვევა უცხო ტომის წარმომადგენლის ფშავში თავის შეფარება შესაძლებელია, მაგრამ მთლიანად რომ ფშავლები ნარევი-ნარევი ხალხისაგან იყოს წარმოშობილი, ეს ისტორიულად ალბათ ვერ გამართლდება, საყურადღებოა მაინც, რომ ყოველი სოფლის მცხოვრები იმ გვარს ატარებს, რომელ ტომისგანაც ის თითქო წარმოშობილი იყოს, მაგალითად, ფშავლების აზრით, ვინც ქისტების მოდგმის არის, — ატარებს ქისტურის გვარს, ვინც გოდერძაულის მოდგმაა, იგია გვარად გოდერძაული, ვინც მეგრელების შთამომავლობისანი არიან, მეგრელი შვილის გვარს ატარებენ და სხვ.

1. წაწლობა ფშავში.

ფშავლებისავე გადმოცემის მორე ვარიანტით, მთელი ფშავის ხეობის მოსახლეობა ეკუთვნის გამოქცეულ შეხიზნულ ხალხს, რომლებსაც საქართველოს ისტორიული მტრების მიერ დარბევის დროს თავი შეუფარებიათ ფშავის მიუვალ კლდეებში.

მთელი ფშავის ხეობა დასახლებულია ბუნებრივად თავისუფლების მოტრფილ ხალხით. ფშავლებმა არ იციან, თუ რა არის ბატონ-ყმობა—ადამიანთა პიროვნების დამცირება.

ფშაური წაწლობაც სავსებით პრიმიტიული ფორმაა თავისუფალი სიყვარულისა ფარულ სქესობრივ სფეროში.

ყოველი ფშაველის რწმენა ისეთია, რომ ახალგაზრდა ვაჟი ან ქალი უსათუოდ უნდა ეტრფოდეს თავის სწორს: მოპირდაპირე სქესს. ვინც ამას არ სჩადის ფშავლები ეძახიან „მწერელთ ჩჩვილს“*).

სქესობრივ სიცოცხლის მატარებელს ბუნებრივად სძულს სქესობრივად მკვდარი ადამიანები, განსაკუთრებით ბებრები, რომელნიც ყველაზედ ხშირად ეღობება წინ სიცოცხლის მოტრფალე ახალგაზრდობას. ამ აზრს მშვენიერად ამტკიცებს ეს პატარა ლექსი:

თავფარავნელი ქაბუკი ზღვას გაღმა ქალსა ჰყვარობდა,
ქალი უნთებდა სანთელსა, სანთელი კელაპტარობდა.
ერთი სულელი ბებერი იჯდა და აბეზარობდა,
ქალსა გაუქრო სანთელი, ძალი ადრევე ყვარობდა.
მოყმე ჩაუთქავს მორევსა, მორევი ლოლობ-ქარობდა
კაისა ყმისა გულზედა იჯდა ყორნები, ჯარობდა.

აი ასეთ ბებერს ყოველთვის უფრახის, როგორც მოტრფალე ვაჟი, ისე წაწალი ქალი.

ფშავური წაწლობის წარმოშობა ჯერ კიდევ სავსებით გამოურკვეველია. ზოგიერთის განმარტებით, მაგალა, სერ. მაკალათიას აზრით, ფშავური წაწლობა წარმომდგარია „წაწოლა“ სატყვისაგან. ვფიქრობ მეცნიერული თვალსაზრისით ეს მიუღებელია.

ფშავური წაწლობა და ხევსურული სწორფრობა თავიანთი შინაარსით ერთნაირი მოვლენაა, მაგრამ მას სხვადასხვა სახელი აქვს ფშავსა და ხევსურეთში. როგორც ავღნიშნეთ ხევსურებს თავიანთი სწორ-ფრობა ფშავლებიდან წაუღიათ, მაგრამ არის განსხვავებაც. სხვას რომ თავი დავანებოთ „სწორ-ფრობა“ როგორც გამოთქმა უფრო კეთილხმოვანია, ვიდრე „წაწლობა“. ხევსურულ სწორფრობაში ქალი მიდის ვაჟთან დასაწოლად, ხოლო ფშავურ წაწლობას დროს ვაჟი მიდის ქალთან. ხევსურეთში სწორ ფერნი (როგორც ქალი ისე ვაჟი) ერთმანეთს ტრკობას პერაოდში მაოლოდ ნაძმობს, ან ძმობილს უწოდებენ (სწორ-ფრობაში „დობილი“ არ არის მიღებული). ფშავურ წაწლობაში კა ქალი ვაჟს დობილია, ვაჟი კი—ქალის ძმობილია. საერთოდ მოტრფილე ახალგაზრდა ქალ-ვაჟს ფშავურ წესით ნადობ-ნაძმობი**) ეწოდება. იგი ჩვეულებრივ მიღებულია როგორც ახლო ნათესაობაში, ისე შორეულ და ახლო-მახლო მეზობლობაშიც. ვინც ძველ წესს იცავს და სინდისი აქვს, თავდაჭერილად იქცევა: მგზნებარე ხვეწა-ალერსში სქესობრივი კავშარი დაუშვებელია. ძველათ, ვინც ამ ადათს უღალატებდა, იგი სასტიკად ისჯებოდა არსებულ თემურ წესით, რომელიც თუმცა ნაკლები სიმკაცრით, მაგრამ ახლაც ძალაშია.

წაწლობის ხანებში გრძნობით გატაცება ხშირად ისეთი ძლიერია, რომ როდესაც სწორფერი ერთ-ერთის დაქორწინებას ან ძალით გატაცების გამო ერთმანეთს შორდებიან, თვითმკვლელობა ქალსა ადვილი მოსალოდნელია. ქალები ამ თანშეზრდილ გრძნობის—გადაჯატულ ურთიერთობის დაშლას ბუნებ-

*) მწერელთ ჩჩვილი — გლახაკი, საბრალო.

**) ყოველი ფშაველი სიტყვას „ნადობს“ ვულგარულ შინაარს აძლევს.

რივად ნაკლებად იტანენ, იმდენად ზედმიწევნით სათუთი და განუყრელია მათი სიყვარული. ეს ხდება როგორც ხევსურეთში ისე ფშავში, მაგრამ სწორფრების განშორების დროს თვითმკვლევლობის პროცენტული რაოდენობა გაცილებით მეტია ხევსურეთში ვიდრე ფშავში.

ეს ალბათ იმიტომ, რომ ძველი წესები ხევსურეთში უფრო ბუნების კარნახს ექვემდებარება, მაშინ, როდესაც ფშავში ძველი ადათები ასე თუ ისე ცოტა-ოდნად შერყეულია და მეორე ის, რომ ისინი არც ძველად უსმენდენ ბუნების სწორ კარნახს და არც დღეს იცავენ. ამიტომ არცაა გასაკვირი, რომ ფშავ-ხევსურები თავის ყოფა-ცხოვრების მიხედვით რადიკალურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და ისინი თუმცა თანაბარ მთის შვილები არიან, მაგრამ თანაბარ ფიზიონომიით არ გამოიყურებიან. დღეს ისინი ერთი შეხედვით სულ სხვა-დასხვა ტომის ხალხი გგონიათ... ეს სხვათა შორის.

მრავალ შეკითხვაზე, თუ როგორ ესმის ფშავლებს მათივე წაწლობის შინაარსი, ყველასგან ერთნაირი პასუხი მივიღე: წაწლობა სასიყვარულო წამება არის, ურთიერთის სინდისიერი დანდობაა, ბუნებრივად თანასწორთა დასაყვარლებას— თავისუფალ მიჯნურობას ნიშნავს.

როგორაც არ უნდა ვაწვალათ სიტყვა „წაწლობა“ მივალთ იმ სინამდვილემდე, რომ იგი ნიშნავს მთის თავისუფალ სიყვარულს, მხოლოდ ერთი უცნაური ჩვეულების დამატებით, რომლითაც უმთავრესად ხასიათდება ის და რომლითაც რელიეფურად განსხვავდება ჩვეულებრივი თავისუფალი სიყვარულისაგან, სახელდობრ: წაწლობის დროს აღგილი აქვს მეცნიერებაში ცნობილ coitus interruptus-ს ანუ onanismus coniugalis-ს (ცოლ-ქმრული ონანიზმი). ამიტომ არის რომ ფშავის ახალგაზრდობის მეტი ნაწილი, შედარებით მთის სალ ბუნებასთან, მიღებული ადამიანის უსუსურ ლანდით გამოიყურება.

წაწლობა დაახლოვების პირველ პერიოდში „სულიერი“ ალერსით იწყება, რომლის ნაპერწკალიც ხატობაში ან ქორწილში თანდათან შემპარავობით ღვედდება; იწყება, როგორც თვით ფშაველები იტყვიან, და-ძმური წამება—დანდობით, ხოლო ისევ მათივე თქმით, წაწლობის ჩვეულებრივი სახე ის არის, როდესაც ორ მოწაწლეთა შორის დაიწყება უკვე ჩვეული წესით მიღებული ერთად წოლა-ალერსი დაუთავებელი სქესობრივი აქტით. ფშავურ წაწლობაში ეს სექსუალური ფსიხოზი დიდი ნაკლია, რაც უმეტესად ფშავლების შედარებით სალ სიცოცხლეს, მათს მომავალს მწარე დაცინვით ემუქრება. ფშავლების მთავარი საარსებო წყარო მესაქონლეობაა სადაც მთავარ როლს დედაკაცები ასრულებენ.

რომ წაწლობა არ გულისხმობს რაღაც უხეშს, თითქოს მეძავისებურ წაწოლას, არამედ იგი ნიშნავს ნამდვილ ტრფობას ლამაზ განცდებში ასახულს, ამას ნათლად ამტკიცებს ფშავური სატრფიალო ლექსები:

მიხეილ ზურაბიშვილი ფანდურზედ ავტირდებიო:

ავამე, ჩემო ნადობო, სადარა იმყოფებიო.

ყოილო მთათა მშვენებაე, ვისი ეშხითა სქენებიო?

ვის გაუცინებ ნეტარა, მხარზე ვის დაუწვებიო?

ლამაზ თეთრ კელებტარივით ვის ხელში ჩამოსდნებიო?

ვისრა სახლს დაეწყემსები, ვის კერას ჩამოსჯდებიო,
 მე კია შენი მგონები ქკუაზე გადავდგებიო,
 დამიბაროდი, ლამაზო, თუ კიდევ გავხარდებიო.
 შენი გულისად წამოვალ, შორს გზას არ დავხარდებიო,
 მოგვედები შენის ნდომითა, სამარეს ჩავეგდებიო...
 შენც, ნისლო, აღე, მთას წადი, თავზე რას შებურებიო,
 ჩემო ლამაზო მნათობო, მთვარედ არ მაიხდებიო.
 ქალო, არ გასახარელო, რა რიგათ მიმტყუვნდებიო:
 არ იმას მპირდებოდი: „მე კი არ გავთხოვდებიო,
 კარგი ბევრია ქვეყნადა მალე ნუ ასჩქარდებიო“.
 კიდევაც გაგათხუებენ, შენ შინ არ დაჰბერდებიო.
 ქალის მთხოვარო, მთხუებო, ცეცხლითამც დაიწვებიო
 შენავ გახსენებ ისრივა, მაინც არ მავწყინდებიო,
 შენ წახვალ, დამიბნელდება, ორმოში ჩავარდებიო,
 არ გეუბნები ტყუილსა, ჩვენს ხატებს გეფაცვებიო.
 მე კი სუყველას ვასრულებ, რასაც რომ დავპირდებიო.
 მაგრამ შენ სხვაკან მისდიხარ, ჩალაში მემალეებიო.
 ოხერო წუთი-სოფელო, ჩემს თავზე ცოდვას შერებიო!
 ქალო, რას უხედავ ქმრეულსა, უკმიახადა სდგებიო,
 უმისოთ ფეხებ გისხლტება, მაშიავ გაგორდებიო.
 იმთენიც თუ მან ჩაგიდვა, რამთენსაც აუდგებიო,—
 ნადობს რა რიგათ მალექსებ ცუდ სიტყვას გეუბნებიო.
 არ დაიჯერო გულითა, მარინე გეხუმრებიო.
 შენც დამწყევ გულის ნებითა მენამც კი დავმიწდებიო.
 მეყოფა, ნულარ დამცინი, ბიჭო მიწაში ვძვრებიო.

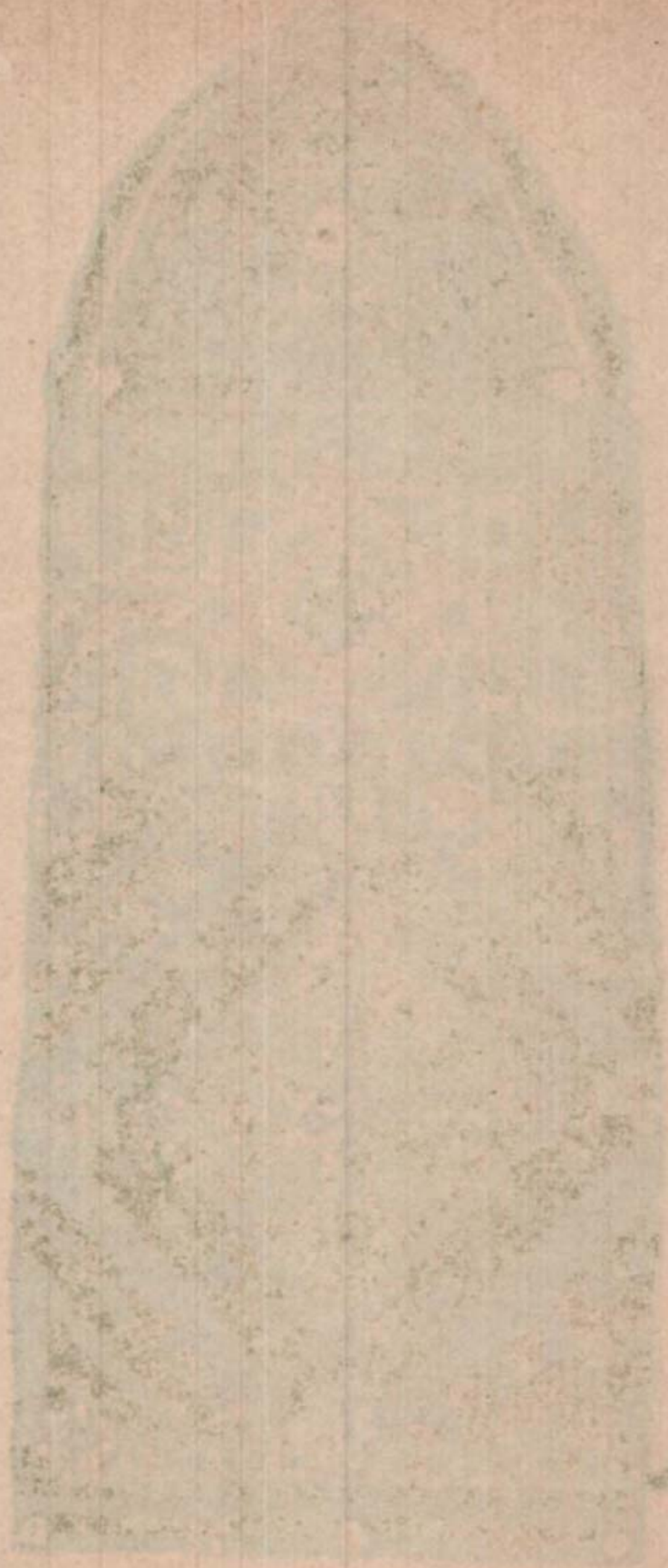
აქ ისიც აშკარადა სჩანს, რომ ფშაველი მოტრფიალე ვაჟი საღი მოაზრო-
 ვნეა და მისი შემოქმედებითი ნიჭი გრძნობის გადმოცემაში იძლევა საუცხოვე-
 მხატვრულ სურათებს. საკვირველი კია, რომ დამთავრებელი სქესობრივი აქტი,
 რომელიც თითქმის წესად არის გადაქცეული ფშაურ წაწლობაში და ხვესურულ
 სწორფრობაში, არც ისე მავნე გავლენას ახდენს მამაკაცებზე, როგორც მოსა-
 ლოდნელია ხსენებული სექსუალური ანომალის შედეგად. შეიძლება ეს, რამდე-
 ნადმე იმით აიხსნებოდეს, რომ ამ არა-ბუნებრივი მოვლენის ცუდი შედეგების
 შესახებ სრულებით წარმოდგენა არა აქვთ ფშავ-ხვესურებს და ამიტომ მისი მავ-
 ვნე გავლენა მათს ფსიქიკაზე შედარებით მსუბუქია ვიდრე სხვა ადამიანებზე.

როდესაც ფშაველი ახალგაზრდა ვაჟი მიდის (ხანდახან ძლიერ შორსაც)
 ნადობთან ანუ წაწალთან, მიდის უსათუოდ თოფ-იარაღით. მართალია, მას ხი-
 ფათი ქალის მშობლების, ან ახლო ნათესავების მხრით იშვიათია მოუხდეს, მა-
 გრამ შეიძლება, რომ ქალს ჰყავდეს კიდევ სხვა წაწალი, რომელთანაც შეიძლე-
 ლება მოუხდეს შეტაკება, ჩხუბი. რა თქმა უნდა ასეთი რამ იშვიათი შემთხვე-
 ვაა ფშაურ წაწლობაში. წინად ძველ დროში, ფშავეში არ ყოფილა წესად, რომ
 ქალს რამდენიმე წაწალი ჰყოლოდა, ამ ეამად კი მას აქა-იქ აქვს ადგილი, რაც
 მოხუცებულების თვალში თითქმის შეძობას, ზნეობრივად დაცემას უდრის. თა-



ხეცურული თათი, რომელსაც სმართებენ სამინათლე და სა-
სცემრთთ

ნახ. ღარ, ძნელადისა



ნამედროვე ფშაველი ვაჟის შეხედულობით კი, წინააღმდეგ, თუ ქალს ან ვაჟს ბევრი ეტრფის, ჰგვარობს, ეგ ორივეს მხრივ სახელად ითვლება და ამ უცნაურ თვისებით თავი მოსწონთ კიდევ დაქორწინების დროს. იშვიათია რომ ფშაველი ქალი ან ვაჟი შემონახული იყოს. უმრავლესობას უ.ვე კაი ხნის განცდილ აქვთ ყველა ის გრძნობათა ტალღების ტლაშუნი, რომელსაც გასათხოვარი ქალი ყოველთვის გულის ფანცქალით უნდა მოელოდეს.

ახალგაზრდა ფშაველი ვაჟი სქესობრივი მომწიფების ასაკში იწყებს სოფლიდან სოფლად წაწაღს, რის გამოც მას ხშირად დასცინიან ამხანაგები: „ბიჭო, რას დასძვრები, რას დასწანწალებ ამ შუა ღმერთი“-ო.—და თითქო აქედან წარმოდგა სიტყვა „წაწლობა“. ფშაველების გადმოცემით, წინ.დ წაწლობას თითქო წაწალობა ეწოდებოდა, მაგრამ შენდევ. ჟამთა ვითარებამ იგი კეთილხმოვანების პრინციპს დაუქვემდებარა და ხსენებული სიტყვისაგან მივიღეთ წაწლობა.

ფშაური წაწლობის შესახებ ბევრი ლექსი არსებობს. მაგალითად:

სადრა ხარ, ჩემო ნადობო, შაკრულო ვარდის კონაო?
 მე კი ძალიან მიყვარხარ, შენ კი არათა გგონაო!
 რათ ვიყავ ასე უიღბლო, შენს თავს რამ მომაშორაო?
 ვაიმე ჩემო ნადობო, რა საქმე გვიყვა დრომაო!
 გულით ვინატრი შენს ნახვას, ტყეში ფოთლებზედ ვგორაო.
 აქ რო ვიფიქრო, ჩვენს შუა რამთვენი მთა და გორაო!
 იქნება მამკლან, ლამაზო, მიწას დავეცე ძირზედა,
 მაქცვივდეს ჯოგი მგლებისა, მათრიონ წყლისა პირზედა,
 ვგონავ მაშინაც ვიფიქრო, სიცოცხლეს ვფიქობ შენზედა
 სულთა პეპელათ ვიქცევი წამულ შორს მანძილზედა,
 ხელების ქნევით დაგლაღავ, მოგაფრინდები პირზედა,
 ან ღამის სიზმრად ვიქცევი, მოგივალ დაძინებულსა,
 და გადავიხსნი წყნარად გულს თეთრად გაბრწყინებულსა,
 შენ კი აღარად გახსოვარ, მე კი გწერ როგორც ერთგულსა,
 ეს ლექსი დაუბარებავ. ქალო, შენს დავიწყებულსა.
 უცხო მხარეში ნამყოფსა, ფშავიდან გადაგდებულსა.

ფშაველ ახალგაზრდათა უმრავლესობა მომეტებულიად მწყემსობას ეტანება და ამიტომ ის უფრო მეტ დროს ატარებს შირაქის გაშლილ საძოვარ ველებზე. ამისათვის ისინი ყოველ ზამთრობით ჰშორდებიან თავიანთ საყვარელ დობილებს, თავის მამაპაპურ კლდოვან კუთხეს. ცხადია, ამ დროის განმავლობაში ისინი არ იფიწყებენ თავიანთ მიჯნურებს და გაზაფხულზე მოეგლინებიან თავის საკუთარ მხარეს. ჩვეულებრივ იწყებენ ეგრეთ წოდებულ ტრფობითი წაწაღს, ხეტიალს და მელამურასებრ სიფრხილით ბოსლის თუ ქობის კარებზე მიკაკუნებას, ან ჩუმად საბძლის ღია კარებში შეიპარება, სადაც ჩაღმაში მიძინებული სატრფო ეგულება. ასეთ შემთხვევაში შეიძლება სატრფო გაუთხოვდა, ან გული აიცრუა მასზე და მაშინაა, რომ გაღექსავს და ამით ხელახლად უღვიძებს დობილას მივიწყებულ სიყვარულს, ხელახლად გაახსენებს ტკბილ წუთებს.

როდესაც ათხოვებენ ქალს, მისი წაწალიგვაჟი მის გათხოვებაში მხურვალე მონაწილეობას იღებს: ის ცდილობს გაათხოვოს იგი თავისზე უფრო მდარეზე

ქიმი გ. თედორაძე—ხუთი წელი ფშავ-ხევისურეთში.

და ისეთ პირობებში, რომ მას შეეძლოს შემდეგ ამ ქალთან ისევ განაგრძოს წაწლობა. შეიძლება წაწლობის დროს ქალს ვინმემ ისეთმა დაუკაცუნოს კარებზე, რომელიც მას არ ჰსურს და ამიტომ, შეცთომის თავიდან ასაცილებლად, წაწლებს შემოღებული აქვსთ განსაკუთრებული, თავისებური სანიშნო სიტყვები, — პაროლი, რის საშუალებითაც ისინი ერთმანეთს სცნობენ, თორემ სულ ადვილი შესაძლებელია ქალმა თავის საყვარელი სატრფოს ნაცვლად სხვა მიიღოს, რაც აქა-იქ ხდება ხოლმე. ფშაური წაწლობის დამახასიათებელი ლექსები ორგვარია: ნაზი და უხეში. ნაზ ლექსებში უფრო სატრფიალო მოტივებია, უხეშში კი — საარშიყო, უკანასკნელის დასახასიათებლად მოგვყავს ორი ლექსი:

1. წაწლობა რამ მოიგონა, ფშავში რამ დასდვა სჯულადა?
მე მას რა მომაგონებდა, ქალს თუ უმრეცხლოდ *) ხურავდა.
შემოიჩვია წყეული, შემომივიდა გულადა.
სამის ცხვარ მყავდა მამისი, სამოცი დამრჩა სრულადა
ერთ ვერცხლის შიბი **) უყიდე, სამ თუმან მივე ფულადა.
ცხვრები სულ გამაწყვეტინა ხატების სამსახურადა.

2. ვამე რა პატარა ვარ, ჰა დედა შენს, ჩემო თავო,
არ მინახავს ქალის უბე, როგორია გემოდაო.
მოდრი დავწვეთ, დავიძინოთ, დაოროლდეთ ჩემო დაო
სხვა კი არას გეფერები, მაქვს საყელოს ფერობაო
გულის ყურს რაიმე წამსვლიყო, ხელ წამელო ქვემოდაო
დაიცადე, არა გინდა, არ გაჯავრდე ჩემო დაო.

ფშაურ წაწლობაში რაიმე პესიმისტური ფიქრები იშვიათად იბადება, ხოლო თუ სადმე შევნიშნეთ იგი უთუოდ საღი სასოწარკვეთილების (პესიმიზმის) მელანგენება უდევს საფუძვლად და მასთან ის შედარებით ღრმა აზროვანია, ვიდრე ჩვეული სატრფიალო ლექსი. სანიშნოდ მოვიყვანთ რამდენიმე სტრიქონს:

ბიჭიანი ვარ ძმობილო, წელში გაზრდილი წვრილადა.
რაც დაღონება მინახავს, სიტყვა არ ითქმის პირადა,
ვაქვაცსა დარდი რას არგებს, გარდაექცევა ქირადა,
ან სატკივარად გაჩნდება, ან დაეცემა ძილიდა.

ასეთ აფორიზმებს, ფშაველის მიერ ნიჭიერად გამოთქმულს, ძლიერ ხშირად შევხვდებით. უნდა აღვნიშნოთ, რომ თვით ფშაველ ხალხში, ვაჟა-ფშაველა, რომლის სახელი თანდითანობით დიდდება ქართულ შწერლობაში, თითქმის მის ყოველ ვიწრო წრეში გადიუმეტებლათ მეორდება. ყველა ის ლექსები რომ აიკრიფოს, რომელნიც ფშავის ყოველ სოფელში ასე უხვადაა გაბნეული, ჩვენ უეჭველად, თუ მეტს არა, მეორე ვაჟა-ფშაველას ვიპოვიდით.

შედეგებსა ანუ არა ფშაველა ქალი სქესობრივი მომწიფების პირველ საფეხურზე, მაშინვე ხდება წაწლობის სატრფიალო ობიექტად. ფშაურა წესის მიხედვით ქალის სქესობრივი მომწიფება იწყება მაშინ, როდესაც მას პირველად

*) ქალი რომელსაც ჯერ თვითონ არ მოსვლია.

**) შიბი — ვერცხლის ფულებით აკინძული გულ-საკიდა.

თვიური მოსდის. მათივე შეხედულობით, ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ დღიდან მას შეუძლია დაიწყოს ბუნებრივად აუცილებელი, ქაბუკისებური დროსტარება, ახალგაზრდული სიცოცხლისადმი ნატვრითი ტრფობა, მხიარული გართობა, უსაზღვრო გრძნობითი განცდები.

ფშაური ადამის მიხედვით, ფშაველი ქალები თვიურის დღეებში გადიან ბოსელში და იქ 3-4 დღის მაგაერ რჩებიან 7-8 დღეს. ეს იმიტომ, რომ სამი დღის მწარე საათები იქვე ტკბილი წუთებით აინახლაურონ ყასიდად ოთახხუთი დღის დამატებით. ამ შემთხვევაში ყოველთვიური სამი-ოთხი დღის ჭირი ძლიერ მარგებელია მათთვის, რადგანაც ამ დროს წაწლობა უფრო თავისუფლად ხდება. ფშაველი ქალი სატრფიალო გრძნობათა ქურდობაში თითქმის კლასიკურად დახელოვნებული, გამოცდილი და გამოუხსნელ მახეთა ნასკვების დიდი ოსტატია, რის საშუალებითაც მას ვერაფერ იჭერს სასიამოვნებლო განცდების ქურდობაში. ამიტომაც, რომ ის ხშირად თავის დუხჭირი სიცოცხლისათვის შეუბრალებელ შურსაც ძიობს და შინაურ დესპოტ მამაკაცების თავს ცბიერი ღიმილით რქებით მოსავს. ეს, რა თქმა უნდა, ზოგიერთ განსაკუთრებულ პირობებში, თორემ საერთოდ, ფშაური წაწლობის მიხედვით coitus interruptus-ი ნება დართულია და იგი ფშაველების სქესობრივ ცხოვრებაში მტკიცე ჩვეულებად არის გადაქცეული.

ქვემოთ მოყვანილი ლექსები კიდევ უფრო ცხოველად ახასიათებენ ფშაურ წაწლობას:

ქალმა მითხრა: „გადმომხურე ეგ შენ ნაბად ქისტურია*.
თუ ჩემ ქისტურ ნაბად გინდა, ბოსლის ყურეს მისტუმრია.
ძაან ვწუხდი იმ ლამესა, სულ მგელივით ვიზმულია!
დამწყევლა კარგამ ქალამა: „შენ ბოზვან თვალან დავწყენო“,
რაისად ჩამომავლიჯე მძივით შაპიტლულ საყელო?
დღისით რა უთხრა დედასა, ან ღამით როგორ დავკერო?!
ოლომც ნუ გამიჯავრდები, ნემს-მახათს მენავ მოგცემო.

* * *

პატარა ქალამ დამჩვია,
პატარა ბოსელაშია.
დღე-ქამნი ჩამომეგლინეს
საკინძის მახელვაშია,
ეგ რა ქენ ძაღლის ნაშენო
რაისთვის ჩამაიგლიჯე
ძივ-ღილიანი საყელო?!
ან რალა უთხრა დედასა
ან ღამით როგორ დავკერო.

* * *

ვაიმე ხინკალო, ხინკალო, მემრე მარწყვასთან წოლაო,
ხელ-ფეხთ არ დაყენებაო, გათენებამდი ბრძოლაო!

ფშაური წესით ერთი სოფლისანი ვერ დაქორწინდებიან თუ ახალ დანიშნულ ქალს საქმრო მოუყვდა, მაშინ ის თავისი საქმროს სოფელში სხვას ვერ გაჰყვება ცოლად და არც ამ ვაჟის მეზობლები გასტეხენ არსებულ ადამიანს,—მათთვის არც არის სასურველი, რომ მკვდარი მეზობლის საზღვრო რძლად მიიყვანონ შინ. აი, ამ ადამიანს წყალობით ბედ-წართმეული ფშაველი ქალი შეიძლება სულ გაუთხოვარიც დარჩეს, მით უფრო მაშინ, თუ ახალ დანიშნულები დიდი ხნის შეყვარებულები არიან, რაიცა იშვიათად ხდება. წაწლობა ხდება ჩვეულებრივ ახლო ან შორეულ ნათესაობაში, ან კიდევ ახლო-მახლო მდებარე მეზობლობაში, რომელთა შორისაც, ადამიანს მიხედვით, დაქორწინება სასტიკად აკრძალულია. ხშირად მოხდება, რომ ამ პირობებში ჩავარდნილი ფშაველი ქალი უბედურ ნაბიჯს ადვილად სდგამს და მეტს შემთხვევაში სიცოცხლის მამოძრავებელ გულს თოფიდან გამოსროლილ პატარა ტყვიით აცივებს.

როგორც გამოკითხვებიდან გამოირკვა, ხსენებულ ნიადაგზე აღმოცენებული თვითმკვლელობა უფრო ხშირათ ხდება თვიურის სამოლოდინო წინა-დღეებში ან მის სრულ პერიოდში, ისე როგორც ხევსურ გასათხოვარ ქალებში, მხოლოდ ნაკლები პროცენტული რაოდენობით.

საგულისხმოა, რომ ვინც ფშაველ ქალს არ მოსწონს, სიახლოვეს არ გაიკარებს და შეუბრალებლად გასცემს,—ქორის ობიექტად გაჰხდის, მოცილე ვაჟებს გადაჰკიდებს, წააჩხუბებს და ამით თავის თავს, ასე ესთქვათ, ძალღური კინწლობის მიზეზად გაიხდის, მაშინ როდესაც მზგავსი შემთხვევისათვის ხევსური ქალები პირდაპირ სამარეა—ვაჟს, რომელიც არ უყვარს, მაგრამ მასთან „მარცხი“ მოუვიდა, არავითარ შემთხვევაში არ გასცემს და თავისთავს კიდევ უფრო სასირცხვილო მითქმა-მოთქმისა, ჩხუბისა და აყალ-მაყალის საგნად არ გახდის. ამ არაჩვეულებრივი ყოფაქცევით სიმტკიცით და თავდაქერილობით ის ამაყობს კიდევ. თვისებათა თავისებურობით ხევსური ქალები განსხვავდებიან არა მარტო შურის-მაძიებელთა ფშაველ ქალებისაგან, არამედ ბევრი სხვა ქვეყნის დედაკაცებისაგანაც. ეს კეთილშობილი ინსტიქტი ხევსურ ქალებს იმდენათ აუზენაესებს, რომ მათი პრიმიტიული სიცოცხლის ნიშნები, წესი და ადამიანის საესებით გავიწყდებათ.

წაწლობის დროს ფშაველი ქალის გაათორებული ექვიანობა იმდენათ ფრთხილი და ფხიზელია, რომ მას ძლიერ დახელოვნებული „დონჟუანი“-ც ვერ მოატყუილებს და ის ისე დამონებული ჰყავს, რომ მას ვერავითარი მოცილე ვერ შეეჯიბრობა. ფშაველ ქალთა შორის სქესობრივი სიყვარულის ნიადაგზე თუ ბრძოლა გაჩაღდა, მაშინ ეს სექსუალური ომი ისეთ გაათორებულ ხასიათს ღებულობს, რომ ის ჯიბრი სჭარბობს მამაკაცების ჩვეულებრივ ეროტიულ კიდილს. ასე რომ, აქ გადაღობულია ტრადიციული სექსუალური პასივობა, რომელსაც ბუნება ყველა ქალს აკუთვნებს. რაც შეეხება ფშაველი ქალების არჩევნებს თავიანთ სატრფიალო ობიექტის მიმართ, ეს რასაკვირველია, დამოკიდებულია მათს გემოვნებაზე, მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ მსგავს აჩვენებს გულისხმობს მხოლოდ ნამდვილი რწფობითი წაწლობა და არა დაქორწინება, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში თუ არა, ხშირად მაინც მშობლების ძალდატანებით, ან მოტაცების სახით ხდება ხოლმე.

მამაკაცში ფშაველ გასათხოვარ ქალს უმთავრესად იზიდავს შემდეგი: ახოვნობა, ლამაზი მიხერა-მოხერა; საუბრის ინტონაციური ბუნებრივობა, შრომის მოყვარეობა, გარჯილობა, გამჭირახი ჭკუა-გონება, თავაზიანობა, სინდისი, პატიოსნება, ყველა ამას ფშაველები ერთი სიტყვით გამოხატავენ, ეს არის იხტიბარიანობა. აგრეთვე ქალსაც უნდა ჰქონდეს ხსენებული თვისებების მოპირდაპირე ბუნებრივი ნიშნები, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ეს ნიშნები უნდა ისახებოდეს თავისთავად დედაკაცთა ბუნების ნაზი მოქნილობის უფრო სამიმზიდველო ხაზებში. ფშაველი ქალები თავიანთი ინდივიდუალური ღირსებით გაცილებით მაღლა დგანან ფშაველ მამაკაცებზე. მათი კონსტიტუციონალური „მე“ ნამდვილი სალი ნიადაგია იმისათვის, რომ სამერმისო ჯანსაღი ადამიანის ცოცხალი ინდივიდუუმი გამოაქანდაკოს.

ფშაური წაწლობა უცხოისათვის სრულიად შეუცნობი და გაუგებარია. ამ მხრივ მათ ინტიმურ ცხოვრებაში საიდუმლო მრავალია, რომლის გამოაშკარავებაც მათთვის ნიშნავს წინაპართა ანდერძის შეურაცყოფას. ამისათვის ისინი უბადლო მესაიდუმლენი არიან ძველი ადათების მოვლა-შენახვაში და ამიტომ მათი ფანატიკური ჯაჭვი მეტად ძნელი დასაშლელია.

მოკლედ, ფშაურ წაწლობას აქვს თავისებური ორიგინალობა: მხიარული სახე, ლამაზი სექსუალური განცდები, რომელნიც გამოიხატებიან ნამდვილ თავისუფალ სიყვარულში.

2. ფშაური წაწლობის დამახასიათებელი ამბავი.

წაწლობის დროს შეიძლება მოხდეს სრული სქესობრივი აქტი და გრძნეული ტრფობის უამს ქალი დაორსულდეს, რაც საბედისწერო მარცხად ითვლება, როგორც ქალის, ისე ვაჟის მხრივ. თემური წესის მიხედვით, ის სოფელი, სადაც ეს სამარცხვინო ფათერაკი მოხდება—ორივე დამნაშავე ქალ-ვაჟს მოიკვეთს და გააძევებს თავის არე-მარედან. ამავე დროს ვაჟს შეიძლება საცოლვე ყავდეს და ამ შემთხვევაში არც საცოლვე და არც სოფელი არ შეირიგებს მას,—სანამ იგი რაიმე საგმირო საქმეს არ ჩაიდენს თავის თემში ან სხვაგან სადმე.

ფშაური ყოუა-ცხოვრების ერთი მხარე რომ ნათელ ვყოთ — მოვიყვანოთ ლექსი:

კარგი ხარ თაღიაურო, განთქმული ქვეყანაზედა,
 სიმშვენაერთით მოსილი მზის სხივ გადგება ტანზედა,
 მაგრამ მოგიხდა შემთხვევა თავის მეზობლის ქალზედა,
 მისთვის გაგიწყრა სოფელი აღარ გივლევინ კარზედა,
 არც გამარჯობას გეტყვიან, რო შეგხვდებიან გზაზედა,
 გიბარებს გოდერძის ქალი—რად შარცხვი ქვეყანაზედა,
 აღარ შეგერთვი ცოლადა, რაკი გამცვალე სხვაზედა.—
 იწყინა თაღიაურმა, აბჯარ. აისხა ტანზედა
 წავიდა ქისტეთისაკა, დადგა სახელის ქნაზედა,
 ახადს გოდერძის ელენე იყო ჩემს პირობაზედა;
 ახლა კი უნდა წავიდე, —სისხლი დავღვარო მთაზედა

თადიური წავიდა საქარანოს მთაზე საგმირო საქმის ჩასადენად და შერ-
ცხენილი სახელის აღდგენისათვის. იგი მთელი თვეობით გაბოროტებული და-
დიოდა მთიდან მთაზე, მწვერვალიდან მწვერვალზე, რათა გაშმაგებულს შემთ-
ხვევამ მისცეს ხალხის თვალში დაცემული სახელის დაბრუნება. თადიურს წა-
დილი აუსრულდა: საქარანოს მთაზე მას შვიდი ქისტი შეხვდა შეიარაღებული,
რომელსაც ახადით მოტაცებული გოდერძის ქალი ელენე მოჰყავდათ. თადიურ-
მა მათ ახედ-დახედა და შენიშნა რომ ქისტებს მტირალი ქალი მიჰყავთ სად-
ღაც. გამოკითხვის შემდეგ დარწმუნდა, რომ მათ თადიურის საცოლვე—გოდერ-
ძის ქალი, მოუტაციათ. თვით ფშავლების გადმოცემით, აქ გაშმაგებული თა-
დიური დარეგია მათ და შერდივე ქისტი ზედი-ზედ მოუკლავს. ეს ის დრო ყო-
ფილა, როდესაც ფშავლები სათემო დღესასწაულს ხვდებიან დიდი ლაშარის
ჯვარში. განთავისუფლებულ ქალისათვის თადიურს თავისი ხმალი უჩუქებია
და-ძმობის ნიშნად, და თან დაუბარებია, რომ ხალხში მხოლოდ თავისი სახე-
ლი ახსენოს და არა მისი, მაგრამ გოდერძის ქალს თადიურის ხმალი შენიშნეს
ქალი გამოტყდა და ხალხს თადიურის ვაჟკაცობა უამბო, რის შემდეგაც ხალ-
ხმა ის შეირიგა—და გალექსა კიდევ.—

აი ის ლექსი:—

შატისს მოიდა ხოხობი, 1) გულდიდა დაჯდა ჯარზედა,
გაიარ-გამოიარა სახელ შაყრილმა მხარზედა,
საით რათ მოხველ, ხოხობო, საით გადმოხვე მთაზედა,
კლდე და კლდე შამაგვიარე, ვეფხვებს გადმავყე კვალზედა.
შვიდი მავზარდე წიწილნი არწივის ნაბუდარზედა.
შვიდთავ უყიდე ჯაჭვები, ჩაჩქან დავხურე თავზედა,
შვიდთავ უყიდე თოფები, შვიდთავ დავკიდე მხარზედა.
შვიდთავ უყიდე ხანჯრები, ბზუკ ეჭრებოდა ფხაზედა,
შვიდთავ ფრანგული უყიდე, შვიდთავ შავარტყი ტანზედა,
საფშაოთ გამოვისტუმრე, ახადის 2) მუქარაზედა,
მთა გაქვის გადასავალი, გზა მიდის მათურაზედა 3)
წინ რო კაცი შამაგხედესა, ამბავ ჰკითხე ჰკუაზედა,
მათურის ქალას გაივლით, მარცხნივ მიბრუნდით წყალზედა,
პატარა ნოქვად აივლით, შახედებით მოედანზედა,
იქ არის გოდერძის ციხე, მიდით, შაცვინდით ბანზედა,
ახად გოდერძის ციხეო ქვამც ნუ სდებულხარ ქვაზედა,
რად გატყდი, რად არ გამაგრდი, მტერ რომ მაგადგა კარზედა.
მანდით ქალ გამაიყვანეს, გიშრის უკერავ თმაზედა,
მაჰყავის გოდერძის ქალი, მიატირებენ გზაზედა

1) ხოხობი—ქისტურათ შამაკაცის სახელია.

2) ახადი—სოფელია უკანა ფშავში.

3) მათურაც სოფელია უკანა ფშავში, რომელიც ქისტებში გადასავალ მთის ძირში მდებ-
არეობს. ამიტომ წინად ამ სოფელს ქისტები ხშირად არბევდა, როგორც ამას თვით
ფშაველი ხალხში გადმოგვცემს. წინად ამ ბედში ჩმოგვტოვდნენ—ს.ს. ახადი, ვაჟსოფელი, ელია-
გზა, კიდალი და ჩალახვეი.

ორშაბათ დილას შამახდეს, მა საქარანოს მთაზედა,
 იქ დახვდა თადიური წამოსართყული ტყავზედა,
 ჯერ გამარჯობა დაასწრა, ამბავსა ჰკითხავს ჭკვაზედა,
 ეგ ქალ საიდან მოგყავის, ცრემლ რო ჩამოსდის თვალზედა,
 ქალი ახადეთ მოგყავის, შატლში დავსვამთ ჯარზედა,
 ქალის საქმარე აქავ გყავს, გაზრდილი ლერწმის ტანზედა,
 რა ონა გიქნავ, ძაღლებო, ლაშარის ჯვარის ყმაზედა,
 თბის ტყავა გადიყრეგინა, ჯაჭვი გადიცვა ტანზედა,
 თუ ეგ ქალ წაგაყვანინოთ, წვერიმც ნუ მსხმია ყბაზედა,
 შვიდ ქისტმა, მარტო ფშაველმა ხელეხ დაისვეს ხმაზედა,
 შვიდთ ლურჯვალ შამაურბინა, სულ თავებ დასკრა წამზედა,
 ახყარა იარაღები, მკლარი შაყარა მკლარზედა,
 ჩამაყრანტალდა ყორნები, ქისტების ნასისხარზედა,
 ქალ ისევ გამაბარუნა: მშვიდობით წადი გზაზედა,
 თავისი თქოდი სახელი, ნუ გამცემ ქვეყანაზედა.—
 ნუ აჩქარდები, ხოხობო, მოგივლენ პირობაზედა
 თუ არც ხუთშაბათს მოვიდენ, დამრჩალან ფშავის წყალზედა,
 მერმე კი ლუდი აღუღე, შვილებს რიგ უყავ თავზედა
 ეულ რო აგტკიდეს, ხოხობო, დეებჯინოდი ქვაზედა.

1. ბოსელში გახიზვნა თვიურისა და მშობიარობის დროს ფშავში.

ბოსელში გახიზვნა თვიურისა და მშობიარობის დროს მითა საგულსხმო, რომ ის ფშაველების ყოფა ცხოვრების დედა-ბოძია და წარმოადგენს უცხოელთა ყურადღების მთავარ საგანს.

ფშაველი დედაკაცების ბოსელში გახიზვნა არ არის ისე შეზღუდული როგორც ეს ხდება ხევსური ქალების სამრცლოში გახიზვის დროს. ბოსლის ხიზანს თვიურის დღეებში შეუძლია პურიც გამოაცხოს წყალიც მოიტანოს და დაანზადოს ზოგიერთი საოჯახო საქმეები, რომელნიც ამავე პირობებში მყოფ ხევსური ქალებისათვის სავსებით აკრძალულია. ფშაველების წარმოდგენით სიტყვა „ბოსელი“ *) გულსხმობს განაპირა, მიუქარებელ საკარანტინო ადგილს, სადაც მხოლოდ თვიურიანი და მშობიარე დედაკაცები იხიზნებიან, ე. ი. სიტყვა „ბოსელი“ ნიშნავს უსუფთაო, წაბილწულ ადგილს, სადაც ჩვეულებრივ „სუფთა“ ადამიანებს გაგლა არ შეუძლია. აქ ისინი არც გაივლიან, არც დასხდებიან და, რა თქმა უნდა, არც რაიმე საქმეს გააკეთებენ. ფშაველი ოჯახის-კაცი არა თუ არ დაწვება თვიურიან დედაკაცთან, არამედ მის ახლოსაც არ გაივლის, მაგრამ ამავე დროს მოწაწლე ახალგაზრდები მიდიან კიდევ თვიურიან დედაკაცებთან და მათთან თავისუფლად წვებიან. ზოგიერთი ფშაველის აზრით თანამედროვე ახალგაზრდობა მხოლოდ ენობახან დაეჭვია ბოსელში ქურდულ წანწალს, მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ ეს მოვლენა ძველის ძველი უნდა იყოს.

*) ს. ლხან-საბა ორბელიანის ახსნით: სახლი საძროხე.

ზოგიერთი ფშაველის განმარტებით სიტყვა „ბოსელი“ წარმოსდგება „ბო-ზობა“-საგან, მაგრამ უმრავლესობა ამ მოსაზრებას არ ეთანხმება და შეურაცყოფადაც მიაჩნია იგი.

იმ შრავალ რიცხოვანი მასალის მიხედვით, რომელმაც ამ 5 წლის განმავლობაში ჩემ ხელთ გაიარა, როგორც ამბულატორიული ავადმყოფების სახით ისე, საერთოდ, გამოკვლევა-დაკვირების გზით, შემძლიან გადაჭრით ვთქვა, რომ ფშავ-ხევსურ ქალებს დიდ უმეტეს შემთხვევაში თვიური ეწყებათ 14 წლის შესრულების შემდეგ, უმთავრესად კი 16-17 წლებში.

თვიურის პერიოდებში ფშაველი ქალი ან დედაკაცი ბოსელში ჩვეულებრივ დაპყფს 6-8 დღეს. ამ ხნის განმავლობაში მას ნება არა აქვს ხატის მამულში გაიაროს, საოჯახო ბინაზე ვერ მივა, მხოლოდ მის გარეშე ის—ყველაფერს აკეთებს: უმთავრესად ქსოვს, მკის, დღევებს კარაქს, უვლის საქონელს და სხვა, მხოლოდ სახლში კი ვერ შევა. ღარიბი გლეხის ცოლი ან ქალიშვილი იხდის თვიურს, მშობიარობას იქ, სადაც საქონელი აბია. ხოლო ვინც ოდნავ შეძლებულია, მას სათვიურო ან სამშობიარო განსაკუთრებული ბოსელი ან ქოხი აქვს აგებული. ამ ქოხ-ბოსელს, გარდა მოთვიურებისა და მოლოკინებისა, სხვა რაიმე საჭიროებისათვის ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გამოიყენებენ (მაშინაც კი, რომ, ვთქვათ, ფშაველ გლეხს ყველაფერი შემთხვევით გადაეწვას, გარდა ბოსლისა). როდესაც ფშაველ ქალს ჩვეულებრივ თვიური უთავდება, მაშინ ის, ჩვეულების მიხედვით გაიბანს, გამოიკვლის ტანისამოსს, (სუფთას ჩაიცვამს), გამოცვლილს აუცილებლად წაიღებს სადმე მდინარის პირზე და კარგად გარეცხს და ისე წამოიღებს ბანაზე. მდინარეზე რეცხს იმიტომ, რომ სახლის კარებთან მისი გარეცხვა, ადათის მიხედვით, ყოვლად დაუშვებელია. ტანისამოსს იცვლის იქვე ბოსელში და, როდესაც მდინარისაკენ გაეშურება ნათვიურევი ტანისამოსით ხელში, საკვირველია, ვერც მაშინ გაივლის იგი ხატის ახლო-მახლო და რაღაც შიშით უვლის მას შორიდან. დაირეცხება თუ არა ნათვიურევი ფშაველი ქალი, აქეთობას, უკვე გარეცხილი სამოსით, ნება აქვს ხატის მამულში გაიაროს თავისუფლად. თუ სოფელს ახლოს მდინარე, ან რუ არ ჩამოუღდის, მაშინ ნათვიურეგ დედაკაცებს შინ მიაქვთ წყალი და სარეცხს სახლის შორი-ახლო დარეცხენ, (ასეთ შემთხვევაში უფრო წვიმის წყლით რეცხენ ნათვიურეგ ტანისამოსს). ერთის მხრივ ეს ჩვეულება მარგებელიცაა, რადგანაც უმისოდ ფშაველ დედაკაცებს, როქელნიც ისედაც საშინელ ანტიჰიგიენურ პირობებში სცხოვრობენ, ქუქყი შესჰამდა. ამიტომაც, რომ ფშაველი დედაკაციები შედარებით უფრო სუფთანი არიან ტანზე, ვიდრე ფშაველი მამაკაციები, რომლებიც პირსა და ტანს საზოგადოდ ძლიერ იშვიათად იბანენ. ფშაველ ქალებს თვიური ჩვეულებრივ 4-5 დღეზე მეტად არ უგრძელდებათ თუ რომ რაიმე პათოლოგიური მოვლენა არ ახლავს თან (რაც ძლიერ იშვიათია).

როგორც ვთქვით, ფშაველი ქალი ორ-სამ დღეს მაინც უმატებს ჩვეულებრივ თვიურის ვადას და 4-5 დღის მაგიერ 6-8 დღე რჩება ბოსელში. ეს იმიტომ, რომ ჯერ ერთი, იგი იქ ისვენებს, როგორც ფიზიკურად, ისე ფსიქურადაც. მეორეც იგი ხშირათ წაწლობასაც ეწევა იმ მოპარულ დღეებში. ასე რომ, თვიურიანი ფშაველი ქალი ორ ნაირად სარგებლობს ბოსელში გახიზვნით.

იქ, სადაც ჩვეულებად არ არის თვიურის პერიოდებში ბოსელში ან სამრელოში გახიზვნა, მამაკაცების უმრავლესობამ არ აცის თუ როდის მოსდის დედაკაცს თვიური, რომელიც სხვების შეუმჩნეველად მიმდინარეობს. ფშავ-ხევსურეთში კი თითქმის ხუთი წლის ბავშვებმაც იცის, თუ როდის მოსდის თავის დედას ან სქესობრივად მომწიფებულ თავის უფროს დას თვიური. როდესაც ფშაველი ქალი ბოსელში იმყოფება, დედავერ შევა მასთან იმ შემთხვევაში, თუ ის ხევის ბერის ცოლია და თუ კლიმაქტერიულ ხანას უკვე გადაშორებულია. საზოგადოდ ფშავში მოხუცებული დედაკაცები ძლიერ იშვიათად შედიან ბოსელში თავის რძალთან ან გასათხოვარ ქალთან, შესვლას ერიდებიან მაშინაც კი, როცა ძალიან უჭირთ. ეს ადათი უფრო სასტიკად სრულდება მაშინ, როდესაც ფშაველი დედაკაცი სამშობიაროდაა გახიზნული ბოსელში.



სურ. № 47. ფშაველი დედაკაცი თვიურის დროს ბოსელში. დედამთილი შორი-ახლოდან ესაუბრება მას, რადგან ადათი ახლო მისვლის ნებას უკრძალავს.

2. მშობიარობა ფშაველი დედაკაცისა.

ფშავში მშობიარობა მიმდინარეობს ქობში, სადაც მშობიარე რჩება სამი დღე-ღამე, რის შემდეგაც ახალი მშობიარე გაიბანება და მერე გადავა ბოსელში, სადაც მან ჩვეულებრივ უნდა დაჰყოს 5-7 და იშვიათად 9 კვირა. 9 კვირას ატარებს ბოსელში იმ შემთხვევაში, თუ ის ხევს ბერის რძალია, ან ცოლი, დანარჩენს დედაკაცებში კი მიღებულია 5 ან 7 კვირა. მშობიარე დედაკაცს არავინ არ ეხმარება საშინელ პათოლოგიურ საბედისწერო მომენტებშიც კი.

ხუთი წლის განმავლობაში დიდი შენერგია დამჭირდა იმის მისალწევად, რომ გართულებული მშობიარობის დროს მაინც მოემართათ დახმარების აღმო-

საჩინად.*) პირველი პათოლოგიური მშობიარობის შემთხვევა, როდესაც მე დავებმარე, იყო ექვსი თვის ორსული მუცლის მოწყვეტა—გამოწვეული პირდაპირ ტრავმატული მიზეზით, მიმიწვიეს სწორედ მაშინ, როდესაც ავადმყოფ დედაკაცს აცხროებდა უკვე დაწყებულ ინფექციისაგან. გაშინჯვის დროს აღმოაჩინდა შემდეგი ნიშნები: სიცხე 39,6, პულსი მეტად სუსტი, აჩქარებული—წამში 114. სახე ძალზე გაფითრებული. ენა მშრალი, გადაკრული. მოწყვეტილი ნაყოფი თითქოს გარდი-გარდმო მდებარეობს. საშვილოსნო ყოველ მხარეზე თავისუფლად მოძრაობს, მისი ოდნავ გახსნილი ყელი მომატების ნხრივ არავითარ იმედებს არ იძლევა. სისხლი სდის მომეტებულად. ავადმყოფის მდგომარეობა დაქინებით მოითხოვს სასწრაფო დახმარებას, რადიკალურს. დახმარების პირობები საშინლათ მიუღწეველი, ანტიპიგიენური: ავადმყოფი დედაკაცი საქონლის ნეხვიან ბოსელში აგდია უპატრონოდ, მოუვლელად. არავინ ეკარება, თუ რაიმე დასჭირდება, შორიდან აწვდიან და ისიც მხოლოდ პირველი მოთხოვნისთვის საგნებს: წყალს, დამბალ ხაჭოს ქერის პური. ბოსლის წესიერ კარებში აშშორებული წუმბე, თვით ავადმყოფის გარშემოც მზგავსი ლაფის გუბე. წამსვე მოვიგონე იქვე ქობის ახლო თივის ზვინი, გამოვაცალე თივა, გავაგე ლაფში და ისე შევედი ავადმყოფთან. გაშინჯვის დროს დავრწმუნდი, რომ იმ პირობებში ავადმყოფს ვერ დავებმარებოდი. დაბეჯითებით მოვითხოვე, რომ იგი გადაეყვანათ სუფთა ბინაზე, ან სადმე ისევ მივარდნილს, მაგრამ ოდნავ სუფთა კუთხეში, თუნდაც ეს ყოფილიყო სრულიად ღია ცის ქვეშ. ოჯახის წევრები, განსაკუთრებით ბებრები, წინააღმდეგ წაგიდნენ, მდგომარეობა კი დაყოვნებას ვერ ითმენდა.

ავადმყოფის ქმარს შევეუჩინე ადგილობრივი მასწავლებელი ა. ოჩიაური, რომელმაც დიდი ვაი-ვაგლახით ქმარი და ბებერი ნათესაობაც დააჯერა იმაში, რომ მომაკვდავი ავადმყოფი იქვე მდებარე სკოლის ოთახში გადაგვეყვანა და იქ დავებმარებოდი. მიზანს მივახწიეთ: ავადმყოფი ადგილობრივი სკოლის ოთახში მოვითავსეთ. სკოლის ოთახის იატაკზე დავუგე ფშაური ტყავის ქულაჯა, დავაწვინე ზედ ავადმყოფი და ჩავაყენე ჩვეულებრივ მშობიარის მდგომარეობაში. ავადმყოფის საშველ მეთოდად ამოვირჩიე ტამპონი. ახლოს კაცი არ ქაჭანებს გარდა იმ დედაკაცისა, რომელიც შორი-აქლოს თავს დაგვაყენა ავადმყოფის ქმარმა, ის რაღაც შავი აჩრდილივით მზაკვრულად მკვლევდა, მათვალეირებდა. სნეული დავარწმუნე იმაში, რომ სასირცხო აქ არაფერია, რომ საჭიროა თავი დავახწიოთ ამ საბედისწერო ეამს. საკვირველია, რომ აგონიის დროს ქალი კიდევ სირცხვილზე ჰფიქრობს და თითქოს თავის ბედის შესაჩვენებლად, თვალეზზე თავსაფარი აიფარა. დაუყონებლივ შევუდექი შესაფერი მანიპულაციისათვის წინასწარ მზადებას. იღნიშნულ მანიპულაციის ელემენტარული წესი მოითხოვს დამხმარეს, ოდნავ ხელის შეწყობას, ამას სრულიად მოკლებული ვიყავი. ცივი წყლის მომწოდებელიც კი ვერ ვიშოვე. აღულებული წყალი წინდაწინ შევუკვეთე სნეულის ქმარს. ვიდლები განკარგულებას, მაგრამ კაცი ყურს არ

*) ამას მე მივადწიე ხევსური მანდილოსნის, ნათელა დავითის ასულის ოჩიაურის ენერგიული დახმარება-პროპაგანდით.

ანძრევს. სიკვდილის მოციქული ავადმყოფს თანდათან უახლოვდება. აღუღებელი წყალი თურმე დიდი ხანია მოუტანია სნეულის ქმარს, მაგრამ ის სკოლის ყორის ძირში დაუდგამს და თვითონ კი გაქცეულა. ნერვიულობა ზედმეტი იყო და სკოლის ეზოდან წყალი თვითონ მივიტანე. ავადმყოფს ტამბონი გავუკეთე, რათა ტამბონი საშვილოსნოს ოდნავ გახსნილ ყელს რაც შეიძლება მეტის ძალით მიბჯენოდა და ამით ერთი კვირის გატანჯული ავადმყოფი გამეთავისუფლებინა მკვდარი ნაყოფისაგან. ტამბონიზაციის შემდეგ ავადმყოფს საწოლში ჩავარდნილი მენჯ-თეძოები გავუსწორე, ქვეშ სქლად დაკეცილი მატყლი დაეუფგე, ამით მთელი წელ-მენჯის მიდამო ჰორიზონტალურად გასწორდა. ორი საათის შემდეგ ავადმყოფი სრულიად განთავისუფლებული იყო.

ამ საექიმო დახმარების სასურველმა შედეგმა კიდევ უფრო გამითქვა სახელი. სოფელში ხმა გავარდა, რომ ჩვენი ექიმი სასწაულს ახდენსო, მკვდარს აცოცხლებს და სხვ. ამის შემდეგ ფშავლები ასეთ შემთხვევაში, თუმცა კრპალვით, მაგრამ მაინც, მიწვევენ.

ბევრ ჩვენგანს ჰსმენია, რომ ფშავში ნორმალური მშობიარობა მიმდინარეობს ბოსელში, მხოლოდ ჩვენ არ ვიცით, თუ როგორ და რა პირობებში იწყება, მიმდინარეობს და ბოლოვდება იგი. ამიტომ შევეცდები მის გაშუქებას შეძლებისდაგვარად.



სურ. № 48. ახლად მოლოგინებული ფშაველი დედაკაცი ქოხში, რომელიც ემზადება ბოსელში გადასაბარებლად. სურათზე: მარცხნივ—ქოხი (ყარტყით დახურული); მარჯვნივ—ბოსელი (ქვის კედლები).

ჩვეულებრივ მშობიარობის დროს დედაკაცი პირველ სამ დღეს რჩება განსაკუთრებულად მოჩინახულ ქოხში, ანდა სადმე იქვე მდებარე დანგრეულ ყორის კუთხეში და იქ, ღია ცის ქვეშ მოიმშობიარებს. აქ ის დაჰყოფს სამ დღეს წოლითს

მდგომარეობაში, შემდეგ თბილი ან ცივი წყლით კარგად გაიბანება, გამოიცივლოს ტანისამოსს, ჩაიცვამს შედარებით სუფთას და ისე გადაბარგდება ვითომდა სუფთა ბინაზე -- ბოსელში. აქ მელოგინე დაჰყოფს 5 ან 7 კვირას. მშობიარობის მომენტში ის მაინცა და მაინც არ კენისის, არც კივის, არამედ შედარებით წყნარად არის. ამ მწარე წუთებში მას არც არავინ ეკარება და არც არავინ ეხმარება. დაიბადება თუ არა ბავშვი, თუ გამოცდილი მშობიარეა, ის შედარებით უმტკივნეულოთ ჩაატარებს მშობიარობას, თუ არა და -- იგი უფრო კიანურდება და მტკივნეულიც ხდება.

პირველ მშობიარეს გამოცდილი დედაკაცები წინდაწინვე არიგებენ, ასწავლიან, თუ როგორ უნდა მოიქცეს იგი მშობიარობის დროს. გამოცდილი ფშაველი დედაკაცი ბავშვის დაბადების წამშივე თვითონვე ხდება დამხმარე ბეზიად და ყოველნაირ საბეზიო მანიპულაციას თვითონ აკეთებს: სამი თითის ზომამაზე ჰკვეთს ჭიპლარს, რომელსაც იქვე გადასკვნის, ძირშივე შემოახვევს რაიმე რბილ თიკვს. ამავე წამს იმ ნაწილს ჭიპლარისას, რომელიც ბავშვის მომყოლზე რჩება, მშობიარე დედაკაცი ხელიდან არ უშვებს, მის გადანაკვეთ ბოლოს მოიყოლებს ფეხის ქვეშ და იქვე იმავე მომენტში ბავშვის მომყოლს, წახრილ წელის თანდათან, ნელ-ნელა გასწორებით, წამსვე ადვილად იშორებს. ახალ შობილ ბავშვს ცივი წყლით გაჰბანს, წინდაწინვე მომზადებულ სუფთა ჩვარში ან ახალ ქსივილში გაახვევს და მაშინვე აკვანში ჩააწვენს. ძუძუს წოვას პირველი დღიდანვე იწყებს ახლად შობილი.

თუ რაიმე ბუნებრივი დეფექტი დაჰყვა ბავშს დედის მუცლიდან, მაშინ დედა ყოველ საშუალებას ხმარობს ნაკლის მოსასპობლად. მით უფრო, თუ თანდაყოლილი ნაკლის მოშორება რაიმე ზომებით შესაძლებელია. საილუსტრაციოდ მოვიყვან ერთ კლასიკურ შემთხვევას, რომელიც ჩემი თვალთ ვნახე.

ჩემი საექიმო წერტილის სახლის პატრონის ცოლი ორსულად იყო. თებერვლის შუა რიცხვებში ორსული დედაკაცი, ვხედავ, ხშირ-ხშირად გადი-გამოდის პუნქტის გვერდზე მდგარ ბოსელში, სადაც ორი კვირის გამოუწმენდელი ნესვის შმორი ღვას, და რომლის გადაუხურავი ბანიდანაც თოვლ-უღვეფის წყალი ყოველ კუთხეში მოჟონავს. საქონლის ნატკვნამ მიწის იატაკი აქა-იქ ჩაღრმავებულა და სავსეა ნესვ-შარდში ნარევი აშმორებული წყლით. ყოველ კუთხეში საშინელი ნესტია. ბოსლის ერთ-ერთ კუთხეში ჩვენი ორსული დიასახლისი წინდაწინვე იწყობს თავის მოსალოგინებელ ადგილს: ამზადებს ძველ-ძველ კონკებს ახლად შობილისათვის და აგრეთვე თავისთვისაც. ღამის 12 საათია. ქვემო სართულში ვილაც აჩქამდა დედაკაცის ხმით, კარები გაიღო და ხმაც შეწყდა. ათი წამი არ გასულიყო, რომ ჩვენი გლეხის უფროსი ქალი სახლში შევარდა და თავის უფროს ძმას მიახარა: „ლეგავ, ძმა შეგვეძინაო“, როცა გათენდა, ბოსელში დამიძახეს. შევედი თუ არა შიგ, შევამჩნიე, რომ ახლათ შობილს ფეხზე სისხლი სდის, (ამ მიზეზით მიმიწვიეს). მიმოვიხედე გარშემო, ბოსლის შიგნით ასეთი სურათი წარმომიდგა: მის ერთს ზედა კუთხეში 15 ცხვარი იცოხნის, მეორეში 8 სული მსხვილფეხა საქონელი, -- ზოგი ღვას, ზოგიც წევს, მესამეში ვირი აბია; მეოთხე კუთხეში კი მელოგინე დედაკაცი ზის, რომელსაც კალთაში პაწია ახლად შობილი უჭირავს, გვერდით იმავე დღეებში გაჩენილი პატარა თეთრი ბატ-

კანი უწევს. მეორე გვერდზე მისივე სამი წლის ვაჟი უზის, წინ გაღვივებული ცეცხლი უნთია. „ბავშს სისხლი რატომ სდის ფეხზე?“ შევეკითხე მას. დედამ მორცხვად ჩაიციხა და მიაბზო: „ბავშს მარჯვენა ფეხზე და მარცხენა ხელზე მეექვსე თითი გამოჰყვა და რომ ბავშს ბუნებრივი სილამაზე არ დაეკარგოს და ბავში არ დაუშნოვდეს, მე მეექვსე თითი უბრალო დანით ძირშივე მოგვეკეთე, ოღონდ სისხლის დენა ვერ შევაჩერე და ამიტომ ძლიერ გთხოვთ დაგვეხმაროთ“-ო. მე რომ სისხლის მოწამვლის საშიშროებაზე ჩამოვუგდე ლაპარაკი, მან, დედამ,



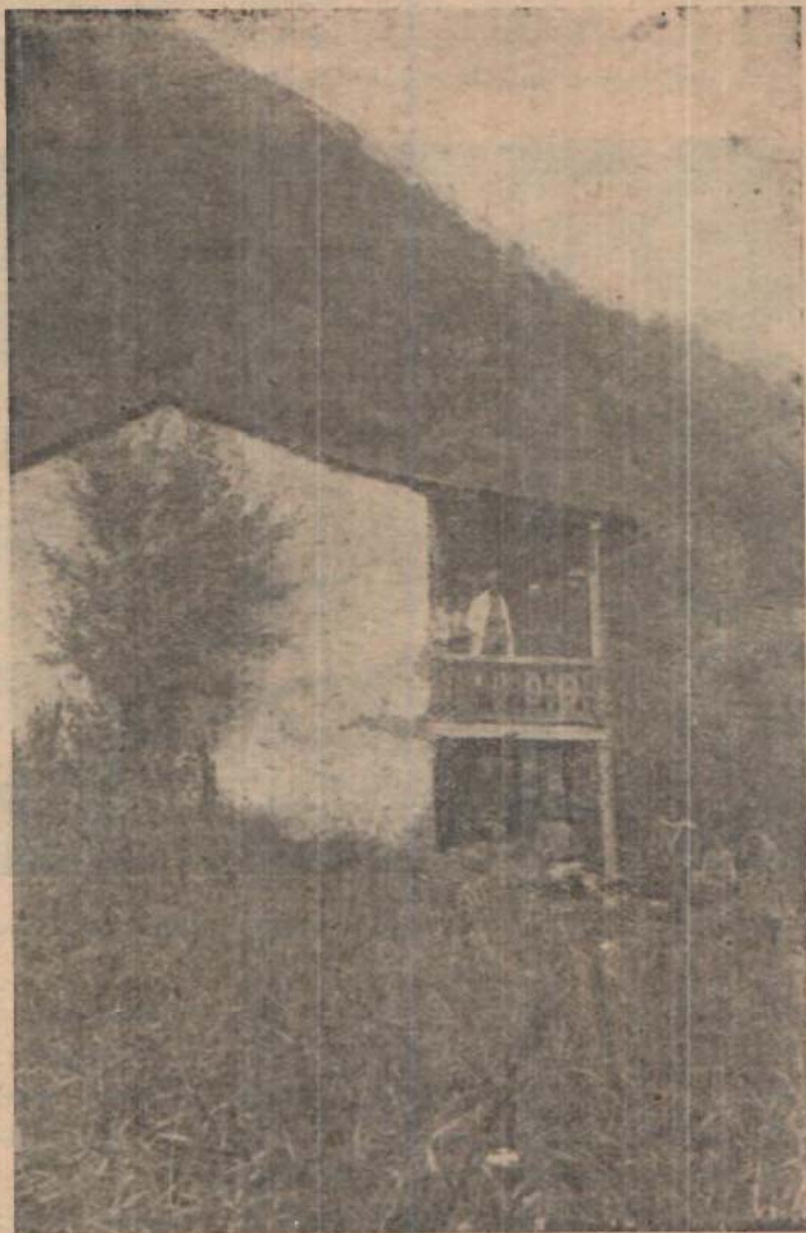
სურ. № 49. ფშაველი დედაკაცი ნოლოცინების შემდეგ ბოსელში (ნახ. შ. ძნელაძის)

ისეთი რწმენით გადააქნია თავი, რომ აშკარა იყო, „ოპერატორს“ სისხლის მოწამვლაში ოდნავი ექვიც არ ეპარებოდა. მას უბრალო წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა ამაზე... სათანადო აღონისძიებით სისხლის დენა შევაჩერე. აღმოჩნდა, რომ ბავშვის დეფექტში ბრალი ედვა ატავიზმს დედის ხაზით: ის დედასაც ჰქონია, მაგრამ ასეთივე ოპერაციით მოეშორებინა თავის დედას.

ყოველი გამოცდილი ფშაველი დედა თავის მოზარდ, ან უკვე გასათხოვარ ქალს წინდაწინვე აჩვენებს შემოაღნიშნულ სამანიპულაციო ხერხების გამბედაობაში, რომ მან მომავალი მშობიარობის დროს გამოიჩინოს სათანადო უნარი, ხერხი და სწრაფი მოსაზრება. და მართლაც პირველ მშობიარე ფშაველი დედების უმრავლესობა ამ წინასწარ დარიგებას შესაფერისად იყენებენ. უეჭველია, სამშობიარო გამოცდილებას ფშაველი გაუთხოვარი ქალები სხვა მანდილოსნების მშობიარობის დროსაც იძენენ. თვიურის დღეებში მათ არამც თუ მეტი თავი-

სუფალი დრო, არამედ მეტი უფლებაც აქვთ მეზობელ დედაკაცების ძეობას და-
ესწრონ, დაეხმარონ, ისწავლონ და გამოცდილება მიიღონ.

ბოსნელში გახიზნული თვიურიანი გასათხოვარი ქალი ეხმარება კიდევ გა-
ჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფ მშობიარეს, მაგრამ თუ ასეთები არ არიან



სურ. № 50. ფშაგ-ხვესურეთის საექიმო პუნქტი ავადმყოფების მიღების დროს.

მძიმე მშობიარობის წუთებში, მაშინ, ცხადია მშობიარე რჩება უმწეოდ და მისი
სიცოცხლე ალალ-ბედზეა დამოკიდებული. ასეთი შემთხვევა იშვიათი არ არის
ფშაგში და სულ უბრალო დაუნმარებლობის გამო ბევრი უბედური მშობიარე
გამოსალმებია წუთი სოფელს. ასეთ უბედურ შემთხვევებზე ხშირად მოგვითხრო-
ბენ ხოლმე გულ-მოწამლული ფშაგლები.

ილუსტრაციისათვის კიდევ ერთ მაგალითს მოვიყვან:

ზაფხულის წყნარი დღეებია. მკათათვის მიწურულში მთის ხალხს იშვიათად ნაზავთ სახლში. ოქროს ფერ მთის კალთებზე გამაღებელი ნამგლების ტრიალი ყურადღებას იტაცებს. ამ გახურებული მუშაობის პერიოდში მთის მუშა ხალხი პატარა რამ ტკივილებზე ძნელად თუ ფიქრობს თავზე, რის გამოც ჩვენს სამკურნალო ამბულატორიაში ავადმყოფთა რიცხვი 50%-ით კლებულობს.

მოწყენილობა იყო უცნაური, ნამგლით ხელში ჩავერიე მუშა ხალხში და გაცხარებულად ვმკი. ერთ გლებს კიდევ დავეჯიბრე მკაში, მოწყენილობის ადვილი საღმა სიხალისემ დაიჭირა... კაი ხანია დახრილი ვართ წელში. ერთმა ფშაველმა გლებმა ფშაური სევდიანობით, მაგრამ იმავე დროს რაღაც საამო ხმით შესძახა ატანილ ყანის ნაპირს. ჩვენ წელში გავიშართენით და გარშემო ლაზათიანათ მიმოვიხედეთ.

აგერ, ვილაც ფშაველი ცხენს მოაფრენს არაგვის პირის ვიწრო ბილიკზე, შემდეგ მის „ატეხილ“ ქალაზე დაეშვა და წამსვე ჩვენთან გაჩნდა.

— ჩემთან მოხვედით?

— თქვენთან, ექიმო!

— რა გიჭირთ?

ამ კითხვაზე მას პასუხის მოცემა ძლიერ გაუჭირდა, კიდევ რამდენიმე შეკითხვის შემდეგ, როგორც იქნა, გაბედა და მიიხრა:

— უკაცრავად პასუხია, ჩემს დედაკაცს მძიმე მშობიარობა აქვს და თუ შეიძლება დაგვეხმარეთ.

პირველი მშობიარეა? — ვკითხე.

არა, — მიპასუხა.

ავადმყოფის ბინამდი ოცი ვერსია. გლები პუნქტზე დავტოვე. გავაქანე ცხენი, ორი საათის შემდეგ ავადმყოფის ბანაზე გავჩნდი. ახლა ავადმყოფს სახლში აღარ ვეძებ წინანდებურად: მაშინვე ქოხი მოვიკითხე და მისკენ გავეშურე. ჯერ ქოხი რა არის სამშობიაროდ და იგი აქ არც ქოხს ჰგავს, უფრო ყვავის დაშლილ ნაბუღარს წააგავს: მას არც კარი გააჩნია, არც კედლები. სადღაც დანგრეული ყორის კუთხეში ყარტით გადმოცხურათ კვადრატული მეტრის ოდენა ადვილი და იქ შეიგდოთ მძიმე მშობიარე დედა-კაცი. დავიხარე და შიგ შევედი. ენა ვერ ასწერს ამ საშინელს უმსგავს სურათს. გაშინჯვის უმალ შევამჩნიე, რომ ორსული მუცლის კონფიგურაცია ტყუბის ნიშნებს იძლევა. გარეთა სასქესო ორგანოს labia minor et maior-ის ორივე ქვედა კიდურები და montis veneris ის არე მომეტებულად შესუბუბული ჰქონდა.

ამ გარემოებას ძლიერ დაეშინებია სოფრის ბებრუხანები და ჩემთან ქმარი ფფრინათ. მშობიარე დედაკაცი უმწიოდ იყო მიგდებული ამ ბინძურ ქოხში. მთელი მენჯ-თეძო ნებვის სიღრმეში ჰქონდა ჩაფლული და ორივე ბარძაყების შიგნითა მხარეები ერთმანეთზე მიებჯინა, ტყუპი ბავშვების ნორმალურ მდგომარეობას საშვილოსნოში ირიბი მდებარეობა ჰქონდა: მაშინვე მივიღე სათანადო ზომები და მშობიარეს წესიერი (პირადმა) მდებარეობა მივეცი. ტყუპების ირიბი მდებარეობა ჩვეულებრივ ნორმალურ მდგომარეობაში ჩავაყენე. ჩავარდნილი მენჯ-თეძოები ჰორიზონტალურად გაუსწორე, მოხრილი ბარძაყები სამშობიაროდ

გაუშალე და რამდენიმე წამს მშობიარე ამ მდგომარეობაში გაგვიჩერე. ცოტა ხნის შემდეგ დედაკაცს ორივე ხელი გადავანასკვებინე ერთმანეთზე, რომლის რკალშიც კისერი გაუყარე, წელში ხელი მოვჭკიდე და ისე ნელ-ნელა წამოვაყენე რომ მის ქვეშ ლოგინი გაშეშალა. ათიოდე წუთის ის მარცხენა მხარზე დამეყრდნო და



სურ. №51. სასწრაფო დახმარება 'პათოლოგიურ' მშობიარობის დროს. (ნახ. შ. ძნელაძის)

პირველი ბავშვი იმავე მომენტში დაიბადა. ამ დახმარების დროს ადგილობრივი სოფლის დედაკაცები ყორნების დამცქეროდნენ თავზე და თვალებით მჭირდავდნენ. როცა წელში გავსწორდი, ავადმყოფთან ერთად თავისუფლად ამოვისუნთქე, გარშემო მიმოვიხედე და თავი პირდაპირ ალქაჯების სამფლობელოში წარ-

მომიღვა. უკვე შობილ ვაქს დედა თავისებურად გაუძღვა, თვითონ გადასქრა კიპლარი, თვითონ გაუნასკვა, თიკვებშიც თვითონ შეახვია. ამის შემდეგ ისევ დავაწვინე მეორე ბავშვის სამშობიაროდ. მას ძლიერ გაუკვირდა, რომ მშობიარობის შემდეგ მუცელი თითქოს ისევ წინანდელ მდგომარეობაში დაურჩა, რადგანაც მას წარმოდგენა არ ჰქონდა, თუ მეორე ბავშვიც ჰყავდა საშვილოსნოში, ამიტომ იგი გულუბრყვილოდ შემეკითხა: „მუცელმა რატომ არ დაიკლო“-ვო.—მე დავაჯერე: „დაიკლებს, დაიკლებს“-მეთქი, და დიდი სიფრთხილით, დაახლოვებით გავაგებინე, რომ მას მეორე ბავშვიც ჰყავდა მუცელში, მას ეს არ ესამოვნა და მომეტებული წყენის ნიშნად თავი გვერდზე მოიქცია. საღამოს 7-მს ისევ გლენებში გავერიე და ორიოდვე პურის კონა მოვმკე. ამ შემთხვევამ კიდეც უფრო გამითქვა სახელი.

ფშაველი დედა საზოგადოდ ტყუპი ბავშვების ყოლას ვერ ურიგდება და ეს ადვილი ასახსნელიც არის: ორი ბავშვის აღზრდა არც ისე მსუბუქი ტვირთია ისედაც სუსტი არსებისათვის, როგორც ეს ბევრსა ჰგონია.

ხევსურეთსა და ფშავში ტყუპების შეძენის შემთხვევაში შეიძლება ერთგვარი უბედური ნაბიჯი გადადგან: დედები ხშირად ცდილობენ მეორე ბავშვის მოხრჩობას, ან სრულ გულგრილობას მიჩენენ და ბავში თავისთავად კვდება. ცხადია, ასეთ არასასურველ მოვლენაში უმთავრეს როლს თამაშობს ერთგვარი პაუპერული—სოციალ-ეკონომიური პირობები, რომელსაც ზედ ერთვის ქმრების ჩვეულებრივი უხეში მოპყრობა. ფშაველი ქმარი—ეს, ისევ ფშაური გამოთქმით, „მურღალი“ დესპოტია თავის ცოლის მიმართ. ფშაველი ქმარი ხშირად სცემს ცოლს, ლახავს მის ღირსებას, თავმოყვარეობას. ასეთ პირობებში მყოფი ფშაველი დედა, ცხადია, ხშირად იფიქრებს ზემოხსენებული დანაშაულის ჩადენას.

მეორე დღეს გავიგე, რომ მეორე ბავში, რომელიც მშობიარის მუცელში დაუბადებლად დავსტოვე, მკვდარი დაიბადაო. ჩემი დაკვირვებით კი ცოცხალი უნდა დაბადებულიყო. ეს ამბავი სიფრთხილით გამოვიძიე და აღმოჩნდა, რომ ბავში ცოცხლად დაბადების შემდეგ დედის პასივობით მომკვდარიყო.

საზოგადოდ ფშაველი დედ-მამა შვილების სიმრავლეს ძლიერ ერიდება. საერთო კანონად არის მიღებული, რომ შვილის ყოლა 3-4 maximum 5-ს არ უნდა აღემატებოდეს. ამ მხრივ ფშავში თითქმის ისეთივე ჩვეულება სუფევს, როგორიც ხევსურეთში. ალბათ ამით აიხსნება ის არაბუნებრივი სქესობრივი დამოკიდებულება ფშაველ ცოლ-ქმართა შორის, რომელსაც მედიცინაში onanismus coniugalis ეწოდება, რომელიც ძლიერ გახშირებულია ცოლ-ქმრების ცხოვრებაში ფშავსა და ხევსურეთში.

ფშაველ გლენის საარსებო წყარო მეცხვარეობაა. ამიტომ, ისინი მთელ თავის სიცოცხლეს მწყემსობაში ატარებენ და ამაში საკმაოდ დახელოვნებულიც არიან. ფშაველ მწყემსს ხშირათ უხდება გამოვიდეს ბეთალ-მეანის როლში. ჩვეულებრივ გაზაფხულზე იწყება ცხვრის ფარაში ბატკნების გაჩენა (დოლი), სადაც პათოლოგიური შემთხვევაც არაა იშვიათი. ბატკნის მოგების ვართულების დროს გამოცდილი მეცხვარე დებულობს რადიკალურ ზომებს. უბრალო გალესილი დანით ჰკეპს ნაყოფს საშვილოსნოში და ნაქერ-ნაქერ გამოაქვს იგი.

მანიპულაცია საფეხებით მარტივია: მარცხენა ხელის პირველი ორი თითი შეაქვს საშვილოსნოს უკვე გახსნილ ყელში და ნელი სიტრთხილით მიჰყვება მის შიგნითა კედელს, რომლებსაც თანვე გალესილ დანას გააყოლებს მარჯვენა ხელით ისე, რომ მახვილის წვერი ან პირი საშვილოსნოს კედელს არ მოხედეს, იქ ნაყოფს მოსჭრის ჯერ ერთ რომელიმე ნაწილს, მერმე მორეს და ასე შემდეგ. ამ ხერხით ანთავისუფლებს მშობიარე ცხვარს სასიკვდილო ხიფათისაგან.

ამ გამოცდილ ხერხს ფშაველი მეცხვარე უშუალოდ იყენებს დედაკაცის პათოლოგიური მშობიარობის დროსაც, თუმცა ძლიერ იშვიათად კი. ამ გამბედაობას მეცხვარე ფშაველი მხოლოდ მაშინ გამოიჩინს, როდესაც მშობიარე დედაკაცს მართლა დაღუპვა მოელის. თუ პათოლოგიური შემთხვევა მსუბუქია, მაშინ ის ხელსაც არ გაანძრევს, და, რა თქმა უნდა, სრულ ინდიფერენტობას იჩენს რადგანაც იკის, რომ მშობიარე ადრე თუ გვიან განთავისუფლდება და მას სიკვდილის მხრივ ხიფათი არ მოელის. ასეთ შემთხვევაში ერთგვარ დახმარებას მარტოოდენ მებოსლე დედაკაცები უწევენ, სხვა კი არაფერს ეკარება და შეიძლება რომ მშობიარე დედაკაცის ტანჯვამ ხშირად ერთ კვირისაც გასტანოს.

ფშაველს საქონელი, ცხვარი თავსავით უყვარს და მის გაჭივრებაში ხმარებულ საშველ ხერხს ადამიანისათვის მხოლოდ სიკვდილის აჩრდილის მოახლოების დროს იმეტებს. ამისათვის მას არც აითვალწუნებენ და შესაფერი ჯილდოც ეკუთვნის. ასეთია ის რადიკალური ზომა, რომელსაც ფშაველები მიმართავენ პათოლოგიური მშობიარობის დროს. იგი მით არის საყურადღებო, რომ პრიმიტიულ ფარგლებში სრულდება.

როგორც ფშავეში, ისე ხევსურეთში ფიზიკურად მახინჯი ბავშვის დაბადების მაგალითი არ ყოფილა ჩემი იქ მუშაობის დროს. თვით ხალხის ვადმოცემით კი ასეთ შემთხვევას ჰქონია წარსულში ადგილი, მხოლოდ ძლიერ იშვიათად. ფსიქიურად სნეული ბავშვები უფრო ხშირი შემთხვევაა და მათ შორის მომეტებულად ნახევრად იდიოტები და კრეტინები, რომლებსაც შრომის უნარი ოდნავ შესწევთ და ამ უნარს იყენებენ კიდევ მშობლები. თუ ვინიცობაა ფიზიკურად მახინჯი ბავშვი დაიბადა, მასი გაჭრობის საკითხი პირველ რიგში დგება. აქ თითქოს მშობლური ბუნების გრძნობა არავითარ როლს არ თამაშობს.

ახლად შობილის მოვლა ფშავეში სწარმოებს სულ პრიმიტიული წესით. ხუთი ან შვიდი კვირის მანძილზე დედას მთავარი ყურადღება მიქცეულია ახლად შობილი ბავშვის მოვლაზე, მაგრამ მოვლა ორიგინალურია, თავისებური: დაიბადება ბავშვი თუ არა, დედა მაშინვე ცივი ან მოთბო წყლით გაჰბანს, გაჰხვევს წინდაწინვე დამზადებულ ძველ კონკებში და მსგავს ძველი ძონძით გაკებულ აკვანში აწვენს. აკვანი უბრალო ფიცრით არის მოჩახული, მისი ნაგებობა სრულიად პრიმიტიულია; დგას წინა-უკანა ჰორიზონტალურ ფიცრის ფეხზე, იგი ჩვილ ბავშვს რწევის დროს მომეტებულად ანჯორევს, რაც ხელს უშლის ახალშობილის ბუნებრივ მოსვენებას, ძილს და მაშასადამე, ნორმალურ ზრდას. აკვანში პირველად აგებენ ყარტს, მერე მასზე გადააგებენ ძველ ძონძეულს. მილს თავისებურად აკეთებენ. ზვეიდან ისევ ძველ რაშეს გადააფარებენ, თავი თითქმის დაკიდულ მდგომარეობაში აქვს ბავშვს. ერთი სიტყვით, როგორც ფშაური აკ-

ვანი ისე მისი საგება უმსგავსი და მიუღებელია. შალეულს სრულებით არ ხმარობენ ფშაველთა ბავშვის პირველ ერთეულ წლებში, არც საგებად და არც სამოსად, მიუხედავად იმისა, რომ ფშაველ გლეხის ოჯახში მატყლი საკმაოა. უცნაური კია, მაგრამ ფაქტია, რომ მათი მეზობლები—ხევსურები, რომლებიც თითქმის სავსებით მოკლებული არიან საკუთარ მატყლს, უფრო იყენებენ ფშაურ მატყლს, ვიდრე თვით ფშავლები: ხევსურები ფშაური მატყლის ნაწარმოებით იმოსებიან და ბავშვებსაც მოსავენ. საერთოდ ფშაველ დედებს არ აქვს ჩვეულება, რომ აკენის ბავშვს აგვაროზი შემოუღვან ქვეშ, ან გულზე დაჰკიდონ, როგორც ეს ზოგიერთ ქვეყნებში იყო და დღესაც არის.

ფშაური წესის მიხედვით ბავშვს წლამდე ყოველ კვირაში ერთხელ დაბანენ, წლის შემდეგ კი აჩვენენ ჩვეულებრივ ანტიჰიენურ პირობებს. ბავშვის კვებაშიც თავისებური წესი აქვთ ფშაველ დედებს: დაბადების დღიდან სამ თვემდე ბავშვს მხოლოდ ძუძუს აწოებენ, შემდეგ კი დედის რძესთან ერთად სხვა საჭმელებსაც აჩვენენ. ქერის პურს კარაქით ან ხაჭოთი დაცობნის დედა პირში და ამგვარდ აწვდის ბავშვს. მათი შეხედულებით ხსენებული მეთოდით ბავშვის კვება სავსებით დასაშვებია. ბავშვის დედის რძით კვება საჭმელთან ერთად გრძელდება ორ წელიწად ნახევრამდე. ძუძუს მოშორების შემდეგ ფშაველი ბავშვები უმთავრესად იკვებებიან ძროხის რძით, ხაჭოთი, კარაქით და ერბოთი. რაიმე მძიმე, ქრონიკული ავთმყოფობა ფშაველ დედებსა და ბავშვებს შორის არ არის გავრცელებული. ბავშვთა შორის უფრო გახშირებულია მრგვალი ქია (*Ascaris lumbricoides*)*. საერთოდ ფშაველთა ბავშვები ათ-თორმეტ წლამდე გონიერი, მშვიდი და საღი გამომეტყველებისაა. შემდეგ მათი გონებრივი წონასწორობა თანდათან ირყევა, სუსტდება და ლაყდება, ეს იმიტომ, რომ 13-14 წლიდან უკვე იწყება ჩვეული მადრეკილება წაწლობისა და ალკოჰოლისადმი. ეს სოციალური სენი იმდენად ძირვადგმულია საერთოდ ფშავ-ხევსურეთში, რომ მისი შედეგი ცუდ მომავალს უქადის მათ მოდგმას.

ახლად შობილის სიცოცხლის დაცვა ბოსნელში მოლოგინების დროს შედარებით უზრუნველყოფილია და ამიტომ მოუვლელობის გამო სიკვდილიანობას აღვილი არ აქვს.

ზევით აღვნიშნეთ, რომ საზოგადოდ ბოსლის ხიზანს აღკვეთილი აქვს რაიმე გასართობ-მხიარულებაში მიიღოს მონაწილეობა, ასე ვთქვათ „თვალს წყალი დაალევინოს“, გაიცინოს, ჩაეროოს საერთო მხიარულების ფერხულში, ფანდურის ტკბილ ხმაზე თავისუფლად დაუაროს და წელიწადში ერთხელ მაინც მარილიანად გაიღიმოს თავის ტოლ-ამხანაგებში. ბოსლის ხიზან ფშაველ-ქალს არათუ ხატის დღესასწაულების სამხიარულო დღეებში გაუშვებენ, არამედ ახლო ნათესავეებსაც არ დაატარებენ, არ ასამძიმებენ, თუნდაც ძლიერ უყვარდეს იგი. თუ ვინიცობაა რაიმე მიზეზით შესამრეღე ან მებოსლე დედაკაცი გარდაიცვალა, მაშინ მას სახლში მიუტანლად, პირდაპირ გარდაცვალების ადგილიდან წა-

* მრგვალი ქიით დაავადება ვრცელდება დიდებზედაც, როგორც ნამაკაცებზე ისე დედაკაცებზე, რაიც გამოწვეულია სხვადასხვა მჭვანილეულობის (გარეული ბალახების) კვებით. ხსენებულ სნეულებას ხელს უწყობს აგრეთვე ხაჭოთი და რძის შრატით კვება.

სვენებენ სასათლაოზე. შინაურები და ახლო ნათესაობა გარდაცვლილთან ახლო მიკარებას ძლიერ ერიდებიან—მას შორი-ახლოდან დაატირებენ.

სწორეთ ამ გარემოებამ აიძულა ფშაველი ქალები, რომ გამოენახათ რაიმე საშუალება და მით რამდენიმე დღით მაინც შეეწყვიტათ პერიოდული თვიური. აკი გამოუნახავთ კიდევ მისი დროებით შემაჩერებელი წამალი: მოცვის ფოთლის ნახარში, ე. ი. მოცვის ჩაი (თავშავა), რომელიც როგორც ამბობენ სისხლის დენას აჩერებს.

თვიურის წინა დღეებში მოხარშავენ მოცვის ფოთოლს და მის გამონაწურს ჩაის მზავსათ დალევენ ორ კიქას, ამის შემდეგ, (როგორც გადმოგვცემენ) თუ მეტი არა, ათი დღით მაინც შეჩერდება თვიურის სისხლის დენა. ამ საშუალებას ხმარობენ მაშინ, როცა გადაუდებელი რამე საქმე აქვთ, ან ვთქვათ, წლის მანძილზე განუმეორებელი სამხიარულო დღე მოდის.

ფშავ-ხევსურების გუნება, თვისება და ხასიათი საზოგადოდ

1. ხევსური მამაკაცის დახასიათება

ხევსურების ფიზიკური სახე დაცულია ჩვეულებრივ სხეულის სწორი სტრუქტურის დაუშორებელ ხაზებში, ე. ი. მათში თქვენ ვერ ნახავთ ვერც მომეტებულ მაღალს, ვერც გადაჭარბებულ დაბალს. ხევსურ მამაკაცებში ე. წ. ქალური ტიპი სავსებით არ არის შემჩნეული,—ყველა ხევსური მამაკაცი ნამდვილ მამაკაცის ბუნებრივ სახეში მეტყველებს. თანდაყოლილ სიმახინჯეს მათ შორის იშვიათად შეხვდებით. შეძენილი ჩვეულებით დასახინჩრებული კი ბევრია. მათ ახასიათებს ხოლერიკული ტემპერამენტი, რითაც ძლიერ წააგავენ გურულებს და სავსებით მოგაგონებთ მათ შეუპოვარ ლტოლვას თავისუფლებისადმი.

ხევსურების პირისახე საკმაოდ განვითარებულია და მოცემულია დოლიხოცეფალურ სახეთა სწორ-კუთხოვან ხაზებში. თავის ქალა შედარებით განვითარებული აქვს, კისერი ზომიერად მაღალი, ნათხემის მიდამო ჩვეულებრივზე ფართო, შუბლი უფრო განიერი, ვიდრე მაღალი, თმა საერთოდ წაბლის ფერი, წარბები ხშირი და შეუერთებელი, თვალები უმრავლეს შემთხვევაში შავი და ცისფერი, ღრმა, ფართო. ცხვირი საერთოდ მაღალი და სწორი, ტუჩები ზომიერად კოხტა პირისახე თანაბრად მოგრძო, პირ-ხმელი, ნიკაპი საკმაოდ განვითარებული, სქელი წვერ-ულვაშით შემოსილი, ქოსას და ბელატს იშვიათად შეხვდებით, ყურები სწორად განვითარებული, რომლებიც ბიბილოც არ არის შეერთებული ყბის ზედა მესამედის ნაწილთან, გულ-მკერდი თვალსაჩინოდ განვითარებული, ბეწვით დაფარული, წინ წამოზნექილი, მხარ-ბეჭი საკმაოდ ფართო და სწორი, მკლავები ტანთან შედარებით ზომიერი, ხელი მამაკაცური, რასაკვირველია, ცოტა ინდივიდუალური განსხვავებით. ხელის თითები ფრიად განვითარებული შესაფერ ფალანგთა სიმეტრული გადასვლით, კუნთთა სისტემა თანაბარი, ელასტიური სისწორითაა განვითარებული. ძვალთა სიმწყობრე თანასწორ ბუნებრივ სიმაგრითაა შემონახული, კბილები ფრიად სალი, მიჯრით მიწყობილი და ზომიერი

სიდიდისაა. ხევსურების სხეული საზოგადოთ სწორი აგებულობისაა, ჩაბსკენილს მაგარი და შეუდარებლად ამტანი, მათი კუჭ-ნაწლავები ჩვეულებრივად და უმრავლეს შემთხვევაში ნორმალურად მუშაობს.

ხევსურების ფსიქიური „მე“ ფართო გაქანებისაა, არაჩვეულებრივი შინაარსის საზღვრეში ისახება და ამიტომ იგი გარეშეთათვის განცვიფრების გამომწვევია. ხოლერიკული ტემპერამენტი ნიშნავს ბუნებრივად მეტად ფიცხის შინაგანი რეაქციის გამოძახილს, რომელიც ერთობ ეფექტიანია. თბილი და ხანგრძლივი შთაბეჭდილების მატარებელი, ე. ი. ყოველი შემთხვევითი თუ ჩვეულებრივი ობიექტური მოვლენა ხევსურზე ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს და იწვევს მის ფსიქიკაში მძლავრ ჯანყს, მომეტებულ ეფექტიურ რეაქციას.

ხევსური არის პირდაპირი, პირად-მთქმელი, გამბედავი, ურყევი—მიღებული გადაწყვეტილების განხორციელებაში, სრული დამოუკიდებელი მოქმედებაში, ცნობის მოყვარე, ინტერესიანი მოჯიბრე, შურიანი, ვიწრო ეგოისტი და მტკიცე ხელისუფლების მოყვარე, ხევსური ყველაფერს თავისებურად სჭერტს, რაიმე განყენებული მას არ სწამს. არიან გამჭირახნი, ენა მეტყველნი, ფრთხილი პირად და სასოფლო საქარბოროტო საკითხებში; მეტად მკაცრი, მოუღრეკელი თავისებურად კეთილშობილნი, თავაზიანნი, ველური რაინდული ქცევით უცხო-სადმი, აშკარა შურის მაძიებელნი, მიუკარებელნი, გახლებული ექვიანი, სიმართლის მამხელნი, გამცემ-მოლაღატის დამთრუნველნი, ამავე დროს გამტანი, შემნახავი, თავდადებული, თავისებურ რკინის დისციპლინისანი, განსაკუთრებით სათემო ჭირ-ვარამის დროს. გასაოცარი მტკიცე ნების-ყოფისა, უცრემლო, უსენტემენტალოთ ამტანი, როგორც ვიწრო ოჯახური ტკივილების, ისე საზოგადოებრივ უბედურების მომენტის. შეუდარებელი თავმოყვარე, პირადი ღირსების შეურაცხყოფის არ-დამთმობი. შინაურ ნათესავთა მიმართ ზედმიწევნით მოსიყვარულე, შორეულ გარეშესთან ინდიფერენტული. მსჯელობა სხარტული, ჩქარი, სწორი, დაჯერებითი კილოსი. აზრთა გამოთქმა მარტივზე უმარტივესი, მტკიცედ გადაჭრელი. ამ მარტივ გამოთქმას უქვემდებარებს თავისებურ მტკიცე რწმენას. თავის სამშობლოში აბსოლუტურათ ამაყი, გარეშე მხარეში კი ოდნავ მორიდებული, თავაზიანი, მხოლოდ თუ ვინმემ შეურაცხყო მათი კუთხე, მათი ბუნება და ხასიათი, ისევ თავისებურად იფეთქებს: დამცირებას არავის შეარჩენს.

თუ ვისმეს სითაღლითე შენიშნეს, შეუბრალებლათ გმობენ. უსათუოდ აღკვეთენ. არაფერს თავისას არ დასთმობს, ხოლო სხვისაგან სარგებლობის მიღება მათში კანონად არის მიღებული. მტერთან მტერია, მოყვარესთან მოყვარე, ყოველ საღვინო თუ საჭირბოროტო საკითხს სწყვეტს თავისი საზომით, თავისებურ მიდგომით. ნუ მისცემთ რაც მას არ უნდა, ნურც ართმევთ, რაც მას სწადია. არიან ზედმიწევნით შრომის მოყვარე, რასაც გააკეთებენ—გამოიყვანენ კობტად, ლამაზად ყოველ ნახელსაქმარს ემჩნევა მუყაითობა, სიბეჯითე. ყოფაქცევა თავისუფალი, თავაზიანი და სავსებით უბრალო. მიხვრა-მოხვრა ძალდაუტანებელი ჩქარი, წმანდა ვაჟკაცური, სწორი, მოქნილი, შნოიანი და საუცხოვო მხედარი; ყველას კარგი ცხენი ჰყავს, კავკავურ ყაიდაზე შეკაზმული. ჩაცმულობა ფრთხილ ორიგინალური, თავისებური, სადა. შინ ნაქსოვი შალის პერანგი, ჩოხა და შალ-

ვარი უაღრესად ჰიგიენური, მსუბუქი, პირდაპირ საჯანსალოდ შეკერილი, ფეხებზე თასმით გაბანდული ყურებიანი ჯლანი, შიგ ჩატანებული ბაჭიჭებით*), თავზე მრგვალი თავცხენურად შეკერილი ქუდი. წელზე მოჭედული ვერცხლის ქამარი, ზედ ზასრი ხანჯალი, მოუხრელი ფრანგული ხმალი ან დავითფერული, და მაგარი რკინის ფარი. დააკვირდით თვითნებულ ხევსურის საარაკო ჩაცმულობას და თქვენს თავალწინ საფსებით გადაიშლება მისი მდიდარი ბუნების შინაარსი, არაჩვეულებრივი თვისება და ხასიათი ფოლადისა. სექსუალურ საკითხში თავდაპირველი, დინჯი, ალკოჰოლისადმი მეტად ხარბი მიდრეკილება აქვთ.

თავის ქვეყნის გარეთ, კარგათ შეკაზმულ ცხენს ხევსური არ წაიყვანს, არც თვითონ იცვამს ჩვეულებრივად. უმრავლეს შემთხვევაში ქალაქში წასვლის დროს, ჯორს ჰკაზმავენ ძველი უნაგირით და ისე გაემგზავრებიან სადმე. პირფერობა, ლაქუცი, სიფლიდე მათ ბუნებას არ სჩვევია. უცხოს იშვიათად ენდობა და თუ დაგინდო გაგიტანს,—არ გილალატებს, გიძმობს, შეგინახავს. ხევსურები თავის შინაურ ცხოვრებაში დაცალკევებულია, მტრობენ ერთმანეთს, სჩვენ ურთიერთს ფარიკაობაში, იშვიათად ერთი ჰკლავს მეორეს და ეს იმ შემთხვევაში, თუ ის თავის მოძმეთა შორის მოლალატე და ჯაშუშია ან არ ემორჩილება საუკუნობით შექმნილ არსებულ წესებს. ამავე დროს გარეშე მტრის წინააღმდეგ ისინი გამოდიან როგორც ერთი და მტკიცეთ, განუყრელად აწარმოებენ მოგერიებითი იერიშებს. ამით ისინი აშკარად განირჩევიან ყველა მთიელ ხალხებისაგან. თუ ორი ხევსური ჩხუბობს და ამ დროს იქ რომელიმე მოჩხუბარის ძმა აღმოჩნდა, მაშინ ის ეხმარება მას, ვინც დაჯაბნებულია მოჩხუბართა შორის და თუ მით შორის ვერც ერთი ვერ სძლევს, ასეთ შემთხვევაში ხსენებული ძმა ერევა მათში, როგორც შემარიგებელი. თუ ის ასე არ მოიქცა, მაშინ მას შეარცხვენს მეზობლები და გაჰკიცხავს მთელი თემი. თვითარსებობისათვის ბრძოლის უნარი უაღრესად განვითარებული აქვთ. ისინი ფრიად პატივისმცემელი არიან წინაპართა ხსენისა მათ ცუდათ ხსენებას არავის აბატიებენ. რასაც აკეთებს ხევსური,—მუდამ თავისებურად გათვალისწინებული აქვს და უმრავლეს შემთხვევაში ბოლოვდება დადებითად. ყოველი ნაბიჯი თავისებურად შეგნებული და ასჯერ გაზომილი აქვს. როგორც საკეთილდღეო, ისე უბედურ ნაბიჯს სდგამს გმირულად, გაბედულად, ამაყად. ლხინობენ, ატარებენ დროს რაღაც უცხო ორიგინალობით. ყოველგვარ საზოგადოებრივ და პირად ტკივილებს არ აშაბლონებს ჩვეულებრივ კენესის ხმაურობაში, ჰკვდება თავისებური შეგნებით, ლამაზად. ხევსურის უკანასკნელი ამონაკენესი მოგაგონებთ ნაპოლეონის სიკვდილს წმინდა ელენეს კუნძულზე. თვითნებური ახალგაზრდა ხევსური სიკვდილის ჟამს ანდერძსა სდებს: „მოჰკალით!... შური იძიეთ!“... ეს იმიტომ, რომ ახალგაზრდა უმრავლეს შემთხვევაში ჰკვდება სხვისი ხელით ფარიკაობის დროს, ხოლო როცა მოხუცი ხევსური ბუნებრივად ჰკვდება,—ის იბარებს: „ნუ იშულლებთ, ერთმანეთს ნუ გასცემთ, ნუ ულალატებთ. სოფელი, თემი შეინახეთ, დაიცავით მტრებისაგან, რჯულს ნუ დასცემთ, იყავით ფხიზელი, გაბედული, მხნე, ამაყი კეთილ საქმეში“ და სხვა.

*) ტანისამოსის აღწერისათვის მიძღვნილ თავში მე აღვნიშნე, რომ შარვალს ბაჭიჭების ზემოდან უშვებენ-თქო, ეს შეგნება ხანში შესულებს, ახალგაზრდობა კი, განსაკუთრებით უკანასკნელ ხანებში, შარვალს ბაჭიჭებში იტანებენ.

ერთი ეპიზოდი

(ხევისურების უდროვოდ სიკვდილის საილუსტრაციოდ).

ახალი დაზამთრებაა. ცისკრის სინათლე ოთახის დამტვრეულ ფანჯარაში ნელ-ნელა იპარება, მას დაასწრო ღამით წამოსულმა ხევისურმა და დაუკითხავად უეცრივ ოთახში შემოვარდა.

— აბა ჩემო გიორგი, ადრე ჩქარა, ძმა დამიჭრეს, უნდა წამოხვიდე!

— რა ალაგას არის დაჭრილი?

— მუცელში, ხანჯარი მეორე მხარეს არის გასული.

ავღექი, ჯერ კიდევ ბნელა. ცა მობურულია, თოვს, გარეთ სიჩუმეა სამარისებური. საჩქაროდ ჩავიცვი, ვიფიქრე— დაჭრილის მდგომარეობა საბედისწეროა. თვით ხევისურმა დაადასტურა ეს: „ჩემი ძმა ფინთადაა დაჭრილი, ძნელია მისი მორჩენა, მაგრამ გიორგი, ვინ იცის ეგებ რაიმე უშე ლო, წავიდეთ ჩქარა“. წავიდით. წყლიან თოვლში ცხენი ზანტად აბიჯებს, უკან ხევისური მყავს შემომჯდარი. პირადი განცდა მძიმეა: რა ზომებიც უნდა მივიღო, სულერთია, ავადმყოფს მაინც ვერას ვუშველი. ტაროსი ცუდია. დაკლანილი ვიწრო ბილიკები მუდამ სახიფათოა. რომ უფრო ჩქარა მივიდეთ ავადმყოფთან, მე და ხევისური ცხენს ვუთმობთ ერთმანეთს: ხან მე ქვეითად, ხან ის. შედარებით მოკლე გზა რატომღაც გრძელდება, (რაც ჩვეულებრივი მოვლენაა მაშინ, როცა გეჩქარება). მივახწვიეთ. ავადმყოფ ხევისურს წინადაც ვიცნობდი, მასში სიჭაბუკის ნიშნები განსაკუთრებით ზეიმობდა, მისი სახის მუდმივი ღიმილი სხვასაც შესამჩნევად ახალისებდა, სიცოცხლეს ჰგვრიდა, ჰმატებდა. ამ ჟამად კი როდი ილიმებოდა, უდროვო სიკვდილის აჩრდილს უღონო გაბრაზებით ებრძოდა, უკანასკნელ აგონიას განიცდიდა. რა თქმა უნდა, ჩვენი მისვლა მას არ გაჰხარებია. რომ გადაბრუნება შესძლებოდა, უთუოდ მეორე მხარეზე იქცევდა პირს. საშინელი იყო კრილობა. ბასრი ხანჯლის ნაჭრევი გულის კოვზის ცოტა ირიბი დაშორებით მარცხნივ ორ გოჯაზე იყო მიყენებული და ხანჯალი ისევ ირიბი გაქანებით უკან ზურგის მიდამოში, უკანასკნელ ნიკების არეში გასულყო. კუჭი ნახევრად გარეთ იყო გადმოვარდნილი, რომელიც შესავლის ცოტა დაშორებით მცირე ხვეულის (curvatura minor) არეში ორ გოჯაზე იყო გაჭრილი. მისი ელასტიური კუნთოვანი შრე თავის წითელი ლორწოვანი გარსით შესამჩნევად შეკუმშულიყო და ნაჭრევის ორი კიდური მოგაგონებდათ შავ-კანიანი ზანგის ქალის კოხტად გადმობრუნებულ ტუჩებს. ამ ხელოვნურად შექმნილ ტუჩების არეში ავადმყოფის ბუნებრივი პირიდან მიღებული სასმელ-საჭმელი თავისუფლად გამოდიოდა. აბრეშუმის ძაფი გაფუყარე ნამგლისებურ ნემსის ყუნწში, რომელიც დუშეთის საავადმყოფოს გამოცდილმა დასტაქარმა ა. ლ. ბლოცკემ მრმცა ყოველ შემთხვევის სასწრაფო დახმარებისათვის. მინდოდა გამეკერა, მაგრამ დაჭრილმა უეცრივ წამოიძახა:

— „სანთელი!“

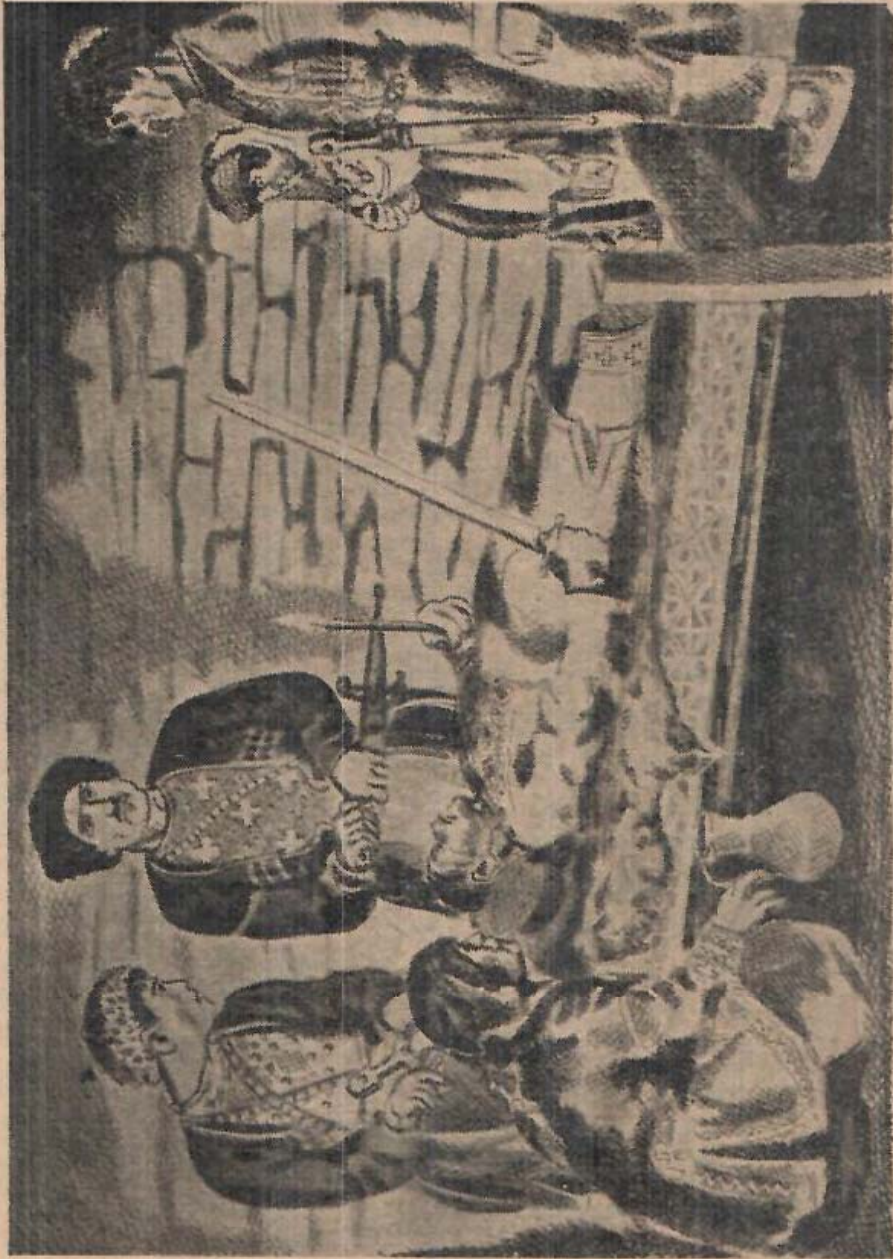
ამის გაგონებაზე კირისუფლებმა ერთხმად გულშემზარავი ზღრილით გამოეხმაურენ.

— „ვაჰმე, დავითო?“

—ხმალი!—წამოიძახა მეორედ, სამუდამოთ მიმავალმა ხევსურმა. უცბათ თაფლის სანთელი ჩამოქნეს მსხვილად.—„ვაჰმე, შვილო შენს დედას“—მოთქვა—მდა დედა.

—მარილი—წამოთქვა კიდევ ნახევრათ მიცვალებულმა დავითომ.

—მოჰკალი!—უკანასკნელად ამოიკვნესა მან.



სურ. № 52. ახალგაზრდა ხევსურს სოკედილის აგონიის მომენტში—ხევსურულ რიტუალის თანახმად—ცალ-ხელში ხმალი უჭირავს და მეორეში ანთებული სანთელი. მას გარშემო ქორისუფდანი ახვევია. (ნახ. შ. ანელაძის)

მომაკვდავს მარცხენა ხელში ანთებული სანთელი მისცეს, მარჯვენაში კი ამოღებული ხმალი დააკავებინეს, თანაც დაუნაყავი მარილი ჩაუყარეს პირში.

—მოვკლამთ!—ერთხმათ წამოიძახეს დავითის ორგვე ძმებმა და თანაც ცრემლები მოიწმინდეს, რომელიც ხევსურებს იშვიათად წამოუვართ; წელში ამაყად გაიმართნენ.

სანთელი დაიწვა, ჩაქრა, ხმალი ნელნელა იხრება ძირს. ერთი კიდეც გაახი-
ლა თვალი დაავითომ და დავეთფერული საფსებით დაეშვა მიწაზე. მიცვალებული
შემოსეს ტალავრით. დედამ ასანთი და ნავთი აიღო ხელში, გაიქცა შვილის
მკვლელის ეზო-მიდამოს გადასაწვავად. ის უკანვე დააბრუნა მეზობლებმა. ორი
ძმა შეიარაღდა და წავიდა ძმის მკვლელის თავზე დასაცემად. მთელმა სოფელმა
თითქოს ინსტიქტურათ იგრძნო დავითოს სიკვდილი, — ყველა გარეთ გამოსულა
და სადღაც დალონებულად გამოიყურებიან. მოხუცი ასი წლის ბებია დავითოსი
რალაც უშნოთ აღებს პირს. ხმა-ჩახლენილად, ბოდვის მგზავსად მოთქვამს და
მის ამოწირბლულ თვალებიდან ცრემლებს ღვრის ათასნაირად დანაოჭებულ სა-
ხეზე. ეს დრომოკმული არსება ისევ ცოცხლობს იმ გაუმძღარ დედამიწის ზურ-
გზე, რომელმაც ამავე დროს ხარბად მიიღო დავითოს ჯერ კიდევ საფსებით გაუ-
ფურჩქენელი ნორჩი სიციცხლე.

ისევ ჩავალაგე ორიოდე ქიურგიული ინსტრუმენტა ფშაურ გუდაში, წა-
მოვიკიდე მხარზე, ზედ ნაბადი გადავიდევი და გამოუდექი გზას. არის უსათუოდ
დამთურგნელი მომენტები ექიმის პრაქტიკაში, როცა მას სასტიკად ამარცხებს
სიკვდილის მოსწრებული მახვილი.

მიცვალებულის ძმებმა ბოდიში მოიხადეს:

— გიორგი, უკაცრავად, რომ ტყუილად დაგალონეთ...

— უკაცურად, ხევსურნო!.. — დამნაშავესავეთ გამოვეთხოვე და ათი კილო-
მეტრი უკან გამოვიარე. გზაში ჯგუფ-ჯგუფად ხევსურები მხედებოდნენ და მეკა-
თხებოდნენ, თუ რა ბედი ეწვია დავითოსო. მეც ყველას ვანიშნებდი, რომ ის
უკვე აღარ არის. ცოტა გამოვიარე. დავითოს მკვლელი და მისი შშობლები, და-
ძმები, მკვიდრი ბიძაშვილები სადღაც შორს სოფელში მიიპარებოდნენ — იხიზნე-
ბოდნენ. ამაზე მეტი უბედური შემთხვევა ხევსურეთის მოსახლეობამ არ იცის საერ-
თოდ მათ ყოფა-ცხოვრებაში. როგორც ვიცით, ასეთ შემთხვევაში მკვლელის
მონათესავე ათი თაობა ხევსურულ კანონს გარეშეა გამოცხადებული და მათ არ
იციან, სად შეაფარონ თავი. ასეთი შემთხვევითი სიკვდილი ხევსურისა სოფ-
ლიდან სოფელს ელვის სისწრაფით გადაეკემა და ერთი დღე-ღამის განმავლო-
ბაში ის მთელს ხევსურეთს შეანძრევს. ყოველ ხევსურს, იქნება იგი შედარებით
უშნო, ან ბეჩავი — სულერთია, ბუნება ხევსურულ სიამაყისა თანაბარი აქვს და
ჩვენი დავითოც გახდა მსხვერპლი მასზე უფრო ბეჩავი ხევსურისა. დავითომ მის
მკვლელს მისივე ხანჯალი წაართვა, მსუბუქად დასჭრა იგი და მერმეთ უკანვე
დაუბრუნა. შეურაცყოულიმა მანგიამ ველარ მოითმინა ეს და დავითოს შიგ
მუცელში გაუყარა ხანჯალი, რაც ძლიერ იშვიათია ხევსურულ ტრაქრილობის
დროს.

3. ხევსური დედაკაცის დახასიათება.

რაც შეეხება ხევსურ ქალებს, ისინი ნაწილობრივად ასახავენ იმ ანტროპო-
ლოგიურ ბუნებრივ ნიშნებს, რომლებითაც საერთოდ ხასიათდებიან ხევსური მა-
მაკაცები. ხოლო ეს იმდენათ, რამდენათაც თვით დედაკაცის გარეგანი და ში-
ნაგანი ბუნება განსხვავებულია თავისთავად მამაკაცების ფიზიკურ და ფსიქიურ
ბუნებისაგან. ხევსური დედაკაცები უსათუოდ განსხვავებულათ ერკვევიან სივრ-

ცეში, გარემოში და საკუთარ წარზოდგენებში. მათი ინდივიდუალური „მე“ გამოცალკევებულია რაღაც თავისებურ აშკარა ეფექტებში. ასე რომ მათი ქალური ბუნება არ იხატება ჩვეულებრივ ცხოვრების ნიღაბში. ნათელია მათი ღიმილიც, წყრომაც და თავისუფალი მოქმედებაც. მათ ცოცხალ ბუნებას სავსებით არ სჩვევია ჩვეულებრივი დედაკაცების ჩუმი სურვილები, ჩუმი განცდები და რაღაც დებრესიული, ქვეშ-ქვეშა შემპარაობა გრძნობების ან თუ რაიმე სხვა მოქმედების წრეში. მათში ყველაფერი ღიაა და ნათელი. ხევსურ ქალების განსაკუთრებულ ბუნებას ახასიათებს: 1) ნათელი ორიენტაცია გარემოში: ისინი კარგათ სცნობენ ვისთანაც აქვთ საქმე, რას გამოეღიან ისინი ამა თუ იმ რეალურ ცხოვრებიდან; 2) მოუდრეველი ნების-ყოფა; 3) წმინდა დამოუკიდებელი განცდები გრძნობათა სფეროში, უღვარძლო, გრძნეული ალერსი, სწრაფი მიმღებლობის გაძლიერებული უნარი. ამ დარგში შურის ძიება სავსებით უარყოფილია მათში და მწვავე რეაქციიდან გამოწვეული განცდები მელაფნდება ან თვითმკვლელობის ფარგლებში ან და მწარე ზმორების კენესაში.

ტრფობის დროს ხევსურ ქალებს არ სწამს ის წამასისინებელი საკინკლიო მეგორღიები, რომელნიც ჩვეულებრივად ხდება სხვა დედაკაცების ცხოვრებაში და იხდის მას მთავარ მიზნად სექსუალურ ენის სამხიო მოედანზე. საუბრის ინტონაცია აჩქარებული, წკრიალა, აწეული ტონის აქვთ. აი ეს უკანასკნელი მელაფნება ხევსურ ქალების ფართო ბუნებაში, მტკიცე დასტურია იმის, რასაც ეწოდება არაჩვეულებრივი თვისება და ხასითი ადამიანში. ფიზიკური „მე“-ც განსხვავებულია ხევსურ ქალებში. ის მათში საშუალო აგებულებისაა და მამეტებულ სიმალლეს ან უმზგავს სიმდაბლეს არ იჩნევს. საერთოთ ისინი პირმრგვალი, ბრახიცეფალური, მეტად ცქრიალა გამომეტყველებისა არიან. მათ თმა შეკრეტილი აქვთ და ქერად შეკლებილი, ეს ახდენს ისეთ შთაბეჭდილებას თითქოს ისინი ერთი ოჯახიდან გამოსულნი იყვნენ. წარბებიც ქერა აქვთ, შუბლი ჩვეულებრივი ქალური—დაბალი, თვალები ზომიერი ღრმა, მქირდავი; ცხვირს საკმაოდ ზომიერი, სწორი, განვითარებული, ლოყები ძალიან ფეროვანი, გადაუმეტებლათ სავსე, მსუქანი, ყურები ზომიერი, ტუჩები კონტა, პატარა, წითელი, ნიკაპი ზომიერად განვითარებული, კისერი ერთნაირი სიმალლის, გულმკერდი ბუნებრივად განვითარებული. მკლავები მოკლე, ჩაბსკვნილი, ხელის თითები მოკლე მოკლევე ფალანგებით, ცოტაოდენი ინდივიდუალური განსხვავებით, კუნთები კარგათ განვითარებული—ელასტიური, ძვალთა სისტემა სწორი, მაგარი შენების, კბილები სალი, მქიდრო ჩამწკრივებით. უმრავლეს შემთხვევაში მათი სხეულის ანატომიური კონფიგურაცია ოდნავათ დისონანსურია და ჯიშინი ბუნების პლასტიკა ცოტაოდნათ ემჩნევა. ხევსური ქალები ხაერთოდ უფრო კეკლუცია გიდრე ხათუთი, ცქრიალა, ნაზი, და ეგ მათი ამაყი პირდაპირი, ველური სიკეკლუცე რაღაც უცნაური ვაჟური სიმალხაზითაა შერეული. ქცევა, მიხვრა-მოხვრა სწრაფი, მოხდენილი, ემზიანი, თავისებურათ გრაციოზული. მომეტებულ ჯაფის გამო ყველა ამას ხევსური ქალები ძლიერ ადრე ჰკარგავენ და ხშირად ოცდახუთმეტი წლის დედაკაცი, სამოცი წლის ბებერსა ჰგავს. აქვთ შიდრეკილება ალკოჰოლისადმი, რაც უეჭველად უფრო ხელს უწყობს მათ ჯიშობრივ გადაგვარებას.

ცხადია ეს არ არის კონსტიტუციონალური „მე“-ს შთლიანი აღწერა— გა-
შუქება, არამედ ეს იქნება ერთგვარი დამატება იმის, რაც ჩვენ უკვე ზევით
ვსთქვით ხევსურ დედაკაცების შესახებ.

4. ფშაველი მამაკაცის დახასიათება.

ფშავლები თავის ყოფა-ცხოვრების მიხედვით წარმოადგენენ სულ სხვა
სურათს, სულ სხვა ტემპერამენტის ხალხს, ესენი თავიანთ სიცოცხლის ასახვაში
სავსებით განირჩევიან ხევსურებისაგან.

ფშავლების ინდივიდუალური „მე“ თითქმის გაფონებულა და ფიზიკუ-
რი სახე მათი წარმოადგენს შინაარსიან წარსულის მკრთალ აჩრდილს. ერთი
შეხედვით თვითეული ფშაველი თითქოს დეპრესიულ მდგომარეობაში მყოფ სნე-
ულს სახავს და ამავე დროს ჰფიქრობთ—იგი ყოველგვარ გაიდგურულ მოქმედე-
ბის უერთფლესი მესაიდუმლეა, მეორეს მხრივ ის შეუდარებელ ცინიკ-ბრძენის-
დიოგენის ქანდაკება გგონიათ, და მესამე დაკვლევით-კი—ყველა ისინი შემო-
დგომის სიციფეში, ბაკში მდგარ დამზღრალ ცხვრებს მოგაგონებთ. ეს რასაკვირ-
ველია, საერთო შეხედვით, ერთის თვალის გადავლებით.

თავისი ბუნებით ფშავლები ფლეგმატო-სანგვინიური ტემპერამენტი-
საა, რომელიც გულისხმობს, აუ შეიძლება ასე ითქვას, „წაწყმენდო“
სისხლ-ხორციან ზანტ ინდივიდუუმს, ნახევრად მკვდარ, გაუნძრეველ ცოც-
ხალ რეშს. ეგ ფლეგმატიური სიზანტე იმდენად ძირგადგმულია მათში, რომ მე-
ორე მხარე მათი სიცოცხლის სიმკლავისა—სანგვინური ტემპერამენტი, რაღაც
უსინათლო ფონზე ჰკრთის და მისი (სანგვინიკობის) შინაგანი რეაქცია მოდუნე-
ბულია. ამ სიზანტის დალი ფშავლებს უკარგავს სიცოცხლის ლაზათს და ეგ
პირწავარდნილი სიძუნკლე ლამზ სქესობრივ სიცოცხლისა აშკარად იბრჩობა მათ
ფლეგმატურ ტემპერამენტის წუმპეში. ფშაველის შინა სახე იმდენად მოდუნებუ-
ლია, რომ მისი ზეგავლენა ფიზიკურ „მე“-ს უკარგავს შინაარსს. როგორც ზე-
ვით ვსთქვით ისინი არ არიან ერთი გვარის, ერთი ჯიშის, ერთი თაობის ამონაყარი,
არამედ სახავენ სხვადასხვა მოდგმის, სხვადასხვაგვარ თაობის ფიზიონომიას და
თუმცა თანასწორ ყოფა-ცხოვრების გამომხატველნი, იძლევიან მრავალ ტომთა
შერეულ გამომეტყველების სურათ. ამიტომ ერთი სოფლის მცხოვრები ფშავ-
ლები გამოიყურებიან დოლიხოცეფალურ (სწორ-კუთხოვან) პირისახეთა ხაზებში,
მეორე სოფლის მცხოვრებნი კი ბრახიციფალურ (ბლაგვ კუთხოვან) პირისახეთა
ირიბ ხაზებში, ე. ი. ერთი მათგანი ჰხატავს კულტურულად განვითარებულ
სწორ სახეს, მეორე კი შესამჩნევად უკულტურო ადამიანისას.

საზოგადოთ ფშავლები სახის გამომეტყველებით არ იძლევიან თანაბარ
ტიპს—მხატვრულ ფერადებით გამოსახვის პერგამენტს, რომელიც უნდა გვა-
მცნობდეს მოცემულ თაობის ძირითად ნიშნებს. ამ მხრივ ფშავლები თითქოს
სფინქსია და ეს გარემოება ყოველ სერიოზულ მკვლევარს აფიქრებს. საერთოდ
ფშავლებს ყოფა-ცხოვრების მიხედვით ყველაფერი ერთი აქვთ: ზნე, ადამი, სა-
რწმუნოება, მიწა-წყალი, ტანისამოსი. მიუხედავად ამისა, ერთი სოფლის ფშა-
ველი ხალხი უფრო სხვაგვარად გამოიყურება ვიდრე მეორე სოფლის. აქედან ყო-
ველი ფშაური სოფლის მცხოვრებნი განსხვავდებიან ბუნებით, თვისებით და ხა-

სიათითაც. აი, სწორეთ ეს არის მათი ერთსახოვანი სიცოცხლის ნამდვილი პარადოქსი. ამ მცნებით ჩვენთვის ადვილი ხდება ფშაველ ხალხთა ტემპერამენტული დახარისხება. იქ თქვენ შეხვდებით: ხოლერო-სანგვინიკს, სანგვინო-მელანქოლიკს, და აგრეთვე, უმთავრესად, ფლეგმატო-სანგვინიკს, რომელნიც იძლევიან რალაც თავისებურ ემოციებს. ამიტომაც უცხო ადამიანს დიდი დაკვირვება მართებს, რომ წამსვე შეამჩნიოს გარემოთი გამოწვეული მათი შინაგანი რეფლექსი. როგორც ვსთქვით, ფშაველები თავის ფიზიკო-ფსიქიურ „მე“-ში არ სახავენ თაობის ერთნაირ ნიშნებს ფიზოლოგიური თვალსაზრისით. ბუნების წიაღში შექმნილ ერთნაირ სოციალ-ეკონომიურ პირობებს ისინი სავსებით გარდაუქმნია. ფშაველების სხეულის habitus საღია და შედარებით შემონახული. თავის ქალა მრგვალი, სწორი შენების, თითქმის ოვალური მოყვანილობის არის. უკან კიმქიმო დაბალი. შუბლი საკმაოდ მაღალი და ფართო, რომლის კიდურები გრძელდება შესაფერი საფეთქლებით, წარბები ხშირი, შეუერთებელი, თვალები ზომიერი, მოთაფლისფერო, იშვიათად შავი, გრძელი წამწამით; ცხვირი საკმაოდ მოზრდილი, დაკოჭრილი, ფართე, ოდნავ წვერ აწეული, ზოგს არწივისებური; წვერულვაში სქელი, ტუჩები ზომიერი; (ბელატი და ქოსა აქაც ძლიერ იშვიათია). ნიკაპი მაგარი, ოდნავ განვითარებული, ყურები საშუალო ზომის, რომელთა ბიბილო ნახევრად შეზრდილია ზედა ყბის ნაწილთან. სახე ზომიერათ მსუქანი, არა-იშვიათ შემთხვევაში შეხვდებით პირ-ხმელთაც. არის ბრახიცეფალური მოხაზულობის და დოლიხოცეფალურიც. კისერი დაბალი, მხრები მოუხრელი, როგორც პორიზონტალურ ისე ვერტიკალურ ხაზებში, მსხვილი და სწორი; გულ-მკერდი რელიეფური, კარგათ განვითარებული, ბეწვით შემოსილი, ზოგჯერ არიან გამოწანკლისებიც. მკლავები ტანთან შესაფერისად საკმაოდ განვითარებული. ხელი ყველას მამაკაცის, თითები საშუალო სიგრძის, ფალანგები თავ-თავად, თითების მიხედვით, სიმეტრიულია. კანი თეთრი, ელასტიური, კან ქვეშა ცხიმოვანი ქსოვილი შესაფერისად განვითარებული, კუნთთა სისტემა თანაბრათ მკვრივი, მოქნილი, ძვლები მაგარი, მსხვილი. კუჭ-ნაწლავები შედარებით ნორმალური, საღი. შილებულ საკვებ ნივთიერებას ინელებს ფიზიოლოგიურ წესით. საერთოდ ფშაველების სხეულის კონფიგურაცია არ არის თანაბარ მოყვანილობის და მათში თქვენ შეხვდებით გადამეტებულ უშნო მაღალსაც და მომეტებულ დაბალსაც. ჩაცმულობაც მათი ორიგინალურია: წელს ზედა საცვალი უბრალო თეთრი ნარმის, უშნოთ შეკერილი, რომლის კალთები შალვარს ზემოდანაა გადმოშვებული, ქვედა საცვალს სულ არ ხმარობენ, აცვიათ მარტო შინ მოქსოვილი შალის შალვარი. პერანგის საყულო მაღალია, ხშირად დაგვირისტებულ დაკერილი. პერანგზედ პირველად გადაიცვამენ ისევ მაღალ ყელიან სხვადასხვა ფარჩებით შეკერილ საგულეს, რიცხვით ხუთს ან შვიდს. ეს ქონებრივ შეძლებაზედაა დამოკიდებული. საგულეს მაღალი საყულო გახსნილია ჩვეულებრივად და მოგაგონებთ საშუალო საუკუნოების მაღალი წრის ესპანურ ყელგადაშლილ ჩაცმულობას. მის გადაშლილ სამკუთხედში ღიათ მოსჩანს ხსენებულ პერანგზე მოკვრებული წითელი ფარჩა, რომელიც განსაკუთრებით აღიზიანებს ფშაველ ქალების ხარბ სექსუალურ წადილს. მდარე ხარისხის ქამარ ხანჯალი მოშვებულად არტყია, რის გამოც ხანჯალი უშნოთ ქანაობს წელზე. ზემოდან გადაიცვამენ შავ ჩოხას, რომე-

ლიც უკან ლამაზათა დანაოჭებული. ამაზე კიდევ ტყავის ქურქს, ანდა პირიქით — ჯერ ტყავის ქურქს და შემდეგ ჩოხას, ამას ჩადიან იმისათვის, რომ მეტი შნო მიეცეს ჩაცმულობას, (რასაკვირველია მათებურად). ფეხზე შავი ბაჭიჭები, ქრელი წინდა და ქალამანი, თავზე კონუსისებრივი გრძელ ბეწვიანი ქუდი. რომ კარგათ დააკვირდეთ ფშაველის ჩაცმულობას, თქვენ მასში დაინახავთ არა მარტო ფიზიკურ სახეს, არამედ ფსიქიურ „მე“-საც.

რასაკვირველია, ყველაფერი ეს დამახასიათებელია ფლეგმატო-სანგვინიური ტემპერამენტისაჲვის (მხოლოდ ცოტაოდენი გადამეტებით). ზემოთ შევნიშნეთ, რომ ფშავლებს მარტო ფლეგმატიური ტემპერამენტი არ ახასიათებს, არამედ მათი სიცოცხლის ნიშნები მეტადენდება უფრო არეულ ტემპერამენტში, განსაკუთრებით ფლეგმატიურსა და სანგვინიურში, რომელნიც თავიანთი შინაარსით ძლიერ ენათეჲავეებიან ერთმანეთს.

ჩვენ დაახლოვებით აღვნიშნეთ მათი ფიზიკური ნიშნების თითქმის დეტალიც კი. მხოლოდ დაგვჩა ერთი რამ, სახელდობრ: სანგვინიკის სხეულის კანი რაღაც არაჩვეულებრივ სითბოს იძლევა, რომელიც უცნაურ, მომჯადოებელ ნაპერწკლებს ისვრის დედაკაცების მიმართ. აღსანიშნავია, რომ ფშავში საზოგადოთ ერთი სოფელი მეორესგან გამოყოფილია და მეზობლური კავშირი თითქმის ინდიფერენტულია, რაც ლაპარაკობს იმ ზეპირ-გადმოცემითი ისტორიულ ფაქტის სასარგებლოდ, რომ თათქოს ფშავლები არ ეკუთვნიან ერთი მოდგმის ხალხს.

ბუნებრივად ფშავლები არაჩვეულებრივი ნიჭის პატრონი არიან, რაც ერთის მხრივ ახასიათებს მათ ფლეგმატიურ ტემპერამენტს, ამიტომ მათი განსაკუთრებული ნიჭი სავსებით გამოუყენებელია და მათთანვე კვდება. ფლეგმატიური ტემპერამენტი გულისხმობს სრულ ინდიფერენტობას, გულ-გრილობას, სიზანტეს, გაუნძრევლობას, სწრაფი მიმღებლობის სიჩლუნგეს.

საზოგადოთ ფშავლები მარტო ფლეგმატიურ ტემპერამენტით არ ხასიათდებიან, ისინი სხვა მრავალ, რაღაც მიუდგომელ თავისებურ სიცოცხლის ნიშნებს ატარებენ. პირველ შეზვედრისას ან გაცნობისას ფშაველის გერმეტიულად დაფარულ ბუნებას ვერაფრითარ შემთხვევაში ვერ გაიგებთ, იმდენათ რთულია იგი. ფშაველის შინაგანი ბუნება მახვილი ქაცვითაა დაფარული, რომლებსაც მხოლოდ მაშინ შეამჩნევს უცხო ადამიანი, როცა მით რამდენჯერმე დაიკაწრება. ნელი, თითქმის შეუმჩნევი, მოსწრებული სიტყვა აქვთ. საარსებო ბრძოლის უნარიანობას შედარებით მოკლებული არიან. საუბრის კილო საარაკო, არაჩვეულებრივი, შშვიდი, დარბაისლური, ტკბილ-ხმოვანი, ნორმალურ მდგომარეობიდან არასოდეს გადაუხვევს, საუბარში ტონს იშვიათად გამოიცვლის, არ აუწევს, მისი საუბრის მუსიკალური ინტონაცია *A tempo ordinario*-ს წესს არასოდეს არ უხვევს, მუდამ ერთნაირი, მაგრამ საამო, ლაპარაკში რაც უნდა ცხარე იყოს იგი ხმას არ აუწევს, არც დაუწევს, და ეგ თავისება ფშავლების სინამდვილეში ბაჯადლო ოქროს დილია, რომელიც შესამჩნევათ ანსხვაებებს ფშაველებს საქართველოს დანარჩენ კუთხის მცხოვრებლებთან.

ყველა ხალხს აქვს თავისი ბუნებრივი ნაკლი—ფშავლებიც არ წარმოადგენენ გამონაკლისს, ხოლო აქ ჩვენ აღვნიშნავთ:

ფშავლები თავის ენის მუსიკალობით ქართულ ენას ზედმიწევნით შეგაყვარებთ. იქენის სილამაზე იმდენად მძლავრია, რომ ყოველ ნაკლს, რომელიც ჩვენ ზევით აღვნიშნეთ და ქვემოდაც მოვისმენთ, თითქმის ვეღარც კი ამჩნევთ.

სხვა ჩამორჩენილ ხალხთან შედარებით, ფშავლებს სამართლიანად შეიძლება პროფესიონალური ცინიკები ეწოდოს: თავისებურათ მქირდავნი, დამცინავი, ფლიდი, მულიდი (ჩუმად კაცის მკვლელი), გაუტანელი, მოლაღატე, გამცემი, გაუთლელი, ტლანქი მურდალი, (მათივე გამოთქმით), ავკარგიანობაში სრულიად გაურკვეველი, უჯიბრო-შურიანი, ძუნწი, უთავმოყვარო; თავისი თავის მოძულე, დაშმცირებელი, ინდივიდუალურათ სავსებით განიავებული—(უპიროვნო პიროვნება), უმეზობლო, მატყუარა, უპირო, უნებო ხასიათის, ზანტი—ფლეგამტიკი, ულაზათო მშრომელი, ცივი ყოფა-ქცევის, წარსულის დამვიწყებელი, აწყმოს შეუცნობი, შეურაცხმყოფი და მომავლის ცუდი მოციქული, მრუში-სანგვინიკი, ბილწი, ხვადგური მიდრეკილების, გულმავიწყი, უამხანაგო, უგრძნო-გრძნეული, უსიცოცხლო სიხალისის, შეუფერებელი სევდიანი, შეუმჩნევი განცდების; როგორც მტერთან ისე მოკეთესთან, ულაზათო, უმარილო, მშრალი, კეთილის უმადურათ მიმღები, სხვისთვის ფიანდაზა, თავისი ქონებით უსარგებლო, ვერ გამომყენებელი, თავის უბედური, გარეშე ვალიზიანებაზე მეტად მდარე რეაქციის, შინაგანი გამოძახილი სუსტი, უსიცოცხლო, ორიენტაცია გარემოში გაურკვევი, უსინათლო, ბნელი; ყნოსვა, შეგრძნობა, გემოვნება პრიმიტიული.—ერთი სიტყვით ის, რაც ახასიათებს ადამიანის დადებით მხარეებს, ფშავლების ინდივიდუალურ „მე“-ში არის განდევნილი ქვე-ცნობიერების ველში.

სიმღერა მათი ერთხმოვანი, უმოძახლო, უბანო, უპირველო, გაბზარულ ზარისებრივი, მოთქმის მზგავსი, მაშასადამე—უხმატკბილო, დისჰარმონიული. მუსიკალური სმენა რაღაც თავისებური, ოდნავ განვითარებული, ნახევრად დახშული, საქმიანობაში უშნო, მოუქნელი, უბეჯითო, ხელსაქმიანობაში უსულ-გულლო, რასაც ვააკეთებს ყველაფერს უშნოთ, პრიმიტიულად, არ ეტყობა სიბეჯითე არაფერში. ზეზეური დაკვლევით თითქოს კეთილი, დინჯი, უწყენი, უდანაშაულო. მოძრაობაშიც *A tempo ordinario* დაცული; წელსწორი, გადაუხრელი, დამოუკიდებლათ აუჩქარებელი, ჩუმ-ჩუმა ეშმაკი, გარეშესთან მუდამ ცრუ, მეგობართან შექსპირის იაგო, მოყვარესთან ცბიერი, წამლღეტი, გაუტანელი, ლხინში შეუდარებელი მოშიარე, ქირში მიუბაძი განდევილი, საერთო საქმეში მიუყოლი, მუკარებელი, საკუთარ საქმიანობაში უცოდინარი, დაბნეული. ერთის შეხედვით ყოველი ფშაველი ცუდლუტია, მშიშარა, მეორე დაკვლევით—ამაყი და მქუხარა, რომელსაც საერთოდ მონური ბუნება არ ახასიათებს და სერვილიზმი მათმა თათქმის უარყოფილია. აქვთ ენებიანი მიდრეკილება ალკოჰოლისადმი, რაც აშკარად ამქლავნებს მათ გადაგვარების ნიშნებს. მათი ბუნების გამოსაფენათ ფრიად დამახასიათებელია ერთი ცხადი ეპიზოდი ფშავლების დღიური ცხოვრებიდან.

— არაგვის ქალაქზე ცხენით მივიჩქარი. გზის პირად ხუთი კაცი შევამჩნიე. მართალია იმ ხუთში ორი მიწაზე გორაობდა, მაგრამ ყურადღება არ მიმიქცევია, რადგანაც მეგონა თამაშობდნენ და გზა განვაგრძე. ჩემთან ერთათ სხვებიც მოდიოდნენ ცხენებით. უკან ჩამორჩენილი ჩემი თანამგზავრები შეჩერდნენ ფშავლებთან. მეც მივიხედე და თანაც მათთან მივბრუნდი. დავინახე ფრიად ორიგინალური სურათი. ფშავლებიც ცხენებით იყვნენ. სამ მათგანს ცხენებიდან ჩამოხტომა არ ენებათ და ორ მოჩხუბარ ამხანაგს, რომელნიც ერთმანეთს გულდამშვიდებით ახრჩობდნენ, დაჰყურებდნენ ზევიდენ. ერთმა ჩემმა თანამგზავრმა მათრახი გადაჰკრა მოჩხუბართ და ისე დააშორა ერთმანეთს. ჩხუბი კი მოსვლოდათ ორ ცარიელ ბოთლზე. ხუთივენი ერთი სოფლისანი იყვნენ. ჩემთან ერთად ყველა თანამგზავრმა გაკვირვების ნიშნად თავი გააქნია და წამოიძახეს: „რა უცნაური რამ ყოფილან ეგ ფშავლები!“

ფშავლებს ისიც სჩვევიათ, რომ მტერს მისავე ძმას შეუჩინენ მოსაკლავად და მერე თუ საქმემ მოიტანა, მასაც მოკლავენ.

ჩვენი დახასიათების სისწორეს, ვფიქრობთ, ადასტურებს ვახუშტის შემდეგ დეგი სიტყვები ფშავლების შესახებ:

„არამედ ესენი ვერად ქებულნი ბრძოლასა შინა და უფროსად ხევსურნი და უმეტეს ბრიყვნი მთიულთაგან და უზნეონი“.

ფშაველ დედაკაცის დახასიათება

ფშაველი დედაკაცები უაღრესად ქალური ბუნების სრული განხორციელებაა და ატარებენ გაცილებით მეტს სიცოცხლის დადებითი ნიშნებს, ვიდრე ფშაველი მამაკაცები. ფშაველი ქალები საზოგადოდ ქალური ბუნების, ოვისების და ხასიათის შდიდარი გვირგვინია, რომელიც რაღაც სასწაულით შერჩენია ფშავის ხევს. მათში საკმაოდაა შეზავებული ქალური სინაზე ჯიოკონდას შემპარავი, მორცხვი ღიმილით, მშვენიერ სხეულის მიუბაძი მოქნილობის იდილია, მოძრაობისა და მომზიბლავ ინტონაციის, მუსიკალური საუბრის, მკაცრი დისციპლინის *A tempo ordinario*, რაც უეჭველად მტკიცე საფუძველია მათი სალი ბუნებისა.

ამგვარად ჩვენ საკმაოდ შევხვეთ ფშავ-ხევსურების სიცოცხლის ძირითად გამომსახველ ტემპერამენტს და დავინახეთ, რომ ეს ორი ხალხი, თანაბარი მთის კალთებზე დასახლებულნი, წარმოადგენენ ინდივიდუალურ ბუნების სრულ კონტრასტს.

დაბატება

მოსახლეობის მოკარობა ფშავ-ხევსურეთში

დაახლოებით მთელ ხევსურეთში სამი ათასი კომლია. ორი-სამი ათეული წლის წინად ხევსურეთში თითქმის 5-6 ათასი კომლი იყო. როგორც ვხედავთ, ამ უამად მისი მოსახლეობა განახევრებულია. ყოველ წელიწადს აკლდება მას ხუთიოდე კომლი. ხევსურების ყოფა-ცხოვრება მთლიანად აქაც თავისებურებას ჩემულობს. მთელი ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობის უმრავლესობა დასახლებულია თითქმის მიუვალ მთებში. ეს მთა-კორტოხები მაინცადამაინც არ არის ნოყიერი და მაშასადამე ისინი თავისი დახარისხებით შედარებით უმოსავლოა. მეტ შემთხვევაში ფშავ-ხევსურები საქონლის ნეხვით ანოყიერებენ საყანე ადგილებს. ხსენებულ ადგილები არც სხვა რაიმე წყაროებითაა მდიდარი და შესანიშნავი-ყველაზე უფრო საგულისხმო ფშავ-ხევსურეთში არის მეთვე წყლები, როგორც მაგალითად, სოფ. ხახმატში, ლულში, ლიქოკის ხეობაზე—ქალის სოფელში—კიდევ მას ზევით და ფშავში, სოფ. გუდარახის ძირში, სოფ. ჩარგლის პირდაპირ, როზლებსაც შეიძლება დავარქვათ—უმთავრესად, თავისი ქიმიური შემადგენლობით, რკინის წყლები. სხვა ბუნებრივ სიმდიდრეს ფშავ-ხევსურეთის მთებში პირი არ უჩანს. თუ ვინმემ რაიმე გზით შესძლო შექრა ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრების ვიწრო ჩარჩოებში, ის მაშინვე შეამჩნევს, რომ ისინი უსათუოთ განიცდიან უალრეს ეკონომიურ სივიწროვეს და სიღატაკეს. თუ ჩვენ ყველა ამას ზედ დაუმატებთ იმ უცნაურ ზნე-ჩვეულებებს, რომლებიც ათეული საუკუნოებითაა ძირ-გადგმული ფშავ-ხევსურების ყოფა-ცხოვრებაში, მაშინ ქვემოდ მოყვანილი სტატისტიკური ცნობები ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობათა მოძრაობის შესახებ უფრო ნათელი იქნება ჩვენთვის. მთელი ხევსურეთი შესდგება ოთხი თემისაგან: არხოტის, ბარისახოს, ბაცალიგოს და შატილის. ფშავის ხეობა კი ორი თემისაგან: მაღაროსკარის და უკანა ფშავის, ე. ი. არის წინა ფშავი და უკანა ფშავი, ისე როგორც პირაქეთი და პირიქითი ხევსურეთი.

დიდ რაოდენობას არც ფშავის ხეობის მოსახლეობა შეადგენს. მთელი ფშავის ხევი დაახლოებით გულისხმობს 2500 კომლს. ცხოვრების პირობები აქაც იგივეა, რაც ხევსურეთში. ფშავლები ისეთ ეკონომიურ სივიწროვეს განიცდიან, როგორც ხევსურები. ფშავ-ხევსურეთის სოფელთა მოსახლეობის რაოდენობა დიდი რიცხვით არ ხასიათდება. ზოგ სოფელში ხუთი კომლია, ზოგში ათი და გამონაკლის შეადგენს 25—30 კომლით დასახლებული სოფელი. მთელ ხევსურეთში გამონაკლისია სოფ. შატილი, რომლის მოსახლეობა 50 კომლისაგან შესდგება. ასევე ითქმის ფშავზედაც. ხოლო ზოგი ფშაური სოფელი ერთი ან ორი კომლისაგან შესდგება. მოსახლეობის მოძრაობის სტატისტიკურ ცნობები...

ნათელ საყოფად ჩვენ ავირჩიეთ უფრო დიდი სოფლები, როგორც ხევსურეთში, ისე ფშავში*).

როგორც წინადა არა ერთხელ მქონდა აღნიშნული, ფშავ-ხევსურეთში საზოგადოდ რაიმე სტატისტიკური მასალის შეკრება წარსული ცხოვრების გასაცნობათ დიდ სიძნელეს წარმოადგენს, რადგან არავითარი რეგისტრაცია არ ტარდებოდა.

დროთ ავიღეთ 10 წელი და მივიღეთ შემდეგი ცხრილი:

ხევსურეთი	ა თ ი წ ლ ი ს გ ა ნ მ ა ვ ლ ო ბ ა შ ი									
	კომლი	დაიბადა	გარდაიც.	მამაკაცი	ქალი	ბავში	ფათერაკით გარდაიც.	გადასახლდა	დაბრუნდა	სხვა სოფლიდან გადასახ.
სოფ. ბარისახოში .	26	26	20	10	7	3	11	9	არავინ	—
„ მოწმავოში .	22	6	11	3	6	2	4	1	არავინ	—
„ აკუშოში .	18	14	12	4	4	2	2	8	3	—
„ ღათვისში .	25	17	28	17	5	6	7	3	1	2

ამ ცხრილიდან მკითხველი ადვილად დარწმუნდება, თუ რამდენად უცნაური და თავისებურია ხევსურეთის მოსახლეობათა საქამკრო**) მოძრაობა და რამდენად დამაფიქრებელია იგი. ცხრილის მიხედვით—სოფელ მოწმავოს და ბარისახოს მცხოვრებნი პირდაპირ გადაგვარების თხრილთან დგანან, რომლებსაც ერთი უკან მოხედვაც კი სრულიად დაღუპვას უქადის. თვით ხევსურები ამ სამწუხარო მოვლენას არ უფიქრდებიან და ესაა მთავარი მიზეზი იმის, რომ ისინი ასე შეუშინებლად გადაგვარების კარს მიადგენ. ამაში ქვევით უფრო დავრწმუნდებით—მაგალითად, სოფ. როშკა (ხევსურეთშია) 31 კომლიდან შესდგება. 10 წლის განმავლობაში ამ სოფელში დაბადებულა 31 სული, გარდაცვლილა 11 მამაკაცი, 17 დედაკაცი და 14 ბავში—სულ 42. შათ შორის ფათერაკით დაიღუპა შვიდი, ორი გადასახლებულა, რომელთაგან უკან არავინ დაბრუნებულა.—სოფ. ბისოში 18 კომლია. 10 წლის მანძილზე დაიბადა 21, გარდაიცვალა 13—აქედან 7 კაცი, 2 დადაკაცი, 4 ბავში, ფათერაკით მოკვდა ო რ ი, გადასხლდა 3, დაბრუნდა 3. სოფელ გუდანში 17 კომლია. 10 წლის პერიოდში დაიბადა 15, გარდაიცვალა 10, მათ შორის—4 კაცი, 3 დედაკაცი, 2 ბავში; გადასახლდა ერთი, დაბრუნდა 1, ფათერაკით დაიღუპა 3. როგორც ვხედავთ მდგომარეობა დამაფიქრებელია. მგონი ვადამეტება არ იქნება, რომ ვსთქვათ: ასეთი მოძრაობა, მაგ., დასავლეთ საქართველოში შესაძლებელია ზოგიერთ კერძო ოჯახშიც მოხდეს, განსაკუთრებით რაჭაში. ამ მხრივ დიდი განსხვავება არც ფშავშია; რომ დავრწმუნდეთ მოვიყვანოთ ცხრილი:

*) ყველა ამ სტატისტიკური ცნობების მისაღებათ ჩვენ დავიხმარეთ, როგორც ხევსურეთის, ისე ფშავის საიმედო პირები და მათი ჭადმოცემა ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობათა შესახებ—შედეგად ჩემს საკუთარ შედარებითი კვლევა-ძიებას კომპლობრივი დაკითხვის სახით.

**) საქამკრობა ფშავურად ნიშნავს დაბინავებას, დამკვიდრებას.

ფშავი	ათი წლის განმავლობაში									
	კომლი	დაბადა	გარდაიცვალა	მაშკაცი	ქალი	ბავშვი	ფათქრ-კითხარ	გადასახლება	დაბრუნდა	სხვა სოფლიდან გადასახ.
სოფ. კაწალხევში .	31	36	21	13	5	3	3	2	1	—
სოფ. ნომში . . .	30	25	23	11	10	4	1	3	1	—
სოფ. შუაფნოში .	22	45	17	1	5	11	4	5	1	1
სოფ. მათურაში .	26	43	20	14	—	6	11	10	2	1

ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობის მოძრაობის მხრივ ჩვენთვის აქ საყურადღებოა ის სამჭუხარო ფაქტი, რომ საერთო სიკვდილიანობასთან უფრო მეტად დაკავშირებულია უბედური შემთხვევით დაღუპვა. აქ უნდა ვსთქვათ ის, რომ ფშავ-ხევსურების მოძრაობითი ცხოვრება სავსებით გამონაკლის შეადგენს სხვა ხალხთან შედარებით.

ფათერაკით სიკვდილია ვრცელდება როგორც ფშაველ ისე ხევსურ დედაკაცებზედაც. აგრეთვე ფათერაკით საკვდელი გულახშირს თვითმკვლელობასაც, რაც არა იშვიათია ფშავ-ხევსურების ცხოვრებაში. ამ ათს არსებითი ელემენტს: მოსახლეობის რაოდენობას, დაბადებას, გარდაცვალებას, ფათერაკით სიკვდილს, გადასახლებას, დაბრუნებას, გადმოსახლებას და სხვას, უმთავრესად სარჩულად უდევს რეალური ცხოვრების ეკონომიკა. ფშავ-ხევსურები ცხოვრების სინამდვილეს პირდაპირ სჭკრეტს, განიცდის. მათი გადასახლების პირდაპირი მიზეზი არის ეკონომიური მდგომარეობა, საარსებო პირობების გაუმჯობესების სურვილი, უკან დაბრუნებისაკი—ახალ ადგილ-მდებარეობასთან შეუგუებლობა. ისინი, ვინც შესაფერას ადგილს გამონახავს—თავის წინანდელ ადგილთან შეფარდებით—სამუდამოთ რჩებიან ახლად ჩასახლებულ ადგილებში. ამისათვის ისინი (ფშავ-ხევსურები) წინდაწინვე ნახულობენ, ეძებენ ახალ „დააქამკრებელ“ ადგილებს. აწონენ, გაზომენ, დაფიქრდებიან და მერე გადასახლდებიან. არის შემთხვევა, როდესაც ასეთები არ ხდება. მაგალითად, როდესაც ხევსური ან ფშაველა ნატყბადევად ირჩევს ახალ საქამკრო ადგილს, მაშინ ხშირია ისევ ძველ ნასახლარზე დაბრუნება. ზოგჯერ ასეთი შემთხვევაც არის: საღ მთის ჰაერში აღზრდილი ცხადია ვერ გულის ეწერის, ბარის მძიმე ჰაერს და ისინა ხანგრძლივად (ქრონიკულად) სნეულდებიან, ანდა სრულიად იხოცებიან. ამის მაგალითი მე თვითონ ვიცი მრავალი. იყო რამდენიმე შემთხვევა, რომ გადასახლებული ხევსური ან ფშაველა ვერც ახალ ადგილს შეგუებოდა და ვერც ძველ ნასახლარს დაბრუნებია, ე. ი. სრულიად მომსპარა, განადგურებულა. აი სწორეთ ეს სინამდვილე ფშავ-ხევსურთა ცხოვრებისა გვეუბნება, რომ რაც შეიძლება მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს ამ კუთხეს. ყოველი კულტურული და ეკონომიური ნაბიჯი, რომელიც იქნება გადადგმული ამ მიუვალ მთებში—ნამდვილი და დიდი აგური იქნება იმ შენობის, რომლის სინონიმად უნდა გადაიქცეს ფშავ-ხევსურების ეკონომიური და კულტურული აღორძინება.

სტუმართმოყვარეობა და დაფასება უცხო მოყმისა.

ფშავ-ხევსურები, როგორც მრავალჯერ გვათქვამს (და ეს ჩვენ შედარებით დავამტკიცეთ), მათი ყოფა-ცხოვრების მიხედვით ბევრ რამეში განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუმც ზოგიერთ ზნე-ადათებში ისინი ენათესავენ ერთმანეთს. მგონია, რომ ამაში დარწმუნდა კიდევ მკითხველი. ალბად ბევრს გაუგონია, რომ ხევსურეთში იცოან ძმად შეფაცვა, რაიც გამაიხატება შემდეგში: ხევსურს თუ ვინმე დაუახლოვდა ან მოეწონა, მაშინ იგი მას ნდობას, მეგობრობას და ძმობას უცხადებს. რომ ამ ძმობა-მეგობრობას უფრო მძლავრი ფუძე დაურჩეს სამერმისოდ—ამისთვის უცხო მოყმე და ხევსური არაყით საესე ქაქაში ჩაფხეკენ ვერცხლს და ნიშნად მარადი ხსოვნისა ვერცხლით არეულ არაყს ორივე მხარე ვადაჰკრავს, რის შემდეგაც ისინი რჩებიან მეგობრებათ სამუდამამოდ—და, რომელსაც მათებურათ ეწოდება ძმად—ნ ა ფ ი ც ი. ეს ძმად გაფიცვა შეიძლება მოხდეს განზრახ—ორგულობით, უსულგულოდ—ან საესებით გაიძვერულ ნილაბში, რაც არაიშვიათად ხდება უცხო მოყმის საძმო ურთიერთობის გამოქვლავნებაში. როგორც ვხედავთ ამ ლამაზ ჩვეულებას აქვს თავისი ცუდი მხარეც. თუ ძმად გაფიცვა გულწრფელია—ის მაშინ ექვემდებარება იმ საერთო ქართველურ თქმულებას, რომელსაც ქართველები ხშირათ ამბობენ: —„ძმა—ძმისთვის, შავი დღისთვის“-ო.—ამ ყარაჩოლურ ჩვეულებას ხევსურეთში ყოველმხრივად ახასიათებს ერთი ხევსურელი ლექსი, რომელიც აქვე მოგვყავს:

ყური დამიგდი ვაქებო, ახალ თუ გინდათ ლექსია,
აქამდის სხვის სხვებ ვალექსე, ახლად იმედას*) ვეტყვია,
ძალიან უნდა შევება დევების ამომწყვეტია.

ერთხან გაზაფხულ დათოფნა, აღარ აყენებს კლდერია
ერთხან შინ შამეყყარნეს წინ გარდით გამეესრია
ეგ რომ გაიგეს დევებმა, ამააფხაეს ხმლებია
ერთმანეთს ეუბნებიან, ხიტალეს გადმეეჩია
ამანდით ჩამამავალსა უნდა შაუკრათ გზებია.

შაშინდა ვოშლოკინაი**), თავდაღმ შეძვრება ტყეჩია
შაუგმ თავდოლაბამა, არ გიდგას კაცის წესია.

იმედა როგორ გაშინებს, სულთ ამოართომ ყელჩია
ომ იქნა სახიტალოსა, ხალხ მოხვდა ერთმანეთჩია,
იმედას ხანჯარ უქნევაე, დეემა ხელი კრა ხელჩია
წვერ-წალმა დას(ა ხანჯარი, ფართიფად გააგდებია
გაგორდა ბაქიქაური, ტოტით დაბლუნავს ხეჩია.
დეეებს დაუღვა წკმუტუნე, ხელ გამოუტა კვდებია,
შულამე გადაიყარა, მეშვლები ძლივსა დამხვდრია
უყურეთ კაცის დავლათსა, ცოცხალიე გამაეტია,
წავვლაღნეს კაცს-შუა-კაცი, წავგაყვანიეს ვერძია

*) იმედა—ვაჩის სახელია

***) ვოშლოკინა, თავდოლაბა—დევის სახელებია.

აგებ რიგს დაიყენებდით, მამკლავ-მამკდრობის წესია, ჩვენის გულსად დაწვალდი, მე შამომზადეს ერთია, ბეწიწურ გამამაყოლეს უფრო ბევრაათ ხვედრია, დევთ სასტუმროს მივედით, ნარევთ გზებია, ცეცხლია. ბეწიწურ ვადმიხთინა მარჯვნივ დაისვა გვერდია. მადლობელი ვორ ის უთხრა, შენ თუ აქ მოგვიხვევდი ავსტეხეთ სასაუბროი კაც-შუა-კაცის წესია ვადამაყარეთ ქუდები, ხვეწნას არ შარჩა ბეწვია, ვახტა თავდოლაბაი, არც სუ არ აგვატეხია ვადმიტანა ქურქლები, სამი ოთხ დადგა ყვებჩია ვადმაყოლა ყანწები, დიდდებ ჯიხვის რქებია ერთა ჩემ სწორა ხყვანიყვა, სახელად ერქვა პეტრია ის მითხრა გემბაბილები, არაყს მოგართომ რთველჩია ბეწიწურ ვადმამიბღვირა, დევებს რა ხელ აქვს ჩვენჩია ფეხებზე შკიდავ ვაქებო, დევებთან ფიცი ვერცხლია კინალ ერთმანეთ ჩავქერით ერთხან მეც წამოვედია მაილეს ვერცხლის კოჭობი, ძმობილთად ჩასათხეკია დეკანოზ ვადმაახთინის, კულას შაუგავს მხრებია ფეხნ რაიმ ედგენ მრუდადა, თვალნ ესხდეს ყური ზეთია აგრე წვივინებდეს დეკანოზ— გველთ ნალოკარი მზე ჩია სასიკეთეო სიტყვაი ბოლოს დევებსა ეთქმია. იმედას კაც წაულალე, ცხენ მიიყვანე ცხენჩია კასადა მყავი ჯერანი, ვანივრადა დგის მკერდჩია სატირელ ვადმიტანეს, მატირალ შამაეხვია ის უთხრეს ძმით მატირალო, იტირე ჩამაჯეღია დევის ხმალ ვადმააწვადის, შვიდს წელს ნადები ქერჩია მხედრებს არ სილა აკვალებს, ქირის პატრონიც ეგია ამბობენ თვალ-საცერაი, მხედართა წინაღმდეგია ცხენს აქებს თავდოლაბაი: ჩემ ცხენ ყველაზე მეტია ძალ უქნავ ორ-წყალ შიგითა, მონა მაულის გზებია საირმიანი შავ-წვერი ცხენ ტაბლის გამომღებია ამავის მალექსობელი დევების ძმობილ ხედებია მარტუამ არა ვიამბე ამხანიკებ მყავ ბევრია.

უცხო მოყმისადმი ყოველი ხევსური იმდენად გულგახსნილია, რამდენადაც ესა თუ ის გარეშე მოძმე ახლო ენათესავება მას,—არ შეურაცყოფს მის წმინდათა წმინდას, რაც მისთვის ძვირფასია და საყვარელი. ნურავის ჰგონია, რომ ისინი ვერ სცნობენ ავსა და კარგს, რა თქმა უნდა, მხოლოდ თავისებურად, თავის გაგებით. მოვიყვან ხევსურულ სტუმართმოყვარეობის დამახასიათებელ ერთ პატარა ამბავს:

— ზაფხულის პირველ დღეებში ხევსურებს ვესტუმრე ხატში. მივედი თუ არა, ყველა ხატოვნები ფეხზე წამოდგენ და გახსნილი სახით მომეგებ-მომესალ-

შენ. თავისებური სკამი დამიდგეს და მთხოვეს დავჯდარიყავ.—მე დავჯექი.—
ნაშინვე ორი ხევსური მოვიდა ჩემთან და ლუდით სავსე ვერცხლის თასებით
ცალ მუხლზე დაიჩოქეს (მათ ასე სჩვევიათ საპატრიო სტუმრისათვის) და ორივე
ერთად მაწვდიან ლუდს.

—ლუდი ბევრი გაქვთ?—შევეკითხე მე. ერთმა მათგანმა ასე მიპასუხა:

—„გიორგი, შეიძლება ჩვენთვის სულ არაფერი გვქონდეს, მაგრამ საყვარელი
სტუმრისთვის ყველაფერა გვაქ“-ო,—და თან ლუდი ჩამასხეს პირში.
აი კიდევ მეორე მაგალითი:

პირ-იქით ხევსურეთიდან ჩემთან მოვიდა ხევსური და ორი დღის სასიარულლოზე
ავადმყოფთან წამიყვანა. ეს ისეთი წლის დრო იყო, როდესაც სუს-
ხიან ზამთარს ხევსურეთში ჯერ კიდევ ფეხი არ აედგა, მაშინ როდესაც საქარ-
თველოს სხვა კუთხეებში გაზაფხულის დღეებია. ავადმყოფთან გავგზავრე სა-
გზლით. არხოტის გადასაყვას, სოფ. ბლოს თავზე რომ ავივაკეთ, დაღამდა
კიდევ. მე და ჩემი თანამგზავრი ერთ-ერთ მთის წყაროსთან დავბინავდით. არ-
ხოტის მთის მწვერვალს რაღაც ბნელი ბურჯის ვადაეფარა თავზე,—ლამე ღამეს
შეუერთდა და მთელი მთის გუმბათმა საშინელი წყვდაადის ნაბადა წამოიხურა.
ჩვენი თანამგზავრი საღრაც მიეფარა. ცოტა ხნას შემდეგ ის დაბრუნდა და
ერთი დიდი კონა მეთუნა მოიტანა. გამწარებულად გვშია. ცხენებს მოუქალაქედ
და ბალახს მიუშვით. მადიანად ვივახშვით. წყვდაადისებური სიჩუმეა. დრო გა-
მოშვებით ხსენებული მთას გუმბათი ნისლს გადაყრის და ლაქვარდოვან ცის
ვარსკვლავნა თითქოს მორცხვად გვიცინის. დაბერებულ მთვარეს პირი არ
უჩანდა. მწვერვალს ისევ ნისლი გადაეფარა. კვლავ—წყვდაადი. დაქანცულებმა
ცხენები საბელით ფეხზე მივიბით, ნაბადში გამოვხვავით, თავი უნაგირის ბალი-
შზე მივდევით და ერთი პირი მაგრაღ მიგვეძინა. აღმოსავლეთის ცის ჰორი-
ზონტთან ვანთადმა გაიცინა. ავღექით, ცხენება შევკაზმეთ, მოვახტით მათ და
არხოტის მთას კორტოხს ნახევარ საათში გადავაბიჯეთ. დილის ოთხ საათზე
თოვლის ზოდებიან ფერდობზე დავცურდით და ორ საათში ავადმყოფთან გავ-
ჩნდით. ავადმყოფს დოღში მარცხენა ფეხი და მარჯვენა ლავიწი მოეტეხა. მი-
ვიღეთ სათანადო ზომები და ავადმყოფს ტაბაშირით შეუხვიე. მესამე დღეს დავ-
ბრუნდი. წამოსვლის დროს ავადმყოფის მამას ცრემლები მოერია და ასე მით-
ხრა: „გიორგი, შენი მოსვლა ჩვენთან ჩვენი იმედი და სიხარული იყო, წასვლა
კი უსაზღვრო მწუხარებაა“-ო—მოხუც ხევსურმა ცრემლიანი თვალებით ერთი კი-
დევ შემომხედა და სასოებით გზა დაპილოცა...

ხევსურული ლექსები

ლექსი ხევსურის მიერ მეორე ხევსურის მოკვლაზე *)

აეღლად მოდის ზაფხული, ბალახი დაპყრის თრთვილსაო,
ვაჟისა ვეღლთ გასულისა, მოვლა კარგი ის მთისაო.
მთილდომთივ შემოვიდოდი, ბრძანება იქნა ხთისაო,
ტირილით ამომხდარიყვა ცისკარი თენებისაო.
ამოეყოლა მაცნეი, ამბავ მაელა ყმისაო.
საბუდრად ჩამასულიყო ყორანი შულამისაო.
აყვავდა ხილი შავადა, გახმა ფოთოლი ტყისაო,
დაგუბდა წყალი მდინარი, მთელი ქვეყანა ხკვირსაო.
ზედ ისხდეს მტრედნი ლამაზნი, ცრემლით იბანდეს პირსაო.
მაშინ თქვეს გადაუვლავის გოგოთურაის შეილსაო;
მეც ვნახე გადანავალი, გადაეკვალა ქვიშაო
შატილ ჩავიდა სულხანა, სანგალ მაივლა ქვისაო,
ღმერთო შამყარეგ ამბობდა, ურჯულოს ქისტის შეილსაო;
შუადღის დრო რომ მავიდა, მგზავრი ხშირ-ხშირად დისაო
დაადვა თოფის ლიშანი, მარჯვენას გულის პირსაო.—
არვიც დღურბინის ბრალა, არვიც მე რაიმ მჭირსაო;
ქისტურად ტალავარი სცვავ, სერი აქვს ხევსურისაო
თოფის ხმას დახყვა კივილი გიგიათ აბაისაო,
დაიქერს ბოლოშიითა მამაი თავის შეილსაო,
ეშეგლას, რას ეშეგლების, გულს ნატყვიარი სჭირსაო,
გიგიათაი აბაი—შუქ დაიკრიფა მზისაო!
ახლენი შატილიენები ერთად შაიყრის პირსაო.
ორწყალაში რო შამავლენ, სინათლე იქნა დღისაო
სულხანას ის არ ეგონა, შამავეყრები გზირთაო,
დატყვრების არშავიანი, ზედიზედ გამოდისაო,
სულხანა შემოაწვინეს, ცისკარი თენებისაო.
თქვენ იცით, ამხანაგებო, აეხლა ჩემის მტრისაო.
აეღლა ღმერთმა გაცხონოს, შამქოთებელო მთისაო.
სულეთში ჩამაიყვანეს, ოქროს ჩიკაზე ზისაო.

*) ხევსურული წესით, სისხლის აღება ვრცელდება ყოველგვარ მკვლელობაზე, ე. ი. რა მიზეზითაც უნდა იყოს გამოწვეული იგი, თუნდაც უცაბედი შემთხვევით, შურისძიება მაინც მოხდება.

ხელში უჭირავ ფანდური, ლარ-უდე სპილენძისაო.
 გუდელას დამჩა ციხეი, ნაგები ბასრის ქვისაო,
 სახლ დაგრჩა კირით ნალესი, ნადგომი ვაკის პირსაო
 კარზე ნაბამი ლურჯაი ფხვრიალეზს, უცემს ცხვირსაო.
 ქერხოთ ჩამოდის დგორიალი ნალესი ფრანგულისაო.
 მელექსეს ვერას გაიგებთ, წყლის სათავეში ზისაო.
 სალექსოდ გამომიგზავნეთ, ყანწ მაინც იყოს რქისაო
 დავასხა შაშანდობარი, სწორებს დაეყუდა პირსაო.—

*
 **

თავ-თავად მოხდა ლაშქრობა თავ-თავად დასხდა ჯარია.
 შასძახეს თავ-თავადადა ფუნჩიას ახყვა ჯვარია.
 არ გაქვის გამარჯვებაი, დაბრუნდი ჩემნი ყმანი
 სამისწლის ვადით შამეხსნა ფხა-სისხლიანი ხმალი
 შიშით ქადაგობს, ფუნჩიავე, არ გაქადაგებს ჯვარია.
 აბა თუ შიშით ვქადაგობ, გექნებით წინა-მძღვარია.
 თქვენ თუ მშვიდობით იდინათ, მე კი მომჭრიდით თავია,
 ამაშინ მავკრით კალთასა, დარბაზს რა დასხდას ჯარია
 ხევისურთა საშულამოდა შუ მითხოს დასცნეს ცანია
 ჩაწვეს, ჩადაგეს მითხოი, ცას გააღინეს ალია.
 ატირეს დიაც-ყმაწვილი კალოდ გალეწეს მკდარია
 ამაიბრუნეს ხარ-ცხენი ტყვიას მიუდის ჯარია
 დავითავ მარაიშვილო, მშვენიერ გიდგას ტანია.
 ვგრე აღბრუნდი ტუტილში როგორც კალოზედ ხარია
 ვგრე გხდებოდეს აბჯარნი, როგორც მანძილას რქანია,
 გამაიკითხე ახვამი: მემეტე რომენ ხარია?
 წამაგაგების ახვამი ქემხათ ნაკერი ტყავია
 ერთ ხელით ტყავი მაატვის მეორით ხელით ფარია,
 ფარს დახკარ, კაცსა-გაღვარდა, მიწაზე ცბროვობს ტანია.
 შენსა ნასრევსა, დავითავ ეზიდებიან ცხრანია.
 ამაგის მალექსებელი მეც შიგ ნატანებ ვარია,
 აიქით გამომატციეს, არლოს დავხიე წყალთა.

*
 **

მოყმემ*) თქვის პირშიშველამი: ქედნ გავიარენ კლდისანი
 გავიარენ და გავლახენ ბილიკნი კიუხისანი.
 ვეფხსა შავღვარდი ნაწოლსა, თვალნ იყვენენ შულამისანი.
 ადგა და შამამეომა, თვალნი მარისხნა ხთისანი.

*) ეს ლექსი ერთ-ერთ ვარიანტთაგანია 78 გვერდზედ მოთავსებულ ლექსისა.

კლდეთ ყურეს ჩამომიტანა, ჩაეაწითენით ქვიშანი.
 ქნევას მოვლალე მაჯანი, ვადან დავსცვითენ ხმლისანი
 ნელ-ნელა გასჭრა ფრანგულმა, ხან იქნეს წაქცევისანი.
 ნადვად გამართენა კალთანი ჯაჭვისან, ბექთარისანი.
 მოვეკალ, ატირდებოდეს იანი ჭაუხისანი.
 სულთ მაელოდეს ეშმაკნი დარალიანი კლდისანი.
 ჩემსა დედასა უთხრიდით არ გინდან ქადაგ-მისანი
 სწორებს გამიგებივას, შიბნი დაძივან კლდისანი
 წყლის პირში ჩამოსული ვორ, ხავსნი მოვძოვენ წყლისანი.
 დათაც კი გამიგებიათ, ნაჭაპნი დაჭრან თმისანი
 გზანიც კი ახყვავდებიან, ცხვრისანი, მემცხვარისანი.
 წყალს იმათ გამომახდინეს, ხილნი ჩამისხნეს სხლისანი.

* * *

შენკენ წამივედ, ქალო, შავღვარდი გველის ჯარსაო.
 სულ ყველამ დაძრა ენაი, შენ ფერ სხვას ირჩევს ყმასაო
 ვთქვი მაშინ გული-გულშია: რად არ შავიბამ ხმალსაო?
 ყველასამც ეგრ მაუა, ქალ ვინც დაენდოს ქმარსაო.
 კობტასა ვადიდებულსა, წვერ უხვეველსა ყმასაო.
 მავიდა ლაშქარშიითა მთვრალი შულამის ხანსაო
 კარზეით შამამიძრახა: არ გამიღება კარსაო?
 ავდექ, ავანთი სანთელი, დავიცვი ლერწმის ტანსაო.
 ჩქარად გაული კარები თვალ-წამითის ხანსაო.
 ოქროს მივართვი ჩიკაი: კნიაზ, დაბდანი სკამსაო.
 მე საკოცნელად მამინდა, იმან ხელი მკრა ყბასაო.
 თავისად დაიჯუმჯუმა: ძაღლო, ჩაღბარდი ძმასაო!
 შავი შავკაზე შევრაი, შავ შავაწყვიტე გზათაო
 თავ რაიმ შამავიბრუნე მაგელეზდის ხმალსაო
 დავჯე, დავიწყე ტირილი: ნუ მოკლავ ხორას ქალსაო
 არ ვიცი ხარამ-ხურამთა, გავასრევიებ თავსაო
 გარდამავალო ყორანო ჩემთა გაბარებ ბრალსაო.
 გარდაეს გადაუძახე შალვათ ივანეს ძმათაო.
 დასა გიჭრიან, გიკატვენ, წყალში გიყრიან მკვდარსაო
 გააკვრენ ხორაის გულსა, გააქანებენ ზღვასაო
 ჩემსა დედასა უთხრიდით იყიდნოს ჩემნი თმანია.

* * *

კვირა დაღამებდა მთად გადავიდეს მზენია
 გაწირეს შურის ციხეი, სიმაგრე იყო ძველია
 ვისაგან აგებულყო, ანდერძ არ არი —ძველია.
 ვკონებ ბერძენებული ხქვიან, ხელ ხქონდა საკვირელია
 ამაგის აგებაშია თორმეტ მაუნდა წელია.
 ოცი მაუნდა ქაჩალი, ორმოც ქვის სამტვრევ კვერია
 რო დაგასრულეს, ციხეო, კარი შაგაბეს სქელია
 ხევის ბერს აკურთხებიეს, მაშინ არ იყო მღვდელია
 შამაგითვალეს ციხეო, ვინც მოგერევის მტერია
 ბევრამ გებრძოლა, ციხეო, ვერ დაძრა ლიბუ შენია
 ზურაბმა ერისთვიშვილმა ვერ შაგიცვალა ფერია
 ბევრჯერ მოლალა ჯარები, დაბრუნდა ცალირეია
 ქრისტიანობის წესზეა, კარს ედგეს ალვის ხენია
 ციდან გადმოშობილი, შიბი ცხრა-კეცი გრძელია
 მაგას ჩამოსდის მირონი, ძირს უნდა დიდი ქვევრია
 სულ რო ალვის ხე არ მოსჭრა, ეგ უფრო საკვირველია
 ღუღელი რაიმე ყოფილა, აღმშაური ბერია
 სუმელჯიმ წამალ ასწავლა, ალვისხეთ მოსაჭრელია
 თქვენ მაიყვანეთ ციციი ციხის ძირს დასაკლელია
 სუმელჯის თემლაკ აჩუქეს, ხმლის ვადათ შესამბელია
 ერთი სახედარ აჩუქეს, ბაგაზე დასამბელია
 როსაც დანათლის ალვის ხე, მაშინ ახადეს ფერია
 რო წაშაიქცნეს ალვის ხე ციხეს გაგლიჯეს წვერია
 შიბ გაწყდა, ცისკე წავიდა, იწივლა როგორც გველია
 თან გაიყოლა ალვის ხე, ძირ არ გასწირა, წვერია
 ის ღუღელნ სულ ამოსწყვიტნა, წერილში ეგრე სწერია

ფშაური ლექსები

* * *

დღედა ობოლის დამყრელი,
 ძმის მომკლავს ეფარებოდა,
 უბეში ესხდა გველები
 ძუძუებს ეტანებოდა.

* * *

ფრუმკავ, ნუ სწევ პაპიროზსა
 სად გიზიდოთ მუგუზალი,
 რად გინდა რომ მაგასა სწევ
 ეგ ღვთისაგან უკურთხავი.
 შენ ცეცხლის ზიდვას მოუნდა:—
 ორი რძალი, ორი ქალი
 მაშინის ტრუბასავითა
 სულ ბოლ გაგდის, სულ ხუმფალი
 ეგ თუ კარგ იყოს—მოსწევდენ
 ბეწუკელნი, გუგუდანი.*)

*) შედლებულთა გვარები ფშავეში.

ლიტერატურა

1. ა. შანიძე. ქართული კილოები მთაში („კრებული“ ივ. ჯავახიშვილის რედაქტორობით, ტფ. 1915).
2. „ფშაური კილო (სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზნებში, ტფ. 1920, გვ. 154—157).
3. „ხევსურული კილო (ibid, გვ. 162—171).
4. ალექსი ოჩიაური—„თეთრი საყელო“ და ხევსურეთი. ჟურნალი „მნათობი“, გამოცემა 1928 წლის, № 3, გვ. 200.
5. ვაჟა-ფშაველა—ფშაველი და მისი წუთისოფელი—ძველი საქართველო—ტომი II, გვერდი 277, გამოცემა 1913 წლისა.
6. ურბნელი—ეთნოგრაფიული წერილები. გაზ. „დროება“ №№ 165—166. გამოცემა 1885 წ., №№ 232—241 1884 წ.
7. ნ. ურბნელი—ეთნოგრაფიული წერილები—ფშავ-ხევსურეთზე, ივ. 1886 №№ 267, 268, 269, 1887 წ. №№ 8, 14, 15, 71, 72, 74, 158, 170, 171, 209.
8. ნ. ურბნელი—წერილი რედაქციის მიმართ (ხევსურეთზე) ივ. 1887 წ. № 159.
9. ივანე შიოშვილი—წერილი ფშავ-ხევსურეთიდან. ივ. 1900 წ. № 83.
10. ფშაველი შვილი—ფშავ-ხევსურეთი და ბ-ნი ივანე შიოშვილი (ამ უკანასკნელის შეცდომანი), ივ. 1900 წ. № 278.
11. იქაური—ერთი კვირა ხევსურეთში. ივ. 1892 წ. № 163.
12. ბარისახოელი—ცნ. ფ. 1904 წ. № 2409, ხევსურეთში.
13. ბატონიშვილი ვახუშტი—საქართველოს გეოგრაფია—მ. გ. ჯანაშვილის რედაქცია—გამოცემა ჟურნალ „მოგზაურისა“ ვახუშტის ხელნაწერი დედანით. ტფილისი—1904 წ.
14. ფშაველი მწყემსი—ცოტა რამ ფშავ-ხევსურეთის ვითარების შესახებ (წერილი „კავკასიაში მართლმადიდებ. ქრისტიან. აღმადგ. საზოგ.“ საბჭოს მიმართ. ივ. 1900 № 19)
15. ხიზანაშვილი დავით—ფშავეთი და ფშაველები (ეთნოგრაფიული მიმოხილვა) ივ. 1889 წ. №№ 138, 139, 140, 177, 178, 479, 183, 211, 215; ივ. გაზ. „ივერია“ 1890 წ. №№ 79, 80, 81, 82. ივ. 1891 წ. №№ 22, 24, 25, 29, 30, 31.
16. Zina-Mina—ვინ არიან ხევსურები? ივ. 1898 წ. № 3.
17. N.—ფშავეთი და ფშაველები (ეთნოგრაფიული მიმოხილვა), ივ. 1891 წ. №№ 22, 24, 25, 29, 30.
18. ვაჟა-ფშაველა—ხევსურები (საზოგადო შენიშვნები). ივ. №№ 199, 200.
19. „ფშაველები (მათი სხვადასხვა ჩვეულება, ცრუმორწმუნობა და ხატები) ივ. 1886 წ. №№ 34, 35, 36, 39, 104.
20. „ლაშარობა—ივ. 1888 წ. № 174.
21. „ფშაველების ძველი სამართალი და საოჯახო წესები. ივ. 1888 წ. № 243.
22. „ხევსურული ქორწილი. ივ. 1889 წ. № 81.
23. „ცოტა რამ გლეხთა ყოფა-ცხოვრებაზე ფშავში. ცნ. ფ. 1902 წ. № 2012.
24. „ფშავ-ხევსურეთის ავ-კარგი. ცნ. ფ. 1906 წ. № 3012.
25. ნ. ურბნელი—კიდევ ლაშარობაზე—წერილი ბ-ნ ვაჟა-ფშაველას.

26. შერეთელი ვასილ—ფშავეთი—ივ. 1903 წ. № 237.
27. N.—ხევსურების ჩვენება იმათ მიწა-წყლის შესახებ კავკასიის ქედის იქით. კრებული № 6 1871 წ.
28. მაკალათია სერ. „ფშაური წაწლობა და ხევსურული სწორფობა“. გამოცემა 1925 წ. ტფილისი.
29. ბეს. ჭაბურთაძე—ხევსურული მასალები,—პროფესორ შანიძის რედაქციით. გამოცემა 1927 წ. ტფილისი.
30. ზ—ძე—თუშ-ფშავ-ხევსურეთის ცხოვრებიდან—დრ. 1866 წ. №№ 37, 38.
31. პავლიაშვილი დ.—სცენები ხევსურთა ცხოვრებიდან. ივ. 1903 წ. № 135.
32. „ ლუდის ხდისა და ხმარების საქმე ხევსურეთში. ივ. 1903 წ.
33. „ ხევსურთა შორის (როგორ ვგებებიან და ატარებენ ახალი წლის დღეებს), ცნ. ფ. 1902 წ. № 1687).
34. „ ხევსურთა ზნე-ჩვეულებანი. ცნ. ფ. 1904 წ. №№ 2506, 2509, 2656. 2660; 1904 წ. №№ 222, 223, 266.
35. აკად. ბროსე—ა) ლეოგრაფიული აღწერა საქართველოს ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ მის ნამდვილზე დაბეჭდილი აკადემიკოსისა ბროსეტისაგან. ს. პეტერბურგი—1842 წ. ბ) Description géographique de la Georgie par le Tsarevitch Vakhoucht publiée D'Après L'original Autographe par M. Brossel, S.-Petersbourg.
36. სუჯაშვილი მიხეილ—ხევსურეთი—გაზ. „კომუნისტი“-ს ყოველკვირული დამატება „დროშა“ № 4, გამოცემა 1926 წ. ტფილისი.
37. ვერაბაო და ველიძე—ლომია—ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტომი IV—1927. ტფილისი—1928 წ.
38. Гелвок Эллис—Мужчина и женщина—этюды вторичных половых признаков человека—перевод с английского, издан. 1898 г. С.-Петербург—1-я глава, стр. 10—11—206.
39. Т. Мейер-Штейнег (Иен) и проф. К. Зудгоф (Лейпциг)—История медицины, перевод со второго немецкого издания—стр. 4—5—6—7—8—9—10—11—12—13 до 33. Издание 1925 года. Москва.
40. И. И. Мечников—Сорок лет искания рационального мировоззрения—изд-во „Научное слово“—1913 г. Москва.
41. М. Платен—Новый способ лечения—том IV.
42. Проф. Н. П. Тринклер—Основы современного лечения ран—Харьков 1926 г.
43. პროფ. ნათიშვილი—ადამიანის ნორმალური ანატომია—ტფილისი. მესამე გამოცემა—1926 წ.
44. А. Вяси́нівський—Про Хевсурів—„Східний Світ“—№ 3 (9), стр. 147 изд. 1929 г. Харьков.
45. Максим Ковалевский—Закон и обычай на Кавказе. Том II, глава II-я, ст. 62—Пшавы, их религиозные суеверия, общественное устройство и юридический быт. Народное право Хевсур и Тушин—ст. 102, глава III. изд. 1890 г. Москва.
46. Гр. Уварова—Пшавия, Ховсурия и Сванетия. Период. изд. „Кавказ“, 1895—стр. 195, часть III—Москва.
47. Зиссерман А.—Очерки Хевсуретии, газ. „Кавказ“ №№ 22—24, 1851 года.
48. Худатов Н. А.—Заметки о Хевсуретии. Т. XIV, выпуск первый, 1890 г. Тифлис.
49. В. П. Пожидаев—Горцы Северного Кавказа—Ингуши, Чеченцы, Хевсуры, Осетины и Кабардинцы. Краткий историко-этнографический очерк. 1926 г. Москва.
50. Радде Г. И.—Хевсурия и Хевсуры— З. XIV. 2.
51. Эристов Р. З.—О Тушино-пшаво-хевсурском округе. З. III. Извлечение из этнографических очерков г. Урбнели (груз. газ. „Дрозда“ и „Иверия“).—О Хевсурах. Зап. XIV, в. 1.
52. В. Б. Шкловский—Белые Пятна—Хевсуретия—жур. „Огонек“, 1929 год 6 ок. тьября—№ 39 (339).

53. В. Б. Шкловский—По Хевсуретии—„Заря Востока“ 13 августа 1929 года.
54. Гурко-Кряжин В.—Поездка в Хевсуретию, газ. „Заря Востока“, №№ 1555, 1557, 1583, 1585.—1927 г.
55. „ „ Кавказские развесистые клюквы, газ. „Заря Востока—№ 27 1928 год.
56. „ „ Хевсуры. Изд. 1928 г.
57. Заметка о монографии „Хевсурия и Хевсуры“ помещенном во 2-м вып. кн. XI Зап. отдела. Опечатки и поправки к монографии „Хевсурия и Хевсуры“. Кн. Р. Эристова—кн. XIV, вып. первый 1899 г.
58. А. Я. Камараули—Хевсурия—1929 წ. ტფილისი.

უმთავრესი უმცლმათა განწმრება

გვერ- დი	სტრიქონი		დაბეჭდილია	უნდა იყოს
	ზევი- დან	ქვეი- დან		
5	19		დასავლეთით უძილა ურ- თას,	ჩრდილოეთით უძი- ლა ურთას,
18		6	შამქთარი	შამხდარი
19	1		მომავლეთ	მოვავლეთ
24		19	ხუთასი ათასი	ხუთი ათასი
21	4		(limphdenitis)	(limphadenitis)
34	23		ქოსტი	სოფ. ქმოსტი
37			სურ. № 9 უმცლმითაა მო- თავსებული ამ გვერდზე	უნდა იყოს მოთავსებული მე-8 გვერდზე, ე. ი. იქ, სა- დაც ფშაური ბინების აღ- წერაა.
39	10		პურის ჩალა,	პური, ჩალა,
45		11	გეგე	გეგე
52		3	გარიჟრაჟდს	გარიჟრაჟდა
57		8	„5) კვლია“—უმცლმითაა მო- თავსებული მკავეთა ჯგუფში	უნდა იყოს მოთავსებული ერთი სტრიქონით შემოთ, ტკბილთა ჯგუფში.
"		13	ანატომიური შენებითი	ანატომიური შენებით
"	1		ფშავ-ხეცსურეთის ანათალი.	ფშავ-ხეცსურეთის ანათალი.
"	2		-ბოკონიკბ)	-ბოკონიკა).
"	3		სახმელე ბალახები ხე- სსურეთში	სახმელი ბალახები ხამსსურეთში
58		1	მამაკაცი არის	მამაკაცი არ არის
"		5	ფშალები	ფშალები
"		8	ასეთივე	ისეთივე
59	3		ხეცსურეთის	ხეცსურის
"	5		უმცირესობასა	უმცირესობისა
60		1	ნახევარ წელიწადს.	ნახევარ წელიწადს უქმე ჯღებში ატარებენ.
63	21		მარზე	მარზე
64	1		შატილ	შატილი
66			სურ. № 23, მე-5 სტრიქონი ქვემოთ—თასების ბანდი.	თასების ბანდი.
67	9		(m. frontaeis) 2)	(m. frontalis); 2)
"	20		(duber parietalis)	(tuber parietalis)
"	22		(dub. front)	(tub. front)
"		13	Sut. Nasofron-mamdigulae-ს	Sut. Nasofron-mandibulae-ს